

SOSYAL HİZMET

ARALIK 2025

ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME,
ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR:
DOÇ. DR. SEMA SAĞLIK

SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN • 978-625-8559-80-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

SOSYAL HİZMET ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME, ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

DOÇ. DR. SEMA SAĞLIK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ENGELLİLİK VE SOSYAL HİZMET: TÜRKİYE’DE GÜNCEL DURUM
VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ..... 1

Ammar SEVGİLİ

BÖLÜM 2

TÜRKİYE’DE YAŞLILARA YÖNELİK FAALİYET GÖSTEREN SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARI..... 23

Esra İNCE

Zeynep TEZEL

BÖLÜM 3

DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE BİLGİ, TEKNOLOJİ VE TOPLUM..... 37

Murat ÇAY

BÖLÜM 4

ELEŞTİREL VE HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE
SOKAK SOSYAL HİZMETİ 63

Serdar AYKUT

BÖLÜM 5

TÜRKİYE’DE YAŞLILARA SUNULAN EVDE BAKIM
HİZMETLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ..... 79

Ummühani USLU

BÖLÜM 6

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ENDİŞESİNİN YAŞLI BİREYLERE ETKİSİ..... 93

Fatma ARPACI

Ömer Faruk CANTEKİN

BÖLÜM 7

TÜRKİYE’ DE TEK EBEVEYNLİLİĞİN EKONOMİK VE SOSYAL
YANSIMALARI: POLİTİKA ÖNERİLERİ..... 119

Hasan Murat ALBAYRAK

BÖLÜM 8

ÇOCUKLUK DÖNEMİ TRAVMATİK YAŞANTILARIN
YETİŞKİNLİĞE YANSIMALARI: KURAMSAL BİR
DEĞERLENDİRME..... 141

Melike YALÇIN

BÖLÜM 9

YAŞLI İSTİSMARININ YENİ YÜZÜ: DİJİTAL DOLANDIRICILIK
VE FİNANSAL KIRILGANLIK 155

Sezen SONER AYKUT

BÖLÜM 10

YAŞA DAYALI AYRIMCILIK TARTIŞMASINA ELEŞTİREL
BİR BAKIŞ 167

Abdullah IŞIK

BÖLÜM 11

ÇOCUK KORUMA SİSTEMİNDE KURUM BAKIMINDAN AİLE
TEMELLİ BAKIMA GEÇİŞ: KORUYUCU AİLE MODELİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME..... 181

Hacı Adil ERGİN

BÖLÜM 12

KURUM BAKIMINDA BAĞLANMA SÜREÇLERİ VE OYUN
TEMELLİ MÜDAHALELER: SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN
KURAMSAL BİR ÇERÇEVE 199

Feyza ÖZLER ERVÜZ

BÖLÜM 13

TOPLUM RUH SAĞLIĞI MERKEZLERİNDE KLİNİK SOSYAL
HİZMET UYGULAMASI..... 221

Coşkun SAĞLIK

BÖLÜM 14

TRAVMA BİLGİLİ GRUPLARLA SOSYAL HİZMET: AFET S
ONRASI PSİKOSOSYAL DESTEK GRUPLARININ KURAMSAL
TEMELLERİ VE UYGULAMA ÖRÜNTÜLERİ 235

Serdar AYKUT

BÖLÜM 15

SOSYAL HİZMETTE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE ETİK İLKELER:
TEMEL YAKLAŞIMLAR VE MESLEKİ SORUMLULUKLAR 247

Murat ÇAY

BÖLÜM 16

BOŞANMANIN ÇOCUKLARA ETKİLERİ VE SOSYAL HİZMET
MÜDAHALESİNİN ÖNEMİ..... 261

Yücel KORKMAZ

ENGELLİLİK VE SOSYAL HİZMET: TÜRKİYE'DE GÜNCEL DURUM VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

“

Ammar SEVGİLİ¹

¹ Ammar Sevgili, Araştırma Görevlisi, Şırnak Üniversitesi,
<https://orcid.org/0000-0002-2342-4688>

1. GİRİŞ

Engellilik, yalnızca tıbbi bir durum veya bireysel bir sınırlılık olarak değil, sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) "Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırmasına" (ICF) göre engellilik, bireyin işlevsellik düzeyi ile çevresel koşullar arasındaki ilişki sonucunda ortaya çıkar; bu nedenle engellilik deneyimi hem kişiden kişiye değişir hem de içinde bulunulan toplum yapısıyla doğrudan ilişkilidir (World Health Organization [WHO], 2001). Aynı şekilde Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD), engelliliği yalnızca bireysel bir nitelik değil, toplumsal engeller sonucu oluşan eşitsizliklerin bir sonucu olarak tanımlar ve engelli bireylerin tam katılımını devletlerin temel sorumluluğu hâline getirir (United Nations, 2006).

Türkiye bağlamında engellilik konusu hem sosyal politika hem de sosyal hizmet alanında giderek önem kazanan bir çalışma alanı olmaktadır. Engelliler Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesi, erişilebilirlik yönetmelikleri, destekli istihdam uygulamaları ve evde bakım politikaları gibi düzenlemeler, engelliliğin toplumsal yaşama katılım merkezli bir çerçevede ele alınmaya başladığını göstermektedir (5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 2005). Bununla birlikte literatür, uygulamada çeşitli sınırlılıkların devam ettiğini; özellikle erişilebilirlik, veri güncelliği, istihdam olanakları ve ayrımcılık gibi alanlarda önemli eşitsizliklerin sürdüğünü vurgulamaktadır (Acar vd., 2024; Burcu, 2017; Kırloğlu, 2023).

Sosyal hizmet disiplini, bu noktada kritik bir role sahiptir. Engelli bireylerin güçlendirilmesi, haklarına erişimi, toplumsal hayata katılımının desteklenmesi ve ayrımcılığa karşı savunuculuk yapılması, sosyal hizmet mesleğinin temel görevleri arasındadır (Healy, 2005). Mikro düzeyde bireysel danışmanlık ve kaynaklara erişim, mezzo düzeyde ailelere ve gruplara yönelik destekler, makro düzeyde ise politika yapıcılarla çalışma ve toplumsal farkındalık oluşturma sosyal hizmet mesleğinin engellilik alanındaki çok yönlü katkılarını oluşturmaktadır.

Çalışma, Türkiye'de engellilik alanını CRPD, ilgili mevzuatlar ve sosyal hizmetin mikro, mezzo ve makro düzeydeki rolleri ekseninde bütüncül biçimde yeniden çerçevelemeyi amaçlamaktadır. Bölümün özgün katkısı, engellilik politikalarının süreç boyunca olumlu yönde yol kat etmesi ile halen uygulamadaki açıkları birlikte ele alması ve bu iki düzeyi sosyal hizmet perspektifiyle sistematik bir biçimde ilişkilendirmesidir. Öncelikle engellilik kavramına ilişkin temel tanımlar ve modeller açıklanacak; ardından Türkiye'deki yasal ve istatistiksel görünüm değerlendirilecek; sosyal hizmet uygulamalarının mikro, mezzo ve makro boyutları ele alınacak; son olarak

güncel tartışmalar ve politika önerileri sunulacaktır. Bölümün genel amacı, Türkiye’de engellilik ve sosyal hizmet ilişkisini çok katmanlı bir perspektifle analiz etmek ve alanın güçlendirilmesine katkı sağlayacak bilimsel bir çerçeve oluşturmaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Engellilik Kavramı ve Temel Tanımlar

Engellilik, tarihsel süreç boyunca farklı biçimlerde tanımlanmış olsa da günümüzde ağırlıklı olarak bireyin işlevsellik düzeyi ile çevresel koşulların etkileşimini merkeze alan bütüncül bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, engellilik deneyiminin her bireyde farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğini; fiziksel çevre, toplumsal tutumlar, hizmetlere erişim ve sosyal politikaların engelliliğin niteliğini belirlediğini vurgulamaktadır.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD) ise engelliliği, *“uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ya da duysal bozukluğu bulunan bireylerin, çeşitli bariyerler nedeniyle toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını sınırlandırması”* olarak tanımlar (United Nations, 2006). Sözleşmenin bu tanımı, engelliliği bir adalet ve eşitlik meselesi olarak konumlandırır ve engelli bireylerin hak sahibi özneler olduğunu açık biçimde ortaya koyar. Bu yönüyle CRPD, engellilik tanımına normatif bir boyut ekleyerek devletlere hak temelli yükümlülükler getirmiştir.

Türkiye’de engellilik tanımı, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da *“fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerindeki kayıplar nedeniyle toplumsal yaşama eşit koşullarda katılımı kısıtlanan birey”* biçiminde yapılmaktadır (Engelliler Hakkında Kanun, 2005). Kanunun tanımı, tıbbi unsuru korumakla birlikte toplumsal engellere vurgu yapan yönüyle sosyal modele daha yakın bir çerçeve sunmaktadır. Böylece ulusal mevzuat, engelliliği yalnızca bireyin özelliklerine değil, bireyin çevresi ve toplumla ilişkisine bağlı bir durum olarak değerlendirmektedir.

Son yıllarda literatürde engelliliğin yalnızca bir *durum* değil, bireyin yaşam döngüsü içerisinde değişebilen bir *deneyim* olduğu vurgulanmaktadır (Shakespeare, 2014). Bu perspektife göre engellilik statik değil, dinamik bir yapıya sahiptir; bireyin içinde bulunduğu politik, ekonomik ve fiziksel koşullara göre daha da ağırlaşabilmekte veya hafifleyebilmektedir. Fiziksel engelliliği olan bir birey ile psikososyal engelliliği olan bir bireyin deneyimleri arasındaki farklılıklar örneğindeki gibi durumlar engelli bireyler arasındaki çeşitlilik engelliliğin çeşitli yapısını ortaya koymaktadır (Burcu, 2017).

Türkiye bağlamında engellilik kavramı, toplumsal tutumlar, kültürel normlar ve hizmetlere erişim koşullarıyla birlikte ele alındığında daha

karmaşık bir yapı göstermektedir. Toplumdaki yaygın önyargılar, aşırı korumacı aile tutumları, erişilebilirlik eksiklikleri ve yetersiz veri altyapısı, engelli bireylerin deneyimini doğrudan şekillendiren unsurlar arasında yer almaktadır (Kırlioğlu, 2023). Bu nedenle kavramsal düzeyde engelliliğin yalnızca tanımlanması değil, aynı zamanda toplumsal bağlamda nasıl üretildiğinin anlaşılması da önem taşımaktadır.

Bu bölümde kullanılan tanımlar, sonraki başlıklarda incelenecek engellilik modellerinin anlaşılması için temel oluşturmakta; engellilik alanında politika geliştirme, veri toplama ve sosyal hizmet uygulamalarını yönlendirecek çerçeveyi sağlamaktadır.

2.2. Engellilik Modelleri: Medikal, Sosyal ve İnsan Hakları Yaklaşımları

Engelliliğin nasıl tanımlandığı ve kavramsallaştırıldığı hem toplumsal algıyı hem de politika ve uygulamaları doğrudan biçimlendiren bir meseledir. Tarihsel süreçte engelliliğe dair üç temel yaklaşım öne çıkmıştır: *medikal model*, *sosyal model* ve *insan hakları modeli*. Bu modeller, engelli bireylerin toplumdaki konumunu farklı şekillerde açıklamakta ve sosyal hizmet uygulamalarına yön vermektedir.

Medikal model, engelliliği bireyin bedensel ya da zihinsel bir yetersizliğinin sonucu olarak ele almaktadır. Bu anlayışta sorun, bireyin “iyileştirilmesi” ya da “rehabilitate edilmesi” gereken bir durumdur. Dolayısıyla *birey* sorunun merkezine yerleştirilir (Özgökçeler & Alper, 2010). Bu yaklaşım, uzun yıllar boyunca sağlık ve sosyal politika alanlarında baskın olmuş; ancak bireyi pasif konumda bırakması ve dışlayıcı sonuçlar doğurması nedeniyle eleştirilmiştir.

Buna tepki olarak gelişen *sosyal model*, engelliliği bireyin bedensel durumundan çok fiziksel, kurumsal ve tutumsal engellerin bir sonucu olarak yorumlar. Engellilik, bireysel bir eksiklik değil, toplumsal bir *yapı* sorunudur. Bu model, özellikle 1970’lerden itibaren sosyal adalet ve eşitlik tartışmalarının merkezine yerleşmiştir. Sosyal modelin en önemli katkısı, engelliliğin bireysel değil yapısal bir mesele olduğunu görünür kılmasıdır (Berghs vd., 2019).

2000’li yıllarda gelişen *insan hakları modeli* ise, sosyal modelin temelini genişleterek engelliliği bir hak ve özgürlük meselesi olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD), bu modelin en somut ifadesidir. İnsan hakları modeli, engelli bireylerin yalnızca topluma katılımını değil, aynı zamanda onurlu, eşit ve aktif yurttaşlar olarak tanınmalarını hedeflemektedir. Bu yaklaşım, sosyal modelin eşitlik anlayışını, *dönüştürücü eşitlik* düzeyine taşır (Degener, 2016).

Türkiye’de engellilik politikalarının gelişimi bu üç modelin etkilerini bir arada taşımaktadır. 1990’lardan itibaren, medikal yaklaşımdan uzaklaşarak

sosyal modelin etkisi artmış; 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ve CRPD'nin onaylanmasıyla hak temelli anlayış güçlenmiştir (Özgökçeler & Alper, 2010). Ancak uygulamada, mevzuatın öngördüğü hak temelli yaklaşım ile uygulama arasında önemli farklar bulunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının etik sorumlulukları, insan hakları modelinin ilkeleriyle daha fazla örtüşmektedir (Acar & Polat, 2021).

Bununla birlikte, Türkiye’de engellilik politikalarının hâlâ yer yer yardım temelli bir anlayıştan tamamen uzaklaşmadığı görülmektedir. Sosyal modelin etkisi, uygulamada yeterince kurumsallaşamamış; erişilebilirlik, istihdam ve eğitim alanlarında yapısal dönüşüm sınırlı kalmıştır (Gülgösteren vd., 2018). Bu nedenle, insan hakları modelinin yalnızca hukuki çerçeveye değil, sosyal hizmet uygulamalarına da yön vermesi kritik bir gerekliliktir.

Sonuç olarak, engellilik modellerinin dönüşümü, bireysel yetersizlikten toplumsal engellere, oradan da hak ve adalet temelli bir anlayışa doğru ilerlemiştir. Türkiye bağlamında bu dönüşüm sürmekte olup, sosyal hizmet disiplini engelliliğin insan hakları perspektifiyle ele alınmasında itici bir güce sahiptir.

2.3. Türkiye Bağlamında Engellilik Algısı ve Ayrımcılık

Engelliliğe yönelik toplumsal algılar, bireylerin toplumsal yaşama katılımını, hizmetlere erişimini ve haklarını kullanma biçimini doğrudan etkilemektedir. Türkiye’de engellilik, uzun süre boyunca yardım, acıma ve merhamet kavramlarıyla ilişkilendirilmiş; bu yaklaşım, engelli bireylerin topluma *bağımlı ve yardıma muhtaç* olarak konumlandırılmasına yol açmıştır. Son yıllarda ise insan hakları ve kapsayıcılık temelli yaklaşımlar güçlenmekle birlikte, kalıcı bir dönüşüm henüz tam olarak sağlanamamıştır.

Önyargılar ve kalıplaşmış düşünceler, engelliliğin bireysel bir eksiklik ya da yetersizlik olarak algılanmasına neden olmaktadır. Doris ve Theresa’nın (2015) kırsal topluluklarda yürüttüğü çalışma, fiziksel engelli bireylerin çoğu zaman *farklı ve eksik* olarak görüldüğünü, buna karşın bazı bireylerin olumlu tutumlar geliştirse de bu algının davranışa yansımadağını ortaya koymuştur. Türkiye’de de benzer biçimde, toplumun engelli bireylere yönelik tutumları genellikle iyi niyetli olsa da bu tutumlar çoğu zaman korumacı ve hiyerarşik bir nitelik taşımaktadır. Bu durum, engelliliği bir *hak ya da çeşitlilik* alanı olarak değil, *yardım edilmesi gereken bir durum* olarak konumlandırır.

Medya, engelliliğe dair algının şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Doğutaş’ın (2021) Türkiye’deki televizyon ve internet reklamlarını incelediği çalışmada, engelli bireylerin genellikle *ya kahramanlaştırılan ya da acınacak kişiler* olarak temsil edildiği, buna karşın sıradan, üretken ve toplumsal roller üstlenen bireyler olarak gösterilmedikleri belirlenmiştir. Bu temsiller,

toplumun engelliliğe yönelik gerçekçi ve eşitlikçi bir anlayış geliştirmesini zorlaştırmaktadır.

Damgalama ve ayrımcılık, engelli bireylerin hem psikolojik iyi oluşunu hem de sosyal katılımını olumsuz etkilemektedir. Namkung ve Carr (2020), engelli bireylerin yaşam boyu psikolojik iyi oluşunu inceleyen araştırmalarında, algılanan ayrımcılığın depresyon ve kaygı düzeylerini artırdığını ve yaşam doyumunu azalttığını göstermiştir. Türkiye’de yapılan çalışmalar da benzer bulgular sunmaktadır. Haldun ve arkadaşlarının (2020) yürüttüğü geniş ölçekli bir araştırmada, katılımcıların yaklaşık üçte biri ruhsal hastalıkları olan bireylerin *tehlikeli* olduğunu, aynı oranda bir kesimin de bu kişilerle çalışmak istemediğini belirtmiştir. Bu tür önyargılar, engelli bireylerin istihdam ve eğitim alanlarında karşılaştıkları dışlanmayı kurumsal düzeyde de yeniden üretmektedir.

Ayrımcılık yalnızca bireysel düzeyde değil, yapısal biçimlerde de ortaya çıkmaktadır. Chatzitheochari ve Butler-Rees (2022), engelli gençlerin okul deneyimlerini inceledikleri araştırmada, toplumsal sınıf ve engelliliğin kesişiminin damgalanma biçimlerini farklılaştırdığını ortaya koymuştur. Buna göre düşük gelirli ailelerden gelen engelli öğrenciler hem sınıfsal dezavantaj hem de engellilik nedeniyle daha fazla dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu bulgu, Türkiye bağlamında da geçerlidir; zira yoksulluk, engelliliğin yarattığı dezavantajları derinleştiren en temel faktörlerden biridir.

Engellilik deneyimi çoğu zaman başka kimliklerle kesişir. Kesişimsellik kuramı, cinsiyet, sınıf, etnisite ve engellilik gibi kimlik kategorilerinin birbiriyle etkileşim içinde nasıl yeni ayrımcılık biçimleri yarattığını açıklamaktadır (Jackson-Best & Edwards, 2018). Türkiye’de engelli kadınlar bu kesişimsel dezavantajın en somut örneklerinden biridir. Engellilikten kaynaklanan yapısal engeller nedeniyle, eğitim, istihdam ve sosyal yaşama katılımında ikincil konumda kalmaktadırlar. Engelli çocuklar da benzer biçimde, eğitim sistemindeki yetersizlikler, damgalama ve fiziksel erişim sorunları nedeniyle eşitsizlik yaşamaktadır.

Kültürel ve dini normlar da engellilik algısını biçimlendiren güçlü etkenlerdir. İslam hukukunun temel ilkeleri olan insan onuru ve adalet, kapsayıcılığı destekleyen bir çerçeve sunarken, kültürel anlayışlar ve gelenekler damgalamayı meşrulaştırabilmektedir. Billah ve Gassing’in (2025) bulguları, dini değerlerin doğru yorumlandığında damgalamanın azaltılmasında önemli bir araç olabileceğini göstermektedir. Türkiye’de de dini kurumlar ve kanaat önderleri aracılığıyla bu farkındalığın artırılması, kültürel dönüşümün önemli bir ayağını oluşturabilir.

Türkiye’de engellilik algısı ve ayrımcılık dinamikleri hem tarihsel hem de kültürel faktörlerin etkisiyle çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Yardım temelli yaklaşımların yerini yavaş yavaş hak temelli anlayışlar almaya başlasa da önyargılar, medyadaki temsiller ve yapısal eşitsizlikler dönüşümün önünde önemli engeller oluşturmaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet disiplini, yalnızca bireysel destek değil, aynı zamanda farkındalık ve savunuculuk ekseninde çalışan, kesişimsel ayrımcılıkla mücadele eden bir yaklaşımı benimsemelidir.

3. TÜRKİYE’DE ENGELLİLİĞİN MEVCUT DURUMU

3.1. Yasal ve Kurumsal Çerçeve

Türkiye’de engellilik alanındaki yasal düzenlemeler, son yirmi yılda önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. 1982 Anayasası’nda engelli bireylerin korunması ve toplum yaşamına katılımının sağlanması devletin temel görevleri arasında tanımlanmış; ancak bu hükümlerin uygulamadaki yansımaları uzun süre sınırlı kalmıştır. Engelliliğin bir *sosyal politika* konusu olarak ele alınması ise özellikle 2000’li yıllarla birlikte önem kazanmıştır.

Bu dönüşümde en belirleyici adım, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un (2005) yürürlüğe girmesidir. Kanun, engelliliği yalnızca tıbbi bir durum olarak değil, birey ile çevre arasındaki etkileşim içinde tanımlamış; erişilebilirlik, eğitim, istihdam, bakım ve sosyal hizmetlere ilişkin hakları güvence altına almıştır. Ancak uygulamada, özellikle erişilebilirlik standartlarının hayata geçirilmesi ve hizmetlerin bütüncül biçimde koordine edilmesi alanlarında önemli eksiklikler sürmektedir (Ulaş & Uçku, 2012).

Türkiye’nin 2007 yılında imzaladığı ve 2009’da onayladığı Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD), ulusal mevzuatta değişime öncülük etmiştir. CRPD, engelliliği insan hakları perspektifinden ele alarak, devletlere ayrımcılıkla mücadele, erişilebilirlik, bağımsız yaşam, eğitim ve istihdam alanlarında pozitif yükümlülükler getirmektedir (Degener, 2016; Rosra vd., 2025). Türkiye’nin CRPD’ye taraf olması, engelliliği bir *hak ve eşit yurttaşlık* konusu olarak konumlandıran yeni bir anlayışın kurumsallaşmasının önünü açmıştır.

Meral ve Turnbull’un (2016) karşılaştırmalı çalışması, Türkiye’nin 5378 sayılı Kanun ile CRPD’nin temel ilkeleri arasında yüksek düzeyde uyum bulunduğunu, ancak uygulanabilirlik açısından eksikliklerin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle, izleme ve raporlama süreçlerinin kurumsal kapasite yetersizlikleri nedeniyle sınırlı işlediği, engelli bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu süreçlere yeterince dahil olamadığı vurgulanmaktadır.

Kurumsal düzeyde, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) engellilik politikalarının ana yürütücüsü konumundadır. Bakanlık, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü aracılığıyla engellilere yönelik bakım, istihdam ve sosyal yardım hizmetlerini koordine etmektedir. Erişilebilirlik izleme ve denetim süreçlerinden de sorumludur. Ancak, mevcut yapının hâlen ağırlıklı olarak yardım temelli bir yaklaşımı sürdürdüğü, bu nedenle hak temelli hizmet anlayışının tam olarak kurumsallaşmadığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Meral ve Turnbull, 2016).

Türkiye’de erişilebilirliğe ilişkin yasal düzenlemeler de son on yılda gelişmiştir. Kamu binaları, toplu taşıma, dijital hizmetler ve kamusal alanlarda erişilebilirliğin sağlanmasına ilişkin mevzuat hazırlanmış; 2020 yılında erişilebilirlik denetimleri için idari yaptırımlar güçlendirilmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Bununla birlikte, sahadaki uygulamalarda erişilebilirlik oranının sınırlı kaldığı; denetimlerin sürekliliği ve yaptırımların caydırıcılığı konusunda sorunlar yaşandığı görülmektedir.

Uygulama pratiklerindeki bu zorluklar, mevzuatın gücüne rağmen uygulama açığı (implementation gap) olarak nitelendirilmektedir. Engelli bireylerin haklarını fiilen kullanabilmeleri için yalnızca yasal düzenlemeler değil, bu düzenlemelerin izlenebilir, hesap verebilir ve katılımcı bir yönetim modeliyle desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle engelli örgütlerinin politika geliştirme ve izleme süreçlerine daha aktif katılımı, CRPD’nin öngördüğü *katılımcı yönetim* anlayışının temel koşuludur (Löve vd., 2019).

Türkiye’nin engellilik alanındaki yasal ve kurumsal çerçevesi, uluslararası standartlara yakın bir yapıya sergilese de uygulamadaki dağınıklık, koordinasyon eksikliği ve denetim zafiyetleri nedeniyle etkinlik kazanamamaktadır. Mevzuatın gerçek anlamda hak temelli bir sistem yaratabilmesi, yalnızca yasa değişiklikleriyle değil, kurumsal kapasite geliştirme, katılımcılık ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

3.2. İstatistiksel Görünüm

Türkiye’de engelli nüfusun oranı, 2011 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre yaklaşık %6,9 olarak belirlenmiştir (ASHB, 2011). Ancak engelliliğe dair güncel, kapsamlı ve bütüncül veri eksikliği, politika üretiminde önemli bir zorluk yaratmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın (ASHB) kayıtları, 2023 yılı itibarıyla yaklaşık 2,5 milyon engelli bireyin sosyal yardım veya hizmet sistemine kayıtlı olduğunu göstermektedir.

Eğitim alanında, engelli çocukların ilköğretim ve ortaokul düzeyinde kaynaştırma eğitimine katılımı artmış olmakla birlikte, yükseköğretimde erişim oranı hâlâ düşüktür. Diker Coşkun ve arkadaşlarının (2015)

araştırmasına göre, üniversitelerdeki engelli öğrenci oranı %1'in altındadır ve altyapı yetersizlikleri bu eşitsizliği pekiştirmektedir.

İstihdam alanında, kamu ve özel sektörde kota sistemi engelli bireylerin iş gücüne katılımını desteklemeyi amaçlamaktadır. Ancak, fiili istihdam oranı düşüktür. Düzgün-Öncel ve Karaoğlu'nun (2021) fark-fark analizine göre, 2008'de yürürlüğe giren istihdam reformları erkek engellilerin iş gücüne katılımını anlamlı biçimde artırmamıştır. Benzer biçimde, Özlem Gül ve Çelik'in (2022) çalışması, engelli girişimciliğini destekleyen politikaların var olmasına rağmen, erişilebilir finansman ve eğitim olanaklarının sınırlı kaldığını göstermektedir.

Ekonomik açıdan, engelli bireylerin yaşadığı ek maliyetler de toplumsal katılımı zorlaştırmaktadır. İpek'in (2020) çalışması, engelli bireylerin yaşadığı hanelerin, engelli olmayanlara göre aynı yaşam standardına ulaşabilmesi için en az %9,1 oranında ek gelire ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye'de engelliliğe ilişkin mevcut istatistikler, yasal düzenlemelerdeki ilerlemelere rağmen eğitim, istihdam ve gelir eşitsizliği alanlarında boşluklara işaret etmektedir. Verilerin düzenli ve ayrıntılı biçimde güncellenmesi, hak temelli politika geliştirme süreçlerinin ön koşuludur.

3.3. Engelli Bireylerin Karşılaştığı Temel Sorun Alanları

Türkiye'de engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımı önünde birçok yapısal, fiziksel ve tutumsal engel bulunmaktadır. Son yıllarda yasal düzenlemelerle önemli adımlar atılmış olsa da günlük yaşam pratiklerinde engellilik hâlâ ayrımcılık, erişim zorlukları ve fırsat eşitsizliğiyle iç içe yaşanan bir deneyimdir.

Erişilebilirlik, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımının en temel koşuludur. Ancak bu alanda hâlâ ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Enginöz ve Şavlı'nın (2016) İstanbul metrosunda yaptığı saha araştırması, yasal zorunluluklara rağmen pek çok istasyonda görme engelliler için yönlendirme eksikliği, rampaların uygunsuzluğu ve yetersiz bilgilendirme gibi sorunların devam ettiğini göstermektedir. Araştırmaya katılan engelli bireyler, "yasal olarak erişilebilir olan bir kentin, pratikte erişilemez" olduğunu belirtmiştir (Enginöz & Şavlı, 2016).

Benzer biçimde, dijital ve bilgiye erişimde de benzer bir tablo söz konusudur. Türkiye'de "Engelsiz Bilişim" girişimleri ve kamu mevzuatı, bilgi teknolojilerinde erişilebilirliği teşvik etse de uygulamada standartların bütüncül biçimde hayata geçirilemediği görülmektedir (Kalaç & Yamamoto, 2018). Bu durum, özellikle çevrim içi hizmetlerin yaygınlaştığı pandemi sonrası dönemde, dijital dışlanma riskini artırmıştır.

Eğitim alanında, kaynaştırma politikaları yaygınlaşmasına rağmen, engelli öğrencilerin özellikle ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerinde karşılaştığı fiziksel ve pedagojik engeller sürmektedir. Üniversitelerde ders materyallerinin erişilebilir olmaması, akademisyenlerin farkındalık eksikliği ve özel gereksinimli öğrencilere yönelik destek birimlerinin yetersizliği, engelli öğrencilerin katılımını sınırlandırmaktadır (Claricoats, 2024).

İstihdam alanında da benzer bir uygulama açığı görülmektedir. Yılmaz'ın (2020) çalışması, Türkiye'deki istihdam politikalarının hâlâ büyük ölçüde kota sistemi etrafında şekillendiğini; ancak bu yaklaşımın engelliliği insan hakları temelli bir perspektiften değil, idari bir zorunluluk olarak ele aldığını göstermektedir (Yılmaz, 2020). Kota sistemi, çoğu zaman istihdamda görünürlüğü artırsa da uzun vadeli mesleki gelişim ve eşit ücret gibi hakları güvence altına alamamaktadır.

Bütün bu yapısal engellerin ardında, toplumsal algıların da önemli payı vardır. Engellilik hâlâ çoğu zaman *acınacak* bir durum olarak algılanmakta, bu da bireylerin özne olarak görülmesini zorlaştırmaktadır. Soetemans ve Jackson'ın (2021) araştırması, fiziksel olarak erişilebilir ortamların bile insanların engellilere yönelik duygularını dönüştürebildiğini, erişilebilir çevrelerde engelli bireylerin *yetersiz değil eşit* olarak algılandığını göstermektedir.

Bu sorunlar kesişimsel biçimde derinleşmektedir. Bernal ve Lucia (2021), engelli kadınların toplu taşımada, sağlık kurumlarında ve kamusal alanlarda hem fiziksel hem de toplumsal engellerle karşılaştığını ve çoğu zaman görünmez kılındığını belirtmektedir (Bernal & Lucia, 2021). Türkiye'de engelli bireylerin karşılaştığı erişilebilirlik eksiklikleri, eğitimde eşitsizlik, istihdamda düşük katılım ve toplumsal önyargılar gibi temel sorunlar hem fiziksel hem de zihinsel sınırlar yaratmaktadır. Bu sınırların aşılması, yalnızca altyapısal düzenlemelerle değil, toplumsal bilinç dönüşümü ve hak temelli sosyal politika yaklaşımıyla mümkündür. Engelliliği bireysel bir eksiklikten ziyade, toplumsal bir sorumluluk alanı olarak ele almak, daha kapsayıcı bir toplumun ön koşuludur.

4. TÜRKİYE'DE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

4.1. Sosyal Hizmetin Engellilik Alanındaki Rolü

Engellilik alanında sosyal hizmet, yalnızca bireylere yönelik yardım ve bakım sunan bir disiplin değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün aracı olan bir insan hakları pratiğidir. Sosyal hizmet uzmanları, engelli bireylerin bağımsızlıklarını desteklerken onların toplumsal katılımını, özsavunuculuk becerilerini ve yaşam kalitelerini artırmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle sosyal hizmet hem bireysel hem de yapısal düzeyde güçlendirici bir işlev taşımaktadır.

Mikro düzeyde, sosyal hizmet uzmanları doğrudan birey ve ailelerle çalışarak, engelli bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal gereksinimlerini değerlendirir. Bu çalışmalar, genellikle vaka yönetimi temelinde yürütülür; bireyin ihtiyaçları belirlenir, uygun hizmetlere yönlendirme yapılır ve sürecin takibi sağlanır. Türkiye’de özellikle evde bakım hizmetleri ve rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan sosyal hizmet uzmanları, aile danışmanlığı ve psiko-sosyal destek süreçlerinde önemli rol oynamaktadır. Özaydın ve arkadaşlarının (2021) çalışması, engelli çocuğu olan ailelerin en çok bilgiye erişim ve sosyal destek eksikliği yaşadıklarını; bu alanda sosyal hizmetin *köprü kurucu* bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Mezzo düzeyinde, sosyal hizmetin odağı topluluk, kurum ve hizmet sistemleridir. Bu düzeyde sosyal hizmet uzmanı, engelli bireylerin eğitim, istihdam ve bakım alanlarında karşılaştığı engelleri azaltmaya yönelik projeler geliştirir. Toplum temelli rehabilitasyon (CBR) uygulamaları, bu düzeyde yürütülen en etkili modellerdendir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) CBR matrisi, sağlık, eğitim, geçim, sosyal yaşam ve güçlendirme bileşenlerini içeren bütüncül bir çerçeve sunmaktadır (Iemmi vd., 2015). Türkiye’de de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, toplum temelli bakım hizmetlerini yaygınlaştırmakta ve bireyin kendi sosyal çevresinde desteklenmesini önceliklendirmektedir. Engelli bireyin eğitiminde ailenin rolü bu noktada çok önemlidir. Özellikle çocuklara yönelik uygulamalar toplumsal alanda daha güçlü bireylerin yetişmesine imkân tanımaktadır. Nitekim Altıntaş (2025), çocukların her türlü gereksinimiyle birlikte ihtiyaçlarının da aile içinde gözetilmesi gerektiğini vurgulayarak engelli çocukların dinî-ahlaki-toplumsal gelişiminin ailelerin temel sorumluluk alanı içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu yaklaşım, sosyal hizmetin yalnızca destek sağlayan değil, katılımı kolaylaştıran bir disiplin olduğunu ortaya koymaktadır. Higashida (2018), gelişimsel sosyal hizmet yaklaşımının, engelli bireylerin sosyoekonomik katılımını artırmada etkili olduğunu belirtmektedir. Sosyal hizmet uzmanı bu süreçte, bireyin potansiyellerini ortaya çıkararak onun *yardım alan konumundan hak sahibi konumuna* geçmesine aracılık etmektedir.

Makro düzeyde ise sosyal hizmet, politika geliştirme, savunuculuk ve toplumsal farkındalık alanlarında etkili olmaktadır. Engellilik politikalarının hazırlanması sürecinde, sosyal hizmet uzmanlarının sesini duyurması, hak temelli perspektifin kurumsal yapılara yerleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Trani ve arkadaşlarının (2020) Afganistan’daki toplum temelli rehabilitasyon programı üzerine yaptığı çalışma, sosyal hizmet uzmanlarının yerel düzeyde yürüttüğü katılımcı uygulamaların yalnızca bireysel refahı değil, toplumsal dayanışmayı da güçlendirdiğini göstermektedir.

Bu çok katmanlı yapı, sosyal hizmetin engellilik alanındaki rolünü benzersiz kılabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanı, bir yandan bireyle empatik bir ilişki kurarak onun sesini duyarken, diğer yandan da sistem düzeyinde bu sesi duyurabilecek mekanizmaları savunmaktadır.

Türkiye’de sosyal hizmetin engellilik alanındaki rolü, bireyden topluma uzanan çok boyutlu bir pratik olarak şekillenmektedir. Sosyal hizmet, engelliliği bir sorun değil, çeşitliliğin bir parçası olarak gören bir anlayışı yerleştirmede anahtar konumdadır. Bu yaklaşım, engelli bireylerin güçlenmesini, toplumsal katılımını ve eşit yurttaşlık hakkını destekleyen adil bir sistemin temelini oluşturmaktadır.

4.2. Türkiye’de Engellilere Yönelik Uygulama Modelleri

Türkiye’de engelli bireylere yönelik hizmet modelleri çok yönlü olarak gelişmiştir; ancak farklı modellerin arakesitlerinde hâlâ *kapsayıcılık ve eşitlik* perspektifi açısından iyileştirme alanları bulunmaktadır. Aşağıda özellikle üç model üzerinde durulacaktır: *evde bakım hizmetleri, yatılı kuruluş bakım ve rehabilitasyon merkezleri ve toplum temelli bakım yaklaşımları*.

Evde bakım hizmetleri, engelli bireylerin aile ortamında kalabilmesini destekleyen önemli bir modeldir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerine göre yaklaşık 541.599 engelli birey evde bakım desteği almaktadır (Daily Sabah). Bu modelin güçlü tarafı, bireyin tanıdık sosyal çevresinde kalabilmesini ve aile üzerindeki bakım yükünün azaltılabilmesini sağlamasıdır. Ancak, bakım hizmetlerinin sürekliliği, bakım verenlerin eğitimi, ev ortamının erişilebilirliği ve sosyal hizmet uzmanlarının destek kapasitesi gibi hususlar hâlâ geliştirilmesi gereken alanlardır.

Bakım ve rehabilitasyon merkezleri, daha yoğun destek gerektiren engelli bireyler için sunulan bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Bakanlığın Bakım ve Rehabilitasyon Hizmetleri web sitesinde yer aldığı üzere, “yatılı bakım ve rehabilitasyon merkezleri / engelsiz yaşam merkezleri” modeliyle engelli bireylere bakım, rehabilitasyon ve sosyal yaşama katılımı destekleyici hizmetler sağlanmaktadır (ASHB, 2023). Bu modelin yararı, uzmanlaşmış psikososyal ve fiziksel destek sunabilmesidir. Öte yandan, kurum modellerinin *izole* hizmet sunumu riski taşıması, bireylerin toplumsal çevrelerinden kopma olasılığını beraberinde getirebilir. Bu nedenle kurumsal bakım modellerinde *normalleşme, katılım ve geçiş desteklerinin güçlendirilmesi* önem taşımaktadır.

Toplum temelli bakım (community-based approaches) modeli, engelli bireylerin mümkün olduğunca günlük yaşamlarını bulundukları topluluk içinde sürdürebilmelerini ve toplumsal katılımı artırmalarını hedeflemektedir. Türkiye politika belgelerinde de bu yönlü vurgu artmaktadır (ASHB, 2023).

Bu model çerçevesinde, örneğin gündüzlü bakım merkezleri, yerel sosyal hizmet ekipleri, rehabilitasyon dışı destek programları ve aile danışmanlık hizmetleri devreye girmektedir. Bu yaklaşım, engelliliği yalnızca bir bakım ya da koruma konusu olarak değil, bireyin toplumsal yaşamda yer alma hakkı ile eşdeğer bir mesele olarak ele almaktadır.

Her üç model arasında geçişler ve bağlantılar oluşturmak, sosyal hizmet alanının görev yükünü önemli ölçüde artırmakta; ancak aynı zamanda toplumsal kapsayıcılık açısından fırsatlar da sunmaktadır.

Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanlarının rolü de kritik önem taşımaktadır: modellerin uygulanmasını izlemek, bakım verenleri desteklemek, bireylerin kendi yaşamlarını yönlendirmelerine fırsat tanımak ve toplumsal katılımı kolaylaştırmak gibi. Türkiye’de uygulama modellerinin daha geniş kapsayıcılık kazanabilmesi için, hizmetlerin yerel düzeyde esnek, bireye özgü, katılımcı ve hak temelli şekilde tasarlanması gereklidir.

Hizmet Modeli	Temel Amaç	Uygulama Düzeyi/ Kurumlar	Güçlü Yönler	Sınırlılıklar/ Eleştiriler
Evde Bakım Hizmeti	Engelli bireyin kendi ev ortamında yaşamını sürdürebilmesi, aile desteğiyle bakımın sağlanması	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı; il müdürlükleri; sosyal hizmet merkezleri	Aile bütünlüğünü korur, yaşam memnuniyetini artırır, bakım maliyetini azaltır	Bakım veren yükü yüksek, denetim ve eğitim sınırlı, profesyonel destek eksikliği
Yatılı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri	Yoğun destek ve rehabilitasyon gereksinimi olan bireylere sürekli bakım sağlamak	ASHB’ye bağlı Engelsiz Yaşam Merkezleri, özel bakım kuruluşları	Uzmanlaşmış bakım; tıbbi ve psikososyal destek olanağı	Kurumsallaşma riski, sosyal izolasyon, toplumsal katılımın zayıflaması
Toplum Temelli Bakım (Community-Based Approach)	Engelli bireylerin topluluk içinde bağımsız yaşamasını, toplumsal katılımını ve güçlenmesini desteklemek	Yerel yönetimler, STK’lar, sosyal hizmet merkezleri, CBR programları	Hak temelli, katılımcı, bireyi özne konumuna yerleştirir, topluluk dayanışmasını güçlendirir	Kurumsal koordinasyon eksikliği, uygulamada standartlaşma sorunu

Türkiye’de hizmet modelleri, bakım merkezli yapıdan toplum temelli yaklaşıma doğru evrilmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının bu geçişteki temel rolü, bireyin hak temelli güçlendirilmesini sağlamak ve *bakım nesnesi anlayışını aktif yurttaşlık bilincine* dönüştürmektir.

4.3. Mini Vaka Analizi: A.Y. Vakası

A.Y., 28 yaşında, doğuştan ortopedik engeli olan bir bireydir. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra kamu sektöründe istihdam edilmek üzere başvuruda bulunmuş; ancak işe alım sürecinde fiziksel erişilebilirlik koşullarının yetersizliği ve tutum temelli ayrımcılıkla karşılaşmıştır. A.Y., yaşadığı bu engeller nedeniyle psikososyal olarak yıpranmış, sosyal destek sistemlerinden uzaklaşmış ve kendini dışlanmış hissetmeye başlamıştır. Bu noktada devreye giren sosyal hizmet uzmanı, A.Y.’nin güçlenme sürecini çok düzeyli bir yaklaşımla ele almıştır.

Değerlendirme (Assessment); Sosyal hizmet uzmanı, A.Y.’nin fiziksel koşulları, psikolojik durumu ve sosyal destek kaynaklarını değerlendirmiştir. A.Y.’nin yaşadığı güçlüklerin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda çevresel ve kurumsal faktörlerden kaynaklandığı görülmüştür. Bu durum literatürde “bireysel-yapısal etkileşim” olarak tanımlanır ve rehabilitasyonun çok boyutlu yapısını vurgular (Engen vd., 2016).

Müdahale (Intervention); Sosyal hizmet uzmanı, A.Y.’nin hak temelli kaynaklara erişimini kolaylaştırmak amacıyla bir vaka yönetim planı hazırlamıştır. A.Y.’nin iş başvurusunda karşılaştığı ayrımcılık için Kamu Denetçiliği Kurumu’na yönlendirme yapılmış; aynı zamanda istihdam danışmanlığı sağlanmıştır. Uzman, A.Y.’nin motivasyonunu güçlendirmek için bireysel danışmanlık oturumları yürütmüş, sosyal destek ağını yeniden kurmasına yardımcı olmuştur. Bu tür müdahalelerin, engelli bireylerin toplumsal katılımını ve yaşam doyumunu artırdığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır (Watermeyer, 2024).

Koordinasyon ve Toplumla Bütünleşme; Uzman, yerel belediyenin erişilebilirlik birimiyle iletişime geçerek A.Y.’nin çalışmak istediği kamu binasında fiziksel erişim düzenlemeleri yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca A.Y., benzer deneyimlere sahip bireylerin oluşturduğu bir engelli hakları derneğine yönlendirilmiş, öz-savunuculuk becerilerini geliştirme sürecine dahil edilmiştir. Bu tür toplum temelli rehabilitasyon uygulamaları, bireyin yalnızca fiziksel değil, sosyal anlamda da güçlenmesini sağlar (Trani vd., 2020).

Sonuç ve Değerlendirme; Altı ay sonunda A.Y., kamu kurumundaki istihdam sürecine yeniden başvurmuş ve bu kez erişilebilirlik düzenlemeleri sayesinde işe kabul edilmiştir. Kendisini *toplumun bir parçası* olarak hissettiğini ifade etmiştir. Sosyal hizmet uzmanının müdahalesi, yalnızca bireysel bir iyileşme değil, kurumsal farkındalık düzeyinde de değişim yaratmıştır.

Bu vaka, sosyal hizmetin mikrodan makroya uzanan bütüncül rolünü görünür kılmaktadır: bireysel güçlendirme, sistemsel savunuculuk ve

toplumla bütünleşmeyi aynı anda yürütebilmek. Bu yönüyle A.Y. vakası, Türkiye’de sosyal hizmet uygulamalarının yalnızca bakım değil, dönüştürücü bir toplumsal etki yarattığını göstermektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Türkiye’de engellilik politikaları son yirmi yılda önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün merkezinde, engelliliğin bir yardım ve merhamet konusu olmaktan çıkıp, bir hak ve yurttaşlık meselesi olarak görülmeye başlanması vardır. Ancak bu zihinsel ve yapısal dönüşüm süreci henüz tamamlanmamıştır. Yasal düzenlemeler, stratejik belgeler ve hizmet modelleri modern bir çerçeve sunsa da uygulamada hâlâ korumacı, kurumsal ve bürokratik reflekslerin baskın olduğu görülmektedir.

Türkiye, 2009’da BM Engelli Hakları Sözleşmesi’ni (CRPD) onaylayarak uluslararası düzeyde güçlü bir taahhüt altına girmiştir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, bu taahhüdün hukuki temelini oluşturmuştur. Ancak uygulamada hâlâ hak temelli yönetim ile yardım temelli hizmet kültürü arasında bir gerilim bulunmaktadır. Mevzuatın öngördüğü erişilebilirlik, istihdam kotası, ayrımcılıkla mücadele gibi ilkeler, sahada çoğu zaman idari bir zorunluluk düzeyinde kalmakta; katılım, denetim ve hesap verebilirlik mekanizmaları zayıf işlemektedir.

Sosyal hizmet disiplini bu noktada hem dönüştürücü hem de sınırlandırılmış bir roledir. Mikro düzeyde yürütülen bireysel danışmanlık ve vaka yönetimi uygulamaları oldukça gelişmiş; ancak mezzo ve makro düzeylerde, yani politika yapımı, toplumsal savunuculuk ve veri temelli planlama alanlarında sosyal hizmetin etkisi sınırlı kalmıştır. Bu durum, Türkiye’de sosyal hizmetin hâlâ büyük ölçüde bakım merkezli bir meslek olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Oysa çağdaş yaklaşım, sosyal hizmeti toplumsal değişimin aktörü olarak konumlandırır (Higashida, 2018; Trani vd., 2020).

Engelli bireylerin karşılaştığı erişilebilirlik, istihdam, eğitimde katılım, ayrımcı tutumlar gibi yapısal sorunlar birbiriyle iç içe geçmiştir. Özellikle erişilebilirlik denetimleri, kota sistemleri ve eğitimde kapsayıcılık politikaları, normatif düzeyde ilerleme sağlasa da veri eksikliği ve izleme zayıflığı nedeniyle gerçek etkiyi ölçmek zorlaşmaktadır.

Bir diğer sorun, hizmetlerin merkeziyetçi yapısıdır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın koordinasyon rolü güçlüdür, ancak yerel yönetimlerin, sivil toplumun ve engelli bireylerin sürece katılımı sınırlıdır. Bu durum, hak temelli yaklaşımın özünü oluşturan “katılımcı yönetim” ilkesine gölge düşürmektedir. Oysa engellilik alanında etkili sosyal politika, yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya (yerel, topluluk temelli) biçimde şekillenmelidir (Rule, 2013).

Son yıllarda teknolojinin, dijitalleşmenin ve yapay zekânın sosyal hizmet uygulamalarına dahil edilmesi yeni olanaklar yaratmaktadır. Ancak dijital erişilebilirlik ve etik altyapı konuları, henüz yeterince tartışılmamıştır. Bu yeni dönemde sosyal hizmetin rolü, yalnızca dijital araçları kullanmak değil, aynı zamanda dijital kapsayıcılığın etik sınırlarını da korumak olmalıdır (Harrington vd., 2023).

Eleştirel olarak bakıldığında, Türkiye’de engellilik politikalarının üç temel düzlemde güçlendirilmesi gerekmektedir:

Yapısal Düzeyde;

- Engellilik alanında parçalı mevzuat yerine bütüncül bir çerçeve yasa hazırlanmalı,
- Erişilebilirlik, yalnızca fiziksel mekânlar için değil, dijital, iletişimsel ve kültürel erişim alanlarında da düzenlenmeli,
- TÜİK ve ASHB iş birliğiyle ulusal engellilik veri tabanı oluşturulmalı; düzenli, cinsiyet ve yaş temelli veriler kamuoyuyla paylaşılmalıdır.

Kurumsal Düzeyde;

- Sosyal hizmet uzmanlarının karar süreçlerine aktif katılımı artırılmalı; bakım odaklı yaklaşımdan hak temelli profesyonel modele geçilmelidir.
- Yerel yönetimlerde *Engellilik Ofisleri* veya benzeri birimler kurulmalı; bu birimler erişilebilirlik denetimlerini bağımsız biçimde yürütmelidir.
- Hizmetler, farklı kurumların sorumluluğuna dağılmak yerine, çok düzeyli koordinasyon mekanizmalarıyla yönetilmelidir.

Toplumsal ve Kültürel Düzeyde;

- Engelliliğe yönelik *acınma ve yardım edilmesi gereken* algı yerine, *eşit yurttaşlık ve çeşitliliğin değeri* anlayışı yerleştirilmelidir.
- Medyada engellilik temsilleri denetlenmeli; ayrımcı anlatımlar yerine, güçlendirici hikâyeler öne çıkarılmalıdır.
- Engelli kadınlar, çocuklar gibi kesişimsel gruplar özelinde farkındalık ve koruma mekanizmaları güçlendirilmelidir.

Türkiye’de engellilik alanında yasal çerçeve güçlüdür, ancak uygulama kültürü hâlâ dönüşüm aşamasındadır. Bu dönüşümün tamamlanabilmesi için sosyal hizmet disiplininin, yalnızca bireylerle çalışan değil, aynı zamanda sistemi dönüştüren, eleştirel, savunucu ve katılımcı bir aktör hâline gelmesi gerekir.

6. SONUÇ

Engellilik, yalnızca bireysel bir sağlık ya da işlevsellik meselesi değil; toplumsal yapının, değerlerin ve politikaların insan çeşitliliğine nasıl yanıt verdiğini gösteren bir aynadır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere, Türkiye’de engellilik alanında son yirmi yılda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir: yasal çerçeve güçlenmiş, kurumsal yapı genişlemiş, toplumsal farkındalık giderek artmıştır. Ancak bu ilerlemelere rağmen, engelliliğin hâlâ çoğu zaman bireysel bir eksiklik olarak algılanması, hak temelli dönüşümün önündeki en büyük engeldir.

Sosyal hizmet disiplini, bu dönüşümün hem kalbi hem de vicdanıdır. Mikro düzeyde birey ve ailelerle yürütülen destek çalışmaları, insanların yaşam kalitesini doğrudan iyileştirirken; mezzo ve makro düzeyde yapılan savunuculuk, politika geliştirme ve toplumsal farkındalık faaliyetleri, sistemin adalet kapasitesini artırmaktadır. Sosyal hizmetin gücü, yalnızca hizmet sunmakta değil, aynı zamanda sistemi daha adil, kapsayıcı ve insan merkezli hâle getirme iradesindedir.

Türkiye’nin engellilik politikalarında geldiği nokta, güçlü bir yasal temele ve kurumsal örgütlenmeye dayanmakla birlikte, uygulamada parçalı ve merkezîyetçi bir karakter taşımaktadır. Gerçek bir ilerleme için, bu yapının aşağıdan yukarıya işleyen, yerel aktörleri ve engelli bireylerin kendilerini sürece katan katılımcı bir modele dönüşmesi gerekmektedir. Engelliliğin yalnızca sosyal hizmetin ya da devlet kurumlarının değil, toplumun ortak sorumluluğu olduğu bilinci, bu dönüşümün etik temelidir.

Veri eksikliği, erişilebilirlik sorunları, istihdamda eşitsizlik ve toplumsal önyargılar hâlâ çözülmesi gereken temel alanlardır. Ancak aynı zamanda güçlü bir umut zemini de mevcuttur: Engelli bireylerin kendi öz-savunuculuk hareketlerinin yükselmesi, dijital teknolojilerin katılımı artırma potansiyeli ve sosyal hizmet mesleğinin giderek hak temelli bir yöne evrilmesi, bu umudu somutlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, engellilik alanında Türkiye’nin önündeki en önemli görev, yasal çerçeveyi yaşamın her alanında görünür kılmak, hakları politik beyanlardan gündelik gerçekliğe taşımaktır. Sosyal hizmet bu süreçte yalnızca bir meslek değil, bir etik duruş ve toplumsal vicdan pratiği olarak hareket etmelidir. Gerçek kapsayıcılık, engelli bireylerin yalnızca sistemin içinde yer almasıyla değil, sistemin şekillenmesinde söz sahibi olmasıyla mümkündür.

Bu nedenle, geleceğin sosyal politikası ancak şu ilke etrafında inşa edilebilir: Engellilik, toplumsal adaletin turnusolüdür. Bir toplum engelli bireylerin yaşamını ne kadar erişilebilir, onurlu ve katılımcı kılıyorsa, o ölçüde adil, demokratik ve insancıldır.

KAYNAKÇA

- 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2005). Resmi Gazete, 07.07.205 (25868). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Acar, H., & Polat, G. (2021). Social work education in Turkey at the crossroads: An analysis of educational trends and socio-political context in a historical perspective. *International Social Work*, 66, 52 - 64. <https://doi.org/10.1177/0020872821993520>.
- Acar, H., Yakut Çakar, B., Baykara Acar, Y., & Çiftçi, D. B. (2024). Contemporary Challenges Facing Social Work in Turkey: Would Global Agenda Be Relevant?. *Practice*, 36(2), 111-126. <https://doi.org/10.1080/09503153.2023.2213426>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması, 2011 (Engellilik)*. Ankara: ASHB. <https://www.aile.gov.tr/media/5657/nka-internete-verilecek-2-5.pdf>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). *Disability Policy in Turkey*. Ankara: ASHB. Erişim: <https://www.aile.gov.tr/media/42409/disability-policy-in-turkey.pdf>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu*. Ankara. <https://www.aile.gov.tr/media/160427/faaliyet-raporu-2023.pdf>
- Altıntaş, M. C. (2025). *Dijital çağda aile ve din eğitimi: Çocuğun dini-ahlaki gelişimi ve yeni ebeveyn rolleri*. Fecr Yayınları.
- Berghs, M., Atkin, K., Hatton, C., & Thomas, C. (2019). Do disabled people need a stronger social model: a social model of human rights?. *Disability & Society*, 34, 1034 - 1039. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1619239>.
- Bernal, D., & Lucia, A. (2021). Accessibility to exercise the rights of women with disabilities in the face of social barriers. <https://doi.org/10.24275/uamxoc-dcsh/argumentos/202094-05>.
- Billah, M., Gassing, A., Bakry, M., Kurniati, K., Haddade, A., Syamsuddin, D., Ahmad, L., & Harakan, A. (2025). Islamic law perspectives and social experiences on stigma toward disabled people in Indonesia. *Frontiers in Sociology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1479243>.
- Burcu, E. (2017). Türkiye’de engelli bireylerin dezavantajlı konumlarına engellilik sosyolojisinin eleştirel tavrıyla bakmak. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), 107-125.
- Chatzitheochari, S., & Butler-Rees, A. (2022). Disability, Social Class and Stigma: An Intersectional Analysis of Disabled Young People’s School Experiences. *Sociology*, 57, 1156 - 1174. <https://doi.org/10.1177/00380385221133710>.
- Claricoats, L. (2024). Barriers into Higher Education for disabled students. . https://doi.org/10.7190/steer/barriers_disabled_students.
- Daily Sabah. (2024, May 15). *Family Ministry provides extensive home care for disabled citizens*. <https://www.dailysabah.com/turkiye/family-ministry-provides-extensive-home-care-for-disabled-citizens/news>

- Degener, T. (2016). Disability in a Human Rights Context. *Laws*, 5, 35. <https://doi.org/10.3390/laws5030035>.
- Diker Coşkun, Y., Subaşı Yurtçu, A. B., & Coşkun, Ö. (2015). Brief Overview into Inclusive Settings in Higher Education in Turkey. *Edu 7: Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(6), 63-73.
- Doğutaş, A. (2021). Representation of Disabled People in Advertisements in Turkey . *American Journal of Qualitative Research*. <https://doi.org/10.29333/ajqr/11033>.
- Doris, F., & Theresa, A. (2015). Perception of Rural People About Persons with Physical Disability: The Case of Yorogo-Yipala Community. *American Journal of Health Research*, 3, 177. <https://doi.org/10.11648/j.ajhr.20150303.22>.
- Düzgün-Öncel, B., & Karaoğlu, D. (2021). Impact of Turkish policy reform on labor force status of disabled males: A difference-in-difference analysis. *Panoeconomicus*, 1-18. <https://doi.org/10.2298/pan170208005d>.
- Engen, G., Saebu, M., Juritzen, T., Bliksvaer, T., Engebretsen, E., Søberg, H., & Røe, C. (2016). A Systematic Review of Rehabilitation Interventions Aimed at Improving Participation in Life Domains for Young Adults with Disabilities. *International Journal of Physical Medicine and Rehabilitation*, 4, 1-13. <https://www.longdom.org/open-access-pdfs/a-systematic-review-of-rehabilitation-interventions-aimed-at-improving-participation-in-life-domains-for-young-adults-with-disabil-2329-9096-1000324.pdf>
- Enginöz, E., & Şavlı, H. (2016). Examination of accessibility for disabled people at metro stations. , 4, 34-48. <https://doi.org/10.15320/iconarp.2016120307>.
- Gül, Ö., & Çelik, A. (2022). Social Enterprises and The Support for Entrepreneurs with Disabilities for an Inclusive Entrepreneurship Ecosystem: The Case of Turkey. *Journal of Applied And Theoretical Social Sciences*. <https://doi.org/10.37241/jatss.2022.56>.
- Gülgösteren, E., Ziyagil, M., Demirci, P., & Demirci, A. (2018). Investigation On The Contributions Of People With Disabilities Of Present Laws İn Turkey And Level Of Utilization From The Law. *International Journal of Disabilities Sports & Health Sciences*. <https://doi.org/10.33438/ijdshts.433438>.
- Haldun, S., Alptekin, K., Yıldız, M., Penn, C., Avcıoğlu, M., & Uçok, A. (2020). M222. SURVEY RESULTS FROM TURKEY: KNOWLEDGE ABOUT SCHIZOPHRENIA, PUBLIC STIGMA AND DISCRIMINATION BECAUSE OF SCHIZOPHRENIA. *Schizophrenia Bulletin*, 46, S220. <https://doi.org/10.1093/sch-bul/sbaa030.534>.
- Harrington, C. N., Desai, A., Lewis, A., Moharana, S., Ross, A. S., & Mankoff, J. (2023, October). Working at the intersection of race, disability and accessibility. In *proceedings of the 25th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility* (pp. 1-18). <https://doi.org/10.1145/3597638.3608389>
- Healy, K. (2005). *Social work theories in context: Creating frameworks for practice*. Palgrave Macmillan. https://www.researchgate.net/publication/325399160_Social_Work_Theories_in_Context_Creating_frameworks_for_Practice

- Higashida, M. (2018). Developmental Social Work for Promoting the Socioeconomic Participation of Persons with Disabilities: An Application of the Capability Approach. *Disability, CBR & Inclusive Development*. <https://philarchive.org/archive/HIGDSW>
- Iemmi, V., Gibson, L., Blanchet, K., Kamalakannan, S., Rath, S., Hartley, S., Murthy, G., Patel, V., Weber, J., & Kuper, H. (2015). Community-Based Rehabilitation for People With Disabilities in Low- and Middle-income Countries: A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*, 11, 1-177. <https://doi.org/10.4073/csr.2015.15>.
- Iravani, M., Riahi, L., Abdi, K., & Seyed, S. (2020). A Comparative Study of the Rehabilitation Services Systems for People With Disabilities. *Archives of Rehabilitation*, 21, 0-0. <https://doi.org/10.32598/rj.21.4.3225.1>.
- İpek, E. (2020). The Costs of Disability in Turkey. *Journal of Family and Economic Issues*, 41, 229-237. <https://doi.org/10.1007/s10834-019-09642-2>.
- Jackson-Best, F., & Edwards, N. (2018). Stigma and intersectionality: a systematic review of systematic reviews across HIV/AIDS, mental illness, and physical disability. *BMC Public Health*, 18. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5861-3>.
- Kalaç, M., & Yamamoto, G. (2018). Developments and assessments on barrier-free it in Turkey. *Quality & Quantity*, 52, 1245 - 1252. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0694-9>.
- Kırloğlu, M., & Keskin, E. B. (2023). Engelli Üniversite Öğrencisi Olmak: Deneyimler ve Yaşanılan Sorunlar. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 23(2), 85-112. <https://doi.org/10.54961/uobild.1359240>
- Löve, L., Traustadóttir, R., & Rice, J. (2019). Shifting the Balance of Power: The Strategic Use of the CRPD by Disabled People's Organizations in Securing 'a Seat at the Table'. *Laws*, 8(2), 11. <https://doi.org/10.3390/laws8020011>
- Meral, B. F., & Turnbull, H. (2016). *Comparison of Turkish disability policy, the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, and the core concepts of U.S. disability policy*. *Alter*, 10(3), 221-235. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2016.02.001>
- Namkung, E., & Carr, D. (2020). The Psychological Consequences of Disability over the Life Course: Assessing the Mediating Role of Perceived Interpersonal Discrimination. *Journal of Health and Social Behavior*, 61, 190 - 207. <https://doi.org/10.1177/0022146520921371>.
- Özaydın, L., Karaçul, F., Kayhan, N., Büyüköztürk, Ş., Karahan, S., & Simeonsson, R. (2021). Assessing Needs Of Parents With Children With Disabilities In Turkey. *Psycho-Educational Research Reviews*. https://doi.org/10.52963/perr_biruni_v10.n3.16.
- Özgökçeler, S., & Alper, Y. (2010). An Assessment of The Turkish Disability Act in View of Social Model. *Business and Economics Research Journal*, 1, 33-54.

- Rosra, D., Palupi, D. A., Suamperi, S., & Annisa, F. (2025). Legal Protection for Persons with Disabilities: International Law and Implementation in Padang. *Nagari Law Review*, 8(2), 307-314. <https://doi.org/10.25077/nalrev.v.8.i.2.p.307-314.2024>
- Rule, S. (2013). Training CBR Personnel in South Africa to contribute to the Empowerment of Persons with Disabilities. *Disability, CBR and Inclusive Development*, 24, 6-21. <https://dcidj.uog.edu.et/index.php/up-j-dcbrid/article/view/110>
- Shakespeare, T. (2013). *Disability Rights and Wrongs Revisited* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315887456>
- Soetemans, J., & Jackson, L. (2021). The Influence of Accessibility on Perceptions of People with Disabilities. *Canadian Journal of Disability Studies*. <https://doi.org/10.15353/cjds.v10i1.734>.
- Trani, J., Vasquez-Escallon, J., & Bakhshi, P. (2020). The impact of a community based rehabilitation program in Afghanistan: a longitudinal analysis using propensity score matching and difference in difference analysis. *Conflict and Health*, 15. <https://doi.org/10.1186/s13031-021-00397-y>.
- Ulaş, S., & Uçku, R. (2012). *Disability and the services for the disabled in Turkey*. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(4), 483-488. <http://doi.org/10.5455/pmb.1-1313320909>
- United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- Watermeyer, B. (2024). Rehabilitation, the disciplining of the body, and disability identity: Reflections from psychotherapy with disabled people. *African Journal of Disability*, 13. <https://doi.org/10.4102/ajod.v13i0.1505>.
- World Health Organization (WHO). (2010). *Community-Based Rehabilitation: CBR Guidelines*. Geneva: WHO Press. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241548052>
- World Health Organization. (2001). *International classification of functioning, disability and health (ICF)*. https://apps.who.int/gb/archive/pdf_files/WHA54/ea54r21.pdf
- Yilmaz, V. (2020). An examination of disability and employment policy in Turkey through the perspectives of disability non-governmental organisations and policy-makers. *Disability & Society*, 35, 760 - 782. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1649124>.

TÜRKİYE'DE YAŞLILARA YÖNELİK FAALİYET GÖSTEREN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

“ ”

Esra İNCE¹
Zeynep TEZEL²

1

2 Prof. Dr.

1.GİRİŞ

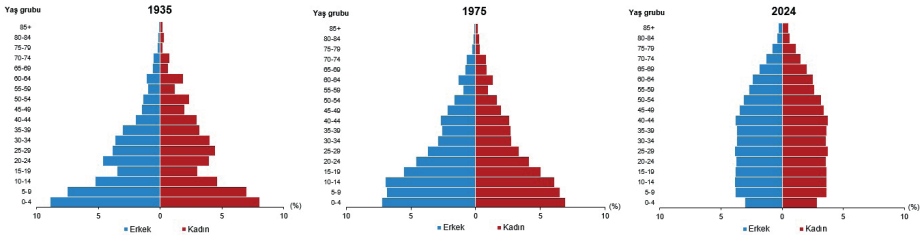
Yaşlılık, çocukluk, gençlik, yetişkinlik gibi yaşam döngüsünde var olan doğal bir süreçtir aynı zamanda yaşamın son evresidir. (Arpacı, 2005: 16) Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı, hayati fonksiyonların, verimliliğin ve çevresel etkilere uyum sağlama kabiliyetinin sürekli azalması olarak tanımladığı yaşlılık yaş aralıklarına göre aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır; (WHO, 2002).

- 65 yaş ile 74 yaş aralığı “genç yaşlılık”,
- 75 yaş ile 84 yaş aralığı “yaşlılık”,
- 85 yaş ve sonrası “ileri yaşlılık” dır.

Türkiye’ de ise 65 yaş emeklilik, sağlık ve sosyal güvencelerden fayadalanmaya başlaması durumu ile sosyal ve ekonomik yaşlanmanın başlangıcı kabul edilmektedir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 5).

TÜİK 2024 yılı verilerinde; 65 yaş ve üzeri yaştakilerin nüfus piramidi içindeki payı % 20.7 artış göstererek 2024’de 9 milyon 112 bin 298 kişiye ulaşmıştır. Genel nüfus içindeki oranının ise 2024 itibariyle %10.6’ ya yükseldiği bildirilmekte olup demografik göstergelerdeki mevcut olan bu durumun artarak devam edeceği ve yaşlı nüfus oranının 2030’da %13.5’a, 2040’da %17.9’a ve 2060’da ise %27.0’ye ulaşması öngörülmektedir(TÜİK; 2024).

Şekil.1. Türkiye’nin Nüfus Piramidinin Değişimi

Kaynak: (TÜİK, İstatistikler ile Yaşlılar, 2024)

Yaşlılık dönemine ilişkin yaşanan sorunların bireyin sadece kendisinin ya da bakımını üstlenen kişilerin sorumluluğunda olmadığı; devlet ve özel mülkiyete dayalı kuruluşlarda ile sivil toplum kuruluşlarının da yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin politikalar üretmesinin önemli olduğu kabul edilmektedir. Yaşlıların devlet tarafından kanunla korunmasının yanı sıra, insan onuruna yakışan yaşam şartlarına sahip olmaları için sosyal haklarla buluşturulmaları gerekmektedir(Karaali, 2017: 116).

Yaşlılıkta rahatlık ve kolaylık sağlayan devlet dışında diğer bir unsurda sivil toplum kuruluşlarıdır(STK) . Özellikle küreselleşme çağının geliştiği

1980'lerin sonlarında sıklıkla gündeme gelmiştir. Sosyal hayatın gittikçe karmaşılaşması ve sosyoekonomik hayatın sürdürülmesinde önemli sayılabilecek problemlerin ortaya çıkması ülkeler için önemli zorlukları da meydana getirmiştir. Bu durum sosyal hayatın işleyişinin sağlanması açısından önemlidir. Bu gibi gelişmeler sivil toplum kuruluşlarına ilgiyi arttırmıştır (Şenkal,2003).

Gönüllülük esasına dayalı olarak hizmet veren; vakıf, dernek ve toplum temelli örgütlenmeler günümüz dünyasında giderek önem kazanmaktadır. (Yatkın,2008:31).

2. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Gönüllü olarak birleşen vatandaşlar tarafından devletin;kültürel hukuki, idari, ve üretici organlarının dışında kalan platformlarda dernek,sivil girişim, vakıf, platform vb. adı altında kurulmuş olan yapılar STK olarak tanımlanmaktadır (Akbal, 2017: 105). Sosyal nitelikli politikalar hedefleyip uygulamaya koyan ve amaçları doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren STK'lar, sosyal sorunların çözülmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Altan, 2021: 32). Özellikle 1980 ve sonrası dönemlerde ekonomik, siyasal ve sosyal alanda fayda sağlayan STK'ların sosyal politika alanında etkinliğinin ve iş yükünün arttığı görülmektedir (Mutlu ve Metin, 2022). Kara (2019:162) ye göre; vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmede kamunun yetersiz kaldığı durumlarda devreye giren STK'lar önemli bir refah sağlayıcısı durumundadır. Toplum temelli bu yapılanmalar, ortak değerler ve yaklaşım birliği çerçevesinde inşa edilen sosyal yapı ve etkinlikleri kapsar (Kabasakal, 2008: 25; Yatkın,2008:31; Yıldırım, 2004: 54).

3. TÜRKİYEDE YAŞLILARA YÖNELİK HİZMET VEREN VAKIFLAR

3.1. "TÜRK GERİATRİ VAKFI"

Hekimlerden oluşan mütevelli heyetince yapılandırılmış olan vakıf, Resmi Gazete'de 2001 tarih ve 24360 ilanla kurulmuş olup Bakanlar Kurulu kararıyla "Türk Geriatri Vakfı"adını almıştır (Türk Geriatri Vakfı, 2025).

Vakfın Kuruluş Amaçları

- "65 yaşın üzerindeki ve üzeri nüfusa, sağlık yardımı yapmak üzere hastaneler bakımevleri, dinlenme ve rehabilitasyon merkezleri kurmak",
- "İmkânı ve güvencesi olmayanlar için destek sağlamak",
- "Başta yaşlılar olmak üzere toplumun daha sağlıklı yaşaması ve yaşlanması amacıyla çalışmalarda bulunmak",

- “Ülke genelinde yaşlı sağlığı ve geriatri konularında eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yapmak”,
- “Başta yaşlılar olmak üzere toplumun doğru yaşam alışkanlıkları edinmelerine, yaşam tarzlarını geliştirmelerine yardımcı olmak”,
- “Yaşlılık döneminin ve beraberinde getireceği sorunların çözümüne yönelik bilimsel araştırmaları yapmak, desteklemek ve uygulama alanları oluşturmak amacıyla faaliyetlerde bulunmaktır”(Türk Geriatri Vakfı, 2025).

Vakfın Faaliyetleri

Türk Geriatri Vakfı'nın düzenlemiş olduğu ulusal ve uluslararası kongreler; 8.Ulusal Geriatri Kongresi, Aile Hekimlerine Geriatri Eğitimi Programı, IX. Ulusal Geriatri Kongresi, Dokuz Eylül Geriatri Günleri,12. Ulusal Geriatri Kongresi ve Geropsikiyatri Sempozyumudur(Türk Geriatri Vakfı, 2025).

3.2. “ARTI NEFES VAKFI”

Artı Nefes Vakfı, 2017 tarihinde vakfedenler tarafından Antalya’da faaliyete geçmiştir. Vakfın kuruluş amacı; Toplumun; sağlık, eğitim, kültür, ekonomi ve sosyal yardım konularında gelişimi için faaliyette bulunmak özellikle, bireylerin toplumsal hayatta barış içinde sağlıklı ve rahat bir yaşam sürmeleri, amacıyla çalışmalar yürütmektir (Artı Nefes Vakfı, 2025).

Vakfın Faaliyetleri

- Yaşlılar için satranç kursu düzenlenmiştir.
- “Adım Adım Yol Alırken” konulu seminer verilmiştir.
- Yaşlı Dostu Evler projesi geliştirilmiştir.
- Orman haftası münasebetiyle fidan dikimi yapılmıştır.
- Sosyal Politika ve Kalkınma Derneği ile işbirliği çerçevesinde ülkemizde yaşlılar konusunda çalışan STK’lar ile İtalya’da faaliyet gösteren STK’ların karşılıklı bilgi aktarımları ve iyi uygulama örneklerinin incelenmesi amacıyla iki başşehirde; (Ankara ve Roma)’da iki gün devam eden çalıştay düzenlenmiştir.
- Lisansüstü eğitimde *Yaşlılık* temalı çalışmalara fon sağlayıcı olarak destek verilmiştir.
- Akdeniz Üniversitesi’nin ilgili öğretim üye ve öğrencileriyle ortak faaliyetler düzenlenerek yaşlı sorunlarına çözüm yolları temalı araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Artı Nefes Vakfı, 2025).

4. TÜRKİYEDE YAŞLILARA YÖNELİK HİZMET VEREN DERNEKLER

Türk Medeni Kanunu'nda (4721 sayılı Kanun, m.56) dernekler; kar amacı gütmeyen ve gönüllülük esasına dayanan, en az yedi gerçek ya da tüzel kişinin belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek suretiyle, “toplumsal, kültürel, sanatsal, bilimsel, mesleki amaçlar çerçevesinde bir araya geldikleri” tüzel kişiliğe ve sürekliliğe sahip kuruluşlardır.

Hizmet verdiği alanlara göre ülkemizde faaliyet gösteren derneklerin dağılımı (Tablo1)'de sunulmuştur.

Tablo1: Derneklerin Temel Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

Derneklerin Temel Faaliyet Alanı	Dernek Sayısı
“Mesleki ve Dayanışma Dernekleri”	38.316
“Dini Hizmetlere Yönelik Dernekler”	17.949
“Spor ve Spor ile İlgili Dernekler”	6.540
“İnsani Yardım Dernekleri”	6.303
“Eğitim Araştırma Dernekleri”	6.237
“Kültür, Sanat ve Turizm Dernekleri”	5.949
“Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler”	2.671
“Engelli Dernekleri”	1.307
“Hak Savunuculuğu Dernekleri”	1.534
“Şehit ve Gazi Yakınları Dernekleri”	500
“Yaşlı ve Çocuklara Yönelik Dernekler”	305

Kaynak: “Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü”, 2022

4.1. “+65 YAŞLI HAKLARI DERNEĞİ”

“+65 Yaşlı Hakları Derneği, yaşlı bireylerin huzur ve barış içinde yaşanan bir toplum için sürdürülebilir iyi uygulama örnekleri geliştiren ve hayata geçiren öncü bir kurum olmak hedefiyle 2013 yılında İstanbul’da kurulmuştur” (+65 Yaşlı Hakları Derneği, 2025).

Derneğin Hedefleri

+65 Yaşlı Hakları Derneği; tüm yaşlıların onurlu, sağlıklı ve güvenli bir yaşam sürdürebilmesini sağlamak, kuşaklararası dayanışmayı güçlendirmek, yaşlıların esenliğini, refahını ve toplumsal yaşama katılımını desteklemek amacıyla eğitim programları ve sorun çözmeye yönelik model geliştirmek, onuruyla yaşlanmayı güvence altına alacak şekilde hakları ve yasal güvenceleri savunmak için faaliyet göstermektedir (+65 Yaşlı Hakları Derneği, 2025).

Derneğin Stratejik Öncelikleri

- İş birliklerini geliştirmek
- Eğitimleri ve hizmetlere erişimi güçlendirmek

- Bilgi paylaşımında bulunmak ve farkındalık yaratmak
- Sürdürülebilir kaynak oluşturmak
- Teknolojik altyapıyı güçlendirmek
- Politika geliştirmek ve globalleşmek(+65 Yaşlı Hakları Derneği, 2025).

Derneğin Faaliyetleri

- Yaşlılar İçin Dijital Okuryazarlık Eğitimi
- Afet Çalışmaları; “Kahramanmaraş Depremi Acil Yardım Temini ve İhtiyaç Tespiti, Yaşlı ve Engellilerin Kullanımına Uygun Tuvalet/ Banyo Tahsisi, Yaşlı ve Engelliler İçin Sağlık ve Psikososyal Destek Çalışmaları
- *Ekranda Yaşlıların Doğru Temsili* Temalı Kısa Film ve Kamu Spotu Yarışması (+65 Yaşlı Hakları Derneği, 2025).

4.2. “TÜRKİYE EMEKLİLER DERNEĞİ”

Türkiye Emekliler Derneği (TÜED) Ankara’da 1970 senesinde kurulmuştur olup ülke çapında 117 şubesiyle emekli, dul ve yetimlere hizmet vermektedir. TÜED, 17 sivil toplum kuruluşunun bir araya gelmesiyle oluşturulan “emek platformu” nun bir üyesi ve Avrupa Birliği Yaşlılar Platformu (AGE-Europe)’nun gözlemci üyesi olarak ülkemizdeki emekli ve yaşlıları AB’de temsil etmektedir. (Türkiye Emekliler Derneği, 2025).

Derneğin Temel Amaçları

- Dernek üyeleri ile dul ve yetimlerin hak ve menfaatlerinin korumak,
- Üyelerin sorunlarının çözümüne yönelik ilgili kuruluşlar ve makamlar nezdinde teşebbüste bulunmak,
- Bünyelerindeki Hukuk Bürosu aracılığı ile üyelerin adli süreçlerini takip etmek ve haklarını korumak,
- Yardıma muhtaç öğrencilere burs vermek, kurs ve yurt açmak,
- Sosyal tesisler kurarak; üyelerine dinlenme, tanışma ve dayanışma imkânı sağlayacak kamp hizmeti sunmak, sosyal ve kültürel faaliyetleri için lokal açmak,

olarak sıralanmaktadır (Türkiye Emekliler Derneği, 2025).

4.3. “TÜRK GERİATRİ DERNEĞİ”

Dernek, 2003 senesinde Gazi, Ankara, Başkent, Hacettepe ve Kırıkkale üniversitelerinin Tıp Fakültelerinde “Yaşlanma”, “Yaşlı Sağlığı” konularında

bilgi birikimi ve tecrübe sahibi olan akademisyenler tarafından kurulmuştur (Türk Geriatri Derneği, 2025).

Derneğin temel amaçları;

- Geriatri alanında yenilikleri takip etmek ve üyeleri haberdar etmek,
- İlgili uzmanlık dallarındaki hekimlere “yaşlıların sağlık sorunları” konusunda eğitim vermek ve bu amaçla seminer, panel, sempozyum ve kongreler düzenlemek, araştırmalar yapmak, projeler geliştirmek ve uygulamak,
- Akademik çalışmalar yürütmek,
- “Sağlıklı Yaşlanma” konusunda toplumun bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirmek (Türk Geriatri Derneği, 2025).

Dernek Yayınları

- “Beslenme Sorunlarına Yaklaşımlar”
- “Başarılı ve Üretken Yaşlanma İçin: Önce Sağlık”
- “Yaşlının Evi ve Çevresi”
- “Başarılı ve Üretken Yaşlanma”
- “Sağlıklı Yaşlanma”
- “Bir Toplum Sağlığı Sorunu Olarak Osteoporoz”
- “Yaşlılık ve Teletıp Uygulamaları”
- “Pandemi Sürecinde İleri Yaş Grubuna Yaklaşım” (Türk Geriatri Derneği, 2025).

Sivil toplum kuruluşları, yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin sorunların belirlenerek çözüm üretilmesi, yanı sıra toplumda farkındalık oluşturulması amacıyla kamu ve özel teşebbüs ile sivil toplum kuruluşları ortaklaşa ya da

bağımsız olarak projeler üretebilmekte ve bilimsel etkinlikler düzenlemektedir (Özkul ve Kalaycı, 2015).

Dernek Tarafından Düzenlenen Kongreler

- “I.Ulusal Yaşlı Sağlığı Kongresi” 2004
- “International Congress Of Elderly Health” (Uluslararası Yaşlı Sağlığı Kongresi) 2006
- “Geriatrist 2008 Kongresi” 2008
- “4. Ulusal Yaşlı Kongresi” 2010
- “5. Ulusal Yaşlı Sağlığı Kongresi” 2012(Türk Geriatri Derneği, 2025).

Dernek Tarafından Düzenlenen Ulusal ve Uluslararası Kurslar

- Temel Geriatri kursu
- Geriatri ve Etik Kursu
- Geriatri Hemşireliği Kursu
- Geriatri Araştırmaları Kursu
- Geriatri ve Gerontoloji Kursu (Uluslararası) (Türk Geriatri Derneği, 2025).

4.4. “TÜRKİYE ALZHEİMER DERNEĞİ”

Dernek, 1997 yılında Alzheimer hasta yakınları ile Alzheimer hastalığı konusunda uzmanlaşmış olan tıp doktorları tarafından kurulmuştur. Ülke genelinde İstanbul (2), Ankara, Adana, Antalya, Eskişehir, İzmir, Samsun, Kayseri, Bursa, Manisa, Mersin, Konya, Denizli, Karabük olmak üzere toplam 15 şubede faaliyet göstermektedir (Alzheimer Derneği, 2025).

Dernek, amaçları ve faaliyetleri doğrultusunda ilgili bakanlıklarla, üniversitelerle, sağlık alanında hizmet ve eğitim veren diğer hastaneler ve mülki- idari ve mahalli teşkilatlar ile işbirliği yürütmektedir (Alzheimer Derneği, 2025).

Dernek, Alzheimer hastalığı ve hasta bakımı konusunda toplumu eğitme ve bilinçlendirme, hasta ve hasta yakınlarının yaşam kalitesini artırma yönünde faaliyetlerine öncelik vermektedir (Alzheimer Derneği, 2025).

Derneğin Eğitim Faaliyetleri

- Topluma ve Kurumlara yönelik bilgilendirme ve bilinç kazandırma amacıyla yerel yönetimlere, STK'lara, eğitim kurumlarına, kolluk kuvvetlerine ve halka açık eğitim seminerleri düzenlemek,
- Kamuoyunu bilgilendirme ve farkındalığı arttırmak amacıyla görsel medyada sağlık profesyonellerinin katıldığı TV ve radyo programları düzenlemek,
- Hasta yakınlarına bilgilendirme, danışma ve psikolojik destek amacıyla sağlık profesyonelleri ile buluşma toplantıları düzenlemek (Alzheimer Derneği, 2025).

Derneğin Sosyal Medyada Bilgilendirme Faaliyetleri

○ Ağu 11, 2020

Alzheimer hastalarına doğru yaklaşım ve iletişim

○ Ağu 11, 2020

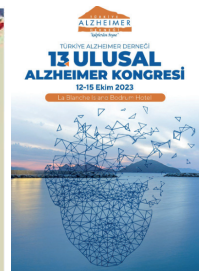
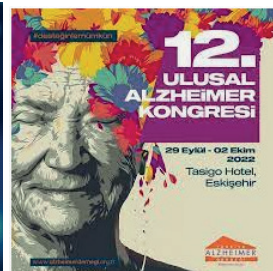
Sağlıklı Bir Yaşlılık İçin Beslenme

○ Ağu 11, 2020

Alzheimer Demansı ve Uyku

Derneğin Düzenlediği Ulusal Kongreler

Derneğin Evde Bakım ile İlgili Hizmetleri

Alzheimer hastalığının ileri aşamalarında hastanın yatağa bağımlı olmasıyla birlikte bakım yükü ağırlaştığından yatağa bağımlı olan hasta

yakınlarına destek sağlamak amacıyla Dernek İstanbul'da konuyla ilgili bir proje faaliyete geçmiştir ve hasta yakınlarına, hasta evinde ücretsiz olarak gönüllü hemşirelik ve hasta bakıcılık hizmeti sağlamaktadır (Alzheimer Derneği, 2025).

Gündüz Yaşam Evi

Gündüz Yaşam Evi, 2011 senesinde faaliyete başlamış olup multidisipliner alanda sağlık personeli, yaşlı bakım elemanı ve sosyal çalışmacıdan oluşan bir ekip ile Alzheimer hastalarına ve bakım veren ailelere psiko-sosyal destek sağlamak amacıyla, haftada 5 gün ücretsiz olarak hizmet vermektedir. (Alzheimer Derneği, 2025).

4.5. HUZUR EVLERİ KURMA VE YAŞATMA DERNEĞİ

Huzur Evleri Kurma ve Yaşatma Derneği, 1963 senesinde İstanbul'da kurulmuş ve 1967'de Bakanlar Kurulu kararı ile *Kamuya Yararlı Dernek* statüsünü kazanmıştır. Dernek, maddi durumlarını dikkate alarak, yaşlıların uygun koşullarda her türlü ihtiyaçlarının temin ederek, insan onuruna yaraşır biçimde yaşamlarının son dönemlerini geçirmelerini sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir (Huzurevleri, 2025).

Derneğin faaliyet alanları ve amaçları

- Yaşlılara karşı ilgi ve duyarlılığı arttırmak amacıyla yaşlıların toplum içerisindeki konumu ve toplum için önemi, sorunları, ihtiyaçları, beklentileri ve sağlığı ile ilgili konularda bilinçlendirici çalışmalar yapmak,
- Yaşlılara sağlanan sosyal hizmetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla uluslararası düzeyde geliştirilen politika ve standartların ülkemizde de hayata geçirilmesine yönelik projeler geliştirmek,
- Geriatri ve gerontoloji alanındaki faaliyetleri izleyerek imkânlar dâhilinde desteklemek”,
- Ülkemizde, bilim, sanat, spor vb. alanında katkı sağlamış, bulunmuş düşünür, yazar, bilim insanı ve sanatçılara ulaşarak ihtiyaç sahiplerini belirlemek,
- Düşkün veya yaşlılara ekonomik ve sosyal açıdan destek sağlamak, çeşitli nedenlerle huzurevine kabul alamayan güçsüzlere, olanaklar dâhilinde sosyal yardım sağlamak, gerekirse başka kuruluşların bakım yurtlarına yerleştirmek (Huzurevleri, 2025).

4.6.”HAYAT BOYU HAYAT DOLU DERNEĞİ”

Hayat Boyu Hayat Dolu Derneği, yaşlanan bireylerin yaşam kalitesini desteklemek, aktif ve başarılı yaşlanma sürecine destek olmak amacı ile

kurulmuştur. Dernek, huzurevlerinde yaşlılara yönelik *Psiko-sosyal Destek Programı* (PDP) uygulamaktadır. (Hayat Boyu Hayat Dolu Derneği, 2025).

Derneğin Etkinlikleri

- “**Psikososyal Destek Programı** : 8’er kişilik grup çalışması olup her bir oturumu 45 dk. süren 14 oturumdan oluşmaktadır. Hafif kognitif bozukluk ve erken/orta evre demansı olan yaşlıların grup içinde faal ve etkin bir şekilde sosyalleşmeleri ve yapılandırılmış aktivitelere katılımı ile *bilişsel uyarımın* amaçlandığı bir uygulamadır.
- “**Demans Simülatorü**: interaktif bir uygulama olup katılımcıların, demansın belirleyici semptomlarının simüle edildiği, 8 farklı günlük aktiviteden oluşan görevleri “istasyonlarda” yerine getirmesi; giyinmek, yemek yemek gibi günlük rutin faaliyetlerde yaşanan güçlükleri ve bu güçlüklerin bireyde yarattığı sıkıntıları deneyimlemek suretiyle demanslı bireyler ile empati kurmalarını sağlayan bir uygulamadır (Hayat Boyu Hayat Dolu Derneği, 2025).

5. “YAŞLILARA YÖNELİK FAALİYET GÖSTEREN ULUSLARARASI YAŞLILARA SAYGI FEDERASYONU (UYSAF)”

- UYSAF, 2013 senesinde kurulmuş olup dernekler arasında yardımlaşma amacıyla Yaşlılara Saygı Derneği’nin Çayyolu, Çankaya, Konutkent, Beysukent ve Ümitköy şubelerinin bir federasyon çatısı altında toplandığı bir üst dernek yani federasyondur. (Uysaf, 2025).

UYSAF’ın Amaçları

- Gençleri ve yaşlıları bir araya getirerek kuşaklar arasında bilgi ve tecrübe aktarımını sağlayacak organizasyonlar düzenlemek,
- Yaşlı bireyleri uygun istihdam alanlarına kazandırarak ekonomik verimliliklerini hayat boyu sürdürmek,
- Yaşlı bireylerin biyo-psiko sosyal ihtiyaçlarına yönelik eğitsel programlar ve sorunların çözümüne yönelik belgeseller hazırlamak, yaşam kalitesini artırmaya yönelik, broşür, kitap, dergi, proje çalışmaları yürütmek (Uysaf, 2025).

UYSAF’ın Faaliyetleri

- **Yaşlı Hasta Bakım Vericilerin Eğitimi I-II**: Başkent Üniversitesi Öğretim görevlilerince, yaşlı hastalarına bakan yakınlarından oluşan bir gruba *Yaşlı Bakımında İnfomal Bakım Vericilerin Eğitimi* verilmiştir (Uysaf, 2025).
- **TEMA Ortak Çalışma Projesi**: TEMA gönüllüsü olan UYSAF meşe palamutu tüpleme çalışması yapmıştır (Uysaf, 2025).

- **Türkü Dostları Korosu:** UYSAF Türkü Dostları Korosu 2016 yılında çalışmalarına başlamıştır(Uysaf, 2025).
- **Federasyon Bünyesinde Sanatsal ve Sportif Amaçlı Açılan Kurslar** (Uysaf, 2025).
- **Yaşlılarla Piknik Etkinliği:** Ümitköy Huzurevi sakinleri, UYSAF'da misafir dilerek yemek ve “aşure “ ikram edilmiştir(Uysaf, 2025).

5.1. Resim: Örnek Etkinlik Afişleri

6. TÜRKİYE’DE YAŞLILARA YÖNELİK FAALİYET GÖSTEREN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINI SOSYAL HİZMET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyal hizmet; sosyal risk altındaki kırılgan grupların, dezavantajlı olma hallerinden kaynaklanan sorunlarla karşısında benlik saygısının yitirmemelerini sağlamaya yönelik, hem maddi hem de manevi anlamda güçlendirilmesi gerektiğini savunur (Karataş, 2017: s. 101). Yaşlıların kendine bakabilme ve problem çözme yetileri arttırılarak toplumsal yaşamda daha aktif rol üstlenmeleri, gerontolojik sosyal hizmetin önemli bir işlevidir (Onat, 2003:71).

Geriatrik sosyal hizmet, yaşlılar ve bakım veren ailelerinin hayat standartlarının güçlendirilmesi sürecine önemli katkılarda bulunur. Yaşlılığın ilerleyen dönemlerinde fizyolojik, psikolojik ve sosyal iyilik halini engelleyen biyopsiko-sosyal faktörler geriatrik sosyal hizmetin kapsamındadır. Sosyal incelemelerle belirlenen; psikososyal ihtiyaçlar, kaygı, depresyon, ölüm korkusu, yas gibi psikolojik sorunlara yönelik olarak yaşlılara ve ailelerine yönelik psiko-sosyal destek hizmetleri planlanır ve mesleki müdahalelerde bulunulur. (Önal Dölek, 2013: 280; Altun, 2019: 37; Zubaroglu Yanardağ, 2019: 35). Bu bağlamda, Türkiye’de yaşlılara yönelik faaliyet gösteren STK’ lar yaşlıların yaşam kalitesinin arttırılması, ihtiyaçların karşılanması ve sosyal

hizmetlerin sunulması açısından önemli bir rol oynamaktadır(Altun, 2021).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Yaşlıların ihtiyaçlarının belirlenip bu ihtiyaçların giderilmesinde, haklarının korunmasında, yaşlı bakımına farklı çözümlerin bulunmasında, toplumun yaşlı bireylere karşı tutumlarının iyileştirilmesinde, yaşlılığa ilişkin birçok konu ve ihtiyaçta STK'lara önemli rol düşmektedir (Dönmez ve Şahin,2021:263). Çalışmaya konu edilen STK'nin etkin faaliyetlerde bulunduğu, topluma hizmet noktasında misyonunu yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda yaşlılık alanının önemli paydaşlarından olan STK ların hem yaşlı bireylere hem de bakım verenlere, psikososyal destek vermesi, hak savunuculuğu yapması, sunulan eğitim faaliyetleri ve farkındalık çalışmaları ile hem ailelere hem de yaşlılık alanında hizmet veren sağlık profesyonellerine destek olmaktadır. Giderek toplumumuzda önemli bir misyon üstlenmekte olan STK'ların yaygınlaştırılması yaşlılık alanında mikro, mezzo ve makro boyutlarda yaşam kalitesinin ve yaşam konforunun artmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kuşaklar arasındaki bağın kopmaması için yaşlılık alanındaki faaliyet gösteren STK'lara, yaşlı bireylerin de katılımı mümkün oldukça sağlanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda yerel yönetimler tarafından geliştirilen projelerde yaşlıların sosyal hayata aktif katılımları sağlanabilir (Kalaycı, 2017; Altun, 2021).

Sarıkaya(2024)'e göre; STK'lar, yaşlılık alanıyla alakalı çalışmalarını çeşitlendirerek çoğalmalıdır. Özellikle toplumsal hayatta çocuk ve gençlerde yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin farkındalığın oluşması için ilk, orta ve lise düzeyli okullarda eğitimler verilmelidir. Böylece kuşaklar arası bağın güçlenmesine de katkı sağlanmış olacaktır.

STK'larda özellikle yaşlılık alanında faaliyet gösteren kuruluşlarda sosyal çalışmacı,psikolog, hemşire, sosyolog gibi donanımlı meslek elemanlarına ihtiyaç duyulduğundan STK lar bu meslek gruplarına istihdam alanları oluşturarak fayda sağlayacaktır.

DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE BİLGİ, TEKNOLOJİ VE TOPLUM

“ ”

Murat ÇAY¹

¹ Doç. Dr. Murat ÇAY, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO,
cay571@gmail.com, 0000-0003-4659-4687

Teknoloji, tarihsel süreçte çoğunlukla ilerleme kavramıyla eş anlamlı tutulmuştur (Cronjé, 2013). Modernleşmenin özünde yatan ekonomik büyüme ve sanayileşme dinamikleri, toplumları kaçınılmaz bir sosyal değişimin içine sürüklemektedir. Bugün geldiğimiz noktada, bilim ve teknoloji arasındaki ilişki, karmaşık ve baş döndürücü bir hızla, değişen dünyada, dönüşümün en belirleyici gücü haline geldiği belirtilmelidir (Cronjé, 2013; Erickson, 2016). Teknoloji artık sadece maddi üretim süreçlerini değil; bilginin üretilme, işlenme ve paylaşılma biçimlerini de değiştirmektedir. Özellikle dijital teknolojiler, bilginin hem hacimsel olarak artışına hem de geçmişte hayal edilemeyecek bir hızda dolaşıma girmesine hem de toplanan bilginin daha kolay analiz edilmesine zemin hazırlamaktadır. Böyle bir süreçte değişim ve dönüşüm insanı ve doğayı derinden etkileme gücüne sahiptir. Bu ise değişimi iyi anlamayı gerektirmektedir.

Son on yıla bakıldığında internet; küresel iletişim, bilgiye erişim ve eğlence alanlarında baskın hale gelmiş ve gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmuştur (Anderson vd., 2017). Bugün internet olmadan yaşam durmaktadır. Günlük yaşamın bizzat kendisi internette bağlı kaldığı uzun bir zaman dilimini de içermektedir. İletişimin giderek hızlandığı günümüzde internet, sunduğu kolaylıkların ötesinde, yokluğu, hayatı felç eden kritik bir altyapı niteliği kazanmıştır. Bugün interneti sadece yeni bir iletişim aracı olarak görmek yanıltıcı olur; o, beraberinde getirdiği dijital ekosistemle toplumsal yaşamın işleyişini yeniden kuran yapısal bir unsur olarak görülmelidir. Bu etki, bireysel ilişkilerden kurumsal yapılara, ekonomiden kültürel üretime kadar her alana nüfuz etmektedir.

İnternet eksenli gelişmeler, bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendirmekle kalmayıp, insan ilişkilerinin kurulma biçimlerini de yeniden tanımlamaktadır. İnterneti sosyalleşmenin aracı hatta ötesinde kendisi olarak görmek de mümkün gibi durmaktadır. Dolayısıyla yaşanan değişimi sadece iletişimin “hızlanması” ile açıklamak yetersiz kalır. Dijital teknolojiler sayesinde bilgi artık sadece aktarılmıyor; aynı zamanda teknolojik sistemler tarafından analiz ediliyor, sınıflandırılıyor ve yeniden anlamlandırılıyor. Analizlerle yeni bilgiler yeni araçlar oluşturuluyor. Bilgi, insan merkezli bir paylaşım sürecinden çıkıp, karar verici bir işleve sahiptir. Teknolojinin ürettiği bilgi bugün kendi başına kendi bilgisini üreterek toplumsal yaşama da müdahale edebilmektedir. Bu teknolojik atmosferde birey, aile ve toplum yapıları da doğal olarak değişmektedir. Dijital araçlar, aile içi iletişimden kuşaklar arası etkileşime kadar sosyal dokunun her hücresinde yer aldığı belirtilmelidir. Teknoloji, toplumu etkileyen, dönüştüren temel bir dinamik olarak karşımızdadır.

Bugün küresel nüfusun neredeyse dörtte birini oluşturan 1,8 milyar genç (10-24 yaş arası), dijitalleşmenin içine doğmuş bir kuşaktır (UNFPA, 2019).

Bu nesil, internetin ve sosyal medyanın insan ilişkilerini yeniden kurguladığı benzersiz bir sosyal laboratuvarında büyümektedir (UNICEF, 2017). Onlar için öğrenme, sosyalleşme ve kendini ifade etme süreçleri büyük oranda dijital araçlar üzerinden yürümektedir. Günümüz dünyasında bireyleri internetten yalıtılmış bir fanusta düşünmek imkânsızdır. Teknolojinin getirdiği riskler olsa da yeni dünya düzeninde birey, aile ve toplumları dijital gerçeklikten soyutlayarak ele almak gerçekçi bir yaklaşım değildir. İnternet ve sosyal medya devrimi; bireyin yaşamından aile dinamiklerine, sosyal hizmet uygulayıcılarından mesleğin genel çerçevesine kadar hayatın her alanına girmiştir (Simpson, 2016). Dolayısıyla insanı ele alırken teknolojinin değişken olmadığı bir analiz bugün mümkün gözükmemektedir.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, zaman ve mekân sınırlarını aşarak bilginin üretim ve denetim süreçlerini değiştirmiştir (Eren ve Aydın, 2014). Bu, insanlık tarihindeki tarım devrimi veya kentleşme süreçleriyle kıyaslanabilecek büyüklükte bir kırılma olduğu açıkça ifade edilebilir (Marx, 2004). Özellikle bilgisayar ve internet teknolojilerindeki son gelişmeler, sosyal hareketleri ve ilişki biçimlerini dönüştürerek sınırları kaldıran yeni bir alanı yaratmıştır (Babacan, 2014). Gençler için bloglar, oyunlar ve dijital platformlar sadece vakit geçirme aracı değil, yeni sosyalleşme denemelerinin yapıldığı cazip alanlardır (Chan ve Rabinowitz, 2006). Birbirine giderek daha fazla bağlanan bu dünyada, bilgiye erişim arttıkça romantik ilişkiler de dahil olmak üzere ilişki kurma biçimleri farklılaşmaktadır. Nitekim düşük ve orta gelirli ülkelerde bile dijital erişimin artması, bu toplumsal dönüşümü hızlandırmıştır (Habito vd., 2021).

Bu bölümün amacı; bilginin hacmini ve işlenme biçimini değiştiren dijital teknolojileri tanıtmak, bu teknolojilerin toplumsal yapı üzerindeki dönüştürücü etkisini tartışmak ve söz konusu dönüşümü sosyal hizmet disiplini perspektifinden değerlendirmektir. Bu doğrultuda bölümün ilk kısmında; internet, yeni medya, sosyal medya, büyük veri, veri madenciliği ve yapay zeka gibi kavramlar ele alınmaktadır.

Bilgi Toplumu Bağlamında Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler

İnternetin ve yeni medya araçlarının bilgi paylaşımındaki rolünü kavrayabilmek için işe bilişim teknolojilerinin evriminden başlamak gerekir. Bu alanındaki dönüşüm, teknik bir ilerlemeden çok daha fazlasını ifade eder; bilginin üretilme, işlenme ve dolaşıma girme mekanizmalarını kökten değiştirmiştir. Bilgiyi mekân ve zamandan bağımsız kılan bu teknolojiler, Castells'in (2010) de vurguladığı gibi toplumsal yapının işleyişinde artık belirleyici bir güçtür.

Bilişim teknolojileri bireylerin gündelik yaşam pratiklerini, sosyal ilişkileri ve kurumsal yapıları yeniden şekillendirirken, bilgiye erişim

süreçlerini de çok katmanlı bir hale getirmiştir (Dutton, 2009). Dijital araçlar sayesinde bilgi sadece aktarılmakla kalmaz; aynı zamanda analiz edilir, sınıflandırılır ve devasa ölçeklerde paylaşılır. Bu yeni bilgi mimarisi, sosyal hizmet gibi insan odaklı disiplinlerin dijital çağdaki konumunu anlamlandırmak için bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır (Roztocki vd., 2019).

Teknoloji sanılanın aksine 21. yüzyıla has yeni bir olgu değildir; insanlık tarihi boyunca birikerek ilerleyen bir sürekliliktir. Ateşin kontrol altına alınmasından tekerleğin icadına kadar uzanan teknik yenilikler, bugünkü modern altyapının tarihsel zeminini oluşturmuştur (Çalık ve Çınar, 2009). Dolayısıyla teknolojiyi sadece Sanayi Devrimi ile başlatmak eksik bir okuma olur. Bugün elimizdeki teknolojik güç, geçmiş medeniyetlerin bilgi, kültür mirası üzerine zamanla inşa edilebilmiştir.

Yine de Sanayi Devrimi sonrası süreç, özellikle dünya savaşları ve sistemler arası rekabetle birleşince teknolojik ivmeyi dramatik biçimde artırmıştır. Uçak, radar, roket ve nükleer enerji gibi askeri ihtiyaçlardan doğan teknolojiler, devletleri bilime daha fazla yatırım yapmaya zorlamış; bu yatırımlar zamanla sivil alana kayarak “Bilgi Çağı”nın kapılarını aralamıştır (Ünal, 2009; Yenilmez, 1993). Özellikle Soğuk Savaş dönemindeki kapitalist ve sosyalist blok rekabeti, bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki sıçramanın ana motoru olmuştur. 1950’lerden itibaren hızlanan bu süreç, modern bilgi toplumunun temellerini atmıştır (Denizci, 2009; Çelik, 1998).

Günümüzde ABD, Japonya ve Batı Avrupa örneklerinde görüldüğü üzere, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş tamamlanmak üzeredir. Bu yeni düzende “bilgi”, ağır sanayinin yerini alarak en stratejik meta ve ekonomik büyümenin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Sanayi toplumunda güç ve iktidar sermaye üzerinden tanımlanırken, bugün bu fonksiyonu, bilginin üretimi ve etkin paylaşımı üstlenmektedir (Yeşilorman ve Koç, 2016).

Teknolojik gelişmeler dünyayı, bireyler ve toplumlar arası etkileşimin maksimize edildiği köye dönüştürdüğü ifade edilebilir. Ancak buradaki ilişki tek yönlü değildir: Toplum ihtiyaçları doğrultusunda teknolojiyi üretirken, teknoloji de toplumsal ilişkileri ve yaşam biçimlerini dönüştürür. Bilgisayarların işlem kapasitesinin artması ve boyutlarının küçülmesiyle evrilen mobil teknolojiler, bilgiye her an her yerden erişimi mümkün kılmıştır. Bu durum, fen bilimlerindeki bir yeniliğin sosyal bilimlerde nasıl derin kırılmalar yaratabileceğinin en net kanıtıdır. Artık sosyal bir varlık olan bireyi, dijital ekosistemden yalıtılmış olarak düşünmek imkansızdır. Teknolojinin girmediği yer kalmadı gibi bir çıkarımın daha geçerli olduğu bir dünya düzenine doğru hızla ilerlemekteyiz.

Dönüşümün insan yaşamı üzerindeki etkileri ise çift taraflı olduğu belirtilmelidir. Cronjé (2013), bardağın dolu tarafına odaklanarak teknolojiyi; hastalıkların tedavisi, konforun artışı ve yoksullukla mücadele gibi alanlarda stratejik bir çözüm ortağı olarak görür. Ancak madalyonun diğer yüzünde ciddi riskler barınır. Teknolojinin askeri yıkıcılığı (Coker, 2013), etik ihlaller ve göz ardı edilemez. Daha da önemlisi, dijitalleşme paradoksal biçimde bireyleri yalnızlaştırma ve yüz yüze ilişkileri zayıflatma potansiyeli taşır (Turkle, 2011). Sonuç olarak teknoloji, sunduğu devasa fırsatların yanında, toplumsal dokuyu zedeleyebilecek riskleri de beraberinde getirmektedir.

İnternet

İletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki hızlı ilerleme, interneti sadece teknik bir yenilik olmaktan çıkarmış; onu bir devrim olarak nitelendirilen köklü bir toplumsal dönüşümün merkezine oturtmuştur (Güzel, 2006). İnternet, sunduğu altyapı ile bireysel sınırları aşarak ekonomik, kültürel ve sosyal sistemlerin tamamını etkileyen bir güç haline gelmiştir. Bu yönüyle o, tekil kullanıcıdan ziyade toplumun bütününe dönüştüren yapısal bir etkidir.

Toplumsal yaşamın rotasını çizen internet, gündelik pratiklerimizi, iletişim biçimlerimizi ve bilgiye erişim yollarımızı yeniden kurgulamaktadır. İletişim süreçlerinin hızlanması, bilginin sadece daha hızlı değil, aynı zamanda daha geniş kitlelere anlık olarak ulaşmasını sağlamıştır. Bu akışkanlık, interneti modern toplumlar için “olsa iyi olur” bir araçtan çıkarıp, yokluğu sistemin kilitlenmesine yol açacak hayati bir altyapıya dönüştürmüştür.

İnternet, temelde iki iletişim aracının haberleşmesine dayanmaktadır. Araçların fazlalaşması ve iletişimin hızının artması bugün interneti daha karmaşık bir hale getirmiştir. Değişim dönüşümü sorgularken bunun nedeni olarak teknoloji ve gelişmelerini, interneti temelde de iyi kavramalıyız. Tarihsel olarak kapalı devre bir askeri proje olarak doğan, ancak zamanla özgürlükçü bir dağıtım ağına evrilen internet, bu dönüşümle birlikte büyük fırsatlar sunmuştur. Küresel ve yerel arasındaki sınırları kaldırmış, gündelik hayatı çevrimiçi ortamlara taşıyarak yeni etkileşim kanalları açmıştır. Ancak Denizci'nin (2009) dikkat çektiği üzere, internetin sunduğu bu olanaklar madalyonun sadece temel yüzüdür. Bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı riskler, değişimler ve sorunlar da göz ardı edilemez. Dolayısıyla interneti, herkese koşulsuz fayda sağlayan sihirli bir değnek olarak değil; olumlu ve olumsuz potansiyelleri bünyesinde barındıran çok boyutlu bir olgu olarak okumak gerekir.

Geleneksel medyanın tek yönlü bilgi aktarımına karşın internet, “etkileşim” temelli bir yapı sunar. Artık Zeki Müren de bizi görmekte, bizimle

iletişime etkileşime geçebilmektedir. Ses, görüntü ve verinin eş zamanlı paylaşımı, iletişimi fiziksel mekânın hatta zamanın sınırlamalarından kurtarmıştır. Bu durum bireylerin “siber uzay” adı verilen sanal bir düzlemde buluşmasına olanak tanır (Güzel, 2006). Yüksek çözünürlüklü içeriklerin anlık dolaşımı, fiziksel dünyanın paralelinde, kendine has dinamikleri olan bir sanal gerçeklik yaratmıştır. Çok basit bir çıkarımla gerçek dünyanın yanına sanal bir dünya yaratılmıştır.

Bugün sosyal bilimciler için, modern toplumu anlamının yolu artık bu sanal dünyayı çözümlemekten geçmektedir. Gerçek dünyanın yanında sanal dünyanın ele alınması sosyal bilimciler için önemli bir gerekliliği oluşturmaktadır. Bireylerin tutumları, aile dinamikleri ve toplumsal ilişkiler büyük ölçüde dijital etkileşimler üzerinden şekillenmektedir. Fiziksel dünyayı analiz edip sanal dünyayı dışarıda bırakan bir yaklaşım, modern toplumu eksik okumak anlamına gelecektir. Muhtemelen önümüzdeki süreçte sanal dünyadan yaşayan, sanal dünyayla yaşamını sürdüren bireylerden veya topluluklardan bahsedeceğiz. Bu ütöpik düşünce elbette ki sosyal yaşamı yeniden tanımlanmasına neden olabilir.

Ekonomik ve siyasal alanda da internet, durağan yapıları yıkan evrimsel bir süreç işlevi görür. Geleneksel piyasa yapılarından dijital ekonomiye geçişte, bireylerin kimlik inşasında veya güç ve iktidar ilişkilerinin yeniden dağılımında internet belirleyici bir aktördür. Sunduğu örgütlenme imkânları, toplumsal aktörlerin etki kapasitesini artırarak onu çağdaş toplumların en stratejik güç alanlarından biri haline getirmiştir (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014; Castells, 2010).

Bu dönüşümün en kritik ayağı ise bilginin kendisidir. İnternet, bilginin depolanması ve erişimi konusunda tarihi bir kırılma yaratmıştır. Cronjé’ye (2013) göre internet, bilimsel bilgiye erişim ve doğrulama süreçlerinde eşsiz bir araştırma aracıdır. Daha da önemlisi, sosyal medya platformları her ne kadar “gayri resmî” görünse de bilimsel bilginin kamusal alanda tartışılması ve yorumlanmasında giderek artan bir etkiye sahiptir.

Son olarak internet, kalkınma literatüründe de kendine güçlü bir yer bulmuştur. Yoksulluğu azaltma potansiyeli ve dezavantajlı bölgelerdeki üreticileri küresel pazara bağlama kapasitesiyle, yeni bir “kalkınma devriminin motoru” olarak sunulmaktadır. Graham’ın (2008) belirttiği gibi, kalkınma söylemleri internetin vaatleriyle şekillenirken, internetin kullanım biçimleri de bu kalkınma hedefleri doğrultusunda evrilmektedir.

Teknoloji, İnternet ve Sorunlar

Teknolojinin şekillendirdiği yeni dünya düzeni, sanıldığı gibi her zaman pozitif çıktılar üretmemektedir. Günümüzde teknolojiyi mutlak bir

“ilerleme” ve “dönüştürücü güç” olarak kutsayan hâkim bir görüş olsa da bu teknolojik iyimserliğe mesafeli duran ve süreci eleştirel bir süzgeçten geçiren bilim insanlarının sayısı azımsanmayacak düzeydedir (Kırık, 2017). Bu eleştirel perspektife göre teknolojik gelişmeler; yeni fırsatlar sunduğu kadar, beraberinde ciddi risk alanlarını ve toplumsal sorunları da getirmektedir. Dolayısıyla tıpkı kalkınma yarışında olduğu gibi teknoloji mutlak gelişmeyle anılmamalıdır.

Aslında bu kaygı yeni değildir. İnternetin gündelik yaşama sızmaya başladığı ilk yıllardan itibaren, bu iletişim ortamının yaratabileceği tahribata dair endişeler literatürde dile getirilmiştir (Katz ve Rice, 2002; McKenna ve Bargh, 2000). Değişen iletişim kodları ve yaşam pratikleri, bireysel ve toplumsal düzeyde sorunlu kullanım biçimlerinin filizlenmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak internetin birey, aile ve toplum üzerindeki bu olumsuz etkilerini izole edip anlık olarak ölçmek veya kısa vadeli gözlemlerle kesin yargılara varmak, metodolojik açıdan her zaman mümkün görünmemektedir. Daha çok bilgiye ve analize ihtiyaç duymaktayız.

İnternetle birlikte yaygınlaşan akıllı telefonlar ve sosyal medya araçları, ortaya çıkabilecek sorunların hem daha geniş kitlelere ulaşmasını hem de daha hızlı biçimde görünür hâle gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca internet temelli teknolojik gelişmelerin, sosyal medya platformları gibi çeşitli dijital yazılımların ortaya çıkmasına zemin hazırlaması, zaman içerisinde sorun alanlarının da çeşitlenmesine ve karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Değişim ve dönüşüm teknolojiyle birlikte hızlanmakta ve çeşitlenmektedir. Biz akademisyenlerin veya toplumbilimcilerin bu değişim ve dönüşüme ne kadar yetişebileceğimiz konusu muğlaktır. Bugün artık bilgiyi, bilginin getirdiği değişimi takip etmek teknolojiye rağmen zorlaşmaktadır.

Dijital teknolojilerin gündelik hayata bu denli entegre olması, “internet kullanımı” ile “sorunlu internet kullanımı” arasındaki sınırı giderek silikleştiriyor. Artık kullanımın hangi eşikten sonra işlevselliğini yitirip bireyin yaşamında bir krize dönüştüğünü tespit etmek çok daha zor.

Bu belirsizliğe rağmen klinik tanımlamalar netleşmeye başlamıştır. Amerikan Psikoloji Derneği, İnternet Oyun Bozukluğunu (Internet Gaming Disorder) üzerinde daha fazla durulması gereken bir araştırma alanı olarak işaretlemiştir. Bu olgu DSM-5’te, “günlük yaşamda klinik açıdan belirgin bir yıkıma yol açan sürekli oyun oynama davranışı” olarak tanımlanır (Anderson vd., 2017). Literatürde giderek daha sık karşımıza çıkan “sosyal medya bağımlılığı” ve “akıllı telefon bağımlılığı” gibi kavramlar da sorunun ulaştığı boyutu ve çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

İnternet bağımlılığı; dijital teknolojilerin günlük yaşamı sekteye uğratacak, sağlık ve sosyal sorunlara yol açacak düzeyde sorunlu kullanımına

karşılık gelmektedir. Literatür bu durumu; duygu durumunda ani değişimler, çevrimiçi geçirilen zamanı kontrol edememe, yoksunluk belirtileri, sosyal ilişkilerde zayıflama ve mesleki işlevsellikte bozulma gibi semptomlarla tanımlar (Łukawski vd., 2019; Ha vd., 2006).

Weinstein ve Lejoyeux (2010), sorunlu internet kullanımını; kontrol edilemeyen bir dürtüyle internetle meşgul olma ve bunun sonucunda belirgin bir işlev kaybı yaşama örüntüsü olarak açıklar. Bu patolojik kullanım, bireyleri sosyal ilişkilerinden kopararak yaşamlarının merkezini sanal ortama kaydırmalarına neden olur. Yüz yüze etkileşimi azaltan bağımlı bireyler için siber uzay, adeta bir “zihinsel sığınak” işlevi görür (Poli ve Agrimi, 2012). Ayrıca teknolojinin yoğun ve kontrolsüz kullanımı, özellikle iş yaşamı teknolojiye endeksli bireylerde teknostres, kronik yorgunluk ve psikolojik sıkıntı gibi sorunları tetiklemektedir (Çelik, 1998).

İnternet ve sosyal medya platformları gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası halindedir. Ancak internet aile dinamikleri ve kişilerarası ilişkiler açısından önemli sorun kaynağı olarak da değerlendirilebilir. Eşlerin çevrimiçi davranışları, “dijital sadakatsizlik” olarak algılanabilecek etkileşimlere kapı aralayarak aile içinde çatışma ve güven erozyonuna yol açabilmektedir (Vossler, 2016). Fiziksel sağlık sorunlarının ötesinde dijital teknolojiler; çocuk istismarı, mahremiyet ihlali ve kişisel verilerin kötüye kullanımı gibi tehditleri de beraberinde getirir. Tüm bu riskler, sosyal hizmet disiplini açısından koruyucu ve önleyici müdahalelerin ne denli hayati olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır (Çalık ve Çınar, 2009).

Yeni Medya- Zengin İçerikler

İletişim teknolojilerindeki ivme; internet, sosyal ağlar ve sanal dünya gibi kavramları literatürün merkezine taşımıştır. Başlar'ın (2013) da işaret ettiği gibi, dijital ortamda kodlanan veriler artık sadece hızlı paylaşılmıyor; aynı zamanda kolayca çoğaltılarak farklı mecralara anında yayılabiliyor. Aslında teknolojik değişimin seyri, büyük oranda verinin üretim ve iletim hızıyla ilişkilidir. Geçmişle kıyaslandığında günümüzün işlemci kapasitesi ve internet altyapısı, veri aktarımında devasa bir sıçrama yaratmış ve bu zemin üzerinde “yeni medya” dediğimiz ekosistem filizlenmiştir.

Günümüzde sanal dünya olarak ifade edebileceğimiz bu mecrada bilgi akışı muazzam bir hıza ulaşmıştır. Ancak hız, her zaman “doğruluk” veya “güvenilirlik” anlamına gelmemektedir. Bilgi hacmindeki artış, paradoksal biçimde yanlış ve yanıltıcı içeriğin de aynı hızla yayılmasına yol açmaktadır. Bugün teknoloji bilgi üretmektedir ancak ne kadar doğru bilgi üretmektedir tartışılabilir. Ya da benzer biçimde faydalı olma üzerine üretilen bilgi eleştiriye açıktır. Gelineen noktada, dijital yığınlar arasından doğru bilgiyi süzebilmek

giderek zorlaşmış; bilgi kirliliği, çözüm bekleyen öncelikli bir toplumsal sorun haline gelmiştir. İnternet ve internetle ilişkili teknolojik araçların gelişmesi, çevrimiçi ortamlarda paylaşılan içeriklerin zaman içerisinde zenginleşmesini ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Geçmişte daha sınırlı ve basit biçimlerde paylaşılan içerikler, bugün video, ses ve yüksek çözünürlüklü görseller gibi çoklu medya formatlarıyla çok daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Bunun yanı sıra 360 derece video, artırılmış gerçeklik ve yapay zekâ destekli içerikler gibi yeni teknolojiler, dijital deneyimlerin niteliğini sürekli olarak dönüştürmektedir. Günümüzde içerikler yalnızca insanlar tarafından üretilmemekte; algoritmalar ve otomatik sistemler de içerik üretim ve dağıtım süreçlerinde etkin bir rol oynamaktadır. Bu hızlı ve sürekli dönüşüm, dijital medyanın geleceğine ilişkin öngörülerini zorlaştırmakta ve toplumsal etkilerinin daha dikkatli değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kısaca internet ve teknolojinin getirdiği değişim ve dönüşüm hızlanmaktadır. İnsanoğlunun bu hıza erişerek olası etkileri kontrol altında tutması daha da zorlaşmaktadır. Bu ise yeni dünya düzeninin yanı sıra toplumsal ve sosyal açıdan da düşünülmesi gereken bir konudur. Şüphesiz yüz yıl sonra bizi bekleyen dünya, düşündüklerimizin daha ötesinde olacaktır.

İnternet ve Sosyal Hizmet

Günümüzde internet ve beraberindeki dijital ekosistem, bir toplumun veya kurumun bilgi kapasitesini tayin eden en temel araçtır. İnternet erişimi, bireylerden kurumsal yapılara kadar geniş bir yelpazede sıklıkla bir gelişmişlik kriteri sayılmaktadır. Ancak erişimin yaygınlığı, tek başına toplumsal refahın veya eşitliğin garantisi değildir. Bu yüzden internetin kalkınma üzerindeki etkisini sadece sunduğu fırsatlarla değil; ürettiği yeni eşitsizlikler, dışlanma biçimleri ve yapısal sorunlar üzerinden de okumak gerekir. Aşağıda internetin bu çok boyutlu ve sorunlu yüzü tartışılacaktır.

İnternetin toplumsal yaşamın merkezine yerleşmesi, sosyal hizmet disiplini için dijital erişimi teknik bir detay olmaktan çıkarıp, sosyal haklara ulaşımın bir ön koşulu haline getirmiştir. Bugün sosyal yardımlardan sağlık hizmetlerine kadar pek çok hayati süreç dijital platformlara taşınmış durumdadır. Ancak bu dijitalleşme, erişim imkânı kısıtlı veya dijital okuryazarlığı düşük gruplar için yeni bir bariyer oluşturduğu ifade edilebilir. Literatürde Van Dijk (2012) ve Castells'in (2010) dijital uçurum olarak tanımladığı bu olgu; yoksulluk, yaş, engellilik ve göçmenlik gibi dezavantajlarla kesişerek sosyal hizmetin sorumluluk sahasını genişletmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet, interneti sadece bireysel bir kullanım pratiği olarak değil; toplumsal eşitsizliği derinleştirme potansiyeli taşıyan sistemik bir yapı olarak değerlendirmek zorundadır.

İnternet ve dijital teknolojilerin yaygınlaşması, sosyal hizmetin odağında yer alan kırılğan gruplar açısından hem yeni fırsatlar hem de yeni risk alanları ortaya çıkarmaktadır. Çocuklar ve gençler için internet; öğrenme, sosyalleşme ve kendini ifade etme olanaklarını artırırken, aynı zamanda dijital zorbalık, istismar ve yanlış bilgiye maruz kalma gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Benzer şekilde göçmenler, yoksullar ve engelli bireyler açısından internet, bilgiye erişimi ve destek ağlarını güçlendirebilen bir araç olmakla birlikte, dijital beceri eksikliği ve erişim sorunları nedeniyle mevcut kırılğanlıkları derinleştirebilmektedir (Helsper, 2017; Graham, 2008). Bu nedenle sosyal hizmet uygulamalarında internetin etkileri, yalnızca bireysel düzeyde değil; yapısal, kültürel ve bağlamsal boyutlarıyla ele alınmalı ve dijital risklerle baş etme konusunda koruyucu ve güçlendirici müdahaleler geliştirilmelidir.

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak, geçmişteki geleneksel medya anlayışı zaman içerisinde yerini yeni medya olarak adlandırılan iletişim ortamlarına bırakmaktadır. Bloglar, sosyal paylaşım ağları, internet tabanlı televizyonlar ve çevrimiçi haber siteleri gibi dijital iletişim araçları, yeni medyanın temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Geleneksel medyada iletişim çoğunlukla azdan çoğa doğru tek yönlü bir yapı sergilerken, yeni medya ortamlarında çoktan çoğa doğru ve etkileşime dayalı bir iletişim biçimi öne çıkmaktadır. Ayrıca geleneksel medyada içerik, zaman ve mekânla daha sınırlı bir ilişki içerisindeyken, yeni medya bu sınırlılıkları büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Yeni medya ortamlarında bireyler yalnızca içerik tüketicisi değil, aynı zamanda içerik üreticisi konumundadır. Bu durum, günümüz medyasında gözetim ilişkilerinin de dönüşmesine yol açmıştır. Dijital platformlarda bireyler, eş zamanlı olarak hem izleyen hem de izlenen konumunda yer almakta; böylece karşılıklı ve sürekli bir görünürlük hâli ortaya çıkmaktadır (Uluç ve Yarcı, 2017). Etkileşim ve iletişim önemli derecede artmıştır. Bu ise temelde sorunları da beraberinde getirmiştir.

Sosyal Medya Araçları

Yeni medyanın en önemli bileşenlerinden birini sosyal medya araçları oluşturmaktadır. Bu araçların bilgi paylaşımındaki yeri ve önemi, birey, aile ve toplum düzeyinde sanılandan çok daha geniş ve etkili bir alanı kapsamaktadır. Sosyal medya, kullanıcıların bilgi, düşünce, görüş ve ilgi alanlarını paylaşmalarına olanak tanıyan; karşılıklı etkileşimi temel alan çevrimiçi platformlar ve web tabanlı uygulamalar için kullanılan ortak bir kavramdır (Eren ve Aydın, 2014; Özdemir vd., 2014; Solmaz vd., 2013).

Sosyal medya; bireylerin düşünce, görüş ve ilişkilerini dijital düzlemde paylaşımına açtıkları etkileşimli bir iletişim dünyasıdır. Onu geleneksel medyadan ayıran temel fark, kullanıcının değişen konumunda yatar:

Birey artık sadece pasif bir içerik “tüketicisi” değil; aynı zamanda üretici, yorumlayıcı ve dağıtıcıdır. Bu dinamik yapı, sosyal medyayı tek yönlü enformasyon akışından kopararak, katılımcı ve çok katmanlı bir iletişim modeline dönüştürür.

Sosyal medya platformları, metin, ses, görüntü ve video gibi farklı içerik türlerinin paylaşılmasına imkân tanıyarak kullanıcılara çok çeşitli kullanım olanakları sunmaktadır. İnternet kullanımının toplumun geniş kesimleri arasında yaygınlaşmasıyla birlikte, ilk dönemlerde ağırlıklı olarak tek yönlü yayınlara dayanan web ortamları dönüşmüş; kullanıcılar, web sitelerindeki içeriklere yorum yaparak ve içerik üreterek sürece aktif biçimde dâhil olmaya başlamıştır (Eren ve Aydın, 2014). Bu bağlamda sosyal medya, bireylerin düşünce, fikir ve bilgi paylaşımı amacıyla bir araya geldikleri ortak bir dijital alanı ifade etmektedir (Zafer ve Vardarlier, 2019).

Sosyal medya, bilgiye erişim ve bilgi paylaşımı açısından giderek daha yaygın kullanılan bir kaynak hâline gelmiştir. 2010’lu yılların ortalarına gelindiğinde dünya genelinde milyarlarca insan internet kullanmakta; bu kullanıcıların önemli bir bölümü sosyal medya platformlarında aktif olarak yer almaktadır (Uluç ve Yarcı, 2017). Özellikle gençler arasında internet ve sosyal medya kullanımının, yetişkinlere kıyasla daha yaygın olduğu görülmektedir (Eren ve Aydın, 2014).

Sosyal medya ve mobil teknolojiler, eş zamanlı ve karşılıklı iletişimin kapılarını aralayarak etki alanını her geçen gün genişletmektedir. Bireye fotoğraf, video veya metin yoluyla kendi içeriğini üretme ve yayma gücü veren bu mecra, iletişim tarihinde kritik bir dönüşümü temsil eder. Bu özelliğiyle sosyal medya, ana akım medyanın sesini duyurmakta yetersiz kaldığı birey ve gruplar için güçlü bir alternatif ifade alanına dönüşmüştür. Buradaki içerikler, saniyeler içinde küresel bir dolaşıma girerek sınır ötesi etkiler yaratabilmektedir.

Geleneksel medyanın katı denetim mekanizmalarına kıyasla sosyal medya, içerik üretimi ve akışı bakımından çok daha esnek ve kontrol edilmesi güç bir yapı sunar. Bu özgürlük alanı, bireylerin dünyanın herhangi bir ucundaki gelişmeye anında tanıklık etmesini sağlar. Sayımer’in (2014) de belirttiği gibi; sosyal medya platformları fiziksel sınırları büyük ölçüde ortadan kaldırarak bireyleri web tabanlı sanal bir ağ üzerinde buluşturan hizmetler bütünü olarak görmek mümkündür.

Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin sunduğu iletişim olanakları, bireylerin çevrelerini algılama, yorumlama ve eleştirme kapasitelerini artırmıştır. Yeni medya olarak adlandırılan bu iletişim ortamları, bireylerin bilgisayarlar ve mobil cihazlar aracılığıyla internet üzerinden etkileşimli

iletişim kurmalarına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda yeni medya, internetin sunduğu etkileşimli iletişim gücünü ifade eden bir kavram olarak değerlendirilebilir; bu gücü somutlaştıran araçlar ise sosyal medya platformlarıdır.

Sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler, sosyal medya kanalları üzerinden hızla akışa girerek bireylere bu içerikler etrafında interaktif bir tartışma zemini sunar. Bilginin erişim ve paylaşım kolaylığı; Eren ve Aydın'ın (2014) da vurguladığı gibi, kullanıcılara dijital müzakere alanları açma, benzer gruplar oluşturma ve farklı görüşlere anlık katılım sağlama imkânı tanır. Aslında sosyal medyanın yükselişindeki temel itici güç, bilginin iletim hızı ve erişilebilirliğindeki dramatik artıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte büyük veri setlerinin saniyeler içinde dolaşıma girmesi, bu mecraayı sadece hızlı değil, aynı zamanda içerik açısından zengin bir iletişim ekosistemine dönüştürmüştür. Bu ise biz araştırmacılara kocaman bir araştırma alanı sunmaktadır. Sosyal hizmet bağlamında ise yeni sorunlar, sorular anlamına gelmektedir.

Sosyal medyanın küresel ölçekte yaygınlaşması ve özellikle gençlerin gündelik yaşamının merkezinde yer alması, kültürel tutumların ve toplumsal kabullerin şekillenmesinde önemli bir belirleyici hâline gelmiştir. Sosyal medya, yalnızca kitleleri harekete geçirebilen bir araç olmanın ötesinde, aynı zamanda bu kitlelerin kültürel referanslarını üreten ve yeniden dolaşıma sokan bir alan niteliği taşımaktadır. Genç kuşaklar, sosyal medya aracılığıyla toplumsal olarak kabul edilebilir olan davranış ve söylemleri takip etmekte; bu ortamlarda ürettikleri içerikler yoluyla kendilerini belirli kimlikler çerçevesinde konumlandırmakta ve gündemi yine sosyal medya üzerinden izlemektedir. Sınırların yeniden inşasında sosyal medya güçlü bir araç olarak karşımızdadır. Bugün toplumsal konularda sorunlar sosyal medya aracılığıyla hızla çözülebilmekte ve görünür hale gelmektedir.

Yeni medya ortamlarının sağladığı olanaklar sayesinde, ana akım medyanın sunduğu haber anlatıları karşısında, alternatif içerikler üretebilen ve aynı olaylara ilişkin kendi bakış açılarını paylaşabilen geniş bir kullanıcı kitlesi ortaya çıkmıştır. Anlık paylaşım imkânları, bireylerin yurttaş gazeteciliği pratiklerine katılımını artırmış; bu durum özellikle siyasal ve toplumsal olaylara yönelik duyarlılıkların çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Ana akım medyada yeterince yer bulamayan ya da farklı biçimlerde temsil edilen çevre sorunları, kadın hakları, azınlık hakları, LGBT+ hakları, ırkçılık ve AIDS aktivizmi gibi pek çok konunun görünürlük kazanmasında sosyal medyanın önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Sayımer, 2014).

Tüm bunlar hala medyanın yansız olduğunu kanıtlamaz. Aksine günümüz teknolojisinde internet ve medyaya ilişkin baskı araçları da

kendisini değiştirmektedir. Dolayısıyla sosyal medyanın özgürlük getirici gücü hayal edildiği gibi sınırsız değildir.

Bununla birlikte sosyal medyanın işleyişine daha yakından bakıldığında, içeriklerin doğruluğundan ziyade fikirlerin, duyguların ve öznel anlatıların ön plana çıktığı bir iletişim ortamının oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda nesnel bilgi sunmaktan çok dikkat çekmek, etkileşim yaratmak ve diğer kullanıcılar üzerinde doğrudan etki bırakmak temel amaç hâline gelmektedir. Sosyal medyada bireylerin kendilerini sürekli olarak sunma, görünür kılma ve yeniden konumlandırma çabaları, kimliğin adeta pazarlanabilir bir unsur gibi ele alınmasına yol açmakta; bu durum bireyin kendisini bir tür “kişisel marka” olarak inşa etmesini teşvik etmektedir (Eren ve Aydın, 2014). Bu da sosyal hizmet adına düşündürücü başka bir konuyu gündeme getirebilir. İnsanlar arasındaki iletişim artarken bireyselleşme artmakta, toplumsal duyarlılık ve katkı ise azalmaktadır. Bu ise sonuç olarak sosyal sorunların kendi halinde çözülmesinin önüne geçerek sosyal hizmet ve sosyal politikaları daha önemli hale getirmektedir.

Küresel ağlarla sürekli temas hâlinde olan ve çoklu medya araçlarını etkin biçimde kullanabilen günümüz bireyleri, sosyal medya aracılığıyla dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan gelişmeler hakkında kısa sürede geniş kitleleri bilgilendirebilmektedir. Bu durum, kimi zaman küresel ölçekte protesto ve dayanışma hareketlerinin ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır. Sosyal medya üzerinden gerçekleşen bu hızlı bilgi akışı, geleneksel siyaset yapma biçimlerinin dönüşmesine yol açmış; politik aktörlerin kitlelere ulaşmak ve etkileşim kurmak amacıyla sosyal medya platformlarını iletişim stratejilerine dâhil etmelerini zorunlu kılmıştır. Günümüzde siyasal iletişimde, bu dijital kitlelerin dinamiklerini, örgütlenme biçimlerini ve ifade ettikleri talepleri anlamaya yönelik daha şeffaf ve etkileşimli yaklaşımlar giderek önem kazanmaktadır (Sayımer, 2014).

Sosyal medyanın sunduğu etkileşimli yapı; birey ile aile, toplum ve devlet arasındaki geleneksel ilişki ağlarını dönüştürmüş ve bu ilişkileri birey merkezli bir ekseninde yeniden kurgulamıştır. Bu bağlamda sosyal medya, salt bir iletişim aracı olmanın çok ötesindedir. Eren ve Aydın (2014), bu mecranın artık sosyalleşme, kendini ifade etme ve örgütlü yapılara katılım için stratejik bir platforma dönüştüğünü vurgular. Günümüzde birey ve ailelerin, kamusal görünürlüklerini artırma ve dijital varoluşlarını sürdürme gayretlerini büyük ölçüde bu kanallar üzerinden şekillendirdikleri görülmektedir.

Geleneksel iletişim araçlarından farklı olarak sosyal medya platformlarının yapısal özellikleri ve etkileşime açık doğası, bu ortamların kolaylıkla manipüle edilebilmesine, kışkırtılabilmesine ve amacından saptırılabilmesine imkân tanımaktadır (Babacan, 2014). Bu durum, sosyal

medyanın bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde güçlü ve çok yönlü etkiler yaratma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Farklı kişi ve grupların çeşitli amaçlarla sosyal medya araçlarını kullanmaları, kimi durumlarda bireysel ve toplumsal düzeyde riskli sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Sosyal medya kullanımının beraberinde getirebileceği bu riskler, sosyal medyanın her zaman avantajlı bir iletişim ortamı olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle yanlış yönlendirme ve yanlış bilgilendirme, sosyal medya temelli iletişim yapısının en önemli dezavantajları arasında yer almaktadır. Bu tür içerikler, bireylerin algılarını ve davranışlarını etkileyerek toplumsal düzeyde zararlı sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim son yıllarda, kasıtlı yanlış bilgi üretimi ve yayılımının toplumsal gerilimleri artırabildiği pek çok örnekle gözlemlenmektedir (Zafer ve Vardarlıer, 2019).

Sosyal medya kaynaklı risklerin minimizasyonu, çok katmanlı bir eylem planını zorunlu kılar. Bu süreç, sadece yasal boşlukların doldurulmasıyla sınırlı kalmaz. Eren ve Aydın (2014); yasal zeminin güçlendirilmesinin yanı sıra, teknik altyapının tahkim edilmesine ve siber tehditlerle mücadele edecek nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesine dikkat çeker. Ancak en kritik ayak, toplumun -özellikle de çocuk ve gençlerin- bilinçlendirilmesidir. Dolayısıyla sosyal medya okuryazarlığının artırılması, risklerle mücadelede en etkili savunma mekanizması olarak öne çıkmaktadır.

E-Öğrenme ve Uzaktan Eğitim

Yeni medya ve dijitalleşme, öğrenme ve öğretme pratiklerinde de köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Özellikle COVID-19 pandemisi, eğitim kurumlarını zorunlu bir dijital göçe sürükleyerek, öğrenmenin zaman ve mekân duvarlarına sıkışmadığını geniş kitlelere kanıtlamıştır. Farklı sosyo-ekonomik ve fiziksel koşullara sahip bireylere fırsat eşitliği sunan uzaktan eğitim, teknolojinin sağladığı araçsal zenginlikle yaygınlaşma hızını artırmıştır (Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021).

Temel tanımıyla uzaktan eğitim; öğrenci, öğretmen ve materyalin fiziksel birlikteliğine ihtiyaç duymadan, iletişim teknolojileri üzerinden bulunduğu planlı bir eğitim faaliyetidir (Keegan, 1996; Moore ve Kearsley, 2011). Ancak bu model, teknik bir süreçten çok daha fazlasını ifade eder. Aşkar'ın (2003) da işaret ettiği üzere; yaşam boyu öğrenme ihtiyacı, geleneksel eğitime erişim engelleri, bilginin hızla bayatlaması ve teknoloji kullanımının artması uzaktan eğitimi günümüz dünyasında vazgeçilmez kılmıştır. Gerçekte, uzaktan eğitim konusu internetin getirdiği bilgi ortamının sistematik olarak derlenerek belirli bir planda bireylere iletilmesidir. Bu noktada uzaktan eğitim konusu bilginin nasıl paylaşıldığıyla doğrudan ilişkilidir.

Uzaktan eğitimin dijital platformlarda yürütülmesi, literatürde ağırlıklı olarak “e-öğrenme” kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Gökdaş ve Kayri (2005); e-öğrenmeyi, fiziksel ayrılığa rağmen öğrenci ve öğreticinin internet üzerinden eşzamanlı (senkron) veya eşzamansız (asenkron) etkileşim kurabildiği dinamik bir sistem olarak tanımlar. Bu yönüyle e-öğrenme, genel bir çatı kavram olan uzaktan eğitimin teknolojik altyapısını ve uygulama pratiklerini ifade eden daha spesifik bir yaklaşım olarak öne çıkar.

İnternetin en hızlı gelişen örgütsel kullanım alanlarından biri olarak ortaya çıkan e-öğrenme, yalnızca formal eğitimi değil; aynı zamanda mesleki gelişim ve kariyer eğitimlerini de kapsamaktadır. E-öğrenme uygulamaları, iş gücünün farklı eğitim alanlarına ve yeni beceri programlarına uyarlanabilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır (Harun, 2001). Yeni öğrenme teknolojilerinin en belirgin özelliği, sürekli değişen ve gelişen bir yapıya sahip olmalarıdır. Geleneksel öğretim araçlarının dönüşümü yüzyıllar alırken, dijital öğrenme teknolojilerinin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması çok daha kısa sürelerde gerçekleşmiştir (Short, 2002). Tüm bunlar bilginin paylaşılmasında ve yeniden inşasında önemli soruları akla getirmelidir. Doğru ve yanlış bilginin iç içe geçtiği günümüz dünyasında faydalı olanı doğru olanı nasıl sistematik bir şekilde bireylere aktarmalıyız?

E-öğrenme, bu dijital dönüşüm sürecinin eğitim alanındaki yansımalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde e-öğrenme, sunduğu esneklik, erişilebilirlik ve çeşitlilik olanakları sayesinde geleneksel eğitim modellerine alternatif ya da tamamlayıcı bir eğitim yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir (Gökdaş ve Kayri, 2005). Özellikle kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum alanlarında bilgiye hızlı erişim ve sürekli öğrenme gereksinimi, e-öğrenme uygulamalarının önemini artırmaktadır.

Teknoloji ve internetin hızlı gelişim gösterdiği çağdaş toplumlarda, e-öğrenme ve uzaktan eğitim gibi bilginin paylaşıldığı ve yaygınlaştırıldığı dijital ortamların öneminin giderek artacağı öngörülmektedir. Bu durum, büyük ölçüde internet ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bireylerin ihtiyaç duydukları bilgiye internet aracılığıyla daha kolay erişebildikleri bir toplumsal yapıda, elektronik öğrenme araçlarının eğitim süreçlerinde daha fazla yer edinmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Bilginin toplumsal gelişimde belirleyici bir unsur hâline geldiği bilgi toplumlarında, bilginin öğretilmesi, paylaşılması ve erişilebilir kılınması da kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda e-öğrenme ortamları, bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştırarak öğrenme süreçlerini desteklemekte; bireysel gelişimle birlikte toplumsal dönüşüm üzerinde de etkili olabilecek bir potansiyel sunmaktadır. Sosyal hizmet bağlamında ise sosyal hizmet meslek

ve disiplinine ilişkin eğitimin uzaktan verilebilmesi, bilginin sistematik derlenmesi ve kontrol edilmesi gibi konular bu noktada önem kazanmaktadır.

Büyük Veri

İnternet tabanlı uygulamalar, sosyal medya platformları ve sensör teknolojileri; dijital evrende devasa bir veri trafiği yaratarak sürekli genişleyen bir bilgi havuzu oluşturur (Chen vd., 2012; Sağiroğlu ve Sinanc, 2013). Pazarlamadan kamu güvenliğine, bankacılıktan bilimsel araştırmalara kadar pek çok sektör, operasyonel süreçlerini artık bu veri akışı üzerine inşa etmektedir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013). İşte toplanan bu verilerin hacim (volume), hız (velocity) ve çeşitlilik (variety) eksenindeki dramatik artışı, “Büyük Veri” kavramını literatüre kazandırmıştır (Laney, 2001). Geline nokta büyük veri; Doğan ve Arslantekin’in (2016) de vurguladığı üzere hem devlet aygıtının hem de özel sektörün ajandasında en üst sıralara yerleşen stratejik bir rekabet alanı haline gelmiştir. Büyük veri tartışmalarında, veri ile bilgi kavramlarının birbirinden ayrılması önemlidir. Veri, ham ve işlenmemiş içerikleri ifade ederken; bilgi, bu verilerin analiz edilmesi ve anlamlandırılması sonucunda elde edilmektedir.

Teknoloji ve dijital sistemler, büyük miktardaki verinin toplanmasını mümkün kılmakta; bu verilerin analiz edilmesiyle bireyler ve toplumlar hakkında çeşitli çıkarımlar da yapılabilmektedir. Özellikle farklı sektörlerde, elde edilen verilerden üretilen bilgiler karar alma süreçlerinde vazgeçilmez bir kaynak hâline gelmiştir. Bu yönüyle büyük veri, yalnızca teknik bir mesele değil; aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve yönetsel boyutları olan çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bireylerden, toplumdan elde edilen veriler çeşitli amaçlar doğrultusunda, iyi veya kötü, belirli amaç dahilinde kullanılabilir. Makro düzeyde bu durum toplumların refah seviyesinde önemli bir etki haline gelebilmektedir. Büyük veri bu noktadan da ele alınmalıdır.

Büyük verinin toplumsal yaşamdaki etkileri, beraberinde önemli etik tartışmaları da gündeme getirmektedir. Bu verilerin toplanması ve kullanılması süreçlerinde onam, gönüllülük, gizlilik ve mahremiyet gibi temel etik ilkelerin nasıl korunacağı önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Dijital teknolojiler aracılığıyla bireyler hakkında çok sayıda ve ayrıntılı verinin toplanabilmesi, kişisel bilgilerin kimler tarafından, hangi amaçlarla ve ne ölçüde kullanıldığı sorusunu daha da kritik hâle getirmektedir. Bu bağlamda büyük veri, sunduğu fırsatların yanı sıra, bireylerin hakları ve toplumsal güven açısından dikkatle ele alınması gereken riskler de barındırmaktadır.

Büyük verinin analiz edilmesi, yorumlanması ve bu analizler üzerinden toplumsal eğilimlere ilişkin çıkarımlar yapılabilmesi, gelecekte bu alanın

öneminin daha da artacağını göstermektedir. Ancak bu sürecin, yalnızca teknolojik kapasiteye odaklanarak değil; etik, hukuki ve toplumsal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Büyük veri uygulamalarının toplumsal yaşama nasıl yön vereceği, bu alanda geliştirilecek düzenleyici mekanizmalar ve bilinç düzeyiyle yakından ilişkilidir.

Sosyal hizmet için büyük veri henüz uzak yabancı bir kavram gibi dursa da önümüzdeki süreçte büyük veriler aracılığıyla elde edilen bilgiler sosyal hizmet amacı doğrultusunda işlevsel hale gelecektir. Örneğin bir grup veya bir topluluk hakkında elde edilebilen verilerin işlenmesi onların kaynaklara olan ihtiyacını daha net bir biçimde sunabilir. Bu ise mesleki uygulamaları etkileyecek bir gücü göz önüne sermektedir. Elbette etik konular ve tartışmalar burada göz önünde tutularak ilerlenmelidir.

Veri Madenciliği

Büyük veri kavramı sonrasında önemli bir başka kavram bu veriye dair madenciliktir. Veri madenciliği; devasa veri setleri içerisindeki gizli örüntüleri, anlamlı ilişkileri ve faydalı bilgileri keşfetmek amacıyla bilgisayar algoritmaları kullanılarak yürütülen sistematik bir analiz sürecidir (Han, Kamber ve Pei, 2011; Fayyad, Piatetsky-Shapiro ve Smyth, 1996). Bu süreç, verilerin hızlı bir şekilde işlenmesini, düzenlenmesini ve farklı sektörlerde uygulanabilir bilgiye dönüştürülmesini sağlar (Savaş vd., 2012). Bu kapsamda veri madenciliği, yalnızca veri depolamanın ötesine geçerek, büyük veri içerisinde gizli kalan kalıpları ve ilişkileri ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde teknoloji ve internet kullanımının artışıyla birlikte, verinin üretim ve depolanma hızı, veri madenciliği için geniş bir olanak yaratmıştır.

Veri madenciliğinin toplumsal anlamda büyük etkileri vardır. Toplumların çeşitli alanlarda faydalı bilgiyi ayırma kapasitesine ulaşması, veri madenciliği sayesinde daha önce görülmemiş fırsatlar yaratmaktadır. Örneğin, sağlık sektöründe, eğitimde, finansal alanda ve pazarlama stratejilerinde kullanılan veri madenciliği, bu sektörlerin daha etkili kararlar almasını sağlamaktadır. Ancak, bu gelişmelerin toplumsal hayata etkisi çok yönlüdür. Toplumların veri güvenliği, mahremiyet ve kişisel haklar gibi kritik alanlarda karşılaştığı zorluklar da büyük veri madenciliğiyle daha fazla gün yüzüne çıkmaktadır. Bu nedenle, veri madenciliği sürecinde ortaya çıkan verilerin nasıl toplandığı, kimler tarafından kullanıldığı ve bu bilgilerin toplumsal faydaya nasıl dönüştürüleceği büyük önem taşımaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte, bu verilerin toplumu şekillendirme gücü artmış, ancak bunun yanında yanlış kullanımlar, veri manipülasyonu ve toplumsal eşitsizliklere yol açabilecek riskler de doğmuştur. Veri madenciliği ve büyük verinin toplumsal etkilerini ele alırken, bireylerin haklarını güvence altına alan düzenlemelerin yapılması önemlidir.

Veri madenciliğinin sosyal hizmet boyutu gözden kaçmamalıdır. Verinin getirdiği fırsatlar ve riskler göz önüne alınarak sosyal hizmetin daha nitelikli kılınması önümüzdeki süreçte önemli bir gerekliliktir. Özellikle dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının erken tespiti, sosyal sorunların haritalandırılması ve kaynakların en doğru alanlara yönlendirilmesi noktasında veri madenciliği; kanıta dayalı sosyal hizmet uygulamaları için vazgeçilmez bir zemin sunmaktadır. Bu sayede, reaktif (sorun çıktıktan sonra müdahale eden) bir yaklaşımdan, proaktif (sorunu önceden öngören) ve veri temelli bir sosyal hizmet modeline geçiş mümkün olabilecektir. Dolayısıyla sosyal hizmet için teknoloji önemli bir kaynak içermektedir. Önümüzdeki süreçte sosyal hizmet bunu kullanmak zorundadır.

Nesnelerin İnterneti

Günümüzde iletişim ve bilgi akışı, insan odaklı sınırları aşarak çok daha geniş bir boyuta evrilmiştir. Artık fiziksel nesneler de dijital yetenekler kazanmış; veri üretilip paylaşabilen aktif birer aktöre dönüşmüştür. Nesnelerin interneti, fiziksel varlıkların sensör, yazılım ve iletişim modülleriyle internete entegre olması ve bu sayede diğer sistemlerle otonom bir etkileşime girmesi süreci olarak tanımlanır (Aktaş vd., 2016). Özetle işin içine insanlar haricinde nesneler de girmektedir. Kurulan sanal dünya nesneler ve nesnelerin topladığı bilgileri büyümektedir.

Nesnelerin interneti uygulamaları, gündelik yaşamda kullanılan nesnelerin içerisine yerleştirilen çipler, sensörler ve iletişim bileşenleri aracılığıyla kısmen ya da tamamen çevrimiçi ağlar oluşturulmasına dayanmaktadır. Birbirine bağlı ve sürekli veri üreten bu cihazların sayısındaki hızlı artış, çok büyük ölçekli veri üretimini beraberinde getirmekte; bu durum, büyük veri olgusunu daha da derinleştirmektedir. Ortaya çıkan bu veri hacmi, yalnızca depolama ve erişim açısından değil, aynı zamanda verilerin analiz edilmesi ve anlamlandırılması süreçlerinde de yeni yöntem ve yaklaşımlara duyulan ihtiyacı artırmaktadır (Doğan ve Arslantekin, 2016).

Bu noktada sosyal hizmet faydalı bir araç olarak insanların iyi olabilmesi amacıyla nesnelerin internetinden faydalanabilir. Klasik sosyal hizmet bakış açısı ve yöntemi, bugünün teknolojisiyle elde eden verilerle yeniden şekillenmeli ve sahada bu bilgiyi kullanabilmelidir. Mevcut uygulamalar en azından teknolojinin getirdiği avantajlar ışığında yeniden ele alınması değerlendirilmelidir.

Nesnelerin interneti kavramı ekosisteminin genişlemesi, dijital evrendeki veri hacminde de patlayıcı bir artışı tetiklemiştir. Ham verinin işlenerek anlamlı bilgiye dönüştürülmesi, kuşkusuz toplumsal refahı artırma ve kamu hizmetlerini, sosyal hizmetleri optimize etme noktasında büyük bir potansiyel taşıdığı unutulmamalıdır.

Yapay Zekâ

Literatürde yapay zekâya dair tek ve değişmez bir uzlaşıdan söz etmek güçtür; zira kavram, teknolojinin gelişimiyle birlikte sürekli evrilen dinamik bir yapıya sahiptir. Alanın kurucu babası sayılan John McCarthy (2004); yapay zekâyı en yalın haliyle, “zeki makineler—özellikle de zeki bilgisayar programları—yapma bilimi ve mühendisliği” olarak tarif eder. McCarthy’ye göre bu süreç, insan zekasını anlamak için bilgisayarları kullanmakla ilgili olsa da, yapay zeka biyolojik yöntemlerle sınırlı kalmak zorunda değildir.

Konuyu daha kapsamlı bir çerçeveye oturtan Russell ve Norvig (2020) ise yapay zekâyı dört temel eksenle kurgular: İnsan gibi düşünen, insan gibi hareket eden, rasyonel düşünen ve rasyonel hareket eden sistemler. Onlara göre yapay zekâ, sadece insani davranışları taklit etmekle kalmaz; aynı zamanda belirsiz ortamlarda en iyi sonucu hedefleyen “akılcı” (rasyonel) kararlar alma kapasitesini de içerir.

Türkçe literatürde ise Nabyev (2005), yapay zekâyı bilgisayarın insanlar gibi düşünebilme yeteneği kazanması süreci olarak tanımlar. Bu tanıma göre yapay zekâ; öğrenme, algılama, karar verme ve problem çözme gibi insana özgü zihinsel fonksiyonların elektronik ortamlarda modellenmesi çabasıdır. Demirhan ve arkadaşlarının (2010) tanımına göre ise yapay zekâ; akıl yürütme, öğrenme, problem çözme ve planlama gibi insana has bilişsel yetilerin, algoritmalar aracılığıyla makinelerde simüle edilmesini hedefleyen disiplinler arası bir çalışma sahasıdır. Bu disiplin, çevresel girdileri algılayarak belirli görevleri yerine getirebilen sistemlerin inşasına odaklanır. Bu bağlamda yapay zekâ, insan benzeri bir “zekâya sahip olma” durumundan ziyade, önceden tanımlanmış hedefler doğrultusunda veriye dayalı karar destek süreçleri üretme kapasitesiyle değerlendirildiği belirtilebilir.

Nesnelerin İnterneti ve büyük veri havuzunun sağladığı sürekli bilgi akışı, yapay zekâ algoritmalarıyla işlendiğinde; teknolojik sistemleri basit birer araç olmaktan çıkarıp karar alma süreçlerinde söz sahibi olan “akıllı” aktörlere dönüştürmüştür. Bugün kullandığımız pek çok dijital uygulama, gücünü arka planda sessizce çalışan bu algoritmalarından alır. Bu entegrasyon, yapay zekâyı uzak bir gelecek vizyonu olmaktan çıkarıp; şimdiden gündelik yaşamın dokusuna işlemiş, görünmez ama vazgeçilmez bir gerçeklik haline getirmiştir. Yapay zekâ teknolojileri, başlangıçta bireylerin yaşamını kolaylaştırmaya yönelik çözümler sunma amacıyla geliştirilmiş olmakla birlikte, günümüzde üretimden sağlığa, eğitimden kamu hizmetlerine kadar pek çok alanda dönüştürücü etkiler yaratmaktadır. Özellikle bilginin üretilmesi, işlenmesi ve paylaşılması süreçlerinde yapay zekâ uygulamalarının giderek daha fazla kullanılması, bilgiye erişim ve karar alma mekanizmalarında önemli değişimlere yol açmaktadır. Ancak bu dönüşüm, sunduğu olanakların yanı

sıra, etik, hukuki ve toplumsal sorumluluklar açısından da dikkatle ele alınması gereken yeni tartışma alanlarını beraberinde getirmektedir.

Sosyal hizmet disiplini açısından yapay zekâ, sadece iş süreçlerini hızlandıran teknik bir inovasyon değil; toplumsal müdahale araçlarını ve mesleki bakışı kökten değiştirme potansiyeli taşıyan bir kırılma noktası olarak görülmelidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere sosyal yaşamın veri ve teknoloji üzerine kurulduğu günümüzde sosyal hizmetin bunu es geçmesi mümkün değildir. Sosyal hizmet meslek ve disiplini değişen koşulları ve fırsatları anlayarak kendi amacı doğrultusunda bu süreci en faydalı biçimde ele almalıdır.

Örneğin, çocuk koruma alanında risk altındaki hanelerin tespiti veya yoksulluk döngüsünün belirlenmesi gibi konularda yapay zekâ destekli araçlar sosyal hizmet uzmanına insan kapasitesini aşan bir analiz gücü sunabilir. Bu, mesleğin tarihsel ideali olan “koruyucu-önleyici” yaklaşımı hayata geçirmek için önemli bir fırsat olarak görülmelidir. Sosyal hizmetin yapay zekadan temel beklentisi; yapay zekânın sosyal hizmet uzmanlarının yerini alması değil meslek elemanına yardımcı pilot olması yönündedir.

Sonuç Yerine

İnsanoğlunun tarihsel ilerleyişinin bir sonucu olarak ortaya çıkan internet ve beraberindeki teknolojiler günümüzde toplumsal, kültürel ve yapısal değişimin temelinde yer alan belirleyici bir teknoloji hâlinde olduğu ifade edilmelidir. İnternet ve onu mümkün kılan bilgi ve iletişim teknolojileri, bireylerin ve toplumların yaşam pratiklerini, iletişim biçimlerini ve bilgiye erişim yollarını derinden etkilemiş; kısa sürede küresel ölçekte güçlü bir dönüşüm dinamiği yaratmıştır. Teknoloji ve bilim alanında yaşanan gelişmeler, geleceğe ilişkin yeni olanaklar sunarken, bu dönüşüm sürecinin kapsamı ve etkileri gün geçtikçe daha görünür hâle gelmektedir.

Artan bilgi üretimi ve paylaşımı, bireylerin, grupların ve toplumların bilgiye erişimini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bu durum, toplumsal değişim ve gelişme süreçlerinin hızını artırmakta; öğrenmenin zaman ve mekân sınırlarının ötesine taşınmasına olanak sağlamaktadır. İnternet temelli teknolojiler sayesinde bilgiye erişimin yaygınlaşması, e-öğrenme ve uzaktan eğitim gibi uygulamaların gelişmesini desteklemiş; öğrenme süreçleri daha esnek ve kapsayıcı bir yapıya kavuşmuştur. Ancak bilginin hızla dolaşıma girmesi, aynı zamanda bilginin niteliği, güvenilirliği ve etik kullanımı konularını da gündeme taşımaktadır.

Öte yandan değişimin her zaman insanlık adına olumlu sonuçlar doğurması da beklenmemelidir. Teknoloji, internet ve iletişim alanlarında yaşanan gelişmelerin dünyayı daha yaşanabilir bir yer hâline getirip

getirmeyeceği, büyük ölçüde bu teknolojilerin nasıl kullanıldığıyla ilişkilidir. Bilginin güç olarak kabul edildiği günümüz dünyasında, internet ve dijital teknolojiler aracılığıyla üretilen ve paylaşılan bilginin sorumlu, etik ve insan merkezli bir yaklaşımla ele alınması önem taşımaktadır. Aksi durumda, mahremiyetin ihlali, eşitsizliklerin derinleşmesi ve toplumsal bağların zayıflaması gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmak mümkündür.

Bu bölümde, bilginin üretilmesi ve paylaşılmasında internet ve yeni medya araçlarının artan önemi ele alınmış; teknoloji temelli dönüşüm süreçleri birey ve toplumlar açısından değerlendirilmiştir. İnternet, yeni medya, sosyal medya, e-öğrenme, büyük veri, veri madenciliği, nesnelerin interneti ve yapay zekâ gibi kavramlar çerçevesinde dijital çağın sunduğu olanaklar kadar, beraberinde getirdiği etik ve toplumsal sorunlara da dikkat çekilmiştir. Bu yönüyle bölüm, dijital dönüşümün yalnızca teknik bir ilerleme değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk ve etik duyarlılık gerektiren çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Geleceği bugünden şekillendiren internet ve dijital teknolojilerin, bireylerin ve toplumların yaşamları üzerinde kalıcı etkiler bırakacağı açıktır. Ancak bu süreçte belirleyici olan, teknolojinin kendisinden ziyade, insanlığın bu teknolojilerle kurduğu ilişkidir. İnsan odaklı, etik ilkelere dayalı ve toplumsal faydayı gözetten bir yaklaşım benimsendiği ölçüde, dijital dönüşüm sürecinin bireyler ve toplumlar açısından daha kapsayıcı ve sürdürülebilir sonuçlar üretmesi mümkün olacaktır.

Bu bölümde ele alınan teknoloji temelli dönüşüm süreçlerinin sosyal hizmet disiplini açısından önemi, bireylerin ve toplumsal grupların yaşam koşullarını doğrudan etkileyen yeni risk ve olanak alanlarını görünür kılmasında yatmaktadır. İnternet, yeni medya, büyük veri ve yapay zekâ gibi dijital teknolojiler; bilgiye erişim, hizmet sunumu, sosyal katılım ve hak temelli yaklaşımlar açısından sosyal hizmet uygulamalarını dönüştürme potansiyeline sahiptir. Ancak aynı zamanda dijital eşitsizlikler, mahremiyet ihlalleri, dışlanma ve yeni kırılganlık biçimleri gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle söz konusu teknolojilerin toplumsal etkilerini anlamak, sosyal hizmetin temel ilkeleri olan insan onuru, sosyal adalet ve güçlendirme perspektifi doğrultusunda dijital dönüşüm süreçlerini eleştirel bir bakışla değerlendirebilmek açısından önem taşımaktadır. Bu bölümde yapılan değerlendirmeler, sosyal hizmet meslek ve disiplininin dijital çağda karşı karşıya olduğu yeni sorumlulukları ve müdahale alanlarını kavramsal düzeyde çerçevelemeyi amaçlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, F., Çeken, C. ve Erdemli, Y. E. (2016). Nesnelerin interneti teknolojisinin biyo-medikal alanındaki uygulamaları. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(1).
- Anderson, E. L., Steen, E. ve Stavropoulos, V. (2017). Internet use and problematic internet use: A systematic review of longitudinal research trends in adolescence and emergent adulthood. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22(4), 430–454.
- Aşkar, P. (2003). Uzaktan eğitimde temel yaklaşımlar ve uzaktan eğitimde öğrenci (katılımcı) olmak. A. Tahran (Ed.), *Uzaktan eğitim teknolojileri ve TCMB'de teknoloji destekli bilgisayar eğitimi konferansı* içinde (ss. 3–40). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Babacan, M. E. (2014). Sosyal medya sonrası yeni toplumsal hareketler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 135–160.
- Balaman, F. ve Hanbay Tiryaki, S. (2021). Corona virüs (COVID-19) nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 52–84.
- Başlar, G. (2013). Yeni medyanın gelişimi ve dijitalleşen kapitalizm. *Akademik Bilişim*, 823–831.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Chan, P. A. ve Rabinowitz, T. (2006). A cross-sectional analysis of video games and attention deficit hyperactivity disorder symptoms in adolescents. *Annals of General Psychiatry*, 5, 16.
- Chen, H., Chiang, R. H. ve Storey, V. C. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact. *MIS Quarterly*, 1165–1188.
- Coker, C. (2013). *Warrior geeks: How 21st century technology is changing the way we fight and think about war*. C. Hurst ve Co.
- Cronjé, F. (2013). Science, technology and society. *South African Review of Sociology*, 44(1), 180–198.
- Çalık, D. ve Çınar, Ö. P. (2009). Geçmişten günümüze bilgi yaklaşımları: Bilgi toplumu ve internet. XIV. *Türkiye'de İnternet Konferansı*. http://inet-tr.org.tr/inetconf14/kitap/calik_cinar_inet09.pdf
- Çelik, A. (1998). Bilgi toplumu üzerine bazı notlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 91–104.
- Demirhan, A., Kılıç, Y. A. ve İnan, G. (2010). Tıpta yapay zekâ uygulamaları. *Yoğun Bakım Dergisi*, 9(1), 31–41.
- Denizci, Ö. M. (2009). Bilişim toplumu bağlamında internet olgusu ve sosyo-psikolojik etkileri. *Marmara İletişim Dergisi*, 15.
- Doğan, K. ve Arslantekin, S. (2016). Büyük veri: Önemi, yapısı ve günümüzdeki durumu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(1), 23–46.

- Dutton, W. H. (2009). *The fifth estate*. Oxford Internet Institute.
- Eren, V. ve Aydın, A. (2014). Sosyal medyanın kamuoyu oluşturmada rolü ve muhtemel riskler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 197–205.
- Erickson, M. (2016). *Science, culture and society: Understanding science in the 21st century*. Wiley.
- Fayyad, U., Piatetsky-Shapiro, G. ve Smyth, P. (1996). From data mining to knowledge discovery in databases. *AI Magazine*, 17(3), 37.
- Gökdaş, İ. ve Kayri, M. (2005). E-öğrenme ve Türkiye açısından sorunlar, çözüm önerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Graham, M. (2008). Warped geographies of development: The internet and theories of economic development. *Geography Compass*, 2(3), 771–789.
- Güzel, M. (2006). Küreselleşme, internet ve gençlik kültürü. *Küresel İletişim Dergisi*, 1(1), 1–16.
- Ha, J. H., Yoo, H. J., Cho, I. H., Chin, B., Shin, D. ve Kim, J. H. (2006). Psychiatric comorbidity assessed in Korean children and adolescents who screen positive for internet addiction. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67(5), 821–826.
- Habito, C. M., Morgan, A. ve Vaughan, C. (2021). ‘Direct’ and ‘instant’: The role of digital technology and social media in young Filipinos’ intimate relationships. *Culture, Health & Sexuality*, 1–19.
- Han, J., Kamber, M. ve Pei, J. (2011). *Data mining: Concepts and techniques* (3rd ed.). Morgan Kaufmann.
- Harun, M. H. (2001). Integrating e-learning into the workplace. *The Internet and Higher Education*, 4(3–4), 301–310.
- Helsper, E. J. (2017). A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion. *Communication Theory*, 27(4), 409–430.
- Katz, J. E. ve Rice, R. E. (2002). *Social consequences of internet use: Access, involvement, and interaction*. MIT Press.
- Keegan, D. (1996). *Foundations of distance education* (3rd ed.). Routledge.
- Kırık, A. M. (2017). *Yeni medya ve toplumsal dönüşüm*. Literatürk.
- Laney, D. (2001). *3D data management: Controlling data volume, velocity and variety*. META Group Research Note, 6(70), 1.
- Łukawski, K., Rusek, M. ve Czuczwar, S. J. (2019). Can pharmacotherapy play a role in treating internet addiction disorder? *Expert Opinion on Pharmacotherapy*, 20(11), 1299–1301.
- Marx, K. (2004). *Kapital: Ekonomi politüğün eleştirisi* (A. Bilgi, Çev.). Sol Yayınları.
- Mayer-Schönberger, V. ve Cukier, K. (2013). *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Houghton Mifflin Harcourt.

- McCarthy, J. (2004). *What is artificial intelligence?* Stanford University.
- McKenna, K. Y. A. ve Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4(1), 57-75.
- Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2011). *Distance education: A systems view of online learning* (3rd ed.). Wadsworth Cengage Learning.
- Nabiyev, V. V. (2005). *Yapay Zeka: Problemler - Yöntemler - Algoritma*. Seçkin Yayıncılık.
- Özdemir, S. ve Tuğrul, O. (2014). Sosyal medyanın pazarlama iletişimindeki yeri: X kuşağı ve Y kuşağı üzerinde bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 244-259.
- Poli, R. ve Agrimi, E. (2012). Internet addiction disorder: Prevalence in an Italian student population. *Nordic Journal of Psychiatry*, 66(1), 55-59.
- Roztock, N., Soja, P. ve Weistroffer, H. R. (2019). The role of information and communication technologies in socioeconomic development: Towards a multi-dimensional framework. *Information Technology for Development*, 25(2), 171-183.
- Russell, S. J. ve Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
- Sağiroğlu, Ş. ve Sinanc, D. (2013). Big data: A review. *2013 International Conference on Collaboration Technologies and Systems (CTS)*, 42-47. IEEE.
- Savaş, S., Topaloğlu, N. ve Yılmaz, M. (2012). Veri madenciliği ve Türkiye'deki uygulama örnekleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(21), 1-23.
- Saymer, İ. (2014). Yeni medya ortamlarında ağlar oluşturan toplumsal hareket deneyimleri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 97-112.
- Short, N. (2002). The use of information and communication technology in veterinary education. *Research in Veterinary Science*, 72(1), 1-6.
- Simpson, J. E. (2016). A divergence of opinion: How those involved in child and family social work are responding to the challenges of the internet and social media. *Child & Family Social Work*, 21(1), 94-102.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. ve Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Uluç, G. ve Yarcı, A. (2017). Sosyal medya kültürü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 88-102.
- UNFPA. (2019). *World population dashboard*. <https://www.unfpa.org/data/world-population-dashboard>
- UNICEF. (2017). *The state of the world's children 2017: Children in a digital world*. UNICEF. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2017>

- Ünal, Y. (2009). Bilgi toplumunun tarihçesi. *Tarih Okulu*, 5, 123–144.
- Van Dijk, J. A. (2012). *The network society*. Sage.
- Vatansever Deviren, N. ve Yıldız, O. (2014). İnternet kullanımının ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 52–76.
- Vossler, A. (2016). Internet infidelity: A critical review of the literature. *The Family Journal*, 24(4), 359–366.
- Weinstein, A. ve Lejoyeux, M. (2010). Internet addiction or excessive internet use. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 36(5), 277–283.
- Yenilmez, M. H. (1993). *Bilgi toplumu olgusu ve Türkiye: Hedef 2000 yılı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yeşilorman, M. ve Koç, F. (2016). Bilgi toplumunun teknolojik temelleri üzerine eleştirel bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 117–133.
- Zafer, C. ve Vardarlier, P. (2019). Medya ve toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 355–361.

ELEŞTİREL VE HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE SOKAK SOSYAL HİZMETİ

“

Serdar AYKUT¹

¹ Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
serdaraykut@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3317-0634

1. Giriş

Sokak sosyal hizmeti, çoğu kez “risk altındaki gruplara ulaşma”, “asayiş sağlama” ya da “görünmez yoksulluğu tespit etme” gibi işlevlerle tanımlanmış; bu tanımlar, yapısal eşitsizlikleri ve insan hakları ihlallerini çoğu zaman tali planda bırakmıştır. Özellikle evsiz bireyler, madde bağılıları, sokakta yaşayan ya da çalıştırılan çocuklar, göçmenler gibi gruplarla çalışan sokak sosyal hizmeti, kentsel mekân, neoliberal kent politikaları ve güvenlikçi sosyal politika kesişiminde konumlanan bir alan hâline gelmiştir (Bekaroğlu Doğan, 2024).

Bu bağlamda sokak sosyal hizmetini yalnızca “yardım götüren” ve “ulaşan” bir teknik hizmet olarak değil, eleştirel sosyal hizmet ve hak temelli sosyal hizmet kuramları çerçevesinde, baskı ilişkilerini görünür kılan ve hak savunuculuğu gerçekleştiren politik bir pratik olarak yeniden düşünmek gerekmektedir (Androff, 2016; Garrett, 2024; Ife, Soldatic ve Briskman, 2022; Mullaly ve West, 2018).

Bu bölümde amaç, sokak sosyal hizmetini:

- Eleştirel kuram, baskı ve ayrıcalık analizleri,
- Hak temelli sosyal hizmet ve insan hakları literatürü,
- Türkiye’deki mevzuat ve uygulama çerçevesi

ile birlikte kuramsal olarak konumlandırmak; böylece mesleki uygulamanın sosyal kontrol ve disiplin mekanizmalarına eklenmesi riskine karşı, sosyal adalet ve insan onurunu merkeze alan bir çerçeve önermektir.

2. Sokak Sosyal Hizmetinin Kavramsal Çerçevesi

Sokak, yalnızca fiziksel bir “dış mekân” değil; toplumsal dışlanma, görünmezlik, gözetim ve direniş dinamiklerinin iç içe geçtiği sosyal bir mekândır. Neoliberal kentsel dönüşüm ve “güvenlik” eksenli kent politikaları, sokakta yaşayan ve çalışan grupları ya mekânsızlaştırmakta ya da kentten görünmez kılmaya çalışmaktadır (Bekaroğlu Doğan, 2024).

Bu bağlamda sokak sosyal hizmeti, “kurumda bekleyen” değil, sokağı doğrudan çalışma alanı olarak tanımlayan bir müdahale biçimidir. Sokak sosyal hizmeti ekipleri, başvuruya dayalı klasik hizmet sunumundan farklı olarak, risk altındaki gruplara düşük eşikli (low-threshold) biçimde ulaşmayı, güven ilişkisi kurmayı ve hizmetlere köprü oluşturmaya hedefler (Dynamo International, 2008; Hill ve Laredo, 2019).

Literatürde sokak sosyal hizmetinin bazı ayırt edici özellikleri öne çıkmaktadır (Acar ve Erbay, 2013; Karaman, 2024; Dynamo International, 2008)

- Düşük eşik ve gönüllülük: Hizmete erişim başvuruya değil; sokakta aktif tarama ve ilişki kurmaya dayanır. Katılım gönüllülük esasına bağlıdır.
- Güven odaklı ilişki: Sokakta yaşayan bireyler ile sosyal hizmet uzmanı arasındaki güven, çoğu zaman resmî prosedürlerden önce gelir.
- Hareketli ve esnek çalışma: Zaman ve mekân, başvurunun yaşam ritmine göre uyarlanır; uzman sabit ofiste değil, sahada çalışır.
- Çok disiplinli ve ağ temelli: Sağlık, eğitim, kolluk kuvvetleri, yerel yönetimler ve sivil toplum arasında bir ağ koordinasyonuna ihtiyaç duyar.
- Etik ilkelere hassasiyet: Gizlilik, zarar vermeme, rıza ve mahremiyet, sokak koşullarında dahi korunması gereken temel meslek ilkeleridir.

Bu özellikler, eleştirel ve hak temelli bir bakışla yeniden okunduğunda, sokak sosyal hizmeti sadece “sahada çalışan meslek elemanı” pratiği olmaktan çıkar; hak savunuculuğu yapan, baskı ilişkilerini görünür kılan ve sosyal politika üzerinde söz sahibi olmaya çalışan bir mesleki pozisyon hâline gelir (Hill ve Laredo, 2019; Vandekinderen, vd., 2020).

3. Eleştirel Sosyal Hizmet Kuramı ve Sokak Pratiği

Eleştirel sosyal hizmet yaklaşımı, sosyal sorunları bireylerin kişisel yetersizlikleri ya da “riskli seçimleri” üzerinden değil, toplumsal yapı, sınıf ilişkileri, cinsiyet rejimi, ırkçılık ve neoliberal ekonomi politikaları ekseninde açıklamaya çalışır (Mullaly ve West, 2018).

Mullaly ve West (2018), baskıyı üç düzeyde ele alır:

- Kişisel baskı: Sokakta yaşayan bireylerin içselleştirdiği damgalanma, suçluluk, utanç ve değersizlik duyguları.
- Kültürel baskı: Medya ve siyasal söylemde sokakta yaşayan ya da çalışan bireylerin “tehdit”, “suç odağı” veya “tembellik göstergesi” olarak temsil edilmesi.
- Yapısal baskı: Konut politikalarındaki piyasalaşma, sosyal güvenlik ağlarının zayıflaması, güvencesiz istihdam, göç rejimleri ve ceza siyaseti.

Sokak sosyal hizmeti, bu üç düzeyde baskıyı tanımlamadan ve eleştirmeden, yalnızca “kriz tamiri” yapan bir teknik alan hâline gelebilir. Eleştirel yaklaşım, sosyal hizmet uzmanını da bu yapının *dışında değil*, içinde pozisyonlanan bir aktör olarak konumlandırır; dolayısıyla uzman, kendi kurumsal bağlarını, kullandığı dili ve bulunduğu güç pozisyonunu sürekli sorgulamalıdır.

Neoliberal politikalar, refah devletinin sorumluluk alanlarını daraltırken, sosyal risklerin yönetimini piyasa ve aileye doğru kaydırmakta; bu da yoksulluk, evsizlik ve kayıt dışı istihdam gibi olguları derinleştirmektedir. Kentlerin “güvenlik” ve “estetik” gerekçeleriyle yeniden tasarlanması, sokakta yaşayan grupların yerinden edilmesine, görünmezleştirilmesine ve çoğu zaman ceza hukuku araçlarıyla kontrol edilmesine yol açmaktadır (Bekaroğlu Doğan, 2024; Garrett, 2024).

Bu tabloda sokak sosyal hizmeti iki farklı yönde konumlanabilir:

1. Kontrol ve normalleştirme eksenli uygulamalar: Evsizleri, madde kullanıcılarını ve sokakta yaşayan çocukları “sorun kaynağı” olarak görüp, onları sokaktan uzaklaştırmaya, kapalı kurumlara yönlendirmeye ya da “uyumlu vatandaşlar” hâline getirmeye çalışan güvenlikçi ve disipline edici pratikler.
2. Eleştirel ve dönüştürücü pratikler: Sokakta yaşama hâlini yaratan yapısal eşitsizlikleri, barınma hakkı ihlallerini, sosyal yardım sistemindeki boşlukları ve kent hakkı mücadelesini odağına alan; bireysel destekle birlikte, politik dönüşüm hedefleyen yaklaşımlar.

Eleştirel sosyal hizmet, sokak sosyal hizmetini ikinci çizgide konumlandırmayı hedefler; böylece sokak çalışması, yalnızca bireyleri “sisteme geri döndürme” aracı değil, sistemin kendisine yönelik eleştirel müdahale alanı hâline gelir (Hill ve Laredo, 2019; Carvalho, Albuquerque ve Borrego, 2025).

Hill ve Laredo (2019), sokak çalışmasını “radikal topluluk sosyal hizmeti”nin bir metodolojisi olarak önermekte; sokak çalışmasını sosyal destek, eşlik etme ve sosyal demokrasi ile ilişkilendirmektedir. Buna göre sokak sosyal hizmeti:

- Sokakta yaşayan bireylerin deneyim bilgisini tanır ve bu bilgiyi politika tartışmalarına taşır.
- “Normalleştirme” yerine, bireylerin öznelliklerini, tercihlerini ve hikâyelerini ciddiye alır.
- Sokağı yalnızca risk ve tehdit alanı değil, aynı zamanda kolektif dayanışma ve karşılaşma mekânı olarak görür.

- Müdahaleyi, bireysel vaka yönetimi ile sınırlamaz; kent hakkı, barınma hakkı ve sosyal adalet mücadeleleriyle bağlantı kurar.

Bu yaklaşım, eleştirel kuramın “iktidar ilişkilerini açığa çıkarma” ve “baskıya karşı kolektif direniş” vurgusuyla uyumlu olduğu kadar, hak temelli yaklaşımın katılım ve güçlenme ilkelerini de somutlaştırır.

4. Sokak Sosyal Hizmetinde Hak Temelli Uygulama

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu’nun küresel tanımında sosyal hizmet; insan hakları, sosyal adalet ve kolektif sorumluluk temelinde, insan ve çevresi arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan bir meslek olarak tanımlanmaktadır (International Federation of Social Workers [IFSW], 2014).

Healy (2008), sosyal hizmetin tarihsel gelişimini insan hakları bağlamında ele alırken; Mapp vd., (2019) sosyal hizmeti açık biçimde “bir insan hakları mesleği” olarak tanımlar. Androff (2016) ve Ife vd., (2022) ise hak temelli sosyal hizmet yaklaşımını, sosyal politikanın ve uygulamanın merkezine insan onurunu, eşitliği ve katılımı yerleştiren normatif bir çerçeve olarak geliştirir.

Bu literatüre göre sosyal hizmet uzmanı:

- Hak ihlallerini tespit eden ve kayda geçiren,
- Bireylerin ve grupların hak talebini güçlendiren,
- Mikro, mezo ve makro düzeylerde savunuculuk yapan

bir aktördür. Sokak sosyal hizmeti bağlamında bu, evsizliğin, sokakta çalıştırılmanın ya da sokakta yaşayan göçmen olmanın bir “kişisel kader” değil; hak ihlali olduğunun altını çizmeyi gerektirir.

Hak temelli yaklaşım, Birleşmiş Milletler insan hakları sistemi ve uluslararası sözleşmelerden türetilmiş bazı ilkelere dayanır (Androff, 2016; Gatenio Gabel, 2016; Werkmeister ve Garran, 2015):

- İnsan onuru: Her birey, koşulları ne olursa olsun eşit onura sahiptir. Sokakta yaşamak, insan onurunu ortadan kaldırmaz; ancak politikalar ve uygulamalar çoğu zaman bu onuru ihlal eder.
- Eşitlik ve ayrımcılık yasağı: Evsizlik, madde kullanımı, göçmenlik statüsü, cinsiyet kimliği gibi nedenlerle ayrımcılık, hak temelli sosyal hizmetin müdahale ettiği temel alanlardır.
- Katılım: Sokakta yaşayan bireyler, kendilerine ilişkin karar ve programların tasarımına anlamlı şekilde katılabilmelidir.
- Şeffaflık ve hesap verebilirlik: Kamu kurumları, hizmetlerin kapsamı, kriterleri ve uygulamada ortaya çıkan hak ihlalleri konusunda hesap verebilmekle yükümlüdür.

- Devletin yükümlülüğü: Barınma, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi alanlarda hizmet sunumu bir “lütuf” değil; insan hakları belgeleri ve ulusal mevzuat gereği bir yükümlülüktür.

Hak temelli sokak sosyal hizmeti, bu ilkeleri sahaya taşıyarak, sokakta yaşayan bireyleri “yardım alan” değil, hak sahibi özne olarak konumlandırır ve hak ihlallerini görünür kılar.

Klasik sosyal hizmet uygulamalarında sokakta yaşayan veya çalışan bireyler, çoğunlukla “danışan”, “vak’a” ya da “yardıma muhtaç kişi” olarak tanımlanır. Hak temelli yaklaşımda ise bu bireyler, konut hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı ve sosyal güvenlik hakkının öznesi olarak değerlendirilir (Ife vd., 2022; Carvalho vd., 2025).

Bu çerçevede sokak sosyal hizmeti uzmanı:

- Uygulamalardaki hak ihlallerini ve ayrımcı pratikleri tanımlar (örneğin, evsiz bireyin barınma hizmetine kabul edilmemesi; sokakta çalışan çocuğun yalnızca zabıta-polis müdahalesiyle “evine gönderilmesi” vb.).
- Bireyin kendi haklarını ifade etmesine ve talep etmesine eşlik eder.
- Hukuk, sağlık, barınma, sosyal yardım ve sivil toplum alanlarında hak savunuculuğu ağı kurar.

Bu yaklaşım, Mullaly ve West’in (2018) anti-baskıcı perspektifiyle birleştiğinde, sokakta yaşayan bireylerin hem kişisel hem de kolektif düzeyde güçlenmesine katkı sağlar.

Hak temelli yaklaşım, hizmetleri yukarıdan aşağıya tasarlanan programlar olmaktan çıkarıp, sokakta yaşayan bireylerle birlikte tasarlanan süreçler hâline getirmeyi gerektirir. Hill ve Laredo’nun (2019) radikal sokak çalışması modelinde olduğu gibi, sokak çalışması yalnızca bilgi toplama ve yönlendirme faaliyeti değil; karşılıklı öğrenme ve dayanışma pratiğidir.

Karaman’ın (2024) vurguladığı gibi, “eski evsizlerin” deneyimi, sokak ekipleri için önemli bir bilgi kaynağıdır; bu bireylerin akran çalışan ya da danışman olarak sokak ekiplerine dâhil edilmesi, hem katılımcılığı hem de hak temelli yaklaşımı somutlaştırır.

Katılımcı sokak sosyal hizmeti:

- Sokakta yaşayan bireylerin hedef belirleme süreçlerine katılımını,
- Programların düzenli olarak kullanıcı geribildirimleriyle gözden geçirilmesini,
- Evsizlik ve sokakta çalıştırılma alanında kurulan dayanışma ağlarının güçlendirilmesini

gerektirir (Vandekinderen vd., 2020).

Hak temelli sokak sosyal hizmeti, yalnızca bireysel sosyal hizmet müdahalesi değil; mikro, mezo ve makro düzeyleri bir arada gözetken bir hak savunuculuğu stratejisidir (Androff ve McPherson, 2014; Mapp vd., 2019):

- Mikro düzeyde: Bireyin barınma, sağlık, sosyal yardım ve adli süreçlere erişimini kolaylaştırmak; ayrımcı uygulamalara karşı itiraz mekanizmalarını işletmek.
- Mezo düzeyde: Mahalle düzeyinde çalışan STK'lar, gönüllü gruplar, yerel inisiyatifler ve belediye birimleriyle ortaklıklar kurmak; sokakta yaşayan bireylere yönelik toplum temelli destek ağları oluşturmak.
- Makro düzeyde: Barınma politikaları, çocuk koruma sistemi, sosyal yardım mevzuatı ve göç rejimine dair eleştirel analiz yapmak; raporlar, kampanyalar ve politika önerileriyle karar vericilere etki etmeye çalışmak.

Bu, sokak sosyal hizmetini, bireysel iyilik hâlini güçlendirme ve yapısal dönüşüm talebi arasında köprü kuran bir insan hakları pratiği hâline getirir.

Garrett (2024), insan hakları söyleminin bazen içi boş bir retoriğe dönüşme riskine dikkat çekerek, sosyal hizmet için “human rights plus (hr+)” adını verdiği çerçeveyi önermektedir. Buna göre insan hakları, yalnızca soyut normlar ve metinler değil; aynı zamanda kapitalist toplumun, sınıfsal ve ırksal eşitsizliklerin, cinsiyet rejimlerinin ve neoliberal politikaların eleştirisiyle birlikte düşünülmelidir.

Bu perspektif, sokak sosyal hizmeti açısından önemlidir; çünkü insan hakları dili, bazen evsizliği ve sokakta çalıştırılmayı üreten yapısal koşulları perdeleyen, yalnızca “iyi niyetli yardım” retoriğine indirgenebilir. Eleştirel ve hak temelli bir sokak sosyal hizmeti, insan haklarını:

- Sokakta yaşayan bireylerin gündelik direniş pratikleri ve mekânı kullanma biçimleri ile,
- Barınma hakkı, kent hakkı ve sosyal adalet mücadelesiyle

bağlantılı, siyasal bir talep dili olarak ele alır.

Hak temelli sokak sosyal hizmeti, Palaganas vd., (2017) önerdiği anlamda refleksif olmalıdır: Sosyal hizmet uzmanı, kendi ayrıcalıklarını, kullandığı kavramları ve temsil pratiklerini sürekli sorgulamalıdır.

Eleştirel ve hak temelli yaklaşımlar bir arada düşünüldüğünde, sokak sosyal hizmeti için bütünlük bir modelden söz edilebilir:

1. **Yapısal analiz:** Sokakta yaşama/çalışma hâlini üreten ekonomik, politik ve hukuki yapıların analizi (barınma politikaları, çocuk işçiliği, göç rejimi, ceza hukuku uygulamaları).
2. **Hak çerçevesi:** Bu yapısal sorunları ilgili ulusal ve uluslararası insan hakları normlarıyla ilişkilendirmek; ihlallerin adını koymak.
3. **Katılımcı pratik:** Sokakta yaşayan bireylerin deneyimlerini bilgi kaynağı olarak tanımak; programların ortak üretimine olanak tanımak.
4. **Savunuculuk ve dayanışma:** Yerel ve ulusal düzeyde hak savunuculuğu ağları kurmak; sokakta yaşayan bireylerle dayanışma ilişkileri geliştirmek.
5. **Mesleki öz-düşünümsellik:** Sosyal hizmet uzmanının kendi konumunu, ayrıcalıklarını ve kurumsal bağlarını sürekli sorgulaması.

Bu model, sokak sosyal hizmetinin hem bireysel iyilik hâline hem de toplumsal dönüşüme aynı anda odaklanmasını mümkün kılar.

5. Türkiye’de Sokak Sosyal Hizmeti, Mevzuat ve Hak Temelli Okuma

Türkiye’de sosyal hizmet alanının temel yasal çerçevesi, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunudur (Sosyal Hizmetler Kanunu [SHK], 1983). Kanunun 1. maddesinde, korunmaya, bakıma veya yardıma ihtiyacı olan aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlerin kapsamı ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulan teşkilatın görev ve yetkileri tanımlanmaktadır (SHK, 1983).

Kanunda “sokak sosyal hizmeti” kavramı doğrudan geçmemekle birlikte, “korunmaya muhtaç çocuk”, “sosyal hizmete ihtiyaç duyan birey” ve kurumsal/kurum dışı hizmet modelleri üzerinden sokakta yaşayan/çalışan bireylere yönelik hizmetlerin hukuki zemini oluşturulmaktadır. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’nun evsizlere ilişkin bir raporunda da, 2828 sayılı Kanun’da evsiz yetişkinlere özgü bir kurum tipinin açıkça tanımlanmadığı; buna karşın sokakta yaşayan çocuklar için Çocuk ve Gençlik Merkezleri’nin geliştirildiği vurgulanmaktadır (TBMM, 2011).

Eleştirel ve hak temelli açıdan bakıldığında, 2828 sayılı Kanun’un:

- Evsizlik ve sokakta yaşamı, barınma hakkı bağlamında daha açık şekilde tanımlaması,
- Sokak sosyal hizmetini, yalnızca “koruyucu–önleyici hizmet” değil, aynı zamanda hak temelli bir alan olarak çerçevelemesi,

- Yetişkin evsizlere yönelik kalıcı ve kapsamlı hizmet modellerini de içermesi

gerektiği söylenebilir.

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK, 2005), korunmaya ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocukların korunmasına, haklarının ve esenliklerinin güvence altına alınmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir (Çocuk Koruma Kanunu [ÇKK], 2005).

Bu kanun, sokakta yaşayan ve/veya çalıştırılan çocuklar için:

- Koruyucu ve destekleyici tedbirler (barınma, eğitim, sağlık, danışmanlık, bakım vb.),
- Çocuğun yüksek yararı ilkesini,
- Çocuk mahkemeleri, çocuk destek merkezleri ve diğer kurumların görev ve sorumluluklarını

tanımlayan önemli bir çerçeve sunar (Dursun ve Atamtürk, 2023).

Ancak sokakta yaşayan/çalıştırılan çocuklara ilişkin uygulamada, çoğu zaman güvenlik ve asayiş eksenli müdahalelerin öne çıktığı; çocukların yalnızca polis–zabıta müdahalesi ile “aileye teslim” edildiği ve kısa süre sonra yeniden sokağa döndükleri çok sayıda araştırmada gösterilmiştir (Erdoğan, 2019; Şişman, 2006).

Hak temelli ve eleştirel açıdan bakıldığında, 5395 sayılı Kanun’un sunduğu koruyucu–destekleyici tedbirlerin, sokak sosyal hizmeti ekipleriyle birlikte, çocuğun katılımını ve hak taleplerini güçlendirecek biçimde uygulanması önem taşımaktadır.

Türkiye’de sokak sosyal hizmetine doğrudan atıf yapan önemli metinlerden biri, 2005/5 sayılı “Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklara Yönelik Hizmet Modeli” konulu Başbakanlık Genelgesi’dir (Başbakanlık, 2005).

Bu genelge ile:

- Sokakta yaşayan/çalıştırılan çocukların tespiti için alan taraması ve sokak çalışması ekipleri kurulması,
- Emniyet birimleri, zabıta, muhtarlar, yerel yönetimler ve sosyal hizmet kurumları arasında işbirliği sağlanması,
- Çocuk ve Gençlik Merkezleri’nin yaygınlaştırılması,
- Çocukların aile yanına döndürülmesi, eğitime yönlendirilmesi ve rehabilitasyonu

hedeflenmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün “Çocuklar Güvende” programı da bu genelgenin çizdiği çerçeveyi güncelleyerek, sokakta risk altındaki çocuklara yönelik mobil ekipler eliyle yürütülen bir sokak sosyal hizmeti yaklaşımı geliştirmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [ASHB], 2023a, 2023b).

Hak temelli bir okuma açısından, bu modelin olumlu yönleri:

- Sokak çalışmasının kamusal bir görev olarak tanınması,
- Kurumlar arası işbirliğinin teşvik edilmesi,
- Çocuk için bütüncül bir hizmet zinciri öngörmesidir.

Öte yandan eleştirel açıdan bakıldığında:

- Çocuğun çoğu zaman “sorun kaynağı” olarak kodlanması,
- Kolluk kuvvetleri ile sosyal hizmetin yan yana konumlanması,
- Çocuğun ve ailenin katılımının sınırlı kalması

gibi riskler de vardır (Acar ve Erbay, 2013; Kucur, 2019).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı programlar arasında, sokakta yaşayan çocuklar açısından önemli bir diğer uygulama Anka Çocuk Destek Programıdır. Bu program, sokakta yaşayan, suça sürüklenen ya da suç mağduru çocukların psiko-sosyal destek ve güçlenme süreçlerini hedefleyen, çocuk destek merkezlerinde uygulanan bir modeldir (ASHB, 2020).

Ayrıca “Sokakta yaşayan ve/veya çalıştırılan çocuklara yönelik hizmet modelinin ve il eylem planlarının değerlendirilmesi” gibi raporlar da, sokak sosyal hizmetine ilişkin uygulamaların izlenmesi ve değerlendirilmesi açısından önemli veri kaynakları sunmaktadır (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu [SHÇEK], 2008).

Hak temelli ve eleştirel bir yeniden çerçeveleme açısından, Türkiye’de mevcut mevzuat ve programlar:

- Evsizlik, çocuk işçiliği ve sokakta yaşama hâlini açıkça bir hak ihlali olarak tanımlamalı,
- Çocuk ve yetişkin sokak kullanıcılarının temsil edildiği mekanizmalarla katılımcı değerlendirme ve ortak tasarım süreçleri işletmeli,
- Barınma, gelir desteği, eğitim ve sağlık alanlarında uzun erimli çözümler üretmeli,
- Kolluk kuvvetlerinin rolünü asayıştan çok, hak ihlallerinin engellenmesine odaklı biçimde yeniden tanımlamalıdır.

6. Sonuç

Sokak sosyal hizmeti, uzun süre sosyal hizmet literatüründe ve uygulamasında ağırlıklı olarak “ulaşılması zor gruplara erişim”, “risk altındaki bireyleri tespit etme” ve “koruyucu hizmetlere yönlendirme” işlevleriyle tanımlanmıştır. Bu tanımlama, önemli olmakla birlikte, çoğu zaman sokakta yaşama ve çalışma hâlini üreten yapısal süreçleri, iktidar ilişkilerini ve hak ihlallerini arka plana itmekte; sokak sosyal hizmetini teknik bir “saha faaliyeti”ne indirgeme riski taşımaktadır. Bu bölüm, söz konusu riski görünür kılmak ve sokak sosyal hizmetini eleştirel ve hak temelli bir kuramsal çerçeve içinde yeniden konumlandırmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Eleştirel sosyal hizmet kuramı, evsizlik, sokakta çalıştırılma, madde kullanımı ya da göçmenlik gibi olguları bireysel patoloji ya da “yanlış seçimler” üzerinden değil, sınıfsal eşitsizlikler, neoliberal refah politikaları, kent planlaması, ceza siyaseti ve ayrımcılık rejimleri bağlamında okumayı önerir. Bu bağlamda sokak, yalnızca fiziki bir mekân değil; sosyal dışlanmanın, damgalanmanın ve aynı zamanda direnişin sahnesidir. Sokak sosyal hizmeti, bu sahnede yer alan bir meslek pratiği olarak, ister istemez güç ilişkileri, gözetim ve kontrol mekanizmaları ile ilişki içindedir. Bu nedenle söz konusu pratiğin, kendi araçlarını ve konumunu “tarafsız” kabul eden teknik bir uzmanlık olarak değil, her zaman belirli bir politik ve etik pozisyon içinde işlediğini kabul etmek gerekir.

Hak temelli sosyal hizmet yaklaşımı ise, sokak sosyal hizmetinin yalnızca “yardım” ve “hizmet” diline yaslanmasını problematize eder. Evsizler, sokakta yaşayan/çalıştırılan çocuklar, madde kullananlar, göçmenler ya da seks işçileri; “muhtaç” ya da “bakıma ihtiyacı olan” gruplar olmanın ötesinde, konut hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, kişisel güvenlik ve adil yargılanma hakkı, kent hakkı gibi temel insan haklarının öznesidir. Bu çerçevede sokak sosyal hizmeti, hak ihlallerini tespit eden, kayda geçiren ve görünür kılan, bireylerin kendi hak taleplerini dillendirmesine eşlik eden, mikro–mezo–makro düzeyde hak savunuculuğu yürüten bir mesleki pratik olarak yeniden tanımlanmalıdır.

Eleştirel ve hak temelli yaklaşımlar birlikte düşünüldüğünde, sokak sosyal hizmeti için şu temel yönelimler görünür hâle gelmektedir:

- Sosyal kontrol yerine sosyal adalet: Sokak sosyal hizmetinin, sokakta yaşayan bireyleri “tehdit”, “asayiş sorunu” ya da “uyumsuz vatandaş” olarak gören güvenlikçi söylemlerle mesafesini açıkça ortaya koyması; barınma, gelir güvencesi, sağlık ve kent hakkı gibi alanlarda sosyal adalet perspektifini merkeze alması gerekir.
- Vaka yönetimi yerine hak savunuculuğu: Bireysel vaka yönetimi önemli olmakla birlikte, tek başına yeterli değildir. Sokak sosyal

hizmeti, bireysel dosyalar üzerinden görünür olan hak ihlallerini yapısal sorunlara bağlayan, raporlayan ve politika önerilerine dönüştüren bir savunuculuk hattı inşa etmelidir.

- Uzman bilginin tekeli yerine deneyimsel bilginin tanınması: Evsizlik, sokakta çalıştırılma ya da göçmenlik deneyimi kazanmış bireylerin bilgisi, sokak sosyal hizmeti açısından yalnızca “danışan öyküsü” değil, aynı zamanda meşru ve vazgeçilmez bir bilgi kaynağıdır. Akran çalışanların ve kullanıcı temsilcilerinin sürece dâhil edilmesi, hem eleştirel hem hak temelli çerçevenin somut bir gereğidir.
- Uyum ve rehabilitasyon yerine kolektif özneleşme: Sokakta yaşayan bireylerin yalnızca “topluma geri kazandırılması” değil, aynı zamanda kendi hak mücadelelerinde özneleşmeleri hedeflenmelidir. Bu, sokak sosyal hizmetinin, kent hareketleri, barınma hakkı kampanyaları ve sivil toplum ağlarıyla daha güçlü bağlar kurmasını gerektirir.

Türkiye bağlamında bakıldığında, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 2005/5 sayılı Başbakanlık Genelgesi, sokak sosyal hizmetine ilişkin önemli hukuki referanslar sunmakta; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın “Çocuklar Güvende” programı ve ilgili projeler, sokakta yaşayan/çalıştırılan çocuklara yönelik organizasyonel bir çerçeve sağlamaktadır. Bununla birlikte mevcut mevzuat ve uygulamalar, çoğu zaman hâlâ koruyucu, yardım temelli ve yer yer güvenlik eksenli bir perspektife dayanmaktadır. Eleştirel ve hak temelli bir yaklaşım, bu hukuki ve idari çerçevenin:

- Evsizliği ve sokakta çalıştırılmayı açıkça bir hak ihlali olarak tanımlayan,
- Çocukların ve yetişkinlerin katılımını kurumsal mekanizmalarla güvence altına alan,
- Barınma, gelir desteği, sağlık, eğitim ve istihdam alanlarında uzun dönemli stratejiler içeren,
- Kolluk kuvvetlerinin rolünü, asayişten ziyade hakların korunması ve ihlallerin önlenmesi eksenine kaydıran

bir anlayışla güncellenmesini gerektirmektedir.

Bu çerçevede sokak sosyal hizmeti, yalnızca sokakta görev yapan ekiplerin pratikleriyle sınırlı olmayan; sosyal hizmet eğitimi, mesleki etik, hizmet örgütlenmesi ve sosyal politika alanlarının tümünü kesen bir tartışma başlığıdır. Lisans ve lisansüstü düzeyde sosyal hizmet programlarının, eleştirel sosyal hizmet, insan hakları temelli sosyal hizmet ve kent/sokak çalışmalarına daha fazla yer vermesi; saha uygulamalarında öğrencilerin

sokak sosyal hizmeti modelleriyle tanıştırılması, mesleğin geleceği açısından önemli bir gereksinimdir.

Araştırma boyutunda, sokak sosyal hizmetinin hem hizmet kullananların deneyimleri, hem de sahada çalışan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki öznellikleri ve etik ikilemleri açısından daha derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Nitel çalışmalar, katılımcı eylem araştırmaları ve akran araştırmacıların dâhil olduğu modeller, hem eleştirel hem hak temelli bakışın gerektirdiği katılımcı bilgi üretimi için elverişli araçlar sunmaktadır. Nicel ve karma yöntemli çalışmalar ise, hak temelli sokak müdahalelerinin etkililik, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik boyutlarının değerlendirilmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu bölümde geliştirilen argüman, sokak sosyal hizmetinin teknik bir saha uygulaması olarak değil; kentsel mekân, refah devleti, insan hakları ve sosyal adaletin kesişim noktasında yer alan, güçlü kuramsal temellere sahip bir mesleki pratik olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Eleştirel ve hak temelli yaklaşımın birlikte kullanımı, sokak sosyal hizmetine hem teorik derinlik hem de politik yönelim kazandırmakta; sokakta yaşayan ve çalışan bireylerle kurulan mesleki ilişkinin, yalnızca bireysel iyilik hâli ile sınırlı kalmayıp, daha adil, kapsayıcı ve hak temelli bir toplum tasarımına katkı sunma potansiyelini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Acar, H., & Erbay, E. (2013). Sokak çalışması: Temel kavramları ve kapsamı. H. Acar, N. Negiz, & E. Akman (Ed.), *Sosyal politika ve kamu yönetimiyle sosyal hizmet: Temelleri ve uygulama alanları* içinde (ss. 365–372). Ankara: Maya Akademi.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020, 23 Kasım). *Anka Çocuk Destek Programı eğitimleri*. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023a). *Çocuklar Güvende ekiplerinin çalışma usul ve esaslarına ilişkin yönerge*. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023b). *Sokakta yaşayan/çalıştırılan çocuklar* (il müdürlüğü bilgilendirme metinleri).
- Androff, D. (2016). *Practicing rights: Human rights-based approaches to social work practice*. New York, NY: Routledge
- Androff, D., & McPherson, J. (2014). Can human rights-based social work practice bridge the micro/macro divide? In K. Libal, L. Healy, R. Thomas, & M. Bert-hold (Eds.), *Advancing human rights in social work education* (pp. 23–40). Alexandria, VA: Council on Social Work Education.
- Başbakanlık. (2005). *Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklara Yönelik Hizmet Modeli hakkındaki 2005/5 sayılı genelge*. Ankara: T.C. Başbakanlık. aile.tr+1
- Bekaroğlu Doğan, Y. (2024). Mekânın neoliberal dönüşümü ve sokak sosyal hizmeti. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 44(2), 849–880. <https://doi.org/10.26650/SJ.2024.44.2.0687>
- Carvalho, M. I., Albuquerque, C., & Borrego, P. (2025). Social work and human rights: Uncrossed paths between exposure, engagement, lens, and methods in professional practice. *Social Sciences*, 14(1), 14. <https://doi.org/10.3390/socsci14010014>
- Çocuk Koruma Kanunu, Kanun No. 5395, Resmi Gazete, 25876 (15 Temmuz 2005).
- Dursun, Y., & Atamtürk, E. (2023). 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na Yeni Bir Koruyucu Önleyici Tedbir Önerisi: Rekreasyon Ve Spor Tedbiri. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*(21), 172-190. <https://doi.org/10.46218/tshd.1215577>
- Dynamo International. (2008). *International guide on the methodology of street work throughout the world*. Brussels: Dynamo International.
- Erdoğan, Ö. (2016). Sokakta Çalışan Çocuklar Sorunu. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* (44), 11-43.
- Gatenio Gabel, S. (2016). *A rights-based approach to social policy analysis*. Cham: Springer.
- Garrett, P. M. (2024). Human rights and social work: Making the case for human rights plus (hr+). *The British Journal of Social Work*, 54(5), 2107–2123. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcae022>

- Healy, L. M. (2008). Exploring the history of social work as a human rights profession. *International Social Work*, 51(6), 735–748. <https://doi.org/10.1177/0020872808095247>
- Hill, D. J., & Laredo, E. (2019). First and last and always: Streetwork as a methodology for radical community social work practice. *Critical and Radical Social Work*, 7(1), 25–39. <https://doi.org/10.1332/204986019X15491042559682>
- International Federation of Social Workers. (2014). *Global definition of social work*. Erişim adresi: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Ife, J., Soldatic, K., & Briskman, L. (2022). *Human rights and social work* (3rd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Karaman, H. (2024). Sokağa ulaşmanın metodolojisi: Sosyal hizmet teorisinden sokak çalışması. *Sosyal Sağlık Dergisi*, 4(2), 51–68. <https://doi.org/10.69514/sosyal-saglik.1498253>
- Kucur, F. (2016). Sosyo-Ekonomik Bir Sorun Olarak Sokakta Çalışan Çocuklar. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 55–66.
- Mapp, S., McPherson, J., Androff, D., & Gatenio Gabel, S. (2019). Social work is a human rights profession. *Social Work*, 64(3), 259–269. <https://doi.org/10.1093/sw/swz023>
- Mullaly, B., & West, J. (2018). *Challenging oppression and confronting privilege* (3rd ed.). Don Mills, Ontario: Oxford University Press.
- Palaganas, E. C., Sanchez, M. C., Molintas, M. V. P., & Caricativo, R. D. (2017). Reflexivity in qualitative research: A journey of learning. *The Qualitative Report*, 22(2), 426–438.
- Sosyal Hizmetler Kanunu, Kanun No. 2828, Resmi Gazete, 18059 (27 Mayıs 1983).
- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu. (2008). *Sokakta yaşayan ve/veya çalıştırılan çocuklara yönelik hizmet modelinin ve il eylem planlarının değerlendirilmesi raporu*. Ankara: SHÇEK.
- Şişman, Y. Ş. (2006). Sokakta çalışan çocukların yaşam koşulları ve gelecek beklentileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 251–275
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2011). *Evsizlere ilişkin inceleme raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Vandekinderen, C., Roose, R., Raeymaeckers, P., & Hermans, K. (2020). The DNA of social work as a human rights practice from a frontline social workers' perspective in Flanders. *European Journal of Social Work*, 23(5), 876–888. <https://doi.org/10.1080/13691457.2019.165949>
- Werkmeister, R. L., & Garrahan, A. M. (2015). Towards a human rights culture in social work. *The British Journal of Social Work*, 46(4), 890–905. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu017>

TÜRKİYE’DE YAŞLILARA SUNULAN EVDE BAKIM HİZMETLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

“ ”

Ummühani USLU¹

¹ Öğretim Görevlisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Altso Meslek Yüksekokulu,
Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-4907-0435, ummuhan_uslu@
hotmail.com

1.Giriş

Tarihsel süreçte yaşlılara sunulan hizmetler cumhuriyetin kurulmasına kadar aile temelli olarak gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminden sonra yaşlı bakımı aile temelli bakımdan devlet destekli ve profesyonel hizmet modellerine doğru bir gelişim göstermiştir. Geleneksel Türk toplumunda yaşlı bireylerin bakımı büyük ölçüde aile üyeleri tarafından karşılanmış, bu durum uzun yıllar boyunca kurumsal bakım hizmetlerinin sınırlı kalmasına neden olmuştur (Alptekin, 2019).

Cumhuriyet'in ilanından sonra sosyal hizmetler alanında kurumsallaşma süreci başlamış, yaşlılara yönelik bakım hizmetleri devletin sorumluluk alanına girmeye başlamıştır. Özellikle 1983 yılında yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanun'uyla birlikte yaşlılara yönelik sosyal hizmetler daha sistemli bir yapıya kavuşmuştur (Nazlı, 2025).1982 Anayasası'nda yaşlıların devlet tarafından korunacağına dair hükümlerin yer alması, yaşlı bakımının sosyal politika açısından önemini artırmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 61).

1990'lı yıllardan itibaren kentleşme, çekirdek aile yapısının yaygınlaşması ve kadınların iş gücüne katılımının artması, aile temelli bakım modelinin sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır. Bu dönemde yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, evde bakım ve gündüzlü bakım gibi alternatif hizmet modellerini geliştirmeye başlamıştır (Alptekin, 2019).

2000'li yıllar, Türkiye'de evde bakım hizmetlerinin kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2005 yılında yürürlüğe giren "Evde Bakım Hizmetlerinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik" ile evde bakım hizmetleri yasal bir çerçeveye kavuşmuş ve devlet tarafından sunulan profesyonel hizmetler yaygınlaşmıştır (Doğusan,2019). Bu süreçte evde sağlık hizmetleri de geliştirilerek yaşlı bireylerin tıbbi bakım ihtiyaçlarının ev ortamında karşılanması hedeflenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015).

2010'lu yıllarda yaşlı nüfusun artışıyla birlikte evde bakım hizmetlerinin kapsamı genişletilmiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen Yaşlı Destek Programı (YADES), yaşlı bireylerin kendi yaşam ortamlarında desteklenmesini amaçlayan önemli bir uygulama olmuştur (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024). 2023 yılında çıkarılan "Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği" ile de evde bakım hizmetleri; sağlık, sosyal destek ve psikososyal hizmetleri kapsayan bütüncül bir bakım modeli çerçevesinde sunulmaktadır.

2.Yaşlılık ve Evde Bakımın Kavramsal Çerçevesi

Yaşlılık, insanın fizyolojik yapısı gereği bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi yaşamın doğal evrelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte yaşlılık, yalnızca biyolojik değişimlerle sınırlı bir dönem olmayıp; psikolojik ve sosyolojik boyutları da içeren çok yönlü bir süreçtir. Bu nedenle psiko-sosyal açıdan yaşlılığın kesin bir başlangıç zamanının belirlenmesi güçtür. Bireyin içinde bulunduğu kültürel, çevresel, sosyal ve ekonomik koşullar yaşlılık deneyiminin şekillenmesinde belirleyici olmakta ve bu dönemin algılanışını etkilemektedir (Sarı, 2021).

Yaşlılık, literatürde kronolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal yaşlanma olmak üzere farklı boyutlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Kronolojik yaşlanma, bireyin doğumuyla başlayan ve içinde bulunduğu yaşa kadar geçen süreyi ifade etmekte olup, yaşlanma sürecinin niceliksel yönünü ortaya koymaktadır (Akçay, 2013: 12). Bu bağlamda kronolojik yaş, bireyin yaşam süresi boyunca geçirdiği yılların toplamı olarak değerlendirilmektedir (Sarı, 2021).

Biyolojik yaşlanma ise kronolojik yaştan ilerlemesine paralel olarak, herhangi bir hastalık durumu söz konusu olmaksızın bireylerin fizyolojik ve anatomik yapılarında meydana gelen değişimleri kapsamaktadır. En genel anlamıyla biyolojik yaşlanma, organizmanın yapısal ve işlevsel özelliklerinde ortaya çıkan farklılaşmaların bir sonucu olarak tanımlanmakta ve bireyler arasında farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, biyolojik yaş ile kronolojik yaştan her bireyde aynı hızda ilerlemediğini ortaya koymaktadır (Ardahan, 2010: 27).

Psikolojik yaşlanma, kronolojik ve biyolojik yaşlanma süreçlerinden etkilenen ve aynı zamanda bu süreçleri etkileyebilen dinamik bir olgudur. Psikolojik yaşlanma, bireylerin karşılaştıkları sorun ve yaşam güçlüklerine uyum sağlama becerileriyle yakından ilişkilidir (Akçay, 2013: 14). Bunun yanı sıra bireylerin kendilerini hissettikleri yaş da psikolojik yaşlanmanın önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Psikolojik yaşlanma süreciyle birlikte bireylerde duygu, algı ve davranış alanlarında çeşitli değişimler meydana gelmektedir (Sarı, 2021).

Sosyal yaşlanma ise bireylerin toplumsal yaşam içindeki konumları, üstlendikleri roller ve bu rollerde zamanla ortaya çıkan değişimlerle ilişkilidir. Bireyin içinde yaşadığı toplumun değerleri, normları ve yargıları sosyal yaşlanma sürecini doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede yaşlanmanın yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu ve çok sayıda değişken tarafından şekillendirildiği söylenebilir (Sarı, 2021).

Yaşlanmanın boyutları toplum içinde şekillenmesine ve her insanda aynı şekilde ilerlememesine rağmen yaşlılık dönemlerinde belli başlı sorunlar ortaya koyulmaktadır. Bir süreç olarak yaşlılık, fizyolojiyi etkilemekte, kişilerin günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmelerini azaltan ya da sınırlayan, onları fiziksel, duygusal ve sosyal olarak farklı derecelerde bağımlı kılan bir dönemdir.

Yaşın ilerlemesiyle beraber psikolojik, bilişsel, fizyolojik ve toplumsal alanlarda değişiklikler oluşabilmekte, bireyin bilişsel ve fonksiyonel kapasitesi azalırken kronik hastalıkların sayısında artış görülebilmektedir (Beğer ve Yavuzer,2012). Sağlık hizmetlerinin gelişmesi ile ortalama yaşam süresi artmaktadır. Daha uzun yıllar yaşayan yaşlı bireyler için bakım, sosyalleşme, sağlık hizmetlerinden yararlanabilme ve sosyal güvenlik gibi konular gündeme gelmektedir.

Sanayileşme, kentleşme ve kadınların iş gücüne katılımının artmasıyla birlikte aile yapısı çekirdek aileye dönüşmüş ve bu durum yaşlı bakımının geleneksel olarak aile içinde, özellikle kadınlar tarafından üstlenilmesi modelini zayıflatmıştır (Giddens, 2012). Geçmişte yaşlıların bakımı büyük ölçüde aile üyeleri tarafından sağlanırken, günümüzde bu sorumluluk giderek profesyonel bakım hizmetlerine, huzurevlerine ve evde bakım sistemlerine kaymaktadır (OECD, 2011). Devlet ve yerel yönetimler tarafından sunulan yaşlılara yönelik hizmetler, ailelerin bakım yükünü paylaşmayı amaçlamakta; bakım işi giderek kurumsallaşan, ücretli ve profesyonel bir emek alanı haline gelmektedir (Esping-Andersen, 1999). Bu dönüşüm, bakımın yalnızca ahlaki ve ailevi bir sorumluluk olmaktan çıkıp sosyal politika ve refah devleti kapsamında ele alınmasına yol açmıştır (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015).

Yaşlılar için sosyal politikaların belirlenmesinde yaşlıların karşılaştıkları sorunlar temel referans olarak ele alınmaktadır. Yaşlılık döneminde bireylerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, gelir düzeylerinde meydana gelen azalmaya karşın sağlık sorunlarının ve buna bağlı sağlık harcamalarının artış göstermesidir. Artan sağlık problemleri, kronik hastalıklar ve fonksiyonel kayıplar, yaşlı bireylerin bakım gereksinimlerini de beraberinde getirmektedir. Türkiye’de son yıllarda aile yapısında yaşanan dönüşümler, geleneksel olarak bakım ve barınma sorumluluğunu üstlenen ailenin bu işlevini yerine getirmesini zorlaştırmakta; bu durum ise devlet desteği ve profesyonel bakım hizmetlerine olan ihtiyacı artırmaktadır (Çevik, 2019: 2).

Türkiye’de yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri ile huzurevleri, kurumsal bakım modeli kapsamında yaygın biçimde hizmet sunmaktadır. Türkiye’de yaşlılara yönelik kurum bakımı, huzurevleri ve bakım-rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla yaşlı bireylerin barınma, sağlık, bakım ve sosyal destek gereksinimlerinin profesyonel bir çerçevede karşılanmasını amaçlamaktadır. Bu kurumlar, özellikle bakıma muhtaç ve ailesi tarafından desteklenemeyen yaşlılar için önemli bir hizmet alanı oluşturmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018) Bununla birlikte, yaşlı nüfus oranının giderek artması huzurevlerinde sunulan bakım hizmetlerinin maliyetlerini yükseltmiş; bu doğrultuda alternatif bir bakım modeli olarak evde bakım hizmetlerinin desteklenmesine yönelinmiştir. Evde bakım modeliyle, huzurevinde kalmayı tercih etmeyen yaşlı bireylerin alışık oldukları sosyal çevreden kopmadan, sevdikleriyle birlikte ve yalnızlık hissi yaşamadan yaşamlarını sürdürmeleri

amaçlanmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2017).

Evde bakım kavramı, sosyal çalışma sözlüğünde; bakıma gereksinim duyan çiftlere, yalnız yaşamayı tercih eden yaşlı bireylere, engellilere, çeşitli nedenlerle tek başına yaşamak zorunda kalanlara (bulaşıcı hastalıklar vb.) ya da yatağa bağımlı durumda bulunan hastalara yönelik olarak, yıkanma, barınma, sağlık bakımı, beslenme, iletişim ve kültürel gereksinimler gibi bireysel ve toplumsal ihtiyaçların, bireylerin yaşamlarını sürdürmek istedikleri ortamda, yaşlıların evlerine giden sosyal yardım ve sosyal hizmet uzmanları tarafından karşılanması ve sunulması şeklinde tanımlanmaktadır (Tomanbay, 1999: 85-86). Evde bakıma ilişkin bir diğer tanım da ise bu hizmet, müracaatçılara kendi alışık oldukları ev ortamında sağlık bakımı, sosyal hizmetler ve ev idaresi hizmetlerinin bir arada sunulması olarak ifade edilmektedir (Barker, 1999: 217).

Evde bakım, kapsayıcı bir hizmet modeli olması nedeniyle bakım gereksinimi duyan bireylere fiziksel, sosyal, sağlık ve ekonomik boyutlarda çeşitli hizmetlerin sunulmasını içermektedir. Bu hizmetler genel olarak kişisel bakım, ev işleri, sağlık ve beslenme destek hizmetleri, hemşirelik hizmetleri ile danışmanlık ve sosyal destek hizmetleri olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Bu hizmetler;

- Kişisel bakım hizmetleri; tuvalet ve banyo ihtiyaçlarının karşılanmasında destek olunması, diş fırçalama, giyinme, tıraş olma ve istenmeyen tüylerin temizlenmesi gibi günlük yaşam aktivitelerinin yerine getirilmesini kapsamaktadır. Ev işleri kapsamında ise çamaşır ve bulaşık yıkama, alışveriş gibi günlük ev içi işlerin yürütülmesi, bakım ihtiyacı olan bireyler için ev ortamının güvenli hâle getirilmesi ve yaşam alanının bireyin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden düzenlenmesi yer almaktadır.
- Sağlık ve beslenme destek hizmetleri, bakım gereksinimi olan bireylerin beslenmesine yönelik düzenlemelerin yapılması, diyet programlarının hazırlanması, tansiyon ve kan şekeri ölçümlerinin gerçekleştirilmesi, ilaçların düzenli olarak verilmesi ve genel sağlık durumunun izlenmesini içermektedir. Hemşirelik hizmetleri ise belirli aralıklarla hemşire ziyaretlerinin yapılmasını ve gerektiğinde 24 saat acil yardım hizmetinin sunulmasını kapsamaktadır.
- Danışmanlık ve sosyal destek hizmetleri kapsamında ise ev içi tamirat işlerinin takibi, finansal ve resmi işlemler, ulaşım ve fatura ödemeleri gibi günlük yaşamı kolaylaştırıcı hizmetler ile bireyin komşuluk, arkadaşlık ve yakın çevresiyle olan sosyal ilişkilerinin desteklenmesi ve düzenlenmesi amaçlanmaktadır (Karahan ve Güven, 2002; Oğlak, 2007: 17-18).

3. Türkiye’de Yaşlı Bakımının ve Evde Bakım Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi

Günümüzde sosyal alanda yaşanan dönüşümlerle birlikte aile yapısında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Geleneksel aile kurumu içerisinde yaşlı birey, konumu ve statüsü güvence altında olan, saygı gören ve gereksinimleri karşılanan bir birey olarak kabul edilirken (Altan, 2006), sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin etkisiyle bu durum giderek zayıflamıştır. Bu değişim sonucunda, yaşlı bireyler yeni aile modelleri içerisinde dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmış ve sosyal destek mekanizmalarından yoksun duruma düşmüşlerdir. Öte yandan, birçok ülke İkinci Dünya Savaşı sonrasında “sosyal devlet” ilkesini benimseyerek vatandaşlarının sosyal güvenliğini güvence altına almayı amaçlamıştır. Bu ilkenin bir sonucu olarak, yaşlı bireylerin insan onuruna yakışır yaşam koşullarına sahip olmalarının sağlanması devletin temel sorumlulukları arasında yer almakta; bununla birlikte, söz konusu koşulların oluşturulmasında toplumun tüm üyelerinin de ortak sorumluluk taşıdığı kabul edilmektedir (Taşçı, 2010).

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de yaşlılar için devlet eliyle yardımlar yapılmaya başlanmıştır. 1959 yılında Sosyal Hizmet Enstitüsü’nün açılması, 1983 yılında Sosyal Hizmet ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’nun çıkması ve 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla diğer dezavantajlı bireyler gibi yaşlıların bakım ve korumasında devletin sorumluluğu artmıştır. Özellikle değişen toplumsal yapı, aile bağlarının zayıflaması, kadının iş hayatında yer alması gibi sebepler yaşlı bakımına devletin alternatif üretmesini zorunlu kılmıştır. Böylece yaşlılara yönelik kurum bakımı ve günümüze yakın evde bakım hizmetleri gibi alternatif hizmetler sunulmaktadır.

Günümüzde yaşlı bireylere yönelik sosyal hizmetler, yoksulluk ya da sosyal yoksunluk içinde bulunan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin korunması ve artırılması amacıyla için genel olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sunulmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişiler de yaşlılara yönelik bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin sunumunda rol üstlenmektedir. Söz konusu hizmetler; kurumsal bakım hizmetleri, gündüzlü bakım hizmetleri ve evde bakım hizmetleri olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Tuncel ve Uzun, 2019: 323).

Türkiye’de yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri ile huzurevleri, kurumsal bakım modeli kapsamında yaygın biçimde hizmet vermektedir. Ancak son yıllarda yaşlı nüfus oranının giderek artması, huzurevlerinde sunulan bakım hizmetlerinin maliyetlerini yükseltmiş ve bu durum alternatif bir bakım modeli olarak evde bakım hizmetlerinin desteklenmesine yönelik politikaların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, huzurevinde kalmayı tercih etmeyen yaşlı bireylerin, yaşadıkları sosyal çevreden kopmadan, sevdikleriyle birlikte ve yalnızlık duygusu yaşamadan, alışık oldukları yaşam ortamlarında

yaşamlarını sürdürmelerinin amaçlandığı görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2017).

Türkiye’de yaşlılara yönelik evde bakım hizmetlerine ilişkin ilk uygulama, 1993 yılı sonunda Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Genel Müdürlüğü tarafından Ankara, Adana, İzmir ve İstanbul illerinde hayata geçirilmiştir. Evlerinde yalnız yaşayan yaşlı bireylere destek olunması ve evde bakım hizmetlerinde görev alacak ara personelin yetiştirilmesi amacıyla başlatılan bu proje, pilot uygulamalardan beklenen düzeyde etkin sonuçlar elde edilememesi nedeniyle sürdürülememiştir (Onat, 2002: 273).

Evde bakım alanında Türkiye’de gerçekleştirilen ilk yasal düzenleme ise, 10.03.2005 tarih ve 25751 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan “Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik’tir. Sağlık Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulan bu yönetmelik, özel sektör tarafından sunulacak evde bakım hizmetlerinin kapsamını, esaslarını ve uygulama koşullarını belirleyerek evde bakım hizmetlerinin kurumsal ve hukuki bir çerçeveye kavuşturulmasını amaçlamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2005).

Özel sektör tarafından evde bakım hizmeti sunulmasını öngören düzenlemeden yaklaşık beş yıl sonra, Sağlık Bakanlığına bağlı sağlık kurum ve kuruluşları aracılığıyla evde sağlık hizmetlerinin sunulmasına ilişkin olarak “Sağlık Bakanlığınca Sunulan Evde Sağlık Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge” 01.02.2010 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Bu yönerge ile Sağlık Bakanlığınca bağlı resmî sağlık kurum ve kuruluşları bünyesinde oluşturulacak evde sağlık hizmet birimlerinin tanımı yapılmış; bu hizmetlerden yararlanacak hastalara ilişkin tıbbi ve sosyal ölçütler belirlenmiş; evde sağlık hizmeti sunacak sağlık ekibinin yapısı, gerekli donanımın standartları ile ilgili personelin görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Ayrıca yönerge kapsamında randevu, kayıt ve izleme sistemlerinin oluşturulması, çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi ile denetim mekanizmalarının kurulmasına yönelik düzenlemeler yapılmış; böylece evde sağlık hizmetlerinin kamu kurumları aracılığıyla sosyal devlet anlayışı çerçevesinde sunulması ve ülke genelinde etkin, sürdürülebilir ve erişilebilir bir biçimde uygulanması hedeflenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2010). Sağlık Bakanlığı tarafından başlatılan evde sağlık bakımı hizmeti, Türkiye’de ilk kez uygulamaya konulan profesyonel ve kapsamlı bir bakım hizmeti modeli olma özelliği taşımaktadır (Sülü, 2016).

Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin sosyal yardım temelli olarak uygulanmasında önemli bir rol üstlenen kurumlardan biri, eski adıyla Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Genel Müdürlüğü’dür. SHÇEK, korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklar, engelli bireyler, yaşlılar, kadınlar ve ailelere yönelik hizmet sunan temel bir sosyal hizmet kurumu

olarak faaliyet göstermiştir. 1983 yılında yürürlüğe giren 2828 sayılı SHÇEK Kanunu ile kurumsallaşma sürecine giren sosyal hizmet teşkilatı, çocuklara, engellilere, yaşlılara ve kadınlara yönelik yatılı bakım hizmeti modellerini tek bir çatı altında toplamıştır. SHÇEK tarafından 2006 yılında başlatılan evde bakım yardımı uygulaması, bir bakım sigortası sistemi niteliği taşımamakta; ağır düzeyde bakıma muhtaç engelli bireyi bulunan ailelere yönelik olarak sosyal yardım amacıyla yürütülen bir hizmet modeli olarak uygulanmıştır. Bu uygulama ile, Türkiye’de evde bakım hizmetleri ilk kez doğrudan sosyal yardım politikaları kapsamına alınmış ve aile bireylerinin bakım sürecindeki rolü kamu kaynaklarıyla desteklenmiştir (Karataş, 2011: 44-45).

2011 yılı itibarıyla SHÇEK, 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kapatılmış; sosyal hizmet alanındaki kurumsal yapı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı çatısı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda, SHÇEK tarafından yürütülen evde bakım hizmetleri, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne bağlı olarak sunulmaya devam etmiştir. Böylece evde bakım hizmetleri, sosyal devlet anlayışı doğrultusunda kurumsal bir yapı içinde sürdürülmüş ve daha geniş bir idari çerçeveye kavuşturulmuştur (Sülü, 2016).

Türkiye’de evde bakım hizmetleri hem sosyal yardım hem de sağlık hizmeti boyutlarıyla farklı yönetmeliklerle düzenlenmektedir. Türkiye’de evde bakım uygulaması, 30 Temmuz 2006 tarihli ve 26244 sayılı Resmî Gazete ‘de yayımlanan *Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik* ile yürürlüğe girmiştir. Bu hizmetten yararlanmak isteyen ailelerin öncelikle bakımını gerçekleştirecekleri engelli ya da yaşlı birey için “ağır engelli” ibareli sağlık kurulu raporu almaları gerekmektedir. Daha sonra maddi yoksunluklarını belgelendirmeleri gerekmektedir. Bu iki şartın sağlanmasının ardından, Yönetmeliğin yedinci maddesi uyarınca engelli birey ve ailesi hakkında bakım hizmetleri değerlendirme heyeti tarafından hazırlanan bakım raporu doğrultusunda evde bakım hizmetinden yararlanıp yararlanamayacaklarına karar verilmekteydi. Bu çerçevede uygulamadan yararlanma hakkı kazanan sınırlı sayıdaki engelli bireyin ihtiyaç duyduğu tüm kişisel bakım ile psiko-sosyal destek hizmetlerinin, haftanın yedi günü ve günün yirmi dört saati boyunca, en az sekiz saat aile ortamında sunulması karşılığında bakım hizmetini üstlenen kişiye ödeme yapılmaktaydı (Gelmez,2015).

Engelli bireylere yönelik evde bakım yardımı, 26 Mayıs 2023 tarihli ve 32202 sayılı “Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği” ile tekrardan belirlenmiş olup, başvuru, değerlendirme, ödeme ve bakım hizmetlerinin niteliğine ilişkin usul ve esasları bu yönetmelikle düzenlemektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

26 Mayıs 2023 tarihli ve 32202 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren *Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği*, bakıma ihtiyacı olan engelli bireylere yönelik evde bakım yardımının başvuru, değerlendirme, ödeme ve bakım hizmetlerinin niteliğine ilişkin usul ve esasları yeniden belirlemiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Yönetmelik kapsamında evde bakım yardımı, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu çerçevesinde, bakıma ihtiyacı bulunan engelli bireyin bakımının aile ortamında sürdürülmesini desteklemeyi amaçlayan bir sosyal yardım mekanizması olarak tanımlanmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Evde bakım yardımından yararlanabilmenin temel koşulları yönetmelikte açıklanmıştır. Buna göre; engelli bireyin ağır düzeyde bakıma muhtaç olduğunun yetkili sağlık kurulu raporu ile belgelenmesi ve hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelirin mevzuatta belirlenen sınırı altında olmasıdır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Başvuruların değerlendirilmesi sürecinde il müdürlükleri bünyesinde oluşturulan değerlendirme heyetleri yetkilendirilmiş olup, engelli bireyin bakım ihtiyacının düzeyi, yaşam koşulları ve bakımın aile ortamında sürdürülebilirliği yerinde inceleme yoluyla değerlendirilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Ayrıca yönetmelik, evde bakım yardımının sürekliliğinin sağlanması amacıyla yardım alan hanelerin belirli aralıklarla yeniden değerlendirilmesini öngörmekte; gelir durumunda, hanenin yapısında veya bakım ihtiyacında meydana gelen değişikliklerin ilgili idareye bildirilmesini zorunlu kılmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Evde bakım yardımı ödemeleri, bakım hizmetini fiilen yerine getiren kişiye aylık olarak yapılmakta olup, yardımın amacı dışında kullanılması hâlinde idari yaptırımlar uygulanacağı hüküm altına alınmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). Bu yönüyle 2023 tarihli yönetmelik, evde bakım yardımını daha sistematik, denetlenebilir ve güncel sosyal politika anlayışıyla uyumlu bir çerçeveye kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Evde bakım yardımı yönetmeliğinin yanında, yaşlı bireylere sunulan evde bakım hizmetleri ve gündüzlü bakım hizmetlerinin kurumsal çerçevesi, 2008 tarihli “Yaşlı Hizmet Merkezlerinde Sunulacak Gündüzlü Bakım ile Evde Bakım Hizmetleri Hakkında Yönetmelik” ile düzenlenmiş, hizmetin kimlere ve nasıl sunulacağını, personel ve denetim esaslarını belirlemiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2008). Ayrıca, sağlık profesyonelleri tarafından ev ortamında verilen medikal bakım ve rehabilitasyon hizmetleri, 2015 tarihli “Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Tarafından Evde Sağlık Hizmetlerinin Sunulmasına Dair Yönetmelik” ile çerçevelenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015). Bu yönetmelikler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin hem sosyal yardım boyutunu hem de sağlık ve kurumsal sunum boyutunu kapsayan çok katmanlı bir düzenlemeye tabi olduğu görülmektedir. Ancak uygulamada evde bakım yardımı ile ilgili sorunlar görülmektedir.

Türkiye’de evde bakım hizmetleri, engelli bireylerin aile ortamında desteklenmesini amaçlayan önemli bir sosyal politika uygulaması olmakla birlikte, yapısal ve uygulamaya ilişkin çeşitli dezavantajlar barındırmaktadır. Bu dezavantajların başında, bakım yükünün büyük oranda aile üyelerine bırakılması gelmektedir. Türkiye’de evde bakım hizmetlerinden yararlanan hanelerde bakım sorumluluğunun çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenildiği görülmekte; bu durum kadınların istihdama katılımını sınırlandırmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirmektedir (Buğra ve Keyder, 2006).

Bir diğer önemli dezavantaj, bakım hizmetini sunan aile bireylerinin çoğunlukla herhangi bir mesleki eğitim almamış olmalarıdır. Profesyonel destek ve düzenli rehberlik mekanizmalarının sınırlı olması, bakım verenlerin fiziksel ve psikolojik tükenmişlik yaşama riskini artırmakta; bu durum hem bakım verenin yaşam kalitesini hem de sunulan bakımın niteliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Güdük ve Sertbaş, 2020). Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin büyük ölçüde nakdi yardım temelli yürütülmesi, hizmetin profesyonel boyutunun geri planda kalmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de evde bakım yardımına erişimde uygulanan gelir kriteri de önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir. Hane içinde kişi başına düşen gelirin belirli bir sınırın üzerinde olması, bakım ihtiyacı devam eden bazı engelli bireylerin sistem dışında kalmasına yol açabilmektedir. Bu durum, evde bakım hizmetlerinin ihtiyaç temelli olmaktan ziyade gelir odaklı bir sosyal yardım mekanizması şeklinde işlemesine neden olmakta ve hizmetin kapsayıcılığına ilişkin eleştirileri gündeme getirmektedir (Kök, 2023).

Ayrıca evde bakım hizmetlerinin ağırlıklı olarak ev ortamında sunulması, engelli bireylerin sosyal hayata katılımını sınırlayıcı bir etki yaratabilmektedir. Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin rehabilitasyon, sosyal etkinlikler ve toplumsal bütünleşmeyi destekleyici tamamlayıcı hizmetlerle yeterince bütünleşememesi, engelli bireylerin uzun vadede sosyal izolasyon riskiyle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır (Özütürker ve Özütürker, 2023). Bu bağlamda evde bakım hizmetlerinin, kurumsal ve yarı-kurumsal sosyal hizmet modelleriyle desteklenmediği durumlarda yapısal dezavantajlar ürettiği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye’de yaşlı bakımının tarihsel gelişimini, kavramsal boyutlarını ve evde bakım hizmetlerinin sosyal politika içindeki yerini bütüncül bir perspektifle ele almıştır. Geleneksel Türk toplumunda yaşlı bakımının uzun yıllar aile temelli bir anlayış çerçevesinde yürütüldüğü, ancak sanayileşme, kentleşme ve aile yapısında meydana gelen dönüşümlerle birlikte bu modelin sürdürülebilirliğinin zayıfladığı görülmektedir. Özellikle çekirdek

aile yapısının yaygınlaşması ve kadınların iş gücüne katılımının artması, yaşlı bakımının yalnızca aile bireyleri tarafından karşılanmasını güçleştirmiş; bu durum devletin ve kamunun bakım alanındaki rolünü artırmıştır.

Cumhuriyet sonrasında sosyal hizmetler alanında yaşanan kurumsallaşma süreci, yaşlı bakımının bir sosyal politika konusu olarak ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Anayasal güvence, yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar aracılığıyla yaşlı bireylerin korunması ve bakımının devletin sorumluluk alanına dâhil edildiği görülmektedir. Bu süreçte huzurevleri ve bakım-rehabilitasyon merkezleri önemli bir hizmet sunumu sağlamış olmakla birlikte, artan yaşlı nüfus oranı ve kurumsal bakımın yüksek maliyetleri alternatif bakım modellerinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Bu bağlamda evde bakım hizmetleri, yaşlı bireylerin kendi yaşam ortamlarında, sosyal ilişkilerinden kopmadan ve yaşam kalitelerini koruyarak desteklenmelerini amaçlayan önemli bir bakım modeli olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin gerek sosyal yardım temelli gerekse sağlık hizmetleri boyutuyla çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu; farklı yönetmelikler aracılığıyla sosyal hizmet, sağlık ve bakım alanlarını kapsayan bütüncül bir çerçevede düzenlendiği görülmektedir. Evde bakım hizmetleri, ailelerin bakım yükünü hafifletirken aynı zamanda bakımın profesyonelleşmesine katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de yaşlı bakımının geleceğinde evde bakım hizmetlerinin giderek daha merkezi bir rol üstleneceği söylenebilir. Yaşlı nüfusun artışı, kronik hastalıkların yaygınlaşması ve aile yapısındaki dönüşümler dikkate alındığında, evde bakım hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması, hizmet kalitesinin standartlaştırılması ve sosyal destek mekanizmalarıyla güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, yaşlı bakımının yalnızca bireysel ya da ailevi bir sorumluluk olarak değil; sosyal devlet anlayışı çerçevesinde kamusal bir sorumluluk olarak ele alınması, yaşlı bireylerin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmelerinin temel koşullarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak evde bakım hizmetleri her ne kadar gelişse de uygulamada bazı sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de evde bakım hizmetleri, engelli bireylerin aile ortamında desteklenmesini hedeflerken, bakım yükünün büyük ölçüde kadınlara verilmesi ve bakım verenlerin mesleki eğitim eksikliği önemli sorunlardır. Nakdi yardım ağırlıklı hizmet, profesyonel destekten uzak kalmakta; gelir kriterleri ise ihtiyaç sahibi bazı bireylerin hizmet dışında kalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, evde bakım hizmetlerinin sosyal katılımı desteklememesi, engellilerin sosyal izolasyon riskini artırmaktadır. Bu nedenle, evde bakım hizmetlerinin kurumsal ve yarı-kurumsal modellerle desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin etkili ve kapsayıcı bir yapıya kavuşabilmesi için bazı önemli düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu düzenlemelerden bazıları;

- Bakım yükünün aile üyeleri, özellikle kadınlar üzerindeki tek taraflı sorumluluğunun azaltılması için sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi
- Bakım verenlere yönelik mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve düzenli psikososyal destek sağlanması
- Evde bakım hizmetlerinin nakdi yardımdan öte, profesyonel destek ve rehabilitasyon hizmetleriyle bütünleştirilmesi
- Gelir kriterlerine dayalı erişim sınırlamalarının gözden geçirilerek, ihtiyaç temelli ve kapsayıcı bir hizmet modelinin benimsenmesi
- Evde bakım hizmetlerinin sosyal katılımı destekleyen etkinlikler ve toplumsal bütünleşmeyi artıran programlarla desteklenmesi olarak ortaya konulabilir.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2008). *Yaşlı hizmet merkezlerinde sunulacak gündüzlü bakım ile evde bakım hizmetleri hakkında yönetmelik*. Resmî Gazete, 07.08.2008, 26960.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). *Türkiye’de yaşlılara yönelik hizmetler: Kurumsal yaşlı bakımı ve illerin durumu*. Ankara.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Evde bakım yardımı yönetmeliği*. Resmî Gazete, 26.05.2023, 32202.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Evde bakım sisteminden yararlanan yaşlılara yönelik hizmetler*. Erişim tarihi: 08 Aralık 2025, <https://www.aile.gov.tr>
- Akçay, C. (2013). *Yaşlılık: Kavramlar, kuramlar ve yaşlılığa hazırlık* (2. baskı).
- Alptekin, H. (2019). *Türkiye’de ve dünyada evde bakım hizmetleri uygulamaları* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim tarihi: 15 Aralık 2025, <https://acikbilim.yok.gov.tr>
- Altan, Z. (2006). *Sosyal politika* (s. 271-273). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ardahan, M. (2010). Yaşlılık ve huzurevi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 11(5), 25–32.
- Barker, L. R. (1999). *The social work dictionary*. USA: NAWS Press.
- Beğen, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25(3), 1–3.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2006). *Sosyal politika yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çevik, E. C. (2019). *Türkiye’de yaşlılara yönelik sosyal politika uygulamaları* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi).
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Türkiye’de yaşlıların durumu ve yaşlanma ulusal eylem planı*. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No DPT: 2741.
- Doğusan, A. R. (2019). Türkiye’de evde sağlık hizmetleri ile ilgili mevzuat ve gelişimi. *Ankara Medical Journal*, 19(3), 684-693.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press.
- Gelmez, Ö. S. Ö. (2015).** Ailevileştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri. *Fe Dergi*, 7(2), 58–71.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (10. baskı). Kırmızı Yayınları.
- Karahan, A., & Güven, S. (2002). Yaşlılıkta evde bakım. *Geriatric Dergisi*, 5(4), 155–159.
- Karataş, Z. (2011). *Evde bakım hizmeti sunan aile bireyi bakıcıların moral ve manevi değerlerinin başa çıkamadaki etkisi*. Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kök, H. (2023). Engelli Evde Bakım Hizmetlerinde Karşılaşılabilecek Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(58), 45-62.

- Nazlı, E. (2025). Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSH-SR)*, 12(115), 171–182. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14787691>
- OECD. (2011). *Help wanted? Providing and paying for long-term care*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264097759-en>
- Oğlak, S. (2007). *Evde bakım hizmetleri ve bakım sigortası*. Hatay: İskenderun Belediyesi Kültür Yayınları.
- Onat, Ü. (2003). Yaşlılara sunulan sosyal hizmetler. In *II. Ulusal Geriatri Kongresi Kitabı* (s. 69–71). Antalya: Türk Geriatri Vakfı Yayını.
- Özden Güdük, Ö., & Sertbaş, Y. (2020). *Evde sağlık hizmetlerinde informal bakım verenlerin bilgi ve beceri düzeyinin belirlenmesi*. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(4), 648–660. <https://doi.org/10.26453/otjhs.744878>
- Özütürker, S., & Özütürker, M. (2023). Yaşlısına Bakım Veren Aile Bireylerinin Karşılaştıkları Sorunlar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 16(2), 78–86.
- Sağlık Bakanlığı. (2005). *Evde bakım hizmetleri sunumu hakkında yönetmelik*. Resmi Gazete, 25751.
- Sağlık Bakanlığı. (2010). *Sağlık Bakanlığınca sunulan evde sağlık hizmetlerinin uygulama usul ve esasları hakkında yönerge*.
- Sağlık Bakanlığı. (2015a). *Evde sağlık hizmetlerinin sunulmasına dair yönetmelik*. Resmi Gazete, 27.02.2015, 29280.
- Sağlık Bakanlığı. (2015b). *Türkiye sağlıklı yaşlanma eylem planı ve uygulama programı (2015–2020)*. Erişim tarihi: 15 Aralık 2025, <https://hsgm.saglik.gov.tr>
- Sarı, H. K. (2021). Yaşlılık ve sosyal hizmet ilişkisi bağlamında yaşlılık ve yoksulluk. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(1), 159–167.
- Seyyar, A. (2007). *Sosyal hizmetlerde bakım terimleri ansiklopedik sözlük*. Ankara: Şefkatli Eller Yayınevi.
- Sülü, C. (2016). *Gümüşhane ilinde evde bakım hizmeti veren bireylerin bakım hizmetinden kaynaklanan güçlükler* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi).
- Taşçı, F. (2010). Yaşlılara yönelik sosyal politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya örnekleri. *Çalışma ve Toplum*, 1, 175–198.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Ankara: Selvi Yayınevi.
- Tuncel, G., & Uzun, H. (2019). Türkiye’de yaşlılara yönelik sosyal politikalar üzerine bir inceleme. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 309–334.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (m. 61).
- World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. WHO. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565042>

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ENDİŞESİNİN YAŞLI BİREYLERE ETKİSİ

“ ”

Fatma ARPACI¹

Ömer Faruk CANTEKİN²

1 Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara, arpacif@gazi.edu.tr. Gazi Üniversitesi ORCID: 0000-0001-6619-6358

2 Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara, cantekin@gazi.edu.tr. Doç. Dr. Ömer Gazi Üniversitesi ORCID: 0000-0001-5096-3233

1. Giriş

İklim değişikliği, çevresel koşulları değiştiren ve toplumsal yaşamı derinden etkileyen küresel bir sorundur. Aşırı sıcaklıklar, kuraklık, fırtınalar ve sel gibi ekstrem hava olaylarının sıklığının artması, bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığını tehdit eder. Özellikle yaşlılar, çocuklar ve kronik hastalıkları olan bireyler, iklim değişikliğinden daha fazla etkilenebilir (Smith ve ark., 2014). Sıcak hava dalgaları; kalp krizi, inme ve solunum problemleri gibi sağlık sorunlarını tetikleyebilir. Ayrıca aşırı sıcaklıklar ve su kaynaklarındaki azalma, gıda güvenliği ve su temini gibi temel ihtiyaçların karşılanmasını zorlaştırabilir; bu da yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir.

İklim değişikliği ayrıca doğal afetlerin artması ve yerinden edilme gibi sosyal sorunlara yol açabilir. Bu durum, özellikle düşük gelirli ve savunmasız gruplar için daha büyük bir tehdit oluşturur. İklim değişikliği nedeniyle yaşanan yerinden edilme, ailelerin ve toplulukların dağılmasına, sosyal bağların zayıflamasına ve psikolojik sorunların artmasına neden olabilir (Klepp, 2015). Bunun yanı sıra çevresel değişiklikler ekonomik kayıplara yol açabilir, işsizlik oranlarını artırabilir ve düşük gelirli bireylerin yaşam standartlarını düşürebilir.

Değişen sosyal ve kültürel olgular nedeniyle yaşlılık, kesin bir yaşla tanımlanamayacak kadar dinamik bir kavramdır. Birçok ortak tanım, yaşlılık dönemini genellikle kronolojik bir perspektifle ele alır ve 65 yaş ve üzerindeki bireyleri yaşlı olarak kabul eder. Ancak bu sınır, toplumsal bağlamdan ve bireysel farklılıklardan etkilenerek değişkenlik gösterebilmektedir. Yaş, biyolojik anlamda bir varlığın doğumundan ölümüne kadar geçen süreyi ifade ederken; yaşlılık daha geniş bir kavram olarak, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerinin etkisiyle günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklarla baş etme sürecinde yardıma ihtiyaç duydukları bir dönemdir (Hurd ve Rohwedder, 2009). Yaşlılık, yalnızca biyolojik yaşlanmanın ötesinde, bireylerin yaşam tecrübelerini ve deneyimlerini biriktirdiği, toplumsal rollerinin yeniden şekillendiği bir süreçtir (Settersten, 2003). Ayrıca yaş alma süreci, bireylerin yaşam boyu edindikleri bilgi ve becerilerin arttığı, aynı zamanda duygusal olgunluk ve psikolojik dayanıklılığın kazanıldığı bir dönem olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda yaşlılık sadece bir zorluklar dönemi değil, aynı zamanda bir fırsat, öğrenme ve kişisel gelişim aşamasıdır.

Ülkemizde yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus, 2019 yılında 7 milyon 550 bin 727 kişi iken son beş yılda %20,7 artarak 2024 yılında 9 milyon 112 bin 298 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2019 yılında %9,1 iken, 2024 yılında %10,6'ya yükselmiştir. Yaşlı nüfusun 2024 yılında %44,6'sını erkek nüfus, %55,4'ünü kadın nüfus

oluşturmaktadır (TÜİK, 2025). Nüfus projeksiyonlarının demografik göstergelerdeki mevcut yapının devam edeceğini varsayan ana senaryosuna göre yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %13,5, 2040 yılında %17,9, 2060 yılında %27,0, 2080 yılında %33,4 ve 2100 yılında %33,6 olacağı öngörülmektedir. Doğurganlık göstergelerindeki hızlı düşüş eğiliminin devam edeceğini varsayan düşük senaryoya göre yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %13,5, 2040 yılında %18,2, 2060 yılında %28,8, 2080 yılında %38,5 ve 2100 yılında %42,8 olacağı öngörülmektedir. Doğurganlığı artırıcı tedbirlerin etkili olacağını varsayan yüksek senaryoya göre yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %13,4, 2040 yılında %17,5, 2060 yılında %25,5, 2080 yılında %29,8 ve 2100 yılında %28,2 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2025).

Yaşlı nüfus yaş grubuna göre incelendiğinde; 2019 yılında yaşlı nüfusun %62,8'inin 65-74 yaş grubunda, %28,2'sinin 75-84 yaş grubunda ve %9,1'inin 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer aldığı görülürken; 2024 yılında %63,4'ünün 65-74 yaş grubunda, %28,8'inin 75-84 yaş grubunda ve %7,8'inin 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Yaşlı nüfusun %0,1'ini oluşturan 100 yaş ve üzerindeki yaşlı kişi sayısı, 2024 yılında 7 bin 632 olmuştur (TÜİK, 2025).

Yaşlı bireylerin sosyal yaşamları, yaşlanma süreciyle birlikte önemli değişikliklere uğrar. Toplumsal rollerinin ve ilişkilerinin değişmesi, yaşlı bireylerin sosyal bağlantılarında azalmaya yol açabilir. Yaşlılıkla birlikte iş gücünden emeklilik, arkadaşların kaybı ve çocukların bağımsızlaşması gibi faktörler, sosyal izolasyona ve yalnızlığa neden olabilir (Hummert, 2011). Sosyal dışlanma, yaşlıların toplumsal hayattan izole olmalarına ve psikolojik sorunların artmasına sebep olabilir. Ayrıca yaşlılıkta ekonomik zorluklar, yetersiz sosyal güvenlik veya düşük emekli maaşları gibi finansal sorunlar da sosyal hayatta zorluklar yaratabilir. Bu tür durumlar, yaşlı bireylerin yaşam standartlarını düşürebilir ve sosyal katılımı engeller oluşturabilir. Yaşlı bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunların çözülmesine yardımcı olmak ve yaşam kalitesini artırmak için politikalar ve hizmetler geliştirmek gerontolojinin amacı haline alır. Yaşlılık bilimi, toplumsal yaşlanma sürecini anlama ve destekleme açısından önemli bir alan olup, yaşlılıkla ilgili toplumsal algıların değiştirilmesi ve yaşlı bireylerin daha sağlıklı, aktif ve mutlu bir yaşam sürdürebilmeleri için çözümler sunmayı hedefler.

İklim değişikliği; küresel sıcaklıkların artması, deniz seviyelerinin yükselmesi, ekstrem hava olaylarının sıklığının ve şiddetinin artması gibi çevresel değişikliklerle kendini gösteren uzun vadeli bir süreçtir. Bu değişikliklerin dünya çapında ekosistemleri, toplumsal yapıları ve bireylerin yaşam koşullarını önemli derecede etkileyebileceği öngörülmektedir. İklim değişikliğinin etkileri toplumun tüm bireylerini kapsasa da yaşlı bireyler, çevresel değişikliklere karşı en savunmasız gruplardan birini oluşturmaktadır.

Yaşlı bireylerin yaşadığı sağlık sorunları, sosyal durumları ve yaşlanma süreçleri, iklim değişikliğinin etkilerine daha duyarlı hale gelmelerine yol açmaktadır.

İklim değişikliği ile ilgili en büyük endişelerden biri, aşırı hava koşullarının artmasıdır. Örneğin sıcak hava dalgaları, yaşlılar için büyük bir sağlık riski oluşturur. Yaşlı bireylerin vücutları, sıcak havalarda gençlere oranla daha zor başa çıkabilir ve bu da sıcak çarpması, dehidrasyon, kardiyovasküler hastalıklar gibi sağlık problemlerini tetikleyebilir. Yaşlı bireylerin termoregülasyon (vücut ısını düzenleme) yetenekleri genellikle yaşla birlikte azaldığı için sıcak hava dalgalarına karşı daha savunmasız hale gelirler. Bunun yanı sıra soğuk hava dalgaları da yaşlılar için ciddi bir tehdit oluşturabilir. Soğuk hava, kardiyovasküler sorunları artırabilir ve hipotermi riskini yükseltebilir.

İklim değişikliği, aynı zamanda yaşlı bireylerin yaşam alanlarını da etkileyebilir. Aşırı yağışlar, sel baskınları veya fırtınalar, yaşlı bireylerin evlerini ve yaşam alanlarını tehdit edebilir. Yaşlı bireyler, özellikle yalnız yaşıyorlarsa acil durumlarda yardım almakta zorlanabilirler. Bu durum, yaşlıların fiziksel ya da sosyal açıdan izole olmalarına yol açabilir; bu da psikolojik ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca iklim değişikliği ile artan gıda güvenliği sorunları, özellikle yaşlıların beslenme alışkanlıklarını zorlaştırabilir. Gıda fiyatlarının artması veya tarımsal üretimin azalması, yaşlıların yeterli ve dengeli beslenme sağlamalarını engelleyebilir. İklim değişikliği, yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimini de etkileyebilir. Aşırı hava koşullarına bağlı olarak sağlık sistemleri üzerindeki baskılar artarken, yaşlıların sağlık hizmetlerine ulaşımı daha da zorlaşabilir. Ayrıca yaşlı bireyler, genellikle birden fazla sağlık sorunu ile mücadele ettiklerinden, iklim değişikliğinin getirdiği sağlık riskleriyle başa çıkmada daha büyük zorluklar yaşayabilirler.

2. Yaşlılık ve Yaşlanma

Yaş, biyolojik bağlamda bir varlığın doğumundan yok oluşuna kadar geçen zaman dilimidir. Yaşlılık ise daha geniş bir kavram olup, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerinden dolayı günlük rutinlerinde zorluklarla karşılaşabildiği ve bu zorluklarla baş etmede diğer bireylerin yardımlarına ihtiyaç duydukları bir dönemdir. Yaş alma, aynı zamanda bireylerin hayat tecrübelerini ve deneyimlerini artırmaktadır. Zaman geçtikçe bireylerin vücudunda yapısal ve işlevsel değişiklikler meydana gelir. Meydana gelen bu değişiklikler geri alınamaz niteliktedir. Bireylerin yaşadığı bu fiziksel, psikolojik ve sosyal değişiklikler yaşlanma süreci olarak tanımlanır. Yaşlanma sürecinde bireylerin sosyal rolleri, yaşantıları ve statüleri değişmektedir. Bazı bireyler yaşlılık sürecine uyum sağlayarak bu dönemi sağlıklı ve verimli bir

şekilde geçirirken, bazıları ise uyum konusunda zorluklar yaşar ve bu dönemi sağlıklı bir şekilde atlatır.

Aktif yaşlanma, yaşlılık döneminde sağlıklı, mutlu ve bağımsız bir yaşam sürmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanır. Bu süreç, bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlıklarını koruyarak yaşam kalitelerini artırmalarını hedefler. Aktif yaşlanma; düzenli egzersiz, sağlıklı beslenme, zihinsel uyarım ve sosyal katılım gibi unsurları içerir; bireylerin topluma katkıda bulunmalarını, sosyal ilişkilerini sürdürmelerini teşvik eder. Dünya Sağlık Örgütü; 65-74 yaş arası bireyleri yaşlı, 75-89 yaş arası bireyleri ihtiyar, 90 yaş ve fazlası bireyleri ise ileri yaşlı olarak kabul etmektedir (Akdemir, 1997; akt. Tereci, Turan, Kasa, Öncel ve Arslansoyu, 2016).

Çevresel faktörler, zor yaşam koşulları ve kötü beslenme gibi etmenler bireyin daha hızlı yaşlanmasına yol açabilir. Hastalıklar, özellikle acı veren ve sakatlığa neden olanlar, yaşlanma sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca sürekli acı ve travmatik deneyimler yaşayan bireylerin yaşam dengelerinde bozulmalar gözlemlenebilir (Arpacı, 2005: 16; akt. Sarıkaynak, 2024). Yaşlanma çeşitleri yalnızca biyolojik yaşlanma ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda bireylerin çevresel ve toplumsal faktörlerden nasıl etkilendiklerini de kapsamaktadır. Bu çeşitlilik, yaşlılık kavramını daha geniş bir perspektife yerleştirerek, bireylerin karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklarla baş etme stratejilerini anlamada önemli bir rol oynar.

Biyolojik yaşlanma, genetik faktörlerin ve çevresel etmenlerin etkisiyle vücutta meydana gelen fiziksel değişimleri ifade eder. Bu süreç, hücresel ve organik düzeyde değişimlere yol açarak bireylerin fiziksel sağlıklarında azalma ve fonksiyonel yetersizlikler meydana getirebilir (Gavrilov ve Heuveline, 2003). Ancak yaşlanma sadece biyolojik değişimlerle sınırlı değildir; psikolojik yaşlanma da bireylerin duygusal ve bilişsel fonksiyonlarındaki değişimleri kapsar. Psikolojik yaşlanma, yaşlılıkla birlikte görülen hafıza, öğrenme ve duygusal düzenleme süreçlerinin evrimidir (Baltes ve Smith, 2003). Sosyo-kültürel yaşlanma, bireylerin toplum içindeki rollerinin, statülerinin ve sosyal ilişkilerinin değişimiyle ilgili bir süreçtir. Bu süreç, yaşlı bireylerin toplumsal hayatta aktif roller üstlenmelerini engelleyebilecek negatif stereotiplere ve toplumsal dışlanmaya neden olabilir (Hummert, 2011). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, yaşlı bireylerin toplumsal katılımının ve aktivasyonunun sağlıklı yaşlanma üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Berkman, Glass, Brissette ve Seeman, 2000). Bu bağlamda yaşlılık bilimi, yaşlanma süreçlerini çok yönlü bir şekilde ele alarak, yaşlılıkla ilgili toplumsal algıların değiştirilmesini ve yaşlı bireylerin daha sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürdürebilmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır.

Yaşlılık döneminde vücutta birçok biyolojik değişim meydana gelir. Bunlar; organların işlevlerinde azalma, kas gücünde zayıflama, kemik

yoğunluğunda kayıp ve bağışıklık sisteminin zayıflaması gibi fiziksel sorunları içerir. Yaş ilerledikçe kas-iskelet sistemi hastalıkları, kalp-damar hastalıkları ve hipertansiyon gibi sorunlar daha yaygın hale gelir (Gavrilov ve Heuveline, 2003). Bu fiziksel değişiklikler, yaşlı bireylerin günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmelerini zorlaştırabilir ve bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açabilir. Ayrıca yaşlılıkla birlikte sıklıkla görülen osteoartrit gibi eklem hastalıkları, hareket kısıtlılıklarına neden olarak yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir.

Yaşlanma, sadece fiziksel değişimlerle değil, aynı zamanda psikolojik açıdan da çeşitli zorluklarla birlikte gelir. Yaşlı bireyler; bilişsel işlevlerde azalma, hafıza kaybı, depresyon, anksiyete ve yalnızlık gibi psikolojik sorunlarla karşılaşabilir (Baltes ve Smith, 2003). Bu dönemde bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında sosyal izolasyon, aile desteğinin eksikliği ve yaşa bağlı olarak artan sağlık sorunları yer alır. Yaşlılıkta yaşanan kayıplar, psikolojik iyilik hali üzerinde büyük bir etki yaparak depresyon gibi durumların gelişmesine zemin hazırlayabilir. Ayrıca bilişsel gerileme ve Alzheimer hastalığı gibi nörolojik hastalıklar da yaşlılıkta sıkça karşılaşılan psikolojik sorunlar arasında yer alır.

Yaşlılık dönemi, bireylerin yaşamlarının bir diğer evresi olarak hem fiziksel hem de psikolojik ve sosyal düzeyde büyük değişiklikler ve uyum süreçleri içerir. Bu değişikliklerin yaşlı bireylerin yaşam kalitesini nasıl etkilediği, gerontoloji alanında kapsamlı bir şekilde araştırılmaktadır. Yaşlılık; biyolojik değişiklikler, sağlık sorunları ve toplumsal rollerin değişmesi gibi bir dizi faktörle şekillenir. Bu faktörlerin her biri, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini belirleyen önemli unsurlardır.

Yaşlılıkla birlikte gelen biyolojik değişiklikler, fiziksel sağlık üzerinde önemli etkiler yaratır. Yaşlanma süreci genellikle kas-iskelet sistemi hastalıkları, kalp-damar sorunları, osteoporoz, hipertansiyon ve diyabet gibi kronik hastalıkların görülme sıklığını artırır (Gavrilov ve Heuveline, 2003). Bu sağlık sorunları, yaşlı bireylerin günlük yaşamlarını sürdürmelerini zorlaştırabilir, bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açabilir. Fiziksel sağlık, aynı zamanda kişisel bakım, mobilite ve evde yaşam koşullarını da etkileyen önemli bir faktördür. Bu bağlamda fiziksel yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için egzersiz, sağlıklı beslenme ve düzenli sağlık kontrollerinin önemi vurgulanmaktadır (Satariano, 2006).

Yaşlılık dönemi, bireylerin psikolojik sağlıklarında da önemli değişikliklere yol açar. Yaşlı bireyler; bilişsel işlevlerinde azalma, depresyon, yalnızlık ve kayıplarla başa çıkma gibi psikolojik zorluklarla karşılaşabilirler (Blazer, 2003). Bu psikolojik sorunlar, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkiler. Psikolojik sağlığın korunması; yaşlı bireylerin sosyal desteğe, ailevi ilişkilerinin güçlendirilmesine ve sağlıklı yaşam alışkanlıklarına erişimlerine

bağlıdır. Ayrıca yaşlılıkta yaşanan kayıplar (partner kaybı, sosyal çevreden uzaklaşma vb.) duygusal zorlukları artırarak depresyon gibi psikolojik bozuklukların görülme sıklığını artırabilir (Hughes ve Blazer, 2006).

Yaşlı bireylerin sosyal yaşantıları, yaşlanma süreciyle önemli bir şekilde değişebilir. Sosyal izolasyon, yalnızlık, emeklilik ve ailevi rollerin değişmesi gibi faktörler, yaşlı bireylerin sosyal yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir (Victor, Scambler, Bond ve Bowling, 2000). Sosyal destek; yaşlı bireylerin yalnızlıkla mücadele etmelerini, psikolojik sağlıklarını iyileştirmelerini ve genel yaşam kalitelerini artırmalarını sağlayabilir. Aile desteği, arkadaş ilişkileri ve toplumsal katılım, yaşlı bireylerin sosyal yaşamlarını güçlendiren faktörlerdir. Sosyal izolasyonun azaltılması, yaşlılık döneminde sağlıklı ve aktif bir yaşam sürdürülebilmesi için kritik öneme sahiptir. Ayrıca toplumsal yaşlanma anlayışının değiştirilmesi ve yaşlı bireylerin toplumsal katılımını artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesi, sosyal yaşam kalitesini artırabilir.

Çevresel faktörler, bireylerin yaşam kalitesini etkileyen çeşitli yollarla etkileşimde bulunur. Temiz hava, su, yeşil alanlar ve doğal kaynakların korunması, sağlıklı bir yaşam için gerekli unsurlardır. Örneğin hava kirliliği; kalp hastalıkları, solunum yolu hastalıkları ve kanser gibi ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir, bu da yaşam kalitesini olumsuz etkiler (Dockery ve ark., 1993). Ayrıca gürültü kirliliği ve doğal çevrenin bozulması da psikolojik sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Doğal alanlara erişim ve yeşil alanların varlığı, insanların stres seviyelerini azaltabilir, ruh halini iyileştirebilir ve genel yaşam kalitesini artırabilir (Mitchell ve Popham, 2008).

3. Yaşlanma Çeşitleri

Yaşlanma; genetik, biyolojik, fiziksel, sosyal, psikolojik ve yaşam tarzlarının etkileşimi ile şekillenen bir süreçtir. Yaşlanma; kronolojik yaşlanma, biyolojik yaşlanma, sosyal yaşlanma ve psikolojik yaşlanma olarak ele alınmaktadır.

3.1. Kronolojik yaşlanma

Kronolojik yaşlanma bireyin doğumundan ölümüne kadar geçirdiği süreçtir. Bireyin yaşının ilerlemesiyle ortaya çıkan kronolojik yaşlanma, vücutta meydana gelen biyolojik değişiklikler tarafından düzenlenir. 65 yaş ve üzeri bireyler kronolojik yaşlanma olarak kabul edilmektedir.

3.2. Biyolojik yaşlanma

Biyolojik yaşlanma anne karnında başlamaktadır. Büyüme döneminde vücut yapısal ve fonksiyonel olarak değişir. Yaş almayla birlikte vücut eski işlevselliğini kaybeder, görevlerini yerine getirmez hale gelir ve sonunda ölüm

gerçekleşir. Bu süreç biyolojik yaşlanma olarak tanımlanır. Yaşlanma kadın ve erkek bireylerde aynı biyolojik etkilere sahiptir ve bu biyolojik etkiler bireylerin kalıtsal etken ve yaşlarına göre değişiklik gösterir. Bunlar; işitme kaybı, görme bozukluğu, kırışıklıkların oluşması ve fiziksel aktivitelerin azalmasıdır.

3.3. Sosyal yaşlanma

Sosyal yaşlanma, bireylerin toplumdaki rollerinin, görevlerinin ve sosyal aktifliklerinin yaş almayla beraber değişime uğramasıdır. Yaşam boyu elde edilen alışkanlıkların, sosyal statünün ve bireylerin sosyal görevlerinin değişimidir. Yaşlılıkla birlikte bireylerin sosyal çevreleri küçülür; emeklilik ve yakınlarının kaybı gibi etkenler sosyal yabancılaşma riskini arttırmaktadır (Samancı Tekin ve Kara, 2018; akt. Sarıkaynak, 2024). Tüm bu yaşanan değişiklikler yaşlı bireylerin yaşamlarını pozitif veya negatif olarak etkilemektedir. Yaşlı bireylerin sağlıklı ve aktif bir yaşlılık süreci geçirmeleri; kişisel özellikleri, içinde bulundukları sosyo-ekonomik durum ve yaşadıkları toplumla olan ilişkileri doğrultusunda şekillenir.

3.4. Psikolojik yaşlanma

Psikolojik yaşlanma, bireylerin duygusal halleri, algılama şekilleri ve tutumlarında meydana gelen değişimlerdir. Yaşlılık döneminde; hafıza, öğrenme, zekâ gibi zihinsel fonksiyonlarda, güdü ve dürtülerde, kişilikte değişimler yaşanırken; aynı zamanda geçmişe yönelik özlem, gerçekleşmemiş hedefler ve başarısızlıklar da ortaya çıkabilir; bu durum, geleceğe dair hissedilen kaygılarla birlikte bir bütün oluşturur. Bireylerin ekonomik durumu, eğitim durumu, cinsiyeti ve yaşam tecrübeleri psikolojik yaşlanmalarını etkilemektedir. Bireylerin kendilerini yaşlılığa yeterince hazırlamamaları, kendilerini yaşlı olarak kabul etmemeleri bireyi olumsuz ruh hali içine sürükleyebilir. Bununla birlikte bireyler kendilerini yetersiz hissedip etrafındaki kişilere yük olma endişesi yaşamaktadırlar.

4. Yaşlılıkta Karşılaşılan Sorunlar

Yaşlılık herkes tarafından farklı algılanan bir kavramdır. Her bireyin genetik yapısı, eğitim durumu, sahip olduğu kalıtsal özellikler ve toplumsal etmenlere göre farklılık göstermektedir. Bu sebeplerden dolayı yaşlılık toplumsal olarak ele alınmalıdır. Yaşlılık bireysel deneyim olarak değişiklik gösterse de bu süreçte bireyler fiziksel, psiko-sosyal ve ekonomik kayıplarla karşılaştıkları için hayati bir dönemdir (Duyan vd., 2014).

4.1. Yaşlılıkta karşılaşılan fiziksel sorunlar

Senesans vücudun yaş almasıyla ilgili bir süreçtir ve yaşlılıkta yaşanan değişikliklerin normal sürecidir. Senesans insanları ve vücut bölümlerini farklı şekillerde etkilemektedir. Bu dönemde görülen yaygın fiziksel değişiklikler;

ciltteki kırışıklıkların artması, saçların seyrekleşmesi, hareketlerin daha yavaş hale gelmesi ve hareket kabiliyetinde zorluklar yaşanması olarak sayılabilir (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015). Yaşlılıkla birlikte gözdeki değişikliklerden kaynaklı görme duyusunda da olumsuz durumlar yaşanır. Yaşlılık döneminde bireylerin karşılaştığı göz hastalıklarından biri glokomdur. Glokom göz tansiyonu olarak adlandırılır. Gözdeki sıvı basıncının yükselmesiyle gelişen bir hastalıktır. Tedavisinin sağlanmaması sinirlerde hasar oluşmasına neden olabilir. Yaşlılıkta karşılaşılan bir diğer göz sorunu ise presbiyopi, yani yakını görememedir. Yaşlılar bu durumda yakınlarındaki eşyalara, kişilere odaklanmakta zorluk yaşarlar. Bir diğer hastalık ise katarakttır. Katarakt gözdeki lensin saydamlığını kaybetmesi ve bulanıklaşması sonucu görülen bir göz rahatsızlığıdır. Yaşlılıkta görülen bir diğer göz rahatsızlığı maküler dejenerasyondur. Bu rahatsızlık retina merkezindeki sinir hücrelerinde yaşanan hasarlar sebebi ile oluşur. Yaşlılıkta görülen diğer fiziksel sorunlardan birisi ise işitme kaybıdır. Yaşlı bireyler yüksek sesleri duymakta zorlanırlar. Yaşla birlikte görülen işitme kaybı yavaşça ilerleyen yaygın bir durumdur. Aynı zamanda bilişsel ve fiziksel sağlık etkileri ile ilişkilidir. Nirmalasari ve ark. (2017) tarafından yapılan çalışmada, yaşlı kişilerden oluşan bir toplulukta işitme kaybının yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Yaşlılıkta ciltte kuruma, sarkma ve kırışıklıklar; saçlarda ise incelme ve beyazlaşmalar olduğu gözlemlenmiştir. Yaşlılıkta hareket kabiliyetindeki azalmalardan dolayı kişilerin aktiviteleri gerçekleştirme süreleri artmaya başlamıştır. Aynı zamanda yaşlılık döneminde, bireylerin tepki süresinin ağır oluşu kaza riskini diğer bireylere oranla arttırmaktadır. Yaşlı bireylerde homeostazi mekanizmasının yavaşlamasıyla birlikte yaşlı bireylerin hassasiyetleri artar. Bununla birlikte hastalık halinde geç iyileşmeler görülür. Yaşlılıkta görülen olumsuz durumlardan biri de baş dönmesi ve sakarlıktır. Bu durum düşme olasılığını arttırabileceğinden bireylerin vücutlarında kırıklara sebep olabilir. Yaşlanmanın etkisiyle kas yapısında sistematik olarak gerilemeler görülür. Kas liflerinde sayıca azalmalar yaşanmasıyla kas boyutlarında kısalmalar meydana gelir. Reflekslerde görülen gerilemeler sebebiyle yaşlı bireylerde idrar kaçırma yani inkontinansla karşılaşılabilir. Yaşlılıkta hareket azlığı beslenmeyi olumsuz yönde etkileyebilir ve bu dönemde sindirim sisteminde rahatsızlıklar yaşanabilir. Bu rahatsızlıklar ishal ve kabızlık olarak görülebilir.

Yaşlılık döneminde solunum sisteminde sıkıntılar görülmeye başlanır. En sık görülen rahatsızlıklar kronik bronşit ve amfizemdir. Kronik bronşit hava kirliliğinin fazla olduğu bölgelerdeki 45 yaş üzeri kişilerde daha fazla görülmektedir. Amfizem ise solunum yolu rahatsızlıkları arasında en kötü olanıdır. Akciğerlerdeki hava keseciklerini çevreleyen dokuların hasar alması sonucu oluşur (Yazgan İnanç ve Kılıç Atıcı, 2021). Yaşlılık döneminde vücutta

görülen bir diğer rahatsızlık ise kalp damar sisteminde yaşanan sorunlardır. Bu sistemde en sık görülen rahatsızlıklar ateroskleroz, hipertansiyon, anevrizmalar yani damar genişlemesi ve şeker hastalığıdır. Türkiye’de yapılan araştırmalara göre 65 yaş ve üzeri bireylerde en çok görülen üç rahatsızlık hipertansiyon, eklem hastalıkları ve diyabet olarak belirlenmiştir.

4.2. Yaşlılıkta karşılaşılan psikolojik sorunlar

Bireylerin yaşlanma dönemlerinde görülen fiziksel yeteneklerde azalma, uzun süreli hastalıklar ve özerklik kaybı gibi etmenler psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda yaşlılık döneminde geçmiş zamana dair duyulan özlemin artması ve yeni nesil ile aradaki kuşak farkından dolayı yaşanan çatışmalar da bireyleri psikolojik olarak olumsuz etkilemektedir. Yaşlılar bu dönemde içe dönerler ve uyum güçlüğü yaşarlar. Bu durum devam ederek yaşlılık bunamasının belirtilerinden biri olan değişim korkusu yani neofobiye yol açabilir. Yaşlılık döneminde eş kaybı ve sahip olunan kronik rahatsızlıklar bireylerin eve veya hastanelere kapanmalarına sebep olup, toplum içine karışmalarını engelleyerek dış dünya ile bağlantılarının en düşük seviyede olmasına neden olur. Aynı zamanda emeklilik sebebi ile oluşan statü kaybı yaşlı bireylerin kendilerini iş görmez olarak görmelerine neden olur. Bu statü kaybı değersiz hissetmelerine yol açar bu da psikolojik sıkıntılar yaşanmasına sebep olur. Yaşlılar için eş, çevre ve arkadaşlardan oluşan sosyal destek ağı, psikolojik iyilik durumunu olumlu bir şekilde etkilemektedir. Bunun aksine sosyal destek ağlarının kuvvetli olmaması, aile bireylerinden yeterince ilgi görememe, yaşlılığın ölümden önceki son adım olarak görülmesi ve birden fazla sağlık sorunu psikolojik olarak bireyleri olumsuz etkiler. Yaşlılık döneminde ortaya çıkan psikolojik sorunlar bireylerin rutinlerini, iş yaşamını, bağımlılık düzeyini ve sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Depresyon, demans, deliryum, ölüm korkusu, uykusuzluk ve anksiyete yaşlılık döneminde görülen psikolojik sorunlardır.

4.2.1. Yaşlılıkta depresyon

Depresyon, beyinde oluşan değişiklikler sonucu ortaya çıkan ruhsal bir hastalıktır. Yaşlı bireylerde sık karşılaşılan bir rahatsızlıktır. Bu dönemde depresyonun nedenleri arasında; aile bireylerinin bağımsız bir hayat kurarak yaşlıları yalnız bırakması, eş kaybı, emeklilik, kronik hastalıklar nedeniyle bağımlı hale gelme, kurum bakımına ihtiyaç duyma ve günlük rutinlerin aksaması yer alabilir. Yaşlı bireylerde depresyonun temel belirtileri hayattan keyif alamama ve genel olarak hayata karşı ilgi kaybıdır. Yaşlılara depresyon tanısı koyulurken yaşları baz alınmalıdır. Yapılan araştırmalara göre bakım merkezinde olan yaşlıların depresyona girme olasılığı diğer yaşlılara göre daha fazladır. Klinik depresyon tanısının görülme oranı kadınlarda %5-9, erkeklerde %2-3 arasında değişmektedir (Ağar, 2020). Yaşlı bireylerde depresyonun

nedenleri biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörler olarak 3 başlık altında ele alınmaktadır. Biyolojik etkenler arasında genetik etkiler, cinsiyet durumu, sahip olunan diğer sağlık sorunları ve depresyon riskini artıran ilaç kullanımı sayılabilir. Psikolojik risk etmenlerine bireylerin kişisel özellikleri, yanlış kalıp düşünceler ve geçmiş psikolojik rahatsızlıkların öyküsü örnek verilebilir. Sosyal etmenler ise yaşanan kötü olaylar, kayıplar, sosyo-ekonomik zorluklar ve yalnızlık olarak sayılabilir. Depresyon yaşanmanın olağan durumu değil, düşük hayat kalitesi ve toplumsal işlevsellikte yaşanan zorluklarla birlikte gelişir.

4.2.2. Yaşlılıkta demans

Demans önemli bir halk sağlığı sorunlarından biridir. Demans, merkezi sinir sistemi hastalıkları nedeniyle gelişmektedir. Öğrenme, hafıza, dil ve kişilik üzerinde olumsuz etkiler yaratarak, kişilerin sosyal hayatlarını ve iş yaşamlarını zorlaştıran bir durumdur. Başka bir deyişle demans; bellek, zihinsel süreçler, anlama, öğrenme kapasitesi, yönlendirici yetenek, karar verme ve dil gibi akılsal işlevlerin birden fazla yönünü olumsuz etkileyen bir hastalıktır. Bu hastalık geri dönüşülemez sorunlara yol açar ve kişilerin bağımlı hale gelmesine sebep olur. Bilişsel düzeyde yetersizlik arttıkça hastalığın belirtileri şiddetli bir şekilde devam etmekte, bu da hastane bakımı ve ölüm oranlarında artışa neden olmaktadır. Yaş alma bunama riskini artırmaktadır. 65 yaşındaki bir bireyde bunama ihtimali %5 civarındayken, 85 yaş ve üzeri bireylerde bu ihtimal %50'ye kadar çıkabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre demansı olan yaşlılarda deliryum riski diğer bireylere göre 5 kat daha fazladır. Alzheimer hastalığı yaşlı bireylerde en çok görülen demans nedenidir ve vakaların %50-70'ini oluşturur (Ağar, 2020). Yaşın ilerlemesiyle bireylerde Alzheimer hastalığının görülme olasılığı artmaktadır. Yaşlı bireylerde en çok yıkıma sebep olan hastalık Alzheimer hastalığıdır. Yaş, eğitim seviyesi, cinsiyet ve başka hastalıklara sahip olunması bu hastalığın gelişimi için risk faktörlerindendir. Alkol ve sigara kullanımının azaltılması ile hipertansiyon, diyabet ve obezite gibi hastalıkların kontrol altına alınması, Alzheimer hastalığına karşı koruyucu önlemler arasında yer almaktadır. Alzheimer hastalığı ile karşılaşılacak davranışsal değişiklikler arasında agresif tutumlar, huzursuzluk veya endişe, kafa karışıklığı, güvensizlik, eşya istifçiliği, amaçsızca tekrarlayan hareketler, kaybolma ve uyku problemleri yer almaktadır. 2023 TÜİK verilerine göre 2022 yılında Türkiye'de Alzheimer hastalığından ölen yaşlıların oranı %3,2 olmuştur. Yaşlı erkeklerin oranı %2,3 iken yaşlı kadınların oranı %4,1 olmuştur.

4.2.3. Yaşlılıkta deliryum

Deliryum, dikkat ve zihinsel yetilerin ani kaybıdır. Yaşlılarda daha sık görülmektedir. Yaşlılarda daha fazla görülmesinin nedeni yaşlıların sağlık sıkıntılarının diğer bireylere oranla daha fazla olmasıdır ve hastanede

geçirdikleri sürenin daha çok olmasıyla ilişkilendirilir. Demans hastalarının %30'unda deliryum görüldüğü gözlemlenmiştir.

4.2.4. Yaşlılıkta ölüm korkusu

Yaşlı bireyler ölümü gençlere oranla daha yakın bir ihtimal olarak görmeye başlarlar. Akranlarının ölümleri yaşlı bireylerin ölüme daha yakın hissetmelerine sebep olur. Kişide ahiret inancı yoksa ölüm korkusunu daha şiddetli hisseder. Sevdikleriyle vakit geçiren, meşguliyetleri olan yani zamanını dolu geçiren yaşlı bireyler ölümü düşünmeye fırsat bulamazlar; bu da ölüm korkusu hissini hafifletir.

4.2.5. Yaşlılıkta uyku bozuklukları

Yaş almayla beraber uyku sorunu yaşayan bireylerin oranı %50'yi geçmektedir. Yaşlanmanın etkisiyle uyku süresi ve kalitesinde azalmalar meydana gelmektedir. Bu uyku problemleri hastalıkların gelişmesine, ilaç kullanım oranının artmasına ve beslenmede bozulmalar gibi sıkıntılara yol açmaktadır. Sonuç olarak bireylerin yaşam kalitesi düşer, ölüm ve bağımlılık oranları yükselir. Yaşlı bireylerde sık görülen uyku bozukluklarından ilki insomnia yani uykuya dalmak ve sürdürmekte zorlanmadır. İkincisi hypersomnia yani daha uzun süre uyuma, uyuyakalma, uyku atakları ve gündüz aşırı uykulu olmadır. Üçüncüsü ise parasomnia; uykuda konuşma, korku ve istenmeyen davranışlar içeren uyku bozukluğudur. Sonuncusu ise huzursuz bacak sendromudur. Huzursuz bacak sendromunda yaşlı birey uykuya dalarken bacak ve ayaklarında karıncalanma, ağrı ve uyuşma hisseder.

4.2.6. Yaşlılıkta anksiyete bozuklukları

Anksiyete, yaşlı bireylerde birden fazla sebepten dolayı hastalıkların etkisi ile ortaya çıkan psikiyatrik bir rahatsızlıktır. Kadınlarda görülme olasılığı erkeklerde görülme olasılığından daha fazladır. Türkiye'de yapılan bir araştırmada yaşlı bireylerin %6,9'unun anksiyete bozukluğuna sahip olduğu görülmüştür (Kırmızıoğlu ve ark., 2009). Anksiyeteye yakalanmanın ortalama başlangıç yaşı 48 olarak saptanmıştır. Birden fazla kronik hastalığa sahip olma, düşük eğitim düzeyi ve düşük sosyo-ekonomik düzey, yalnızlık, stres, fiziksel işlev kaybı gibi faktörler anksiyete ile ilişkilidir.

5. İklim Değişikliği

İklim, bir bölgedeki hava şartlarının seneler boyunca sahip olduğu ortalama durumu ve bu şartların hangi sıklıkla değiştiği, aşırı hava olayları ve ciddi durumların gözlemleriyle birlikte tüm değişikliklerin genel özellikleridir. İklim değişikliği ile ilişkili üç temel kavram vardır. Bunlar; sera etkisi, küresel ısınma ve iklim değişikliğidir. Sera etkisinin dengesinin bozulması küresel ısınmaya, küresel ısınma ise iklim değişikliğine neden olur (Robinson, 2008;

akt. Hırlak, 2020). Küresel ısınma ve iklim değişikliği çevresel bir felaket olarak kabul edilir ve bu evre, insan etkileri sonucu ortaya çıkan sera gazının atmosferin alt katmanında yoğunlaşmasına ve bu sebeple yeryüzünden ortaya çıkan ısının hapsolarak atmosferin ısınmasına sebep olur. İklim değişikliği ve küresel ısınma birbirleri ile bağlantılı iki durumdur. Küresel ısınmanın sebep olduğu iklim değişikliği; çevre, ekonomik durum ve insanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. İklim değişikliği uzun yıllar boyunca iklimin ortalama koşullarında meydana gelen istatistiksel olarak önemli farklılıklardır. İklim değişikliği, belirli zaman dilimlerinde doğal sebeplerle gerçekleşen iklim değişimlerinin yanı sıra, insan etkinliklerinin bizzat veya dolaylı şekilde atmosferin yapısını bozarak iklimdeki değişikliklere neden olmasıdır.

5.1. İklim değişikliğinin etkileri

İklim değişikliği birçok bilim insanı tarafından iklim krizi olarak da adlandırılmaktadır. İklim krizi sıcaklık artışıyla beraber doğal afetlerin sebebi olacaktır. Tüm bunların sonucunda ekosistem büyük zarar görecektir. İklim değişikliğinde sanayi devrimine kadar doğal faktörler etkili iken sanayi devriminden sonra insan faktörü etkili olmaya başlamıştır. Dünya genelinde dünyanın ısınmasını engellemek amacıyla birçok adım atılmaktadır. Paris İklim Anlaşması bunlardan biridir. Bu anlaşmanın amacı ısınmanın 2 santigrat derecede sınırlandırılması ve mümkün mertebede 1,5 santigrat derecenin altına indirilmesidir (Gök, 2023). İklim değişikliğinin olumsuz etkileri bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Sıcaklık artışları 2 derecenin altına indirilmezse nem oranının fazla olduğu kesimlerde sıcaklık üst seviyelere ulaşacaktır, kurak bölgelerde ise kuraklığın daha yoğun bir şekilde süreceği tahmin edilmektedir. Küresel ısınmanın sebep olduğu iklim değişikliği ile ekolojik sistem hasar alırken, sosyo-ekonomik sorunların da baş göstermesi tahmin edilmektedir. Günümüzde deniz seviyesinde, su kaynaklarında, orman ve toprak üzerinde bazı etkiler görülmeye başlanmıştır. Tüm dünyada etkisi gözlemlenen iklim krizinin gelecek nesiller için yaşamı zorlaştırıcı hale getirmesi beklenmektedir. Doğadaki denge iklim değişikliklerinin etkisiyle zarar görmekte, dolayısıyla bozulmaktadır. Bu durum canlı türlerinin biyolojik çeşitliliklerinde değişikliklere yol açmaktadır. Doğada meydana gelen bu hasarlar canlıların yaşam alanlarını terk etmelerine ya da nesillerinin yok olmasına sebep olmaktadır.

Küresel ısınmanın sebep olduğu iklim değişikliklerinden biri de sıcaklık artışlarıyla buzulların erimesi, su seviyesinin yükselmesi ve taşkınların oluşmasıdır. Su baskınlarına ve artışlarına bağlı olarak sıtma ve humma benzeri hastalık çeşitlerinde yaygınlaşmalar görülecektir. Aynı şekilde buzulların erimesinden kıyı bölgeler, kıyı bölgelerin ardında kalan bölgeler ve ada ülkeler olumsuz etkilenecektir. İklim değişikliğinin etkilerinden biri olan küresel ısınma yer altı su kaynaklarını da olumsuz etkilemektedir. Su

kaynaklarının olumsuz etkilenmesi tarım sektörüne ağır hasarlar vermektedir. Kar yağışlarındaki azalmalar ve karın yeryüzünde daha az durması sulak arazilere ve göllere etki etmektedir. Son olarak su kaynaklarındaki azalmalar da çölleşmeyle kurak topraklarda tarımsal üretimi yok edecek, bu da sosyo-ekonomik sorunları beraberinde getirecektir. Topraklardaki verimliliğin düşmesi kıtlık ve açlığı beraberinde getirecektir. Orman ekosistemi de sıcaklık artışlarının etkisiyle zarar görmektedir. Sıcakların artması ve nem oranının düşmesiyle ağaçlar besin ihtiyaçlarını karşılayamamaya başlayacaktır. Aynı zamanda yaşanacak bu olumsuzluk birçok ağaç türünün neslinin tükenmesine sebep olacaktır. Küresel ısınmanın etkisiyle ormanların alt tabakasında yer alan su yosunlarının kuruması ve su kütlelerinin buharlaşmasıyla dünya üzerinde birçok bölgede yangınlarda artışlar meydana gelmektedir.

İklim değişikliği dünya genelinde geçmiş zamandan beri göçlere sebep olmaktadır. 21. yüzyıldan itibaren artan göçün önemli sebeplerinden birisi de iklim değişikliğidir. İklim değişikliği sonucunda artan sıcaklıklar birçok hastalığa sebep olmaktadır. Bu hastalıklar; solunum hastalıkları, şeker, enfeksiyon hastalıkları ve depresyon gibi sağlık sorunlarıdır. İklim değişikliği bazı bölgelerde ise aşırı soğuk havalara sebep olmaktadır. Özellikle Avrupa kıtasında aşırı soğuk hava sebebiyle ölümler yaşanmaktadır. Enfeksiyon hastalıkları iklim değişikliğinin sebep olduğu göçlerle tüm dünyaya yayılır ve bu da kitlesel ölümlere neden olur. DSÖ'ye (2021) göre 2030-2050 yılları arasında iklim değişikliğine bağlı 250.000'den fazla ölüm beklenmektedir. Ölümlerin büyük çoğunluğunun sağlık imkanlarının yetersiz olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görüleceği düşünülmektedir. Bu ölümleri aza indirmek için sera gazı salımlarının aza indirilmesi ve yeşil enerji politikalarının hayata geçirilmesi önemli bir rol oynayacaktır. Dünya Doğayı Koruma Vakfı'na (WWF, 2019) göre her 10 kişiden 9'u kirli hava solumaktadır ve iklim değişikliğinin sebep olduğu hava kirliliği 7 milyon insanın erken ölümüne neden olmaktadır. Fosil yakıtların kullanımı, iklim değişikliğini etkileyen en büyük etmenlerdendir. Sanayi devrimi ile fosil yakıt kullanımında artışlar yaşanmıştır. Fosil yakıtlara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında artışlar görülmektedir. Paris İklim Anlaşması ile sera gazı kullanımının azaltılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere maddi destek sağlamakla görevlendirilmiştir. İklim değişikliği ile turizm merkezleri önemlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Doğal koşullara bağlı olan birçok turizm türü, küresel ısınmanın etkisiyle bazı bölgelerde gerekli şartların ortadan kalkması nedeniyle yok olma riskiyle karşı karşıyadır.

5.2. İklim değişikliği endişesi

İklim değişikliği gelecek kuşaklar için psikolojik risklere sebep olabilir, bu durum ise bireylerin kaygı ve stres düzeylerine olumsuz etki eder. İklim

değişikliğinin sebep olduğu endişe Albrecht (2011) tarafından eko-anksiyete olarak isimlendirilmiştir. Eko-anksiyete, bireylerin iklim değişikliğine engel olamama düşüncelerinin oluşturduğu çaresizlik duygusu ve gelecek kuşaklar için yoğun endişe duymak olarak tanımlanabilir. Bireylerin iklim değişikliği kaygısı rutin hayatları takip edilerek değerlendirilebilir. Bu kaygılar kişilerin günlük aktivitelerinde aksamaya neden oluyor ise ciddi bir endişe söz konusudur. İklim değişikliği endişesini etkileyen en önemli unsurlar yaş, cinsiyet ve coğrafi konumdur. Yaşlı bireyler iklim değişikliğinden tüm yaş gruplarından daha fazla etkilenip bu değişimin olumsuz etkilerine karşı daha kırılgandır. Bu sebeple iklim değişikliğinin yaşlı bireyler üzerinden olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla iklim gerontolojisine ihtiyaç doğmuştur. Genel olarak iklim gerontolojisi iklimler ve aşırı hava olaylarının etkisinde kalan yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını ve mücadelelerini inceler. İklim gerontolojisi, yaşa ve iklime dayalı politikalara yol göstererek, yaşlı bireylerin çevresel tehditlerle mücadelelerine katkıda bulunur ve daha uzun yaşamalarını sağlayabilir.

5.3. İklim değişikliği endişesinin yaşlı bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlığına etkileri

Günümüzün en büyük küresel zorluklarından biri haline gelen iklim değişikliği, insan yaşamını hem doğrudan hem de dolaylı yoldan etkileyerek toplumsal yapıyı, ekosistemleri ve bireylerin sağlığını tehdit etmektedir. Küresel ısınma ve bunun sonucunda görülen şiddetli hava olayları, su kaynaklarının azalması ve hava kirliliği gibi faktörler, bu değişimin doğrudan etkileri arasında yer alırken; buna ek olarak, göç hareketleri, gıda ve su krizleri gibi dolaylı sonuçlar da ortaya çıkmaktadır (Watts ve ark., 2015). Yaşlı bireyler, yaşları ve sağlık koşulları itibarıyla iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı daha hassas bir grup oluşturur ve bunun sonucunda hem fiziksel hem de psikolojik sağlıkları büyük tehdit altındadır.

İklim değişikliğinin fiziksel sağlık üzerindeki etkileri, yaşlı bireyler için son derece önemli sorunlar yaratmaktadır. Özellikle afetler, yaşlıların yaşam alanlarını kaybetmelerine ve temel ihtiyaçlara erişimlerinin kısıtlanmasına neden olabilir. Yaşanan kuraklıklar ise gıda üretimi üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta, gıda maddelerinin hem miktarını hem de besin değerini düşürmektedir. Ayrıca suyun kirlenmesi ya da teminindeki zorluklar sağlık problemlerini artırmaktadır. Artan sıcaklıklar, yaşlıların vücut sıcaklıklarını dengeleme yetilerini zorlaştırır ve bu durum, dehidrasyon, ısı çarpması gibi rahatsızlıklara yol açabilir. Sıcak hava dalgalarının yaygınlaşması, yaşlı bireylerde kardiyovasküler ve solunum yolu hastalıkları nedeniyle ölüm riskini artırmaktadır. Bunun yanı sıra artan sıcaklıkların etkisiyle sivrisinek, kene ve benzeri hastalık taşıyıcılarının coğrafi alanları genişler; bu da sıtma, Zika virüsü gibi enfeksiyon hastalıklarının yayılma riskini yükseltir. Yaşlı

bireyler, bağışıklık sistemlerinin zayıflamış olması nedeniyle bu hastalıklara karşı daha savunmasızdırlar. Hava kirliliği, yaşlı bireylerin solunum sağlığını olumsuz etkileyen başka bir faktördür. İklim değişikliği ile artan hava kirliliği, astım ve KOAH gibi solunum sorunlarını şiddetlendirebilir ve genel yaşam kalitesini düşürür.

İklim değişikliğinin psikolojik sağlık üzerindeki etkileri de oldukça ciddidir. Yaşlı bireyler, ekolojik kaygılardan daha fazla etkilenebilir ve bu durum çeşitli psikolojik rahatsızlıklara yol açabilir. Eko-anksiyete, ekolojik yas ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikolojik sorunlar, iklim değişikliği ile daha yaygın hale gelebilir. Eko-anksiyete, çevresel değişimlere karşı duyulan yoğun kaygıdır. Yaşlı bireyler, doğayla ve çevreyle yıllar süren bir bağ kurmuş olduklarından, çevresel değişimlere karşı duydukları endişe ve belirsizlik daha fazla olabilir. Bu kaygıların sonucunda depresyon, umutsuzluk ve kronik stres gibi duygusal bozukluklar görülebilir. Ekolojik yas, doğal çevredeki değişiklikler veya kayıplarla ilişkili bir diğer önemli psikolojik etkidir. Bu durumda yaşlı bireyler; geçmişte tanıdık oldukları çevreleri, doğal alanları ve yaşam tarzlarını kaybettikleri için derin bir kayıp ve üzüntü hissi yaşayabilirler. Bu, yaşam memnuniyetini ve genel ruh sağlığını olumsuz etkileyebilir. Afetler sonucu yaşanan travmalar, yaşlı bireylerde TSSB gelişimine yol açabilir. Özellikle sel ve fırtına gibi olaylar, bu bireylerin güven duygusunu zedeleyebilir ve travmaların kalıcı etkilerini gösteren belirtilerle karşı karşıya kalmalarına neden olabilir.

İklim değişikliği ve buna bağlı afetler nedeniyle yaşanan yer değiştirmeler, yaşlı bireylerin sosyal ağlarının da zayıflamasına yol açmaktadır. Yaşlıların yaşam alanlarının kaybı ya da göç zorunluluğu nedeniyle yalnızlık hissi daha da derinleşebilir. Bu, özellikle düşük gelirli ve kırılgan gruplar içinde daha belirgin hale gelir. Sosyal destek eksikliği, sadece psikolojik açıdan zorlanmalarına değil, fiziksel sağlıklarında da problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. İklim değişikliğinin yaşlı bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlığını tehdit eden çok yönlü etkileri, etkili müdahale ve koruyucu politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yaşlı bireyler için sağlıklı yaşama koşullarını iyileştiren, sosyal destek sistemlerine erişimi güçlendiren ve psikolojik olarak dayanıklılıklarını artırmaya yönelik stratejilerin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca iklim değişikliği ile başa çıkmaya yönelik toplum genelinde alınacak önlemler, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesiyle doğrudan ilişkili olacaktır. Çevresel faktörler, yaşlı bireylerin yaşamını önemli ölçüde etkiler. Fiziksel çevre, yaşlıların günlük yaşamlarını sürdürebilmesi için uygun tasarlandığında bireylerin hareket kabiliyetini artırarak bağımsızlık duygularını güçlendirebilir. Yeşil alanlar, temiz hava, güvenli yollar ve uygun ulaşım olanakları, yaşlıların sosyal hayata katılımını kolaylaştırır ve psikolojik

iyi oluşlarına katkı sağlar. Aynı zamanda sağlığa erişimi kolaylaştıran sağlık merkezlerinin varlığı ve uygun altyapı yaşlı bireylerin yaşam kalitesini olumlu yönde etkiler. Ancak yetersiz ısınma, gürültü, çevre kirliliği ve fiziksel çevrenin düzensizliği gibi olumsuz koşullar, yaşlılarda stres ve sağlık sorunlarına yol açarak yaşam doyumunu düşürebilir. Bu nedenle çevresel düzenlemelerin yaşlıların ihtiyaçlarına uygun olarak planlanması, onların yaşam kalitesini artırmada kritik bir rol oynar.

Çevresel faktörler, yaşlı bireylerin yaşamı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilir. Yaşanılan fiziksel ortamın güvenliği ve erişilebilirliği, sosyal destek ağlarının varlığı ve toplumsal etkinliklere katılım, yaşam kalitesini artıran önemli unsurlardır. Sosyal ilişkilerin güçlü olması ve bireylerin topluluklarla bağ kurması, duygusal iyilik haline katkı sağlar. Ayrıca ekonomik bağımsızlık ve sağlık hizmetlerine erişim gibi maddi koşullar yaşam kalitesini belirleyen temel faktörlerdendir. Buna karşın yalnızlık ve sosyal izolasyon gibi durumlar yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir. Bu sebeple yaşlıların yaşam kalitesini iyileştirmek adına sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, çevresel koşulların iyileştirilmesi ve sosyal katılımın teşvik edilmesi gereklidir.

Birçok araştırma yaşlı bireylerin yaşam alanlarında yapılan düzenlemelerin yaşam kalitesine olan etkisini araştırmış ve çevresel koşulların önemine dikkat çekmiştir. Ev düzenlemeleri çerçevesinde yürüyüş yollarındaki engellerin kaldırılması, kaymayı önleyici paspasların ve gece ışıklarının kullanılması gibi tedbirler uygulanmış; destekleyici ekipmanlar olarak tutunma barları ve duş koltukları önerilmiştir. Ayrıca hızlı hareket etmekten kaçınılması ve gece ışık kullanım alışkanlığının kazandırılması gibi davranışsal değişiklikler konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Araştırma sonuçları, bu düzenlemelerin yaşlı bireylerin enerji düzeylerini artırdığını, ağrılarını azalttığını, uyku düzenlerini iyileştirdiğini ve genel fiziksel aktivitelerini desteklediğini göstermiştir. Ayrıca ev güvenliği artmış ve düşme riski azalmıştır; ancak bu müdahalelerin depresyon ve bilişsel durum üzerinde belirgin bir etkisi görülmemiştir.

Fiziksel çevrenin uygun şekilde düzenlenmesi, yaşlıların günlük işlevlerini sürdürebilmelerine katkı sağlarken, görme kaybı gibi fiziksel rahatsızlıklar bağımsızlıklarını kısıtlayabilir. Sosyal destek, özellikle aile bireyleriyle yaşayan yaşlılar için olumlu etkiler yaratırken yalnızlık yaşam kalitesini düşüren bir unsurdur. Ekonomik yetersizlik ve sağlık hizmetlerine ulaşımında yaşanan problemler de yaşam standartlarını olumsuz yönde etkiler. Toplumun yaşlı bireylere yönelik önyargılı tutumları, bireylerde değersizlik hissine ve psikolojik sorunlara yol açabilir. Sağlık algısının yüksek olması yaşam kalitesini artırırken, sağlıkla ilgili kaygılar bu kaliteyi düşüren önemli bir etkidir. Özellikle bireylerin sağlık algısındaki “kontrol hissi” ve

“kendini fark etme” gibi unsurlar yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Çevresel koşulların yaşlı bireylerin hayat kalitesi üzerindeki etkisi farklı yönleriyle ele alınmıştır. Çevresel faktörler; yaşlıların fiziksel güvenliği, sosyal bağları ve ekonomik kaynaklara ulaşımı gibi unsurları içerir ve bu alanlardaki eksiklikler hayat kalitesini olumsuz etkileyebilir. Toplumsal etkinliklere katılım ve sosyal etkileşim, yaşlıların yaşam memnuniyetini artırmada önemli bir yere sahiptir; ancak çevresel engeller, bu katılımı kısıtlayarak bireylerin sosyal hayattan uzaklaşmasına yol açabilir. Bunun yanı sıra güvenli bir çevre ve uygun altyapı, yaşlıların bağımsız yaşamlarını sürdürebilmeleri ve günlük işlerini rahatça yapabilmeleri için büyük önem taşır. Sağlık hizmetlerine ve ulaşım olanaklarına erişim gibi çevresel unsurların iyileştirilmesi, yaşlı bireylere doğrudan olumlu katkı sağlar. Güvenli bir fiziksel çevre, sağlığa erişim kolaylığı, sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve bireylerin ekonomik olarak desteklenmesi, yaşlıların hayatlarını daha bağımsız, sağlıklı ve mutlu bir şekilde sürdürebilmelerine olanak sağlar. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun şekilde tasarlanmış çevresel düzenlemeler ve toplumsal farkındalığı artıracak politikalar, yaşlı dostu bir toplum oluşturmak için temel adımlardır.

6. Sonuç

İklim değişikliği, ileri yaştaki bireyler üzerinde fiziksel, zihinsel ve toplumsal açıdan ciddi ve çok boyutlu olumsuz etkiler yaratmaktadır. Artan sıcaklıklar, aşırı soğuk, taşkınlar, kuraklık, hava kirliliği ve vektörlerle taşınan hastalıklar, yaşlı bireylerin mevcut kronik rahatsızlıklarını ağırlaştırarak sağlıklarını tehlikeye atmaktadır. Bunun yanı sıra bu durum bulaşıcı hastalıkların yayılmasını hızlandırmakta, yaşlıların temiz su ve sağlıklı gıdaya erişimlerini zorlaştırmakta ve genel yaşam standartlarını düşürmektedir. Sıcak hava dalgaları ve soğuk hava koşulları gibi aşırı hava olayları, yaşlı bireylerin ısıya adaptasyon yeteneklerini sınırlarken, fiziksel yaralanmalar, hastane başvuruları ve ölüm oranlarında artışa neden olmaktadır. Aynı zamanda bu durum, ruhsal sağlık üzerinde de önemli etkiler yaratmakta; stres, kaygı, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi sorunlara yol açmaktadır.

Doğal afetlerin yaşlı bireyler üzerindeki etkileri yalnızca fiziksel sağlıkla sınırlı kalmamakta, bu afetler sosyal bağların zayıflamasına ve toplumsal katılımın azalmasına da neden olmaktadır. Çevresel değişimler, yaşlı bireylerin bağımsızlıklarını tehdit ederek sosyal izolasyonu artırmakta ve yaşam doyumlarını düşürmektedir. Bu olumsuz etkiler, özellikle toplumsal ve ekonomik desteği sınırlı olan yaşlı bireyler için daha belirgin hale gelmektedir. Yerel ölçekte yapılan araştırmalar, yaşlı bireylerin iklim değişikliğine uyum

sağlama konusunda ciddi yetersizlikler yaşadığını ve bu grubun iklim değişikliği karşısında daha savunmasız olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle düşük gelir düzeyine sahip yaşlılar, iklim değişikliğinin etkilerine karşı korunmasız kalmakta ve mevcut sağlık sistemlerinden yeterli desteği alamamaktadır. Bu nedenle, farklı bölgelerde daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılması, bölgesel farklılıkların ve yaşlı bireylerin özel ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılması için kritik öneme sahiptir.

Yaşlı bireylerin iklim değişikliğine karşı dayanıklılığını artırmak için çeşitli adımlar atılması gerekmektedir. Bu adımlar arasında; toplumsal farkındalığın artırılması, tahliye ve afet hazırlık planlarının yaşlıların ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmesi, iklime dayanıklı konut ve yaşam alanlarının oluşturulması ve çevre dostu politikaların hayata geçirilmesi yer almaktadır. Ayrıca iklim gerontolojisi alanında disiplinler arası araştırmaların teşvik edilmesi, yaşlıların iklim değişikliğine uyum süreçlerini kolaylaştırabilir ve uzun vadede yaşam kalitelerini artırabilir. Ulusal ve uluslararası düzeyde strateji ve politikaların geliştirilmesi, bu sorunla mücadelede hayati bir role sahiptir. Özellikle hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve akademik kurumların iş birliğiyle yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına odaklanan iklim değişikliği politikalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu politikalar, yaşlı bireylerin yalnızca fiziksel sağlığını değil, aynı zamanda zihinsel ve toplumsal refahını da korumayı hedeflemelidir. Aynı zamanda yaşlı bireylerin seslerini duyurabileceği platformlar oluşturulmalı ve onların deneyim ve görüşleri bu süreçlere entegre edilmelidir. Böyle bir yaklaşım, yaşlı bireylerin daha sağlıklı, bağımsız ve güvenli bir yaşam sürmelerine olanak tanıyarak iklim değişikliğiyle mücadelede daha kapsayıcı ve etkili bir yol haritası oluşturulmasını sağlayacaktır.

İklim değişikliği, yaşlı bireyler için fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için yaşlıların iklim değişikliğine karşı dayanıklılığını artıracak ve yaşam kalitelerini iyileştirecek stratejiler geliştirilmelidir. Sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi, afet hazırlık planlarının yaşlıların ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenmesi ve çevreye uyumlu yaşam alanlarının oluşturulması bu stratejilerin temel unsurları olmalıdır. Aynı zamanda iklim gerontolojisi alanındaki bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi ve bu konudaki farkındalığın artırılması, yaşlı bireylerin iklim değişikliğinin etkilerine daha iyi uyum sağlamalarını mümkün kılacaktır. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumlar, bu mücadelede ortak bir sorumluluk almalı ve yaşlı bireylerin refahını korumak için kapsayıcı politikalar geliştirmelidir. İklim değişikliği karşısında hassas bir grup olan yaşlılar için alınacak her önlem, yalnızca bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda toplumsal

dayanışmayı güçlendirerek daha sürdürülebilir bir gelecek inşa edilmesine katkı sağlayacaktır.

Yaşlı bireylerin çevresel konulara aktif olarak katılımını sağlayacak yerel projeler ve topluluk temelli çalışmalar desteklenmelidir. Bu sayede hem toplumsal katkı hissi gelişecek hem de bireylerin iklim değişikliği gibi küresel sorunlar karşısındaki çaresizlik algıları azaltılacaktır. Yaşlı bireyler, çevre temelli karar alma süreçlerine aktif olarak dâhil edilmelidir. Mahallede yapılacak yeşil alan düzenlemeleri, geri dönüşüm uygulamaları veya yerel çevre komitelerine katılım gibi faaliyetler, yaşlıların aidiyet duygularını artıracak ve öz yeterlik algılarını destekleyecektir. Yaşlılık döneminde anlamlı sosyal rollerin sürdürülmesi, çevresel duyarlılık ile birlikte yaşam doyumunu da yükseltecektir. İklim değişikliğiyle ilgili farkındalığın kuşaklar arasında aktarılabilmesi için yaşlılar ve gençlerin ortak katılım göstereceği projeler (örneğin: okul ziyaretleri, hikâye anlatımı, belgesel yapımı, topluluk bahçeleri gibi) desteklenmelidir. Bu etkileşimler, hem yaşlı bireylerin deneyim paylaşımı yoluyla güçlenmesini sağlar hem de genç kuşakların çevresel sorumluluk bilincini artırır. Ulusal iklim eylem planlarında ve afet hazırlık stratejilerinde yaşlı bireyler özel bir hedef grup olarak tanımlanmalı; onların ihtiyaç ve kırılganlıkları dikkate alınmalıdır. Politika düzeyinde alınacak önlemler, sadece fiziksel korumayı değil, yaşlıların psikolojik, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını da kapsamalıdır. İklim değişikliğiyle mücadelede yerel yönetimlerin öncülüğünde kurulacak “yaşlı destek grupları” veya “çevre gönüllüleri kulüpleri” ile yaşlı bireyler toplumsal dayanışma içerisinde çevresel katkılar sunmaya teşvik edilmelidir. Bu gruplar, aynı zamanda acil durumlarda ilk müdahale destekleri sağlayabilecek sosyal güvenlik ağı işlevi görecektir.

Kaynakça

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan psikolojik değişiklikler. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3(2), 75-80.
- Akın, Ş.H. (2024). *Türkiye’de geriatri ve gerontoloji tarihçesi alanlarında öncü kişilerin katkıları*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altuntaş, O., ve Kayıhan, H. (2015). Ev düzenlemelerinin yaşlıların yaşam kalitesine etkisi. *Fizyoterapi Rehabilitasyon*, 26(1), 1-13.
- Aras, B. B., ve Demirci, K. (2020). İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki psikolojik etkileri. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 77-94.
- Arpacı, F., Gürbüz, F., ve Mutlu, A. (2011). Yaşlılarda kronik hastalıkların yaşam kalitesi üzerine etkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(4), 56-63.
- Aslan, D., Kutsal, G.Y., Saygun, M. (2022). *Türkiye’de yaşlılık ve öne çıkan sağlık sorunları*. Türk Geriatri Derneği, Ankara. 16-43.
- Baltes, P. B., & Smith, J. (2003). New frontiers in the study of human aging: A biopsychosocial approach. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 58(6), 293-305. <https://doi.org/10.1093/geronb/58.6.P293>
- Berkman, L. F., Glass, T., Brissette, I., & Seeman, T. E. (2000). From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine*, 51(6), 843-857. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(00\)00065-4](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00065-4)
- Blazer, D. G. (2003). Depression in late life: Review and commentary. *The Journal of Gerontology: Medical Sciences*, 58(3), 173-180. <https://doi.org/10.1093/gerona/58.3.M173>
- Canbaz, S., ve Sunter, A. T. (2009). Yaşlılarda yaşam doyumu ve etkileyen faktörler. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 13(2), 85-92.
- Cebeci, F., ve Akay, O. (2024). Türkiye’deki yaşlı bireylerin iklim değişikliğinin etkilerine dair deneyimleri: Yerel bağlamda bir derleme. *Toplumsal Politika Dergisi*, 5(2), 151-163. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpd>
- Cesur Atınış, M. (2024). İklim değişikliği ile ilişkili stres kaynakları ve başa çıkma mekanizmaları üzerine güncel bir derleme. *Nesne*, 12(31), 130-142.
- Çayır, Y.S. (2024). *Yaşlılık alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının yetkinlikleri ve süpervizyon gereksinimlerinin incelenmesi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, A., ve Kayagil, M. E. (2022). İklim değişikliğinin yaşlı nüfus üzerindeki etkileri. A. Çelik (Ed.), *İklim Krizi ve Sosyal Politika* içinde (ss. 1-20). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çetin, S. (2024). Eğitim düzeyi ve yaşlılıkta psikososyal dayanıklılık: Yaşam doyumu ilişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 102-115.
- Çetin, S., Uslu, T., Beşiktaş, M. Y., ve Taşkıran, M. Y. (2019). Yaşlılarda yaşam kalitesi ve fiziksel kapasite ilişkisinin incelenmesi [Investigation of the relationship between quality of life and physical capacity in the elderly]. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(3), 1-9.

- Değer, T. B., ve Ordu, Y. (2022). Yaşlılarda yaşam kalitesini etkileyen faktörler: Bir taşra örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 574-585. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.958202>
- Demira, H., Güngör, A., ve Hintistan, S. (2022). Yaşlı bireylerde gelir algısı ile yaşam doyumumu arasındaki ilişki. *Geriatrı ve Gerontoloji Çalışmaları Dergisi*, 6(3), 213-225.
- Demirtaş, H., ve Yalçın, E. (2019). Çevresel risk algısı: Yaş gruplarına göre bir inceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 22-38.
- Demirtaş, Ş., Güngör, C., ve Demirtaş, R. N. (2017). Sağlıklı yaşlanma ve fiziksel aktivite: Bireysel, psikososyal ve çevresel özelliklerin buna katkısı. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39(100-108).
- Dockery, D. W., Pope, C. A., Xu, X., Spengler, J. D., Ware, J. H., Fay, M. E., & Ferris, B. G. (1993). An association between air pollution and mortality in six US cities. *New England Journal of Medicine*, 329(24), 1753-1759. <https://doi.org/10.1056/NEJM199312093292401>
- Doruk Kondakçı, D. (2024). Değişen iklimde yaşlanmak ve iklim değişikliğini yaşamak. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 7(2), 126-136. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.1419542>
- Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ]. (2015). *World Report on Ageing and Health*. Luxembourg.
- Ecza Akademisi. (2011). *Demans ve Alzheimer*. http://www.eczaakademi.org/images/upld2/ecza_akademi/makale/20110113040255demans_alzheimer.pdf adresinden 8 Ocak 2025 tarihinde alınmıştır.
- Eser, S., Saatlı, G., Eser, E., Baydur, H., ve Fidaner, C. (2010). The reliability and validity of the Turkish version of the World Health Organization Quality of Life Instrument-Older Adults Module (WHOQOL-Old). *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 37-48.
- Gavrilov, L. A., & Heuveline, P. (2003). Aging of population. In *The Encyclopedia of Population* (Vol. 1, pp. 19-22). Macmillan Reference USA.
- Gezer, M., ve İlhan, M. (2021). İklim değişikliği endişesi: Türkçeye uyarlama çalışması. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), 195-204.
- Gök, H. (2023). *İklim değişikliğinin çevresel etkileri ve iklim değişikliği politikalarında yerel yöntemlerin rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Gökçay, G., Çevirme, A., Ertürk, Ö., Meşe Tunç, A., İncirkuş Küçük, H., ve Genç Akgün, Z. (2022). Yaşlı bireylerin yaşam kalitesini etkileyen faktörlerin sağlık algısı ve sağlık anksiyetesi bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 45(Özel Sayı), 122-136. <https://doi.org/10.17363/SSTB.2022/ABCD89/45.9>
- Hırlak, F. (2020). *Yerel düzeyde iklim değişikliği ile mücadelede iklim eylem planlarının rolü ve İstanbul iklim değişikliği eylem planı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

- Hughes, T. L., & Blazer, D. G. (2006). Social networks and mental health in aging. In *The Handbook of Aging and the Social Sciences* (pp. 129-150). Academic Press.
- Hummert, M. L. (2011). Age stereotypes and aging. In R. T. Wright (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 484-505). Oxford University Press.
- Hurd, M. D., & Rohwedder, S. (2009). The effects of the aging of the baby boomers on the economy and society. *The Journal of Aging & Social Policy*, 21(4), 361-370. <https://doi.org/10.1080/08959420903331280>
- Işık, A., Aktaş, Z., ve Şatıroğlu-Güldalı, P. (2024). 60 yaş ve üstü bireylerin iklim değişikliği ile ilgili düşüncelerinin yeşil sosyal hizmet bağlamında değerlendirilmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 658-682.
- İnce Parpucu, T., Keskin, T., Başkurt, F., ve Başkurt, Z. (2023). The effect of sleep quality and sleepiness on fatigue activities of daily living and physical activity in the elderly. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 10(104-109).
- Kara, N., ve Demir, G. (2017). Bilişsel değişikliklerin çevresel kaygılara etkisi: Yaşlı bireyler üzerine bir değerlendirme. *Psikoloji ve Çevre Çalışmaları*, 9(4), 77-90.
- Kıral Uçar, G., Gezici Yalçın, M., ve Özdemir, G. (2019). İklim değişikliği inkârının sosyal baskınlık yönelimi ve ekolojik adil dünya inancı ile ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37), 739-764.
- Kırmızıoğlu, Y., Doğan, O., Kuğu, N., ve Akyüz, G. (2009). Prevalence of anxiety disorders among elderly people. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 24(9), 1026-1033.
- Klepp, S. (2015). Climate change, displacement and mental health: A review of the literature. *Global Environmental Change*, 34, 195-205. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.07.003>
- Küçük, U., ve Karadeniz, H. (2021). Yaşlanmaya bağlı bireylerde görülen fizyolojik, ruhsal, sosyal değişiklikler ve korunmaya yönelik önlemler. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 14(2), 96-103.
- Mitchell, R., & Popham, F. (2008). Effect of exposure to natural environment on health inequalities: An observational study. *The Lancet*, 372(9650), 1655-1660. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61689-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61689-X)
- Özbay, S., ve Alcı, B. (2021). İklim Değişikliği Kaygı Ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 4(3), 182-193.
- Özdemir, S., Yılmaz, R., ve Arslan, A. (2018). Yaşlılarda çevresel kaygıların psikososyal etkileri. *Toplum ve Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 54-70.
- Öztürk, N.Y. (2024). *Yaşlılıkta aşkınlık (gerotranscendence) ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Samancı Tekin, A. ve Kara, F. (2018). Yaşlılık ve sosyal izolasyon. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40), 75-96.

- Sarıkaynak, H.E. (2024). *Yaşlı bireylerin sağlık algısı ile yaşlılık algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Satariano, W. A. (2006). Aging and health: The challenges to the health of older adults. *The Journal of Aging & Social Policy*, 18(1), 1-20. https://doi.org/10.1300/J031v18n01_01
- Serin, K., Görpelioğlu, S., ve Aypak, C. (2019). Yaşlıların yaşadıkları ortamlara göre yaşam kalitesi ve geriatrik depresyon ölçeği sonuçlarının karşılaştırılması. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 23(4), 150-156. <https://doi.org/10.15511/tahd.19.00450>
- Settersten, R. A. (2003). The new age of youth: Navigating adulthood in a changing social and economic landscape. *The Journal of Youth and Adolescence*, 32(6), 531-543. <https://doi.org/10.1023/A:1025684205434>
- Smith, K. R., Woodward, A., Campbell-Lendrum, D., & Chadee, D. (2014). Human health: Impacts, adaptation, and co-benefits. In *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability* (pp. 709-754). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415379.020>
- Sözen, F., Çolak, M. Y., ve Ersoy, K. (2020). Yaşlılarda yaşam kalitesi ve yaşlılık algısı: Başkent Üniversitesi örneği. *Journal of Turkish Family Physician*, 11(4), 191-199. <https://doi.org/10.15511/tjtfp.20.00491>
- Şanlı, B., Bayrakdar, S., ve İncekara, B. (2017). Küresel iklim değişikliğinin etkileri ve bu etkileri önlemeye yönelik uluslararası girişimler. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 201-212.
- Şimşek, H. (2011). Yaşlı bireylerde yaşam doyumu ve psikososyal destek ihtiyacı. *Türk Geriatri Dergisi*, 14(1), 35-41.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (n.d.). *İklim Değişikliği*. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf
- Tereci, A., Turan, N., Kasa, P., Öncel, S. ve Arslansoyu, Ç. (2016). Yaşlılık kavramına bir bakış. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1).
- Tezcan, N. (2020). Türkiye’de 65 yaş ve üstü yetişkinlerin sağlık sorunları açısından analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72), 1-11.
- Toper, F., ve Özpolat, A. O. (2023). Yaşlılıkta yaşam kalitesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 341-351. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1180618>
- TÜİK. (2023). *İstatistiklerle yaşlılar 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2023-53710> adresinden 4 Ocak 2025 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2025). *İstatistiklerle yaşlılar, 2024*. TÜİK Haber Bülteni. Sayı: 54079. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2024-54079>. Erişim tarihi: 12.09.2025.
- Türkeş, M. (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1, 26-37.

- Victor, C. R., Scambler, S. J., Bond, J., & Bowling, A. (2000). Being alone in later life: Loneliness, social isolation and living alone. *Review of Clinical Gerontology*, 10(4), 407-417. <https://doi.org/10.1017/S0959259800104105>
- Watts, N., Adger, W. N., Agnolucci, P., Blackstock, J., Byass, P., Cai, W., ... & Costello, A. (2015). Health and climate change: policy responses to protect public health. *The Lancet*, 386(10006), 1861-1914.
- WHO. (n.d.). *Climate change*. https://www.who.int/health-topics/climate-change#tab=tab_1
- WWF-Türkiye. (2019, Haziran 5). *Hava kirliliği tehlikeli boyutlara ulaştı*. <https://www.wwf.org.tr/?9081/5-haziran-cevre-gunu-aciklamasi-hava-kirliligi-tehlikeli-boyutlara-ulasti>
- Yazgan İnanç, B. ve Kılıç Atıcı, M. (2021). *Gelişim psikolojisi*. Pegem Akademi.
- Yetim, Ü. (1993). Life satisfaction: A study based on the organization of personal projects. *Social Indicators Research*, 29(3), 277-289.
- Yılmaz, F. ve Çağlayan, Ç. (2016). Yaşlılarda sağlıklı yaşam tarzının yaşam kalitesi üzerine etkileri. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 20(4), 129-140.
- Zastrow, C. H., & Kirst-Ashman, K. K. (2015). *Understanding human behavior and the social environment*. Cengage Learning.

TÜRKİYE' DE TEK EBEVEYNLİLİĞİN EKONOMİK VE SOSYAL YANSIMALARI: POLİTİKA ÖNERİLERİ

“ ”

Hasan Murat ALBAYRAK¹

¹ Dr. Bağımsız araştırmacı, e-mail: hasanmuratalbayrak@gmail.com,
ORCID: 0009-0001-1131-5484

GİRİŞ

Türkiye’de son yıllarda çalışma piyasasında meydana gelen dönüşümler, kadınların işgücüne katılım oranının artmasına ve iç göçe bağlı olarak kentleşme düzeyinin yükselmesine neden olmuştur. Postmodern yaşam pratikleri, küreselleşme ve bireyselleşmenin güçlenmesi ile birlikte, bireylerin evlilik ve çocuk sahibi olma konusundaki tercihleri de değişmeye başlamıştır. Nitekim bazı bireylerin, çocuk sahibi olmadan evlilik kurumunu tercih etme eğiliminde olduğu; bazı bireylerin ise kariyer hedefleri, ekonomik öncelikler veya yaşam tarzları doğrultusunda ebeveynlik fikrini ertelediği ya da tamamen reddettiği gözlenmektedir (Sayın, 2020). Bu sosyoekonomik ve kültürel dönüşüm, geleneksel geniş aile yapısının çözülmesine, çekirdek aile tipinin yaygınlaşmasına ve eşzamanlı olarak boşanma, ayrılık ve evlilik dışı doğum gibi dinamiklerin etkisiyle yeni aile yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (TÜİK, 2024; Tanrıverdi, 2021).

Bu yeni aile biçimleri arasında, çeşitli nedenlerle yalnızca bir ebeveyn tarafından sürdürülen hane modeli giderek daha görünür hâle gelmektedir. TÜİK’in *İstatistiklerle Aile, 2024* verilerine göre, tek ebeveynli hanelerin toplam hanehalkı içindeki oranı 2015’te %7–8 düzeyinden yaklaşık %10,9’a yükselmiştir (TÜİK, 2024). Bu artış, yalnızca demografik bir değişim değil, aynı zamanda yeni ekonomik ve sosyal kırılmalıkların ortaya çıkışı anlamına gelmektedir. Tek ebeveynli aileler, hem geçim sorumluluğunun hem de bakım emeğinin tek bir birey üzerinde yoğunlaşması sonucunda ekonomik, duygusal ve sosyal düzeyde çok boyutlu güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle kadın tek ebeveynlerin, ücretli emeğe erişim güçlükleri, zaman kısıtları, yoksulluk riski, toplumsal cinsiyet temelli bakım yükü ve zayıf sosyal destek ağları nedeniyle daha yüksek oranda kırılmalık yaşadığı çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur (Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011; Afyonoğlu vd., 2021).

Tek ebeveynli aileler çoğunlukla boşanma, eş kaybı veya bireysel tercih sonucunda oluşmaktadır (Gladding, 2012). Boşanma, yalnızca uyumsuz eşlerin ayrılması değil, bütün aile sisteminin yapısal olarak yeniden örgütlenmesi anlamına gelmektedir (Goldenberg ve Goldenberg, 2002). Bu süreç özellikle ilk üç yıl boyunca hem ebeveyn hem de çocuklar için yüksek düzeyde stres yaratmaktadır. Özellikle velayeti alan ebeveyn açısından bu dönemin temel güçlüğü maddi kaynakların yeniden düzenlenmesi ve sosyal ağların yeniden inşası iken; velayeti almayan ebeveyn açısından çocukla iletişimin sürdürülebilirliğini ve sosyal konumun yeniden tanımlanmasını sağlama çabası önemli bir stres kaynağıdır (Morrison, 1995). Başarılı ebeveynlik uyumunun temel belirleyicilerinden biri, ebeveynin öz-yeterlilik duygusunun güçlendirilmesidir (Gladding, 2012: 77).

Bu çalışmanın odağında yer alan tek ebeveynli haneler, özellikle kadınların aynı anda hem geçim sağlayıcı hem de bakım veren rollerini üstlendiği bir sosyal konumu temsil etmektedir. Bu durum, Türkiye’de hâkim olan toplumsal cinsiyet rejiminin kadınlara attığı görünmez bakım emeği ile ücretli emek piyasasındaki yapısal sınırlılıkların kesiştiği bir alanı ifade etmektedir (Güngör, 2023; Çelebi, 2017). Nitekim literatürde kadın tek ebeveynlerin “çift yük” (double burden) olarak bilinen hem ev içi bakım sorumluluğunu hem de ücretli emeği bir arada yürütme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığı ve bunun istihdamda sürekliliği olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Sosyal hizmet ve sosyoloji literatürü bu grubun hukuki, ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra ebeveynlik sorumluluğunu tek başına üstlenme yükü nedeniyle çok boyutlu bir kırılmalık yaşadığını göstermektedir.

Tek ebeveynlik yalnızca ebeveyn üzerinde değil, çocuklar üzerinde de önemli toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Araştırmalar, bu aile yapısında büyüyen çocukların eğitim performansı, psikososyal gelişim, sağlık, toplumsal katılım ve sosyal uyum gibi alanlarda çeşitli dezavantajlar yaşayabildiğini ortaya koymaktadır (sossci.org). Türkiye’de tek ebeveynlik üzerine yürütülen çalışmaların sınırlı sayıda olması, özellikle nitel araştırmalar yoluyla çocukların ve ebeveynlerin yaşam deneyimlerinin daha derinlemesine incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır,

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Türkiye’de tek ebeveynli ailelerin ekonomik (gelir, istihdam, bakım yükü), sosyal (toplumsal algı, dışlanma, sosyal destek), hukuki ve psikososyal boyutlarda karşılaştıkları zorlukları toplumsal cinsiyet perspektifiyle analiz etmek ve bu analiz temelinde politika önerileri geliştirmektir. Çalışma şu araştırma sorularına odaklanmaktadır:

- Türkiye’de tek ebeveynli ailelerin demografik ve ekonomik profili nedir?
- Bu haneler hangi bakım ve geçim stratejileriyle yaşamlarını sürdürmektedir?
- Mevcut sosyal politika mekanizmaları bu ailelerin ihtiyaçlarına ne ölçüde yanıt vermektedir?
- Hangi alanlarda politika geliştirilmeye ihtiyaç vardır?

Bu yaklaşım, tek ebeveynliğin yalnızca bireysel bir uyum sorunu değil; toplumsal cinsiyet ilişkileri, sosyal politika rejimi, aile yapısındaki dönüşüm ve modern toplumun yapısal dinamikleri ile yakından ilişkili bir toplumsal olgu olduğunu göstermektedir. Nitekim geleneksel yapılarda üretim tarzı, hukuki ve kurumsal yapılar, aile içi roller ve toplumsal cinsiyet ilişkileri modern toplumlara kıyasla daha katı ve değişime kapalıdır (Coşkun, 1989; Ünal, 2013). Modernleşmeyle birlikte hukuki düzenlemelerin güçlenmesi, kent

yaşamının yoğunlaşması ve bireyselleşmenin artması aile kurumunu yeniden şekillendirmiş; bu süreç tek ebeveynli aile biçimlerinin görünürlüğünü artırmıştır.

1. Türkiye’de Tek Ebeveynliliğin Yapısal Görünümü ve Artan Yaygınlığı

Doğan bir çocuğun bakım, gözetim ve ekonomik sorumluluğunun bir aile tarafından değil de sadece anne ya da baba tarafından üstlenildiği aile biçimi olarak tanımlanan tek ebeveynli aileler, eşlerden birinin hayatını kaybetmesi, boşanma, ayrı yaşamayı tercih etme veya evlilik dışı doğum gibi çeşitli nedenlerle oluşmaktadır (Boylu ve Öztop, 2013; Amato, 2010).

Türkiye’de tek ebeveynli aile kavramının tarihsel süreci ele alındığında, savaş yıllarında erkek nüfusunun önemli bir kısmının cephede bulunması ve pek çoğunun hayatını kaybetmesinden dolayı aile içinde bakım ve geçim sorumluluğunun büyük ölçüde kadınlara devredilmesiyle ortaya çıkan “babasız yıllar” söylemi ortaya çıkmıştır. Bu durum, dönemin toplumsal yapısında kadınların hem annelik hem de hane geçimini sağlama rollerini aynı anda üstlenmesiyle sonuçlanmış ve modern anlamda tek ebeveynli aile yapılarının erken örneklerini oluşturmuştur. Savaş sonrası dönemde toplumsal ve ekonomik yapıların değişmesiyle birlikte, tek ebeveynli aile olgusu da farklı bir eksene oturmuştur. Özellikle şehirleşme, iç göç ve modernleşme süreçlerinin hızlanması, aile yapılarında çözülme ve yeniden yapılanmayı beraberinde getirmiştir. 1960’lardan itibaren artan bireyselleşme eğilimleri ve çekirdek ailenin baskın hâle gelmesi, geleneksel geniş aile bağlarının zayıflamasına ve tek ebeveynli ailelerin daha görünür bir toplumsal kategoriye dönüşmesine katkı sağlamıştır. Bu dönüşüme paralel olarak artan boşanma oranları, “babasızlık” kavramını savaş kaynaklı bir olgu olmaktan çıkararak daha çok çocuk ile baba arasındaki duygusal, sosyal ve fiziksel uzaklığı tanımlayan bir toplumsal göstergeye dönüştürmüştür. Nitekim bu süreç, dönemin sosyoekonomik koşullarına bağlı olarak kadınların aile içindeki konumunu farklılaştırmış; kadınların görünmez emek yükünü artırmış ve bakım emeğinin toplumsal cinsiyet temelinde yeniden örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Böylece tek ebeveynli aile, hem tarihsel olayların hem de toplumsal modernleşme süreçlerinin etkisiyle farklı dönemlerde farklı nedenlerle ortaya çıkan ve giderek çeşitlenen bir aile formu hâline gelmiştir (Canatan & Yıldırım, 2016; Kağıtçıbaşı, 2012).

Türkiye Aile Yapısı Araştırması verilerine göre, yalnızca eşlerden oluşan ya da tek ebeveyn ile en az bir çocuğun bulunduğu tek çekirdek ailelerin oranı %63,5, geniş ailelerin oranı ise %13,3 olarak belirlenmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). Boşanma ve evlenme istatistikleri incelendiğinde, aile yapısındaki dönüşümün hızlandığı görülmektedir. 2010 yılında 118.568 kişi boşanmış (%1,62), 582.715 kişi evlenmiştir (%7,97). 2024 yılına gelindiğinde evlenen kişi sayısının 568.394 (%6,65) seviyesine gerilediği;

boşanan kişi sayısının ise 187.343 (%2,19) seviyesine yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2024a; TÜİK, 2024b). Boşanma oranlarındaki bu artış, Türkiye’de tek ebeveynli ailelerin sayısının yıllar içinde gözle görülür biçimde arttığını göstermektedir. Ayrıca kentleşme, bireyselleşme eğilimleri ve kadınların işgücüne katılımında yaşanan artış da tek ebeveynli aile yapısının yaygınlığını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Uysal, 2020; Demir & Arıcı, 2022). Bu veriler, Türkiye’de tek ebeveynli ailelerin geçici veya istisnai bir yapı olmaktan çıkarak, toplumsal yapının önemli bir bileşeni hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

2. Ekonomik Yansımalar ve Derin Yoksulluk Riski

Özellikle kadınların kurduğu tek ebeveynli hanelerin Türkiye’de yapısal ekonomik eşitsizliklerden en fazla oranda etkilenerek yoksulluk riskiyle karşılaştığı görülmektedir.

2.1. Yoksulluk Oranları ve Cinsiyet Temelli Dezavantaj

Tek ebeveynli hanelerde görülen yoksulluk kavramı, yalnızca gelir kaynaklarının yetersizliği ile açıklanamayacak kadar derin ve çok boyutlu bir toplumsal sorundur. Bu sorun toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle bakım için harcanan emeğin çoğunlukla kadınların üzerinde yoğunlaşması ve kadınların iş gücüne katılımında karşılaştıkları engellerden dolayı sınırlı kalması nedeniyle oluşabilmektedir. Ne yazık ki bu olumsuzlukları engellemek için devlet tarafından üretilen sosyal koruma mekanizmaları ortaya çıkan kırılğanlıkları telafi etmekte etkisiz kalmakta ve yoksulluk riski günden güne yükselmektedir. Eurostat verilerine göre tek ebeveynli hanelerde yaşayan çocukların yoksulluk veya sosyal dışlanma riski 2016’da %3,4 iken 2023’te %6’ya yükselmiştir (Eurostat, 2023). Bu artış, yalnızca yedi yıl içinde riskin %76,47 oranında yükseldiğini göstermekte; ekonomik dalgalanmalar ile sosyal politika önlemlerinin mevcut düzeyinin bu haneleri korumakta yetersiz kaldığını net olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, kadınların istihdamının düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşması ile birlikte kendilerinden beklenen bakım sorumluluğu nedeniyle çalışma sürelerinin kısıtlı olması, bu hanelerde gelir üretme kapasitesini ciddi biçimde düşürmektedir (OECD, 2022; UN Women, 2021). Bununla birlikte nafaka ödemelerinin düzensiz yapılması, hatta bazen hiç ödenmemesi, uygulamaya yönelik yaptırımların yetersiz kalması gibi nafaka sisteminde yaşanan önemli aksaklıkların özellikle kadınlardan oluşan tek ebeveynli hanelerin ve çocukların ekonomik refahını olumsuz etkilemektedir. Bir sosyal politika aracı olarak ortaya konan nafakanın etkin işlememesi, devlet desteklerinin yetersiz kalması mevcut yaşam standartlarının daha hızlı şekilde düşmesine yol açarak tek ebeveynli ailelerin ekonomik kırılğanlıklarını daha da derinleştirmektedir (Hakovirta ve Eydal, 2020; Cantillon, 2019).

Tek ebeveynli hanelerin önemli bir bölümünün kadınlar tarafından yönetilmesi nedeniyle, toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikler, sosyal politika eksiklikleri ve ekonomik dalgalanmaların etkilerinin bu yapıda çok daha fazla hissedildiği kadın yoksulluğu ile çocuk yoksulluğunun birbirine sıkı biçimde bağlı olduğu görülmektedir.

2.2. İstihdam Baskısı ve Bakım Yüğü İkilemi

Tek ebeveynli ailelerde, özellikle yalnız anneler açısından istihdam baskısı, hem ekonomik zorunluluk hem de bakım yükünün belirlediği çok katmanlı bir ikileme dönüşmektedir. 2023 TÜİK verileri incelendiğinde yalnız annelerin istihdam oranının %46,4 ile genel kadın istihdam oranının (%32,8) belirgin şekilde üzerinde olduğu görülmektedir (TÜİK & UN Women, 2024). Bu durum, yalnız annelerin hayata tutunarak geçimlerini sağlama rolünü tek başına üstlenmek zorunda kalmalarının ve işgücüne katılımının bir tercihten ziyade yapısal bir zorunluluk olduğunun ispatıdır. Ancak tam gün çalıştıktan sonra hem diğer önemli sorumlulukları olan çocuk bakımı ile ev işleri için ayırabilecekleri zamanı büyük ölçüde kısıtlamakta hem de dinlenmek için yeterli zamanları kalmadığı için iş-yaşam dengeleri diğer ebeveyn gruplarına göre daha kırılgan olmaktadır (Hakovirta ve Eydal, 2020). Bu ikilemin yalnız annelerin hem ekonomik hem de duygusal yükünü arttırdığı, onları hem fiziksel hem de psikososyal açıdan yüksek risk altında bırakarak tükenmişlik, stres ve kronik yorgunluk gibi duygusal sorunlarını yaygınlaştırdığı görülmektedir. Araştırmalar, bu zorluklarla yüzleşen yalnız annelerin istihdama katılırken çoğunlukla güvencesiz ve düşük ücretli işlere yönelmeye mecbur kaldıklarını ortaya koymaktadır (UN Women, 2021; Gülbek ve Ertap, 2022).

Ortaya çıkan olumsuzluklardan dolayı yaşanan ekonomik yoksunluk ise çocukların eğitim ve sosyal yaşamını doğrudan etkileyen önemli bir eşitsizlik düzlemi yaratmaktadır. Nitel araştırmalar, tek ebeveynli hanelerde çocukların okul masraflarını karşılama güçlüğü yaşadığını; ulaşım, kırtasiye veya beslenme giderlerini karşılayamadıkları için eğitim süreçlerinin sekteye uğrayabildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca ebeveynler, çocuklarını dershaneye gönderememe, okul etkinliklerine katılımını sağlayamama veya sosyal aktivitelere erişim sunamama gibi günlük sorunların da çocukların sosyal uyumunu olumsuz etkilediğini ifade etmektedirler. Tüm bunlardan daha acı olarak bazı tek ebeveynli ailelerin çocuklarının giderlerini karşılayamadıkları için okulu bırakmak zorunda kalması, bu eşitsizliğin somut ve çarpıcı bir örneğidir (Demir ve Arıcı, 2022).

2.3. Barınma Sorunları

Yalnız ebeveynlerin yaşadıkları ekonomik zorluklar nedeniyle barınma konusunda da sorunlara maruz kaldıkları görülmektedir. Özellikle barınma sorunlarının yoğunlaşması, yalnız ebeveynleri daha küçük, kalitesiz, güvensiz

ya da sosyal çevresi riskli bölgeler de yaşamaya zorlamaktadır. Bu durum, çocukların hem sosyal çevrelerinin hem de güvenlik koşullarının olumsuz etkilenmesine yol açabilmektedir. Ayrıca barınmanın güvencesiz hâle gelmesi, sık taşınma gerekliliğini doğurmakta; çocukların okul sürekliliğini, sosyal ilişkilerini ve psikososyal uyumunu bozabilmektedir (OECD, 2022).

Güvenli barınma koşullarının, yalnız ebeveynlerin yoksulluk döngüsünü kırabilmesindeki en temel bileşenlerden olduğu bilinmektedir. Özellikle güvenli ve uygun maliyetli konut sayısının azlığı, barınma maliyetlerinin hane gelirine oranıyla ölçülen konut yükünü arttırmakta ve yoksulluk döngüsünü kırma şansını zorlaştırmaktadır. Bu durumun, yalnız ebeveynlerin kira ya da diğer zorunlu ödemeleri yapmasını zorlaştırmakla birlikte çocuklarına sağlıklı, istikrarlı bir barınma ortamı sunma kapasitesinin azalmasına neden olmaktadır. Aile ve sosyal hizmetler bakanlığının hazırladığı sosyal politika göstergeleri raporuna göre tek ebeveynli hanelerde konut maliyet yük oranı 2015'te %27,2 iken, 2024 yılında %35,5'e yükselmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, AB, 2023).

Tüm bu göstergeler, barınma hakkının tek ebeveynli haneler için yalnızca maddi değil, aynı zamanda sosyal bir sorun olduğunu ve konut politikalarının toplumsal cinsiyet duyarlı şekilde yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

3. Sosyal ve Psikolojik Yansımalar ile Çocukların Yaşam Deneyimleri

Tek ebeveynli bireylerin, özellikle de yalnız annelerin, üstlendikleri çoklu roller ve artan sorumluluklar nedeniyle yüksek düzeyde stres, baskı ve psikolojik yorgunluk yaşadıkları araştırmacılar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Yalnız ebeveynler, hem ekonomik geçimi sağlama hem de çocuk bakımını tek başına üstlenme zorunluluğu nedeniyle yoğun bir duygusal yük taşımakta ve stres seviyeleri yükselmektedir. Bu durum günlük yaşamda tükenmişlik, kaygı, yalnızlık ve çaresizlik gibi duyguların sıkça deneyimlenmesine yol açabilmektedir. Literatürde, bekâr ebeveynlerin zaman zaman sosyal destek mekanizmalarına erişimde güçlük yaşadıkları ve bu nedenle sosyal izolasyon eğiliminin arttığı belirtilmektedir (Cooper, 2008; Göksel ve Topçu, 2020; Demo ve Fine, 2010). Yaşanan bu durumun yarattığı psikolojik ve sosyal deneyimler hem ebeveyn hem çocuk düzeyinde çok boyutlu bir kırılma yaratmaktadır. Bu nedenle destek mekanizmalarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikososyal güçlendirme odaklı olarak da geliştirilmesi kritik önem taşımaktadır.

3.1. Toplumsal Cinsiyet, Damgalanma ve Sosyal Destek

Yalnızlığın psikolojik yansımaları toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde, özellikle yalnız annelerin sorumluluk yüklerinin diğer ebeveyn modellerine kıyasla çok daha ağır olduğu görülmektedir. Bakım

emeğinin toplumsal olarak kadınlara atfedilmesi, hem görünür ücretli emek hem de görünmez bakım emeği yükünü eş zamanlı taşımalarına neden olmakta, onların fiziksel ve duygusal dayanıklılığını zorlayan stres faktörlerini de beraberinde getirmektedir. Bu durum, yalnız annelerin yaşamlarını “çifte yük” (double burden) altında sürdürmelerine yol açmakla birlikte onların işgücüne katılımını sınırlamakta ve onlar için yoğun bir psikolojik baskı iklimine neden olmaktadır (UN Women, 2021; Akgül, 2019; Craig ve Brown, 2017).

Bekâr annelerin karşı karşıya kaldıkları bir diğer önemli sorun ise toplumsal damgalanmadır. Genellikle ataerkil aile normlarının hâkim olduğu toplumlarda yalnız anneler, “başarısız”, “sorunlu”, “mutsuz” veya “çocuğunu sağlıklı biçimde yetiştirme kapasitesi düşük” bireyler olarak görülebilmektedir (Duran ve Özgür, 2020; Gürsoy, 2018). Bazen yaşanan damgalama süreçleri yalnızca dışlanma veya eleştirilme biçiminde değil, aynı zamanda sosyal kontrol ve ahlakileştirme pratikleri şeklinde de ortaya çıkmakta; dedikodu, ayıplama, suçlayıcı söylemler ve toplumsal gözetim mekanizmaları kadınları sürekli bir savunma hâline itmektedir. Bu tür davranışlar, yalnızca sosyal ilişkileri zedelemekle kalmamakta; aynı zamanda kadınların toplumsal yaşama katılımını baskılayan yapısal engellerde yaratmaktadır (Goffman, 1963; Kandiyoti, 2015). Hatta bazı yalnız anneler, ekonomik bağımlılık ilişkileri, maruz kaldıkları eleştiri, dedikodu, utandırma pratikleri gibi toplumsal yargılar veya eski eşlerinden kaynaklanan şiddet riski gibi güvenlik kaygıları nedeniyle evden çıkmakta zorlandıklarını, sosyal alanlarda görünür olmanın tehdit oluşturduğunu hissettiklerini ifade etmektedirler (UN Women, 2021; Akgül, 2019). Bu durum, yalnız annelerin sosyal izolasyonunu derinleştirmekte, işgücüne katılım, eğitim ve sosyal destek mekanizmalarına erişim gibi alanlarda yapısal eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Böylece toplumsal damgalama, ekonomik kırılganlık ve psikolojik baskı iç içe geçerek çok katmanlı bir kırılganlık döngüsü yaratmakta; bu döngü kadınların hem bireysel iyilik hâlini hem de çocuklarının yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir.

Araştırmalar, güçlü sosyal destek ağlarının yalnız ebeveynlik deneyimi üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle akrabalar, arkadaşlar, komşular ve dini topluluklar tarafından sunulan duygusal, pratik ve ekonomik destek türleri, yalnız annelerin ebeveynlik stresini azaltmakta; stresle başa çıkma kapasitelerini güçlendirmekte; böylece günlük yaşamın yoğun yükleriyle daha etkili biçimde baş etmelerine katkı sağlamaktadır (Akgül, 2019). Sosyal destek aynı zamanda yalnız annelerin psikolojik dayanıklılığını artırarak onları yalnızlık, tükenmişlik ve çaresizlik gibi olumsuz duygu durumlarına karşı koruyucu bir “psikolojik tampon” işlevi görmektedir. Bununla birlikte, sosyal sermayenin tek ebeveynli haneler üzerinde yalnızca psikolojik bir koruma sağlamadığı; aynı zamanda çocukların gelişimsel göstergeleri üzerinde doğrudan olumlu etkiler yarattığı da bulgularla

desteklenmektedir. Nitekim nitel araştırmalar, sosyal çevreden yeterli destek alınamadığında yalnız annelerde özgüven kaybı, sosyal çekilme, tükenmişlik ve kronik stres düzeylerinin belirgin biçimde arttığını göstermekte, güçlü sosyal destek mekanizmalarına sahip tek ebeveynli ailelerde sadece bireylerin değil çocuklarında akademik başarılarının daha yüksek, davranışsal uyumlarının ise daha istikrarlı olduğunu göstermektedir (UN Women, 2021). Bu sonuçlar, yalnız ebeveynlik bağlamında sosyal desteğin, yalnızca ebeveynlik yükünü hafifleten bir unsur değil; aynı zamanda çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini şekillendiren kritik bir çevresel kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Çocukların Yaşam Deneyimleri

Çocukların yaşam deneyimleri açısından bakıldığında, tek ebeveynli aile yapısının çocuklar üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli etkiler yarattığı görülmektedir. Bazı çocuklar, özellikle yoğun çatışmalı evliliklerin sonlandığı durumlarda, ev içi gerilimin azalmasıyla birlikte daha huzurlu bir ortamda büyüdüklerini ifade ederken; diğerleri ebeveyn yokluğuna bağlı olarak kaygı, üzüntü, güvensizlik, terk edilme korkusu gibi duygusal zorlanmalar yaşayabilmektedir (Amato, 2010). Bu durum, çocukların duygusal güvenlik algısını doğrudan etkileyerek ebeveyn-çocuk ilişkilerinde daha kırılgan bir yapıya yol açabilmektedir.

Sosyo-ekonomik zorluklar ise tek ebeveynli çocukların günlük yaşamını, eğitim katılımını, akran ilişkilerini ve psikolojik iyi oluşunu belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Araştırmalar, ekonomik stres altında büyüyen tek ebeveynli aile çocuklarının dikkat sorunları, duygusal kırılganlık, davranış problemleri, akademik başarısızlık ve sosyal uyum güçlükleri yaşama olasılıklarının anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (McLanahan ve Sandefur, 1994; Ben-Arieh vd., 2020). Bu tür stres faktörlerinin birikimli etkisi, çocukların bilişsel gelişimlerini ve uzun vadeli yaşam fırsatlarını da sınırlandırabilmektedir.

Ayrıca, tek ebeveynli ailelerde yaşayan çocukların birçoğunun, ebeveynin uzun çalışma saatleri nedeniyle ev içinde daha fazla sorumluluk üstlendiği; kardeş bakımından ev işlerine kadar çeşitli görevlerde daha aktif olması gerektiği belirlenmiştir. Bu durum, bazı çocuklarda erken olgunlaşma ve sorumluluk bilinci geliştirebilmekle birlikte, diğerlerinde çocukluk rollerinin erken bozulmasına ve psikososyal baskıların artmasına yol açabilmektedir (Hetherington ve Kelly, 2002). Literatürde bu durum “**parentifikasyon**” olarak adlandırılmakta ve aşırı sorumluluk yüklenmiş çocuklarda uzun vadeli duygusal ve davranışsal sorun riskinin arttığı vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak, tek ebeveynli ailelerde çocukların yaşam deneyimleri oldukça heterojen olup; ebeveyn-çocuk ilişkilerinin niteliği, ekonomik koşullar,

sosyal destek düzeyi ve ebeveynlik uygulamaları gibi faktörlere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu nedenle tek ebeveynli çocuklara yönelik sosyal politika ve psikososyal destek programlarının, bu çeşitliliği dikkate alan bütüncül bir yaklaşımla yapılandırılması büyük önem taşımaktadır.

3.2.1. Boşanma Sonrası Tek Ebeveynli Ailelerde Çocuk Deneyimleri

Tek ebeveynli ailelerde çocukların yaşam deneyimleri, boşanmanın gerçekleşme biçimi, ebeveynler arası ilişki düzeyi ve boşanma sonrası ebeveynlerin çocukla kurduğu bağın niteliğine göre önemli farklılıklar göstermektedir. Literatür, boşanmanın kendisinden çok, boşanmaya eşlik eden ebeveyn çatışması, ekonomik koşullar ve ebeveynlik kalitesinin çocuk uyumunda belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Amato, 2000; Kelly ve Emery, 2003).

- **Olumlu Ebeveyn İlişkileri ve Stabil Yaşam Koşulları:** Araştırmalar, çatışma düzeyinin düşük olduğu, ebeveynlerin çocukla düzenli ve destekleyici ilişki sürdürdüğü durumlarda çocukların uyumunun oldukça güçlü olduğunu göstermektedir (Hetherington ve Kelly, 2002). Hem anne hem babayla sağlıklı iletişim kurabilen, boşanma sonrası yaşam standartlarında dramatik bir düşüş yaşamayan çocukların süreci daha az stresle atlattığı belirtilmektedir. Bu koşullarda çocuklar, boşanmayı aile yapısındaki bir değişim olarak algılayabilmekte ve psikolojik dayanıklılıklarını koruyabilmektedir (Amato, 2010).
- **Sürece Hazırlanan Çocuklarda Kolay Uyum Sağlama:** Boşanma öncesinde çocukların bilgilendirildiği, belirsizliklerin azaltıldığı ve ebeveynlerin güven ilişkisini sürdürdüğü ailelerde çocukların yeni aile dinamiklerine daha hızlı adapte olduğu görülmektedir (Kelly ve Emery, 2003). Hazırlık süreci çocuklarda kontrol hissini artırmakta, bu da kaygıyı azaltmakta ve özellikle ebeveynler arası çatışmanın düşük olduğu durumlarda uyumu kolaylaştırmaktadır (Lansford, 2009).
- **Çatışmanın Ortasında Kalan Çocuklarda Olumsuz Etkiler:** Çocukların boşanma sürecine “hazırlanmak” yerine “sürüklenmesi”, yani ebeveyn tartışmalarına tanıklık etmesi, suçlamalara maruz kalması, taraf olmaya zorlanması veya duygusal olarak arada bırakılması, uzun süreli psikososyal olumsuzluklara yol açabilmektedir (Amato, 2000). Bu çocuklarda sıklıkla kaygı ve güvensizlik, öfke ve davranış sorunları, terk edilme korkusu, okul başarısında düşüş, sosyal ilişkilerde geri çekilme gibi sonuçlar görülmektedir (Hetherington ve Kelly, 2002; Lansford, 2009). Ayrıca boşanma sonrası ebeveynlerden

biriyle görüşmenin kısıtlanması ve diğer ebeveynle güvenli bağ geliştirmedeki güçlükler, çocukların geçmiş olumsuz deneyimlere takılı kalma ve bu duygusal yükleri yetişkinlik dönemine taşıma riskini artırmaktadır (Amato, 2010).

3.2.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Ailelerde Çocuk Deneyimi:

Ebeveyn ölümü, yalnızca sevgi veren bir kişinin yitirilmesi değil, aynı zamanda çocuğun yaşam dengesinde köklü değişiklikler yaratan bir travma niteliği taşımasından dolayı çocukluk döneminde yaşanabilecek en sarsıcı kayıplardan biri olarak görülmektedir (Worden, 1996; Dowdney, 2000). Araştırmalar, ebeveyn kaybının etkilerinin çocuğun yaşı, kişilik özellikleri, kaybın ani veya beklenen oluşu, hayatta kalan ebeveynin psikososyal durumu ve çevredeki sosyal destek düzeyi gibi faktörlere göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır (Stroebe vd., 2007).

- **Olumlu Yaşam Deneyimlerinin Görüldüğü Durumlar:** Ebeveyn kaybını takip eden süreçte, yas tepkilerini sağlıklı bir şekilde yaşayabilen; hayatta kalan ebeveyn tarafından bakım, ilgi ve ihtiyaçları dengeli bir biçimde karşılanan; ekonomik ve sosyal yaşam standartlarında dramatik bir değişiklik yaşamayan çocukların oluşan yeni yaşam koşullarına daha olumlu uyum gösterdikleri belirtilmektedir (Worden, 1996). Aile içi dayanışma, sosyal çevreden alınan destek ve çocuğun duygusal ihtiyaçlarına duyarlı ebeveynlik tarzı, iyileşme sürecini belirgin şekilde güçlendirmektedir (Raveis vd., 1999).
- **Ebeveyn Kaybının Yaşam Dengesine Etkisi:** Ebeveyn ölümü, çocuklar tarafından genellikle en ağır kayıp türü olarak değerlendirilmektedir. Bu durum çocuğun yalnızca duygusal güvenliğini değil, günlük yaşam düzenini, sorumluluk dağılımını ve geleceğe yönelik beklentilerini de doğrudan etkilemektedir (Dowdney, 2000). Özellikle küçük yaşta kayıp çocuklarda kaybın anlamlandırılmasının güç olması, kaygı, suçluluk ve korku gibi duyguların daha yoğun yaşanmasına neden olabilmektedir (Stroebe vd., 2007).
- **Duygusal Eksiklik ve Ebeveynin Yokluğunun Hatırlanması:** Kaybedilen ebeveynin yokluğu özellikle doğum günleri, bayramlar, okul etkinlikleri veya aile toplantıları gibi özel günlerde daha yoğun hissedilmekte, bu durum çocuklarda hem yasın hem de özlemin yeniden alevlenmesine neden olabilmektedir (Worden, 1996). Hayatta kalan ebeveynin

duygusal olarak güçlü durması, çocuğun duygularını ifade etmesine alan tanınması ve güven duygusunu yeniden inşa etmesi ise bu zor sürecin atlatılmasında kritik bir koruyucu faktör olarak görülmektedir (Raveis vd., 1999).

- **Aile Bağlarının Güçlenmesi ve Dayanışma:** Çeşitli çalışmalar, ebeveyn ölümünün ardından bazı ailelerde dayanışmanın arttığını, aile içi bağların güçlendiğini ve çocukların bu dayanışma ortamından güç aldığını göstermektedir (Stroebe vd., 2007). Bu bağlamda ebeveyn ölümü, her ne kadar ağır bir travma olsa da, bazı ailelerde ortak yas süreci sayesinde birlik ve destek duygusunu artıran bir deneyime dönüşebilmektedir.

4. Politika Önerileri

Günümüzde çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalan tek ebeveynli ailelerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bu ailelerin karşı karşıya kaldığı çok boyutlu güçlüklerin giderilebilmesi için, ekonomik, psikososyal ve eğitimsel müdahaleleri içeren bütüncül sosyal destek mekanizmalarının oluşturulması kritik bir gereklilik olarak görülmeye başlamıştır. Güncel bir literatür taraması yapıldığında, tek ebeveynli ailelerin karşılaştığı sorunların yalnızca ekonomik yoksunlukla sınırlı olmadığı; ebeveynlik yükünün tek bir birey üzerinde yoğunlaşması, sosyal izolasyon, ebeveyn tükenmişliği ve çocukların duygusal-davranışsal uyum zorlukları gibi bir dizi yapısal riskle ilişkili olduğunun dile getirildiği görülmektedir (Amato, 2010; Demo ve Cox, 2000).

Bu bağlamda, maddi destek programlarının tek başına yeterli olmadığı, ebeveynlik becerilerinin güçlendirilmesine yönelik eğitimlerin, aile danışmanlığı ve psikolojik destek hizmetlerinin, çocuklara yönelik akademik telafi programlarının ve sosyal uyumu artırıcı okul-aile işbirliği modellerinin bir arada uygulanmasının daha etkili sonuçlar doğurduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, toplum temelli dayanışma ağlarının (yerel yönetim hizmetleri, sosyal yardım kurumları, sivil toplum kuruluşları ve gönüllü destek programları) güçlendirilmesi, tek ebeveynli ailelerin karşılaştığı sosyal dışlanma riskini azaltmakta ve ailelerin yaşam doyumunu anlamlı ölçüde yükseltmektedir (Waldfoegel, 2014; Kiernan & Mensah, 2011).

Bunun yanı sıra, kamu politikalarının tek ebeveynli ailelerin ihtiyaçlarını önceleyen, eşitsizlikleri azaltıcı ve uzun vadeli sosyal koruma mekanizmalarını destekleyici bir perspektifle yeniden düzenlenmesi, özellikle dezavantajın kuşaklar arası aktarımının önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Destek sistemlerinin bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması, hem ebeveynin psikososyal iyi oluşunu hem de çocuğun sağlıklı gelişim sürecini güvence altına almada temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

4.1. Ekonomik Güçlendirme ve İstihdam Politikaları

Tek ebeveynli ailelerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, yalnızca bireysel düzeyde değil aynı zamanda toplumsal refah açısından da kritik bir önem taşımaktadır. Uluslararası literatür, tek ebeveynli ailelerin özellikle ekonomik yoksunluk, işgücüne sınırlı katılım, güvencesiz çalışma biçimleri ve sosyal koruma mekanizmalarına erişimde güçlükler yaşadığını ortaya koymaktadır (Waldfoegel, 2014; McLanahan ve Sandefur, 1994). Bu nedenle ekonomik güçlendirme politikaları, tek ebeveynli hanelerin karşı karşıya kaldığı yapısal eşitsizlikleri azaltmak için bütüncül bir çerçevede ele alınmalıdır.

- ✓ **Toplumsal Cinsiyet Duyarlı İstihdam Politikalarının Geliştirilmesi:** Tek ebeveynli ailelerin önemli bir kısmını kadınların oluşturduğu göz önüne alındığında, istihdam politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alacak biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. UN Women (2021), kadınların yeniden işgücüne katılımını kolaylaştıran beceri geliştirme programlarının, hane gelirini artırarak çocukların eğitim ve bakım koşullarında doğrudan iyileşme sağladığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda özellikle yalnız anneler için aşağıdaki uygulamaların yaygınlaştırılması kritik önem taşımaktadır:
 - Ücretsiz ve erişilebilir mesleki eğitim programları,
 - Yaşam boyu öğrenme modelleri,
 - Esnek/uzaktan çalışma imkânları,
 - Güvenceli istihdam biçimleri
- ✓ **Doğrudan Gelir Desteği ve Sosyal Transferler:** Araştırmalar, tek ebeveynli ailelerin düzenli gelir desteğinden en fazla fayda gören sosyal gruplardan biri olduğunu ortaya koymaktadır (Amato, 2010). Bu kapsamda koşullu ve koşulsuz nakit transferlerinin artırılması, kreş veya bakım hizmetlerinin ücretsiz ya da düşük maliyetli sunulması ve düşük gelirli yalnız ebeveynlere yönelik faizsiz mikro kredi programlarının geliştirilmesi, gibi uygulamalar, ekonomik kırılganlığı azaltmanın yanı sıra sosyal dışlanma riskini de düşürmektedir. Özellikle çocuk bakımına erişimin maddi yükünün azalması, ebeveynlerin işgücüne daha etkin katılımını mümkün kılmaktadır.
- ✓ **Sosyal Güvenlik Sisteminin Güçlendirilmesi:** Tek ebeveynli ailelerin korunmasına yönelik politikaların etkinliği, sosyal güvenlik sistemlerinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden yapılandırılmasına bağlıdır. Ebeveyn izni politikalarının tek ebeveynleri kapsayacak biçimde genişletilmesi, bakım emeği veren ebeveynlere sosyal prim desteği

sağlanması, eşit işe eşit ücret uygulamalarının güçlendirilmesi gibi düzenlemeler, yalnız ebeveynlerin ekonomik bağımsızlıklarını sürdürülebilir şekilde korumalarına katkı sağlamaktadır (Kiernan ve Mensah, 2011). Kadının özerk biçimde hane kurabilmesi ve ekonomik olarak sürdürebilir gelir kaynaklarına sahip olması, tek ebeveynli ailelerde kuşaklar arası yoksulluk aktarımını azaltan temel unsurlardan biridir.

- ✓ **Ekonomik Güçlendirme Programları:** Tek ebeveynli hanelerin karşılaştığı yapısal yoksulluk ve ekonomik kırılganlıklar, sosyal yardım programlarının çocuk odaklı ve hedefli biçimde yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu Kapsamda hedefli gelir destekleri ve konut desteği en önemli destek konuları olarak öne çıkmaktadır.

i) **Hedefli Gelir Desteği:** Dünya Bankası'nın (2023) politika analizlerinde, özellikle düşük gelirli tek ebeveynli hanelerde çocuk başına yapılan doğrudan nakit transferlerinin artırılmasının, derin yoksulluk oranlarını kayda değer ölçüde azalttığı ve çocukların beslenme, sağlık ve eğitim göstergelerinde belirgin iyileşmelere yol açtığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, sosyal yardım ödemelerinin enflasyona endekslenerek düzenli bir şekilde güncellenmesi, ekonomik dalgalanmaların hane gelirleri üzerindeki olumsuz etkisini azaltan etkili bir sosyal koruma aracı olarak değerlendirilmektedir (Dünya Bankası, 2023).

ii) **Konut Desteği:** Yükselen konut ve kira maliyetleri, özellikle büyükşehirlerde yaşayan tek ebeveynli ailelerin barınma güvencesini tehdit eden temel yapısal faktörlerden biri hâline gelmiştir. OECD'nin (2022) barınma maliyetleri raporunda, tek ebeveynli hanelerin "aşırı konut maliyeti yükü" altında ezildiği ifade edilmektedir. Türkiye'de benzer şekilde, tek ebeveynli ailelerin konut maliyetleri karşısında daha savunmasız bir konumda olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda, tek ebeveynli hanelere özel sosyal konut kotası ayrılması, düşük gelirli ebeveynler için kira destek programlarının genişletilmesi ve çocuklu hanelerin barınma politikalarında önceliklendirilmesi, sosyal dışlanma riskinin azaltılmasına ve barınma güvencesinin pekiştirilmesine katkı sağlayacaktır (OECD, 2022).

- ✓ **Vergi Politikalarında Tek Ebeveynli Hanelere Öncelik Tanınması:** Vergi indirimleri ve mali teşvikler, tek ebeveynli ailelerin ekonomik yükünü hafifletmede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Çocuk sayısını ve hane gelir düzeyini gözeten gelir vergisi indirimleri, çocuk bakım harcamalarına yönelik vergi avantajları, sosyal yardım alan aileler için ek vergi muafiyetleri gibi uygulamalar, OECD ülkelerinde tek ebeveynli ailelerin ekonomik açıdan güçlenmesinde etkili görülen müdahale alanlarıdır. Vergi politikalarının hedefe yönelik olması, hem çocukların refahını artırmakta hem de ebeveynin çalışma kapasitesini güçlendirmektedir (Waldfogel, 2014).

4.2. Sosyal Hizmetler ve Bakım Desteği

Tek ebeveynli ailelerin sosyal refah sistemlerine erişimi, hem ebeveynlik yükünün dengelenmesi hem de çocukların gelişimsel, eğitsel ve psikososyal ihtiyaçlarının karşılanması açısından kritik bir politika alanı olarak değerlendirilmektedir. Literatür, sosyal hizmetlerin bütüncül ve ulaşılabilir biçimde sunulmasının, özellikle tek ebeveynle yaşayan çocukların yaşam kalitesini ve aile içi işleyişi anlamlı ölçüde güçlendirdiğini göstermektedir (OECD, 2021; World Bank, 2023).

- **Çocuk Bakım Hizmetlerinin Yaygınlaştırılması ve Esnek Modellerin Geliştirilmesi:** Çocuk bakım hizmetlerine erişim, yalnız ebeveynlerin işgücü piyasası ile bakım sorumlulukları arasındaki uyumu sağlayan en belirleyici faktörlerden biridir. OECD (2021), özellikle düşük gelirli tek ebeveynli anneler için kamusal bakım hizmetlerinin maliyet açısından erişilebilir ve çalışma saatleriyle uyumlu olması durumunda istihdam sürekliliğinin arttığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Kamuya ait kreşlerin kapasitesinin artırılması, akşam ve hafta sonu hizmet verebilen esnek modellerin yaygınlaştırılması, gelir düzeyine göre kademeli ücretlendirme uygulamalarının geliştirilmesi tek ebeveynli hanelerin hem ekonomik hem sosyal bütünleşmesini güçlendiren kritik müdahaleler olarak görülmektedir (World Bank, 2023).
- **Konut Politikalarında Tek Ebeveynli Ailelerin Önceliklendirilmesi:** Barınma güvencesi, tek ebeveynli ailelerin karşı karşıya kaldığı yapısal kırılganlıkların başında gelmektedir. Özellikle büyük şehirlerde artan kira maliyetleri, hanelerin gelirlerinin önemli bir kısmını konut giderlerine ayırmasına yol açmakta ve aile içi yaşam standardını doğrudan etkilemektedir. Bundan dolayı sosyal konut projelerinde tek ebeveynli ailelere kontenjan ayrılması, düzenli ve sürdürülebilir kira destek programları oluşturulması gibi destekler ile sosyal konut politikalarında yalnız ebeveynlere öncelik verilmesi

bu kesim üzerindeki sosyal dışlanma, mekânsal yoksulluk ve konut güvencesizliği risklerini azaltmaktadır (UN-Habitat 2020; OECD, 2022).

- **Dijital Okuryazarlığın Güçlendirilmesi ve Sosyal Hizmetlere Erişim:** Dijital okuryazarlık, yalnız ebeveynlerin sosyal yardım sistemleri, kamu hizmetleri ve istihdam fırsatlarına erişiminde belirleyici bir eşitsizlik eksenine dönüşmüştür. OECD (2021) bulgularına göre, dijital becerileri sınırlı olan dezavantajlı ebeveynler kamu hizmetlerinden haberdar olma ve yararlanma oranlarında geride kalmakta; bu durum hem ekonomik fırsatlara erişimi hem de sosyal destek mekanizmalarının işlerliğini zayıflatmaktadır. Bu nedenle:
 - Ücretsiz dijital okuryazarlık eğitim programlarının yaygınlaştırılması,
 - E-devlet tabanlı sosyal yardım başvurularının kolaylaştırılması,
 - Mobil tabanlı bilgilendirme hizmetlerinin geliştirilmesi
 - Tek ebeveynli ailelerin kamu hizmetleriyle etkileşimini önemli ölçüde güçlendirecektir.
- **Ulusal Düzeyde Sunulan Sosyal Hizmet Mekanizmalarının Rolü:** Türkiye’de tek ebeveynli ailelerin desteklenmesine yönelik hizmetler, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından koruyucu-önleyici sosyal hizmet modelleri kapsamında yürütülmektedir. Bakanlık, ekonomik yoksunluk nedeniyle risk altında bulunan ailelere:
 - Düzenli ekonomik destek,
 - Psikososyal danışmanlık,
 - Aile bütünlüğünü korumaya yönelik rehberlik hizmetleri

Sunarak ailelerin parçalanmasını önlemeye ve çocukların kurum bakımına alınmadan kendi aile ortamlarında desteklenmesine yönelik bir sosyal koruma yaklaşımı benimsemektedir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Ulusal politika uygulamalarının bu şekilde güçlendirilmesi, tek ebeveynli ailelerin hem sosyal dışlanma riskini azaltmakta hem de çocukların uzun vadeli iyi oluş göstergelerini olumlu yönde etkilemektedir.

4.3. Psiko-sosyal Destek ve Müdahale Programları

Tek ebeveynli ailelerin karşı karşıya kaldığı psikososyal risklerin azaltılmasında, yapılandırılmış destek mekanizmalarının ve profesyonel müdahale programlarının bütüncül şekilde tasarlanması kritik öneme sahiptir.

Literatür, psiko-sosyal müdahalelerin ebeveyn stresini azalttığını, ebeveynlik becerilerini güçlendirdiğini ve çocukların duygusal-davranışsal uyum süreçlerini desteklediğini ortaya koymaktadır (Amato, 2010; Hetherington & Kelly, 2002).

- **Psiko-sosyal Destek Mekanizmaları:** Tek ebeveynli bireylerin yaşadığı yük ve stres düzeyinin yüksek olması, psikolojik dayanıklılığın desteklenmesini gerektirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2021), dezavantajlı aile gruplarında psiko-sosyal eğitim programlarının ebeveyn tükenmişliğini azalttığını ve sosyal işlevselliği artırdığını belirtmektedir. Bu kapsamda aile danışma merkezlerinin yaygınlaştırılarak, ebeveynlik becerileri, stres yönetimi, duygusal düzenleme ve baş etme stratejileri üzerine eğitimlerinin düzenlenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca özellikle düşük gelirli ailelere ücretsiz psikolojik danışmanlık erişiminin genişletilmesi tek ebeveynli aileler için psikososyal iyilik hâlini güçlendiren temel müdahaleler olarak değerlendirilmektedir (Waldfogel, 2014).
- **Çatışma Çözümü:** Boşanma sürecinde ebeveynler arası çatışmanın düzeyi, çocukların psikososyal gelişiminde belirleyici bir faktördür (Amato, 2010). Bu nedenle, alternatif çatışma çözüm mekanizmalarının yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Yüksek çatışmalı boşanmalar için geliştirilen ve birçok ülkede aile mahkemeleri sistemlerine entegre edilen çocuk odaklı, yapılandırılmış bir müdahale modeli olan Ebeveynlik Koordinasyonu ile ebeveynler arası iletişim becerilerini geliştirerek olası çatışmayı azaltmak ve çocuklar için istikrarlı bakım düzenlemeleri oluşturmak amaçlanmaktadır (Sullivan, 2008). Türkiye’de de aile mahkemeleri bünyesinde sosyal çalışmacı, pedagog ve psikolog bulundurma zorunluluğu, bu tür müdahalelere kurumsal zemin hazırlamaktadır.
- **Kayıp ve Yas Danışmanlığı:** Ebeveyn kaybı, çocukluk döneminin en travmatik yaşam olaylarından biri olarak kabul edilmektedir. Çift-Yönlü Yas Modeli ile çocukların kayıp karşısında hem duygusal hem işlevsel düzeyde desteklenebilmesi için bireysel yas danışmanlığı, grup temelli destek programları, aile temelli yas terapileri vasıtasıyla çocukların kayıp sonrası uyum süreçlerini güçlendirmek ve uzun vadeli psikolojik riskleri azaltmak önem arz etmektedir (Worden, 2009). Ulusal sosyal hizmet sistemlerinin kayıp yaşayan çocuklar için erişilebilir ve uzmanlaşmış yas danışmanlığı hizmetleri sunması, çocukların sağlıklı bir yas süreci geçirme ve yaşam doyumunu yeniden inşa etme kapasitesini artırmaktadır.

- **Okul Temelli Müdahale Programları:** Okul temelli programlar, tek ebeveynli çocukların uyum süreçlerinde koruyucu bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kayıp türüne (boşanma, ölüm, terk) bağlı olarak ortaya çıkan duygusal ve davranışsal ihtiyaçların erken tespit edilmesi, çocukların uzun vadeli psikososyal iyilik hâlini desteklemektedir. Araştırmalar, okul psikolojik danışmanlığı, sosyal-duygusal öğrenme (SDÖ) programları ve öğretmen eğitiminin bu süreçte önemli rol oynadığını göstermektedir (Ben-Arieh vd., 2020; Demo ve Cox, 2000).

5. SONUÇ

Bu çalışma, tek ebeveynli ailelerin günümüz toplumlarında artan görünürlüğünü, söz konusu aile formunun karşılaştığı riskleri ve koruyucu faktörleri başlıca sosyal bilim kuramları bağlamında ele alarak değerlendirmiştir. Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistem Kuramı, tek ebeveynli ailelerin yaşam koşullarının yalnızca bireysel özelliklerle değil, mikrodan makroya uzanan çok katmanlı çevresel etmenlerle belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ebeveyn-çocuk etkileşimlerinden toplumsal normlara, sosyal politikalardan ekonomik yapıya kadar geniş bir ekosistem, tek ebeveynli hanelerin işlevselliğini ve çocukların uyum düzeylerini doğrudan şekillendirmektedir.

Aile Stres Modeli'nin (Conger & Elder, 1994) ortaya koyduğu üzere tek ebeveynli ailelerdeki ekonomik baskılar, ebeveynlik davranışları üzerinde dolaylı fakat güçlü etkiler yaratmakta; artan stres, ebeveynlik kapasitesini zayıflatabilmekte ve çocukların psiko-sosyal uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Aynı şekilde Bağlanma Kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, ebeveynlikte yaşanan duygusal tükenmişlik ve bakım yükünün tek kişide yoğunlaşması, çocukların güvenli bağlanma geliştirme süreçlerini zorlayabilmektedir. Bununla birlikte, literatür güvenli bağlanmanın yapısal koşullardan tamamen bağımsız olmadığını; sosyal destek ağları, ekonomik güvenlik ve ebeveynlik programlarının güvenli bağlanma olasılığını artırdığını göstermektedir.

Tek ebeveynli hanelerin sosyal sermaye düzeyleri incelendiğinde, Coleman's (1988) sosyal sermaye yaklaşımı bu aile formunda sermayenin hem zayıflayabileceğini hem yeniden örgütlenebileceğini işaret etmektedir. Özellikle geniş aile desteği, yakın arkadaşlık ağları, okul ve mahalle toplulukları gibi çevresel kaynakların varlığı, tek ebeveynli ailelerde önemli bir dengeleme ve dayanıklılık (resilience) işlevi görmektedir. Bu bulgu, tek ebeveynli ailelerin yapısal olarak dezavantajlı olmakla birlikte, topluluk desteği ve sosyal politika müdahaleleriyle güçlendirilebilir olduğunu göstermektedir.

Boşanma, ebeveyn kaybı ya da ayrılık süreçleri, aileyi yalnızca yapısal olarak değil, duygusal ve ilişkisel düzeyde de yeniden şekillendirmektedir. Burada önemli olan, literatürün de vurguladığı şekilde (Amato, 2010), tek ebeveynli olma durumunun çocuklar için başlı başına bir risk faktörü olmaktan ziyade; ebeveynler arası çatışmanın düzeyi, ekonomik kaynakların niteliği, bakım düzenlemelerinin istikrarı ve psikososyal destek mekanizmalarının varlığı gibi değişkenlerin belirleyici olduğudur. Bu sonuç, boşanma çalışmalarında giderek daha fazla önem kazanan “çatışma odaklı ayrılık kuramları” ile de uyumludur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tek ebeveynli ailelerin yaşadığı güçlükler çok boyutlu ve yapısal nitelik taşımaktadır. Bu nedenle çözüm önerilerinin yalnızca bireysel müdahalelere değil, aynı zamanda sistem düzeyinde sosyal politika uygulamalarına dayanması gerekmektedir. Ekonomik güçlendirme programları, bakım destek hizmetleri, gelir transferleri, nitelikli çocuk bakım hizmetlerine erişim, konut politikaları ve psikososyal müdahaleler, ekolojik sistemin farklı basamaklarında etki yaratarak hem ebeveynlerin hem çocukların uyum süreçlerini destekleyebilir.

Sonuç olarak, tek ebeveynli ailelere ilişkin bilimsel literatür, bu aile biçiminin sabit ve homojen bir dezavantaj kategorisi olmadığını; aksine uygun sosyal destekler sağlandığında güçlü uyum ve dayanıklılık potansiyeli barındırdığını göstermektedir. Gelecekteki araştırmaların, tek ebeveynli aileleri bağlamsal farklılıklarıyla ele alan, uzunlamasına veriye dayalı, kültürler arası karşılaştırmaları içeren ve politika-formülasyon süreçlerine doğrudan katkı sunan kuramsal çalışmalarla genişletilmesi gerekmektedir. Bu tür araştırmalar, yalnızca akademik literatürü zenginleştirmekle kalmayacak; aynı zamanda çocuk refahı, aile politikaları ve sosyal hizmet müdahalelerinin daha etkili ve kapsayıcı biçimde yeniden tasarlanmasına da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Afyonoğlu, M. F., Bayyar, A. B., Kesen, N. F. & Morgül, B. (2021). *Tek Ebeveyn Kadınların Sorunlarının Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi*. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 5(2), 85-107. [Academia](#)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Avrupa Birliği. (2023). *Social Policy Indicator Consolidated Report*. [Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı](#)
- Akgül, H. (2019). *Tek ebeveynli annelerde sosyal destek, stres ve baş etme mekanizmaları*. İstanbul: Pegem Akademi.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650–666.
- Amato, P. R. (2010). *Children in single-parent families: Psychological outcomes*. Annual Review of Sociology, 36, 103–126.
- Akgül, Ö. (2019). *Tek ebeveynli ailelerde sosyal destek ve ebeveynlik stresinin incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I., & Korbin, J. (Eds.). (2020). *Handbook of child well-being: Theories, methods and policies in global perspective*. Springer
- Boduroğlu, G. (2025). *A Bibliometric Analysis of Scholarly Research on Single-Parent Families: Families: Current Status and Trends (2000-2024)*. International Social Sciences Studies Journal, 11(9), 1437-1451.
- Craig, L., ve Brown, J. E. (2017). Feeling rushed: Gendered time pressure and work–family conflict. *Social Indicators Research*, 140(1), 73–94.
- Çelebi, Ş. G. (2017). *Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. [cmj.cumhuriyet.edu.tr](#)
- Demo, D. H., & Cox, M. J. (2000). *Families with young children: A review of research in the 1990s*. Journal of Marriage and the Family, 62(4), 876–895. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00876.x>
- Duran, S., ve Özgür, G. (2020). Yalnız annelerin toplumsal damgalama deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 415–438.
- Dowdney, L. (2000). Annotation: Childhood bereavement following parental death. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(7), 819–830.
- Feyzioğlu, S. & Kuşçuoğlu, C. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. Aile, Toplum ve Eğitim–Kültür ve Araştırma Dergisi, 12(7), 97-110. [DergiPark](#)
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Gülbek, E. ve Ertap, G. (2022). *Ebeveyn olma durumuna göre istihdam oranı, Türkiye (2017–2020)*. Ege Üniversitesi. [ekam.ege.edu.tr](#)

- Güngör, A. (2023). *Tek Ebeveynli Aileler: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme*. Social Policy & Crisis & Development (SPCD), 23(58), 129-155. [DergiPark](#)
- Gürsoy, M. (2018). Türkiye’de tek ebeveynli annelerin sosyal dışlanma riski. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 67-89.
- Hetherington, E. M., & Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered*. W. W. Norton & Company.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. İstanbul: Metis.
- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children’s adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, 52(4), 352-362.
- Kiernan, K., & Mensah, F. K. (2011). *Poverty, maternal depression, family status and children’s cognitive and behavioural outcomes*. The Journal of Social Policy, 40(2), 351-368.
- Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and children’s adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4(2), 140-152.
- McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Harvard University Press.
- Raveis, V. H., Siegel, K., & Karus, D. (1999). Children’s psychological distress following the death of a parent. *Journal of Youth and Adolescence*, 28(2), 165-180.
- Stroebe, M., Schut, H., & Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *The Lancet*, 370(9603), 1960-1973.
- Tanriverdi, A. B. (2021). *Değişmekte Olan Aile Yapısında “Tek Ebeveynliğe” Yönelik Toplumsal Bakış Açısı*. Studies on Social Science Insights, 1(1), 49-67. sossoci.org
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *İstatistiklerle Aile, 2024*. Erişim: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Aile-2024-53898> TÜİK Veri Portalı
- Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler Araştırması*. Ankara: ATHGM. [Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı](#)
- Türkiye İstatistik Kurumu & UN Women. (2024). *İstatistiklerle Kadın 2024*. Ankara: TÜİK.
- UN Women. (2021). *Progress of the world’s women 2021-2022: Families in a changing world*. UN Women Publications.
- UN Women. (2021). *Progress of the world’s women 2021-2022*. UN Women Publications.
- Waldfogel, J. (2014). *Working families and growing kids: Caring for children and adolescents*. Child Development Perspectives, 8(4), 241-246.
- Waldfogel, J. (2014). *The role of family policies in anti-poverty policy*. In C. J. Heinrich & J. K. Scholz (Eds.), *Making the work-based safety net work better* (pp. 65-94). Russell Sage Foundation.
- Worden, J. W. (1996). *Children and grief: When a parent dies*. Guilford Press.

ÇOCUKLUK DÖNEMİ TRAVMATİK YAŞANTILARIN YETİŞKİNLİĞE YANSIMALARI: KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

“ ”

Melike YALÇIN¹

¹ Doç. Dr. Melike YALÇIN, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sandıklı Uygulamalı Bilimler
Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü. ORCID: 0000-0002-2312-276X

GİRİŞ

Çocukluk dönemi kişilik gelişiminin, sosyal becerilerin, duygusal gelişim sürecinin ve gelecekteki yaşam becerilerinin temelini atıldığı bir dönemdir. Çocukluk döneminde maruz kalınan istismar, yalnızca erken yaşantıları değil aynı zamanda yetişkinlik dönemindeki psikososyal işlevselliği ve toplumsal ilişkileri de etkileyebilmektedir (Homan & Kong, 2024). İstismar, fiziksel, cinsel ya da duygusal biçimlerde görülebilmekte, çoğu zaman çocuk tarafından sessiz bir şekilde deneyimlenmektedir. Söz konusu bastırılmış travmatik yaşantılar, ilerleyen dönemlerde özellikle yetişkinlik yaşamında anksiyete, depresyon, bağlanma bozuklukları ve sosyal işlevsellikte azalma gibi belirtiler şeklinde görülebilmektedir (Kong, Goldberg, & Moorman, 2022).

Çocukluk çağı istismarları, kişiyi yaşam boyu etkileyebilen, bireysel sorun olmanın ötesinde aynı zamanda toplumsal yeniden üretimi de söz konusu olan yapısal bir sorundur. Söz konusu travmatik yaşantılar, kişinin yalnızca çocukluk dönemini değil, yaşamı boyunca benlik algısını, güven duygusunu ve dünyayla kurduğu ilişkileri etkileyebilmektedir. İstismara maruz kalanlar çoğu zaman söz konusu ihlalleri henüz duygusal ve bilişsel gelişimleri tamamlanmadan deneyimledikleri için, yaşadıkları durumu genellikle kendi hatalarımış gibi algılayabilir, suçluluk ve değersizlik duygularını içselleştirebilirler. Toplum ise bu sessizliği fark etmeyerek veya görmezden gelerek, istismarın görünmezliğini devam ettirerek yeniden üretebilir (Godbout et al., 2025).

Nitekim travmatik yaşantıların biyolojik gelişim üzerindeki etkileri nöropsikolojik çalışmalarla da belgelenmiştir. Özellikle duygusal ihmal güvenli bağ kurma becerilerinin zayıflamasına, özsaygının azalmasına ve sosyal ilişkilerden uzaklaşmaya neden olabilmektedir (Homan & Kong, 2024). Travma sonrası ortaya çıkabilecek söz konusu durumlar sadece psikolojik değil, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak da dışlanma riskini artırmakta olup, dışlanmanın kuşaklar arası aktarımına zemin hazırlamaktadır.

Bu bölümde çocukluk dönemi istismarlarının yetişkinlik dönemine yansıyan etkileri sosyal hizmet disiplininin bakış açısıyla analiz edilmektedir. Çalışmada, istismarın neden olduğu sendromlar, ilişki kurma örüntülerindeki bozulmalar, ekonomik ve mesleki yaşama uyum sorunları ve bunlara ilişkin sosyal hizmet müdahale yöntemleri incelenmektedir.

Çocukluk Çağı İstismarı Türleri

Çocukluk çağı istismarı, kişinin temel güvenlik, sevgi, bakım ve destek ihtiyaçlarının çeşitli şekillerde ihlal edilmesi anlamına gelir. Bu ihlaller fiziksel şiddet, duygusal zarar verme, cinsel istismar ve ihmal gibi farklı

biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Her bir tür, bireyin gelişimsel sürecinde kalıcı etkiler bırakabilmekte, yetişkinlik döneminde ise çeşitli psikolojik, sosyal ve davranışsal sorunlara yol açabilmektedir (Jang, Song, & Kim, 2025).

Aşağıda çocukluk döneminde karşılaşılan istismar türlerine yer verilmektedir:

Fiziksel istismar, çocuğun zarar görmesine veya acı çekmesine neden olan bilinçli olarak yapılan fiziksel müdahalelerdir. Tokat atmak, itmek veya fiziksel ceza vermek gibi davranışlar bu kapsamda değerlendirilir. Bu tür istismar, çocukta hem fiziksel yaralanmalar hem de sürekli tetikte olma hâli ve yoğun korku gibi duygusal tepkilere neden olabilir (Pettersson, Lucas, & Strandh, 2025).

Duygusal istismar, en sık rastlanan ancak en az bildirilen istismar türüdür. Aşağılama, tehdit, sevgiden yoksun bırakma, reddetme gibi eylemlerle çocukların duygusal bütünlüğü zarar görür. Homan ve Kong (2024), duygusal ihmalin uzun vadeli etkilerinin depresyon, düşük özsaygı ve sosyal beceri eksikliği şeklinde kendini gösterebileceğini belirtmektedir.

Cinsel istismar, çocuğun rızası olmaksızın cinsel eylemlere dahil edilmesi veya teşhir edilmesidir. Bu tür istismar, çocuğun cinsellik algısını bozmakta, suçluluk duygusu ve yaşam boyu sürebilecek travma sonrası stres bozukluğu, kaygı bozukluğu ve cinsel işlev bozukluklarına neden olabilmektedir (Colburn, Mitchell, Gewirtz-Meydan, Finkelhor, Turner, & O'Brien, 2025).

İhmal ise çocuğun temel bakım, barınma, eğitim, sağlık ve duygusal ihtiyaçlarının yeterince karşılanmamasıdır. Özellikle duygusal ihmal, görünmeyen ama etkisi fazla bir zarar biçimi olarak tanımlanmakta, çoğu zaman istismarın psikolojik etkilerini pekiştirmektedir (Kong et al., 2021).

Türkiye’de Yaygınlık

Türkiye’de çocuk istismarı ciddi bir halk sağlığı ve insan hakları sorunu olarak tanımlanmaktadır. Adalet Bakanlığı verilerine göre, çocuklara karşı işlenen cinsel istismar suçları her yıl giderek artmaktadır. Cumhuriyet başsavcılıklarında seçilen on suç türüne göre yıl içinde açılan dosya endeksi 2015 yılında 100 iken, 2016’da 116, 2017 yılında 129, 2018 yılında 167, 2024 yılında ise 184 olarak ifade edilmektedir (T.C. Adalet Bakanlığı, 2024). Öte yandan çocukların cinsel istismarı kapsamında 2023 yılında 40.713 yeni dosya açıldığı da belirtilmektedir (Euronews Türkiye, 2024). Küresel ölçekte de istismar ve ihmal vakalarının az bir kısmının bildirildiği ifade edilmektedir (UNICEF, 2023).

Söz konusu veriler, çocuk istismarına karşı yürütülen koruyucu-önleyici hizmetlerin daha etkin hâle getirilmesini, özellikle kırsal ve dezavantajlı

bölgelerde sosyal hizmetlerin güçlendirilmesini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca eğitim, sağlık ve adalet alanında çalışan tüm kamu personelinin çocuk hakları ve istismar farkındalığı konusunda eğitilmesi de büyük önem taşımaktadır.

Nörogelişimsel ve Duygusal Etkiler

Çocukluk çağı istismarı yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda biyolojik düzeyde de kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Özellikle beyin gelişiminin en hızlı olduğu erken yaşlardaki travmalar, kişinin bilişsel ve duygusal gelişimini etkileyebilir. Beynin hipokampus, amigdala ve prefrontal korteks gibi stresle ilişkili yapıları istismar durumunda işlevsel ve yapısal olarak farklılaşabilmektedir (Godbout et al., 2025). Çocukluk döneminde kronikleşen stres, vücudun hipotalamus-hipofiz-adrenal (HHA) aksı aracılığıyla sürekli kortizol salgılanmasına yol açar. Bu durum hem bağışıklık sistemini baskılamakta hem de öğrenme ve hafıza süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Yapılan nörogörüntüleme çalışmaları, istismara maruz kalan bireylerin beyinlerinde gri madde yoğunluğunun azaldığını ve duygusal düzenlemeye dair bölgelerde işlev bozuklukları oluştuğunu göstermektedir (O'Shields, Slavich, & Mowbray, 2025).

Duygusal Regülasyon ve Benlik Algısı

İstismara maruz kalan çocukların önemli bir kısmı duygularını tanımakta, adlandırmakta ve yönetmekte zorlanabilmektedir. Özellikle duygusal ihmal, çocuğun iç dünyasını anlamlandırmasını engelleyerek benlik gelişimini bozabilir. Söz konusu bireyler yetişkinlikte sıklıkla kendini değersiz veya suçlu hissetmektedir. Bu da sosyal ilişkilerde güvensizlik, terk edilme korkusu ve yoğun kaygıya yol açabilir (Jang, Song, & Kim, 2025).

Travmatik deneyimler sırasında oluşan duygular (korku, utanç, çaresizlik) işleminden geçirilmeden bastırılır ve ilerleyen dönemlerde çeşitli psikopatolojik durumlara zemin hazırlayabilir. Söz konusu duygular “donmuş” olarak kalır ve tetikleyici bir olayla gün yüzüne çıkarak dissosiyatif semptomlara, öfke patlamalarına ya da depresyona neden olabilir. Sosyal hizmet uzmanları, travma geçirmiş olan müracaatçılarda özellikle bahsedilen nörogelişimsel etkileri göz önünde bulundurarak müdahale planı oluşturmalıdır. Bilişsel kapasitenin, güven kurma sürecinin ve duygusal ifade yeteneğinin zarar görmüş olması, travma sonrası iyileşme sürecini derinleştirebilir. Bu nedenle psikoeğitim, duygusal ifade çalışmaları ve güvenli ilişki yönündeki çalışmalar sosyal hizmet müdahalesinin merkezinde yer almalıdır (Uddin, Islam, Lata, Nahar, Hossin, & Uddin, 2024).

Çocukluk çağında maruz istismar, kişinin psikolojik gelişimini uzun vadeli etkileyerek yetişkinlik döneminde çeşitli ruhsal bozuklukların ortaya

çıkmasına da neden olmaktadır. En sık rastlanan sorunlar arasında TSSB, depresyon ve anksiyete bozuklukları yer almaktadır. Yapılan çalışmalar, çocuklukta cinsel, fiziksel ya da duygusal istismara maruz kalanlarda söz konusu bozulmaların görülme oranının, istismara maruz kalmamış kişilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kong et al., 2021).

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)

TSSB geçmişte yaşanan ya da tanık olunan travmatik bir olayın kişi üzerinde kalıcı psikolojik etkiler bırakması sonucu ortaya çıkmaktadır. İstismar sonrası gelişen TSSB, genellikle yeniden yaşantılama, kaçınma davranışları, uyku bozuklukları, öfke patlamaları ile karakterizedir Söz konusu kişiler istismar anlarını tekrar tekrar zihinsel olarak canlandırabilir, bazı yerlerden ya da kişilerden kaçınma davranışı geliştirebilir. TSSB'nin kronikleşmesi durumunda sosyal işlevsellik de etkilenebilmektedir. İş, aile ve sosyal ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle cinsel istismara maruz kalanlarda TSSB'nin daha ağır seyretme olasılığının yüksek olduğundan bahsedilmektedir (Colburn et al., 2025).

Depresyon

Çocukluk çağı travmalarının depresyon üzerindeki etkiside oldukça belirgindir. Araştırmalar, çocuklukta yaşanan duygusal ihmalin yetişkinlikte değersizlik, ilgisizlik, enerji kaybı, motivasyon eksikliği ve intihar düşünceleri gibi depresif semptomları tetikleyebileceğini ortaya koymuştur. Özellikle yetişkinlik döneminde önemli yaşam geçişleri (evlilik, ebeveynlik, boşanma, iş kaybı gibi) bu kişilerde var olan depresif eğilimleri yeniden tetikleyebilmektedir (Kong, Goldberg, & Moorman, 2022).

Anksiyete Bozuklukları

Çocukluk çağı istismarına maruz kalanlarda yaygın görülen bir diğer sorun ise anksiyete bozukluklarıdır. Bu kişiler genellikle yoğun kaygı, endişe, panik ve fobiler geliştirme eğiliminde olabilmektedir. Maruz kalınan istismar, kişinin dünyayı tehlikeli, kontrolsüz ve güvensiz bir yer olarak algılamasına neden olabilmektedir Bu durum kişinin hem sosyal ilişkilerini hem de gündelik yaşamındaki rutinlerini zorlaştırabilir. Ayrıca sosyal kaygı gibi bozukluklar çocuklukta duygusal olarak ihmal edilenlerde daha sık görülür. Bu kişiler başkalarıyla ilişki kurarken aşağılanacaklarını ya da reddedileceklerini düşünerek sürekli tetikte yaşarlar (Uddin et al., 2024).

Tüm bunlar kapsamında kişilerin yaşadığı ruhsal belirtilerin dikkatle analiz edilmesi, gerekli durumlarda psikiyatriste, psikoterapiye veya rehabilitasyon hizmetlerine yönlendirmesi yapılmalıdır. Bunun yanı sıra,

bireysel görüşmeler ve grup çalışmaları yoluyla içsel kaynakların fark edilmesi ve baş etme becerilerinin geliştirilmesi de desteklenmelidir.

İlişki Kurma Güçlükleri ve Sosyal İzolasyon

Çocukluk çağı istismarı, kişinin yaşam boyu kuracağı ilişkilerin niteliğini etkilemesi açısından önemlidir. Özellikle bağlanma stillerinin oluştuğu erken dönemde güvenli bir bağlanma figüründen yoksun kalan çocuklar, yetişkinlikte yakın ilişkilere mesafeli, kontrolcü, kaçınan ya da bağımlı bir biçimde yaklaşabilir. Söz konusu durum, hem romantik ilişkilerde hem arkadaşlık ve iş ilişkilerinde ciddi sorunlara neden olabilir (Homan & Kong, 2024).

Bowlby'nin bağlanma kuramına göre, çocuklukta güvenli bağlanma geliştiremeyenler, ilerleyen yaşlarda da benzer ilişkişel zorluklar yaşamaya devam edebilir. Özellikle cinsel ya da duygusal istismara maruz kalanlarda kendine ve diğerlerine güvensizlik baskın olabilmektedir. Bu kişiler genellikle ya insanlara hiç yaklaşmamakta ya da aşırı derecede bağımlı ve onay arayıcı bir tutum sergilemektedirler (Kong, Goldberg, & Moorman, 2022). İlişkilerde sürekli olarak terk edilme korkusu, aldatılma kuşkusunu ya da sevgiyi hak etmeme duygusu hâkimdir. Bunun sonucunda genellikle kısa süren, dengesiz veya istismara açık ilişkiler kurabilirler. İstismar deneyimi romantik ilişkilerde aşırı kıskançlık, pasif-agresif tutumlar, cinsel işlev bozuklukları ve duygusal yakınlık kuramama gibi sorunlara da neden olabilir. Ayrıca bu bireylerin ebeveyn olduklarında, kendi çocuklarına karşı duygusal mesafe koymaları ya da aşırı korumacı olmaları mümkündür. Bu da “nesiller arası travma aktarımı” riskini ortaya çıkarır (Jang, Song, & Kim, 2025).

Çocukluk travması yaşayanların önemli bir kısmının, sosyal çevreyle ilişkilerinde de sınırlılıklar görülebilir. Güven sorunu, sosyal ortamlarda tetiklenme korkusu, utanma ve değersizlik duyguları kişiyi toplumdan uzaklaştırabilir. Bu durum özellikle duygusal istismara maruz kalanlarda daha belirgin olabilmektedir. Sosyal izolasyon yalnızca psikolojik bir sorun değil, aynı zamanda kişinin ekonomik, mesleki ve eğitimsel olanaklara erişimini de kısıtlayan bir faktördür. Araştırmalar, çocukluk travması yaşayanların sosyal destek ağlarının daha zayıf olduğunu ve yalnızlık duygusunun yaşam doyumunu ciddi biçimde düşürdüğünü göstermektedir (Kong et al. 2021).

Sosyal hizmet uzmanları söz konusu ilişki sorunlarını fark ederek sosyal ilişkiler kurulması ve sürdürülmesinde motive edici bir yaklaşımla çalışmalıdır. Güvenli bağlar kurabilecek destek gruplarına yönlendirilmesi, sosyal beceri eğitimi gibi müdahale yöntemleri bu alanda etkili yöntemlerdendir.

Ekonomik ve Eğitsel Sonuçlar

Çocukluk çağında yaşanan istismar yalnızca psikolojik ve sosyal değil, aynı zamanda ekonomik ve akademik yaşamı da önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Araştırmalar, erken yaşta travmaya maruz kalanların yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde akademik başarıda düşme, erken okul terkleri, düşük gelir, işsizlik ve ekonomik güvencesizlik gibi sorunlarla daha sık karşılaştığını göstermektedir (Jang, Song, & Kim, 2025; Godbout et al., 2025).

İstismara maruz kalan çocuklar genellikle dikkat eksikliği, öğrenme güçlüğü, okuldan kaçma, düşük özgüven ve davranış sorunları yaşamaktadır. Bu ise okul başarısını doğrudan etkileyerek eğitim hayatında sürekliliği zorlaştırabilir. Ayrıca, okul ortamı birçok çocuk için otorite figürleriyle ilişkiler, rekabet ortamı, değerlendirme sistemleri gibi tetikleyici unsurlar barındırabilir. Dolayısıyla travma sonrasında bu tür ortamlara uyum sağlamak, çoğu zaman zorlayıcı olabilmektedir (Uddin et al., 2024). Birçok çocuk, istismarın ardından okula devam etse bile sınıf içinde sessizlik, iç kapanma veya agresif davranışlar gösterebilir. Sosyal destekten yoksun kalan çocukların akademik gelişimi de bu nedenle sekteye uğramaktadır.

Çocuklukta yaşanan istismarın olumsuz etkileri mesleki yaşamı da etkileyebilir. Yapılan çalışmalarda çocukluk çağı istismarı ile erken yaşta iş gücüne katılım, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışma ve kariyer planlamasında yetersizlik arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Kong et al., 2021). Bunun temelinde özgüven eksikliği, yüksek stres seviyesi, başarısızlık korkusu ve sürekli onay arayışı gibi psikolojik faktörler yer almaktadır. Benzer şekilde eğitim ortamlarındaki gibi iş ortamında da otorite figürleriyle çatışma, eleştiriye karşı duyarlılık ve tükenmişlik gibi sorunlar da bu kişilerin iş yaşamında tutunmasını zorlaştırabilir. Bazı kişilerde, kendi yetkinliklerine rağmen iş yaşamına hiç katılamayacak düzeyde sosyal anksiyete ve izolasyon bulunabilir (Pettersson, Lucas, & Strandh, 2025).

Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları, çocukluk çağı istismarı yaşayanların yalnızca psikososyal ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda ekonomik güçlükleri ve eğitim alanındaki kayıplarını da göz önünde bulundurmalıdır. Travmanın sosyal belirleyicileri arasında sayılan söz konusu durumlar, kişilerin yaşam kalitesini önemli ölçüde düşürmektedir. Eğitim destek programları, mesleki rehabilitasyon, istihdam danışmanlığı ve sosyal yardımlar gibi müdahaleler ekonomik ve akademik hayata katılımı artırabilir. Özellikle genç yetişkinlik döneminde sunulan bu hizmetler, kişinin potansiyelini fark etmesini, hedefler belirlemesini ve sosyal olarak işlevsel bir yaşam kurmasını kolaylaştırabilir.

Madde Kullanımı ve Riskli Davranışlar

Çocukluk çağında istismara maruz kalanlarda yetişkinlik döneminde madde kullanımı ve diğer riskli davranış biçimlerine yönelme eğilimi oldukça yaygındır. Bu durum, travmatik yaşantılarla bir tür “baş etme” mekanizması olarak ortaya çıkabilir. İstismar sonrası yaşanan yoğun duygusal acı, suçluluk, utanç ve değersizlik duyguları, kişiyi uyuşturucu, alkol, sigara gibi bağımlılık yapıcı maddelere yöneltebilir (O’Shields, Slavich, & Mowbray, 2025).

Çocukluk travmaları, kişinin kendilik algısında da zedelenmelere neden olabilir. Bu kişiler çoğunlukla “eksik”, “kirli” ya da “suçlu” olduklarına inanırlar. Duygusal düzenleme becerileri gelişmediği için yoğun stres, yalnızlık ve boşluk hissi ile başa çıkmakta zorlanırlar. Bu da madde kullanımını hem bir kaçış aracı hem de kendini geçici olarak “normal” hissetmenin yolu hâline getirir (Godbout et al., 2025).

Madde kullanımı, başlangıçta rahatlatıcı bir etki sunsa da zamanla kişinin yaşamında akademik başarısızlık, sosyal ilişkilerin bozulması, ekonomik kayıplar, suç davranışları ve yeniden travmatizasyon gibi daha büyük sorunlara yol açabilir. Böylece kişinin bir “travma döngüsü” içine hapsediğundan bahsedilebilir.

Cinsel Riskler ve Kendine Zarar Verici Davranışlar

Özellikle cinsel istismara maruz kalmış bireylerde, yetişkinlikte cinsel kimlik karmaşası, riskli cinsel davranışlar, korunmasız ilişkilere yönelme ve hatta seks işçiliğine başlama gibi durumlar gözlemlenebilir. Kişi, kendi bedenine yabancılaşabilir ve bedenini değersizleştiren eylemlere karşı duyarsızlaşabilir. Bunlara ek olarak, istismar geçmişi olan bireylerde kendine zarar verme, intihar düşünceleri ve tehlikeli davranışlar (yüksek hızda araç kullanma vb.) gibi yıkıcı tutumlar da oldukça yaygındır (Colburn et al., 2025).

Sosyal hizmet uzmanları için madde bağımlılığı ve riskli davranış gösteren bireylerle çalışmak özel uzmanlık gerektiren bir alandır. Bu bireylerle kurulacak ilişkide suçlayıcı ve yargılayıcı bir tutumdan kaçınmak, duygularını anlamak ve güvene dayalı bir ilişki kurmak büyük önem taşır.

Travma temelli yaklaşımlar bu kişilerin istismar deneyimlerinin davranışları üzerindeki etkisini fark etmesini sağlar. Bağımlılık tedavilerine yönlendirme, psikososyal destek, grup çalışmaları ve koruyucu sosyal çevre oluşturulması gibi müdahaleler hem madde kullanımıyla hem de diğer zarar verici davranışlarıyla baş etmesine yardımcı olabilir (Pettersson, Lucas, & Strandh, 2025). Çocukluk çağı istismarının uzun vadeli etkileri göz önünde bulundurulduğunda, sosyal hizmetin müdahale alanı hem koruyucu hem de onarıcı bir nitelik taşımaktadır. Sosyal hizmet uzmanları sadece geçmiş

travmanın etkilerini değil, mevcut yaşam koşullarını, ilişkileri ve bugünkü işlevselliği de değerlendirerek bütüncül ve travma odaklı müdahale planları oluşturabilir.

Travma Odaklı Sosyal Hizmet Yaklaşımları

Modern sosyal hizmet uygulamaları içinde en etkili modellerden biri Travma Bilgili Yaklaşımdır (TBY). Bu yaklaşım, kişinin geçmiş yaşantılarını yalnızca birer semptom kaynağı olarak değil, davranışlarının ve iç dünyasının bir parçası olarak kabul eder. TBY çerçevesinde çalışan sosyal hizmet uzmanları, kişinin güçlü yönlerine odaklanarak güvenli bir mesleki ilişki ile kişiyi yeniden travmatize etmeyecek şekilde müdahalelerde bulunur

TBY ile çalışan sosyal hizmet uzmanları kişinin yaşadığı istismarın,

- Hayatta kalma stratejilerine nasıl dönüştüğünü,
- Güven ilişkilerinde nasıl savunmacı kalıplar geliştirdiğini,
- Kendilik algısını nasıl biçimlendiğini analiz etme becerisine sahip olmalıdır (Jang, Song, & Kim, 2025).

Sosyal Hizmet Müdahale Yöntemleri

Çocukluk çağı istismarına maruz kalan bireylerle gerçekleştirilen müdahaleler, kişinin sosyal çevresi, ekonomik durumu, aile dinamikleri ve toplumsal uyumu gibi birden çok yaklaşımı içermelidir. Sosyal hizmet disiplinde travma odaklı uygulamalar, hem birey hem de toplum temelli kapsamda sunulabilir.

Bireysel Düzeydeki Çalışmalar

Travmaya maruz kalmış kişilerle yürütülen bireysel düzeydeki çalışmalar sosyal hizmet müdahalelerinin temelini oluşturur. Bu tür müdahalelerde amaç travma nedeniyle zedelenen güven ilişkilerini onarmak, duyguları tanıyıp düzenleme becerilerini geliştirmek ve yaşam öyküsünü yeniden anlamlandırmasına destek olmaktır. Kişi merkezli yaklaşım, müracaatçı ile kurulan mesleki ilişkiyi derinleştirirken, travma sonrası büyüme ile kişinin yaşadığı olumsuz deneyimlerden psikolojik olarak güçlenerek çıkmasına katkı sağlanır (Lindenbach et al., 2025). Özellikle TSSB, depresyon ve anksiyete gibi durumlarda sosyal hizmet uzmanının bireysel müdahaleleri, yalnızca semptomları azaltmakla kalmaz, kişinin psikososyal işlevselliğini de artırır.

Travma Temelli Grup Müdahaleleri

Travma temelli grup müdahaleleri, benzer yaşantılara sahip kişilerin güvenli ve destekleyici bir ortamda bir araya gelmelerini sağlar. Bu gruplar aracılığıyla kişiler yalnız olmadıklarını fark ederek, duygularını ifade etme

ve baş etme stratejilerini paylaşma imkânı bulurlar. Özellikle çocukluk çağı cinsel istismarı sonrası gelişen suçluluk, utanç ve bozulmuş beden algısı gibi belirtilerde grup çalışmalarının etkili olduğu ifade edilmektedir. Grup süreci, kişinin özyeterlilik düzeyini artırarak sosyal ilişki kurma becerilerini artırmakta ve birlikte iyileşmeyi desteklemektedir. (Hamby, 2025).

Toplum Temelli Müdahaleler

Travmaya maruz kalanların iyileşme süreci yalnızca bireysel destekle sınırlı değildir. Kişinin sosyal yaşama yeniden katılımı göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları kişileri barınma, istihdam, eğitim ve sosyal yardımlar gibi temel yaşam alanlarında desteklemektedir (Jang, Song, & Kim, 2025).

Aile Temelli Müdahale Modelleri

Çocukluk çağındaki istismarların önemli bir bölümü aile içinde meydana geldiğinden, müdahale süreçlerinin aile sistemini de kapsayacak biçimde yapılandırılması gereklidir. Sosyal hizmet uzmanları, çocukla güvenli bağ kurulmasını destekleyen müdahaleler uygularken ebeveynlere çocuk gelişimi, travmanın etkileri ve koruyucu aile ortamı oluşturma konusunda psikoeğitimler vermelidir (Chikwava, Cordier, Ferrante, & O'Donnell, 2025). Ayrıca aile içi rollerin yeniden yapılandırılması ve çocuk koruma yöntemlerinin uygulanması, travmanın yeniden yaşanmasını engellemek için önemli bir yerde durmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanları, çocukluk çağı istismarı ve özellikle cinsel istismar vakalarıyla çalışırken belirli etik ve mesleki ilkeleri titizlikle gözetmelidir. Müracaatçının mahremiyetinin korunması ve bilgilerinin gizliliğine riayet edilmesine önem verilir. Bu tür durumlarda güven ilişkisi, müdahale sürecinin sağlıklı yürümesi açısından gereklidir. Ayrıca kişinin travmatik yaşantılarını paylaşması yönünde zorlamaya gidilmemelidir. Zorlayıcı yaklaşımlar, yeniden travmatize olma riskini artırabilir ve kişinin mevcut psikolojik durumunu daha da hassas hâle getirebilir. Tüm müdahaleler, yargılayıcı ya da normatif bakış açılarından uzak, kişinin kendi iç ve dış kaynaklarını keşfetmesini, güçlenmesini destekleyecek biçimde yapılandırılmalıdır.

Öte yandan çocukluk çağı istismarları kişinin yaşam boyu süren bir travma zinciriyle karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Fiziksel, cinsel, duygusal ya da ihmal olarak görülebilen söz konusu istismar türleri yalnızca çocukluk dönemini değil, yetişkinlikteki psikososyal, akademik, mesleki ve ekonomik yaşantıyı da etkilemektedir. Söz konusu etkiler, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, sosyal izolasyon, madde kullanımı ve riskli davranışlar gibi şekillerde ortaya çıkmakla birlikte yaşam kalitesinin

düşmesine de neden olabilmektedir (O'Shields, Slavich, & Mowbray, 2025; Godbout et al., 2025).

Sosyal hizmet kapsamında bakıldığında, çocukluk istismarına maruz kalanlara yönelik müdahale, yalnızca bireysel düzeyde sınırlı kalmayıp, toplumsal farkındalığın artırılması, önleyici politikaların güçlendirilmesi, kurumsal destek mekanizmalarının erişilebilirliği gibi bütüncül destek hizmetleri gözetilerek sunulmalıdır. Özellikle sosyal hizmet uzmanlarının travma bilgisi ve travma odaklı yaklaşımları kullanması önemli bir yerde durmaktadır (Jang, Song, & Kim, 2025).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çocukluk çağı istismarına maruz kalanların büyük bir çoğunluğu kurumlara ancak yetişkinlik döneminde ya da ağır durumlar geliştiğinde başvurabilmektedir. Bu nedenle, okul, sağlık merkezleri, sosyal hizmet merkezleri gibi kuruluşlarda görev yapanların istismarın erken belirtilerini fark edebilmesi amacıyla travma duyarlılığını geliştirmiş olması yarar sağlayacaktır. Erken tanı, hızlı yönlendirme ve uygun izleme sistemlerinin kurulması çocukların erken yaşlarda koruma mekanizmalarına erişmesini sağlayacaktır.

Sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, psikiyatristler, çocuk gelişimciler ve öğretmenler gibi çocukla doğrudan çalışan tüm profesyonellere, travma bilgili bakış açısının kazandırılması gereklidir. Öte yandan istismar geçmişli olan yetişkinlerin yalnızca bireysel düzeyde desteklenmesi yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, yerel yönetimler, belediyeler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklığıyla yürütülecek, madde bağımlılığı, işsizlik, sosyal izolasyon gibi alanları hedefleyen toplum temelli programlara da ihtiyaç vardır. Psikososyal destek grupları, istihdam atölyeleri, yaşam becerileri eğitimi ve sosyal katılım projeleri gibi programlar toplumsal bağların yeniden kurulması açısından gereklidir.

Türkiye'de çocukluk çağı travmalarına özel çalışan merkez sayısı hâlâ sınırlıdır. TRSM (Toplum Ruh Sağlığı Merkezi), SHM (Sosyal Hizmet Merkezi), ÇİM (Çocuk İzlem Merkezi) gibi kurumların uzun süreli psikososyal destek sunabilen yapılar hâline dönüştürülmesi gerekmektedir. Söz konusu merkezlerde travma alanında ihtisaslaşmış sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar ekip hâlinde çalışarak kişilerin yalnızca mağduriyet değil, iyileşme sürecine dair ihtiyaçlarını bütüncül olarak ele almalıdır.

Çocukluk çağı istismarının görünmeyen etkilerini toplumun geniş kesimlerine duyurmak amacıyla ulusal düzeyde medya kampanyaları ve kamu spotları yürütülmelidir. Bilgilendirme çalışmaları yalnızca istismarın zararlarını değil, nereden yardım alınabileceğini, şikâyet ve sosyal destek

mekanizmalarını içermelidir. Millî Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve RTÜK iş birliğiyle yürütülecek bu çalışmalar, öğretmenler, ebeveynler ve gençler için hazırlanacak hedef kitleye özel içeriklerle desteklenebilir.

Çocuklukta maruz kalınan travmalar, zamanla görünmezleşebilir ancak etkileri kişinin davranışlarında, duygularında ve ilişkilerinde iz bırakmaya devam eder. Sosyal hizmet, bu izlerin dönüştürülebileceği, kişinin yeniden güçlenebileceği bir alan sunmada yararlıdır. Dolayısıyla, çocukluk çağı istismarlarına maruz kalanların yetişkinlikte yalnız olmadıklarını hissetmeleri sosyal hizmetin güvenli bir alan oluşturmasıyla mümkündür denebilir.

KAYNAKÇA

- Chikwava, F., Cordier, R., Ferrante, A., & O'Donnell, M. (2025). Resilience and mental health among care leavers: Role of social inclusion, self-determination, and independent living skills. *Child Abuse & Neglect*, 165, 107489. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2025.107489>
- Colburn, D., Mitchell, K. J., Gewirtz-Meydan, A., Finkelhor, D., Turner, H. A., & O'Brien, J. E. (2025). Life impact following childhood image-based sexual abuse victimization among a sample of young adults. *Child Abuse & Neglect*, 167, 107584. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2025.107584>
- Euronews Türkiye. (2024). *Çocukların cinsel istismarı hakkında 2023'te 40.713 yeni dosya açıldı*. <https://tr.euronews.com/2024/09/09/cocuklarin-cinsel-istismari-hakkinda-2023te-40000den-fazla-dosya-acildi>
- Godbout, N., Vaillancourt, S.-E., Ledoux-Labelle, M.-J., Gewirtz-Meydan, A., Vaillancourt-Morel, M.-P., Brassard, A., & Hébert, M. (2025). Cumulative childhood trauma and life satisfaction in men: The role of complex posttraumatic stress and its dimensions. *Child Abuse & Neglect*, 139, 107485. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2025.107485>
- Hamby, M. E. (2025). Trauma-informed care in nursing education. *Nurse Education Today*, 152, 106777. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2025.106777>
- Homan, K. J., & Kong, J. (2024). Sibling support exchange in late adulthood moderates the long-term impact of childhood neglect on psychological outcomes. *Aging & Mental Health*, 28(1), 45–53. <https://doi.org/10.1080/13607863.2023.2208082>
- Jang, H., Song, K., & Kim, J. (2025). Unraveling gender and racial/ethnic differences in the life course pathways from adverse childhood experiences to economic disadvantage in adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 167, 107595. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2025.107595>
- Kong, J., Goldberg, J., & Moorman, S. (2022). Childhood abuse and adult relationships with perpetrating parents: Impacts on depressive symptoms of caregivers of aging parents. *Aging & Mental Health*, 26(8), 1541–1550. <https://doi.org/10.1080/13607863.2021.1950612>
- Kong, J., Liu, Y., Goldberg, J., & Almeida, D. M. (2021). Adverse childhood experiences amplify the longitudinal associations of adult daily stress and health. *Child Abuse & Neglect*, 122, 105337. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105337>
- Lindenbach, D., Desai, P., Berza, V., Lee, J., Okoye, H., Herman, P., ... & Wang, E. Y. (2025). A scoping review on the neurosequential model. *Child Abuse & Neglect*, 170, 107745. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2025.107745>
- O'Shields, J. D., Slavich, G. M., & Mowbray, O. (2025). Adverse childhood experiences, inflammation, and depression: Evidence of sex- and stressor-specific effects in a nationally representative longitudinal sample of U.S. adolescents. *Psychological Medicine*, 55, e140. <https://doi.org/10.1017/S0033291725001102>

- Pettersson, R., Lucas, S., & Strandh, M. (2025). Patterns of violence exposure in a life-course perspective and associations to mental and physical health problems and health-related risk behaviors among women and men in Sweden: A latent class analysis. *SSM – Population Health*, 32, 101874.
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2024). *Adalet İstatistikleri 2024 / Justice Statistics 2024* [Resmi rapor]. Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/7042025092455Adalet_%C4%B0statistikleri_2024%20T%C3%BCrk%C3%A7e_Ingilizce.pdf
- Uddin, H., Islam, A., Lata, L. N., Nahar, S., Hossin, M. Z., & Uddin, J. (2024). Associations of threat and deprivation-related childhood exposures with children's mental health and flourishing: The moderating role of family resilience. *Children and Youth Services Review*, 166, 107912. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107912>
- UNICEF. (2023). *Child protection overview*. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/overview/>

YAŞLI İSTİSMARININ YENİ YÜZÜ: DİJİTAL DOLANDIRICILIK VE FİNANSAL KIRILGANLIK

“ ”

Sezen SONER AYKUT¹

¹ Dr. Sezen SONER AYKUT Bağımsız Araştırmacı
sezenoneraykut@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6578-8589

Giriş

Dünya hızlı bir teknolojik dönüşüm içerisinde. Dijitalleşme, günlük yaşamı kolaylaştıran pek çok imkân sunmakla birlikte, özellikle dijital okuryazarlık düzeyi sınırlı olan yaşlı bireyler açısından yeni riskleri ve kırılganlık alanlarını da beraberinde getirmektedir. Dijitalleşme, yaşlı bireyler için banka işlemlerinden kamu hizmetlerine, sosyal ilişkilerden sağlık uygulamalarına kadar pek çok alanda yaşamı kolaylaştırırken, aynı anda finansal istismar ve dolandırıcılık riskini de görünür biçimde artırmaktadır. Güncel literatür, finansal istismarın yaşlı istismarının en yaygın fakat çoğu zaman en az fark edilen türlerinden biri olduğunu ve dijital ortamların bu süreci daha karmaşık ve tespit edilmesi güç bir hâle getirdiğini ortaya koymaktadır (Bradley, 2025; Hafemeister, 2003; Zhang ve ark., 2023).

Dijital dolandırıcılık yalnızca maddi kayıp anlamına gelmemekte; aynı zamanda bireyin güven duygusunu, özsaygısını ve sosyal ilişkilerini sarsan çok boyutlu bir istismar biçimi olarak değerlendirilmektedir. Yaşlı bireylerin çevrimiçi finansal istismara maruz kalma riskinin artmasında birden fazla etken rol oynamaktadır. Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkabilen bilişsel zorlanmalar, bilginin hızlı işlenmesi ve risk değerlendirmesi gibi süreçleri güçleştirebilmekte; dijital yoksunluk ve dijital ayırım ise dolandırıcılık girişimlerinin daha kolay ikna edici olmasına zemin hazırlamaktadır.

Özellikle çevrimiçi bankacılık, sahte yatırım fırsatları, kimlik hırsızlığı ve sahte kamu/finans kurumu temsilciliği ve sosyal medya ya da çevrim içi platformlar üzerinden kurulan güven ilişkisine dayalı dijital dolandırıcılık biçimleri, yaşlı istismarının yeni ve hızla yaygınlaşan yüzünü oluşturmaktadır. Bunun yanında yalnızlık, bağımlılık, sosyal izolasyon ve güven arayışı gibi psikososyal etkenler; özellikle kendisini “resmî”, “otorite” veya “yardım edici” gibi gösteren dijital dolandırıcılık türlerini daha etkili hâle getirebilmektedir (Recupero, 2023). Bu dolandırıcılık biçimleri yaşlı bireyler için önemli risk alanları oluşturmaktadır.

Gerontoloji, yaşlanma sürecini; biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla birlikte ele alan, yaşlı bireylerin sağlık, işlevsellik, yaşam kalitesi ve toplumsal yaşamdaki konumlarını inceleyen disiplinler arası bir bilim alanı olarak tanımlanmaktadır (Musselwhite, 2025). Gerontoloji alanı, yaşlıların dijital dolandırıcılığa karşı neden daha kırılgan olabileceğini anlamak açısından önemli bir kuramsal ve bilimsel temel sunmaktadır. Bilişsel değişimler, duyuşsal kayıplar, kronik hastalıklar, yaşam doyumu ve yalnızlık gibi faktörler; yaşlı bireyin dijital ortamdaki karar verme süreçlerini doğrudan etkileyen unsurlardır. Ancak bu durum yaşlı bireyleri pasif ya da güçsüz aktörler olarak tanımlamak anlamına gelmemektedir. Yaşlı bireyler için oluşan risklerin doğru analiz edilmesi ve güçlendirme odaklı bir yaklaşım geliştirilmesini

gerekmektedir. Bu noktada da sosyal hizmet disiplini devreye girmektedir. Sosyal hizmet, bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların refahını artırmak, sosyal işlevselliği güçlendirmek ve yaşam kalitesini geliştirmek amacıyla uygulanan uygulamaya dayalı bir meslek ve akademik disiplin olarak tanımlanmaktadır (International Federation of Social Workers [IFSW], 2014). Bu tanıma göre sosyal hizmet; sosyal değişimi ve toplumsal gelişimi destekler, sosyal uyumu güçlendirmekte ve insanların güçlenmesini, özgürleşmesini ve hayatta karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilme kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Sosyal hizmet; koruyucu-önleyici çalışmalar, danışmanlık, psiko-sosyal destek, savunuculuk ve politika geliştirme gibi işlevleriyle yaşlı bireylerin dijital dünyada güvenli biçimde varlığını sürdürebilmesine katkı sunmaktadır. Dijital finansal istismar bu yönüyle yalnızca bireysel bir sorun değil, aynı zamanda sosyal politika ve insan hakları bağlamında ele alınması gereken bir refah ve sosyal adalet meselesi olarak görülmektedir.

Bu çalışmada, yaşlı istismarının bir alt türü olarak dijital dolandırıcılık ve finansal kırılganlık, gerontolojik ve sosyal hizmet perspektiflerinin kesişiminde ele alınacaktır. Gerontoloji alanının sunduğu yaşlanma biyolojisi, bilişsel değişim, duyuşsal kayıplar ve çoklu hastalıklar gibi çerçeveler; yaşlı bireylerin risk profilini anlamaya olanak sağlarken, sosyal hizmet disiplini hak temelli yaklaşım, güçlendirme, savunuculuk, sosyal politika geliştirme ve koruyucu-önleyici müdahaleler açısından yol gösterici bir zemin sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, dijital finansal istismarın başlıca biçimleri ve sonuçları tartışılacak; dijital çağda yaşlı istismarının dönüşen yapısı bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilecektir. Ayrıca, elde edilen değerlendirmelerin yaşlı bireylerin ekonomik güvenliğinin korunmasına ve onurlu yaşlanma hakkının desteklenmesine katkı sunması amaçlanmaktadır.

Finansal İstismar ve Dijital Dolandırıcılığın Çerçevesi

Yaşlı istismarı türlerinden biri olan yaşlının finansal istismarı genellikle yaygın ancak görünürlüğü düşük bir istismar türü olarak ele alınmaktadır (Greene, 2021; Zhang ve ark., 2023). Genel olarak finansal istismar, yaşlı bireyin para, mal varlığı ya da mülkiyet haklarının; baskı, aldatma, manipülasyon, hile ya da izinsiz kullanım yoluyla, onun rızası olmaksızın veya rızası çarpıtılarak el değiştirmesi biçiminde tanımlanmaktadır (Hafemeister, 2003; Ünlü, 2019). Bu süreç kimi zaman açık bir zorlayıcılık, kimi zaman ise güven ilişkilerinin suistimali şeklinde ortaya çıkmakta; doğrudan maddi kaybın yanı sıra, güven duygusunun sarsılması, utanç ve bağımsızlık kaybı gibi psikososyal sonuçlar da doğurmaktadır.

Finansal istismar literatürde çoğunlukla aile içi ve yakın çevre bağlamında incelenmektedir. Bu çerçevede özellikle aile üyeleri, akrabalar ya da bakım verenlerin, yaşlı bireyin banka hesaplarına yetkisiz erişim sağlaması, emekli

maaşını kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, vekâletname ve benzeri yasal araçları kötüye kullanması ya da mülkiyet haklarını hileli yollarla devralması, sık karşılaşılan istismar biçimleri arasında tanımlanmaktadır (Hafemeister, 2003; Ünlü, 2019). Bu tür durumlarda finansal istismarın görünür olmamasında; aile içi bağların kopmasından duyulan kaygı, utanç ve suçluluk duyguları, aile bireylerini “şikâyet etme” konusundaki isteksizlik ve yaşlı kişinin ekonomik ya da bakım açısından istismarcıya bağımlı olması gibi etkenler belirleyici rol oynamaktadır.

Son yıllarda teknolojinin hızla gelişmesi ile beraber dijitalleşme toplumsal yaşamın her alanına girmektedir. Dijital teknolojilerin gündelik yaşama yoğun biçimde dâhil olması, finansal istismarın niteliğini de önemli ölçüde dönüştürmektedir. Bankacılık işlemlerinin çevrimiçi platformlar üzerinden yürütülmesi, kamu hizmetlerine e-devlet kanallarıyla erişim, fatura ödeme, alışveriş ve yatırım süreçlerinin dijital ortama taşınması; finansal suistimal için de yeni fırsat alanları yaratmaktadır. Buna ek olarak, sosyal iletişim ve gündelik sosyalleşme pratiklerinin de giderek çevrimiçi ortamlara kayması, yaşlı bireylerin dijital mecralarda daha fazla ve daha sürekli yer almasına yol açmakta; bu durum dolandırıcılık girişimlerinin ulaşılabilirliğini ve etkisini artırmaktadır (Consumer Financial Protection Bureau [CFPB], 2022; Oğuz Özgür, 2024; Zhang ve ark., 2023). Dijital ortam, istismarcıların fiziksel olarak yaşlı bireyle aynı mekânda bulunmadan, farklı ülkelerden dahi etkileşim kurabilmesine olanak sağlamakta; kimlik gizleme, sahte hesap kullanma ve çok sayıda kişiye aynı anda ulaşma imkânı, dolandırıcılık yöntemlerini daha sofistike ve tespit edilmesi güç hale getirmektedir.

Dijital dolandırıcılık, finansal istismarın bu yeni bağlamını tanımlamak için kullanılan çatı kavramlardan biri olarak değerlendirilebilmektedir. Burada temel amaç, yaşlı bireyin kişisel ve finansal bilgilerini ele geçirmek veya doğrudan para transferi yaptırmaktır. Oltalama (phishing) olarak adlandırılan yöntem, bu çerçevede sık karşılaşılan ve en ciddi suç biçimlerden biri olarak tanımlanmaktadır. Banka, kamu kurumu ya da bilinen bir şirketten gönderilmiş gibi görünen e-posta, kısa mesaj veya anlık bildirimler aracılığıyla, yaşlı bireyden kimlik bilgileri, kart numaraları, şifreler veya tek kullanımlık doğrulama kodları istenmekte; bireylerin hızlı ve düşünmeden hareket etmesi hedeflenmektedir (Alwanain, 2020).

Vising olarak adlandırılan yöntemde, telefon ya da çevrimiçi iletişim kanalları aracılığıyla resmi kurum ve kuruluşları temsil ettiği izlenimini veren kişiler tarafından yapılan yönlendirici bildirimler aracılığıyla yaşlı bireylerde kaygı ve panik duygusu oluşturulmaktadır. “Hesabınız risk altında”, “şüpheli bir işlem tespit edildi” veya “acil finansal yükümlülüğünüz bulunuyor” gibi ifadelerle sürdürülen bu iletişim süreci, bireyin karar verme kapasitesini baskı altında bırakmakta ve güven ilişkisine dayalı bir ikna ortamı yaratmaktadır.

Bu süreçte kimi zaman doğrudan para transferi talep edilmekte, kimi zaman ise çeşitli manipülasyon teknikleri aracılığıyla kişisel ve finansal verilerin ele geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bu durum, özellikle dijital becerileri sınırlı ve risk algısı yüksek olan yaşlı bireyler açısından önemli bir istismar ve mağduriyet alanı oluşturmaktadır (Yeboah-Boateng ve Amanor, 2014).

Dijital finansal istismarın bir diğer biçimi de yatırım dolandırıcılığı yani sahte yatırım fırsatları ve yüksek getiri vaatleridir. Özellikle emeklilik döneminde birikim yapmaya çalışan veya sınırlı gelirini artırma arayışında olan yaşlı bireyler, kısa sürede yüksek kazanç sağlayacağı iddia edilen yatırım araçlarına yönlendirilebilmekte; kripto para, döviz, hisse senedi ya da çeşitli fonlar üzerinden gerçek dışı vaatlerle kandırılabilir (Greene, 2021; U.S. Securities and Exchange Commission [SEC], 2018). Bu tür dolandırıcılık girişimlerinde, sözde uzman görüşleri, sahte referanslar, sosyal medya reklamları ve profesyonel görünümlü internet siteleri kullanılarak güven duygusu pekiştirilmektedir.

Çevrimiçi ilişkiler ve sosyal medya tabanlı dolandırıcılık da finansal istismarın yeni biçimleri arasında yer almaktadır. “Romance scam” olarak kavramsallaştırılan bu durumlarda, çoğu zaman sosyal medya ya da çevrimiçi platformlarda duygusal yakınlık kurulan kişiler, zamanla yaşlı bireyden para talep etmeye, borç istemeye veya çeşitli gerekçelerle finansal destek talebinde bulunmaya başlamaktadır (Doyle, 2022). Bu süreçte yalnızlık, duygusal destek ihtiyacı ve aidiyet arayışı sömürülmekte; istismar, çoğu zaman yaşlı birey tarafından uzun süre “ilişki” olarak algılanmakta, bu nedenle dolandırıcılık olduğunun fark edilmesi gecikebilmektedir.

Kimlik hırsızlığı ve hesap ele geçirme ise dijital finansal istismarın daha uzun vadeli ve sistematik biçimlerinden biridir. Dolandırıcılar, çeşitli kaynaklardan topladıkları kişisel veriler aracılığıyla sahte hesaplar açabilmekte, kredi çekeebilmekte veya var olan banka ve kredi kartı hesaplarını ele geçirebilmektedir (Anderson ve ark., 2008; DeLiema ve ark., 2020). Bu tür durumlarda yaşlı birey, çoğu zaman ancak borç bildirimi, hesap dokümanı ya da icra işlemi gibi sonuçlarla karşılaştığında istismardan haberdar olmakta; süreç hem hukuki hem de psikososyal açıdan zorlayıcı bir hale gelmektedir.

Dijital finansal istismarı klasik finansal istismardan ayıran en önemli özelliklerden biri, istismarcı ile mağdur arasındaki mesafenin artık fiziksel değil, dijital olmasıdır. Bu durum bir yandan istismarın tespitini ve faille yüzleşmeyi zorlaştırırken, diğer yandan aynı anda çok sayıda kişiyi hedef alan, organize ve profesyonel dolandırıcılık ağlarının oluşmasına olanak tanımaktadır (CFPB, 2022). Ayrıca, dijital dolandırıcılık girişimlerinin çoğu, yaşlı bireyin yaşam alanına “ekran” üzerinden girdiği için, klasik anlamda bir “yabancıyla karşılaşma” deneyimi yaşanmamakta; bu da risk algısını azaltabilmektedir.

Sonuç olarak, finansal istismar ve dijital dolandırıcılık, yaşlı istismarının giderek daha fazla dikkat çeken ve karmaşık hale gelen bir boyutunu oluşturmaktadır. Klasik olarak aile içi ve yakın çevre bağlamında tartışılan finansal istismar, dijitalleşmeyle birlikte sınırları belirsiz, teknik ve çoğu zaman uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Burada ortaya konan çerçeve, dijital finansal istismarın kapsamını ve temel işleyiş mekanizmalarını sistematik biçimde açıklığa kavuşturmaktadır. Bu tartışmalar, izleyen bölümlerde ayrıntılandırılacak konuların anlaşılması açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Dijital Finansal İstismar Bağlamında Yaşlı Bireylerin Kırılabilirlik Faktörleri

Dijital finansal istismar ve çevrimiçi dolandırıcılık süreçlerinde yaşlı bireylerin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek risk altında olduğu sıklıkla vurgulanan bir gerçektir. Bu kırılabilirlik tek bir nedene indirgenememekte; bilişsel süreçler, psikososyal dinamikler, dijital beceri düzeyi, toplumsal sosyalleşme biçimleri ve ekonomik koşulların etkileşimiyle ortaya çıkan çok boyutlu bir durum olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin dijital finansal istismara maruz kalma olasılıklarını artıran faktörleri anlamak, önleyici stratejilerin geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Yaşlanma, biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları içeren çok boyutlu bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu sürecin doğal bir parçası olarak, ileri yaşlarda işlem hızı, episodik bellek ve yürütücü işlevler gibi alanlarda bilişsel performansta değişiklikler veya gerilemeler gözlemlenebilmektedir (Kızgut ve Can, 2024; Şimşek ve Çakar, 2025). Bilişsel süreçlerdeki bu değişimler, yaşlı bireylerin bu tür dolandırıcılık girişimlerine karşı daha savunmasız hale gelmesinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Yaşlanmayla birlikte dikkat, bellek, işlem hızı ve risk değerlendirme kapasitesinde ortaya çıkabilen yavaşlamalar, bireyin gelen bilgiyi hızlı ve eleştirel bir süzgeçten geçirmesini zorlaştırabilmektedir. Bu bağlamda, karar verme süreçlerini baskılayan ve eleştirel değerlendirmeyi zorlaştıran dolandırıcılık mekanizmaları karşısında risk düzeyi belirgin biçimde yükselmektedir. Ayrıca, bilişsel değişim yaşayan bireyler çoğu zaman dolandırıcılık girişimini geç fark etmekte ya da durumu yorumlamakta zorlanabilmektedir. Bu nedenle bilişsel kırılabilirlik, dijital finansal istismar bağlamında göz ardı edilemeyecek temel faktörlerden biridir (CFBP, 2022; Recupero, 2023; SEC, 2018).

Psikososyal etkenler de kırılabilirlik düzeyini artıran önemli bir başka boyutu oluşturmaktadır. Literatürde yalnızlık, sosyal izolasyon ve duygusal destek ihtiyacının yaşlı bireyleri manipülasyona daha açık hale getirdiği vurgulanmaktadır (CFBP, 2022; Greene, 2021). Özellikle çevrimiçi ilişkiler üzerinden geliştirilen güven temelli dolandırıcılık türlerinde, bireyin

duygusal bağ kurma ihtiyacı ve birileriyle temas hâlinde olma isteği sömürülebilmektedir. Bu durum, romantik dolandırıcılık olarak adlandırılan süreçlerde belirgin biçimde görülmekte; yaşlı bireyler çoğu zaman kendilerini bir dolandırıcılık içinde değil, bir ilişki içinde gördükleri için ekonomik sömürünün daha uzun süre devam etmesine zemin hazırlayabilmektedir (Doyle, 2022).

Dijital okuryazarlık düzeyinin sınırlı olması ise bir başka kritik kırılma alanıdır. Günlük yaşamın giderek dijitalleşmesi, bankacılık işlemleri, kamu hizmetlerine erişim, alışveriş ve sosyalleşme gibi süreçlerin çevrim içi kanallara taşınmasına yol açmaktadır. Yaşlı bireylerin dijital araçları kullanım becerilerindeki sınırlılıklar, dijital yoksunluk ve dijital ayırım gibi olgular çevrimiçi dolandırıcılık girişimlerini tanımlama ve bunlara karşı koyma kapasitelerini düşürmektedir. Özellikle, sahte ve gerçek içerikleri ayırt etme, dijital iletişimdeki güvenlik işaretlerini yorumlama ve risk algılayma konularında yaşanan zorluklar, dolandırıcılık taktiklerinin etkinliğini artıran kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Greene, 2022; Shang ve ark., 2022). Ayrıca dijital ortamda kullanılan teknik dil, çok aşamalı güvenlik süreçleri ve hızlı karar verme gerektiren mekanizmalar da riskin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Toplumsal sosyalleşme süreçleri ve kuşaklar arası öğrenme dinamikleri de bu bağlamda önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. İleri yaş kuşakları, geçmiş yaşantılar ve kültürel değerlerin etkisiyle otorite konumunda bulunan kişi ve yapılara yönelik daha yüksek düzeyde güven geliştirme eğilimi göstermektedir. Bu durum, resmî görünüm ve otorite çağrışımı içeren iletişim biçimlerine karşı eleştirel değerlendirme kapasitesinin zayıflamasına yol açabilmekte; böylelikle manipülasyona dayalı girişimlerin daha ikna edici ve etkili bir şekilde sonuçlanmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Ekonomik koşullar ise kırılma alanı hem doğrudan hem dolaylı olarak besleyen bir başka unsurdur. Yaşlı bireylerin emekli maaşı, birikim ve gayrimenkul gibi ekonomik kaynaklara sahip olmaları, onları dolandırıcılar için hedef grup hâline getirmektedir. Bununla birlikte gelir güvencesinin sınırlı olduğu durumlarda, hızlı kazanç ve yüksek getiri vaatleri daha cazip görünmekte; bu durum sahte yatırım girişimlerine yönelik kırılma alanı artırmaktadır (SEC, 2018; CFPB, 2022). Dolayısıyla ekonomik kaynaklara sahip olmak, paradoksal biçimde, hem istismarın hedefi olma olasılığını artırmakta hem de yaşanan kayıpların yaşam kalitesi üzerindeki etkisini derinleştirmektedir.

Tüm bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde, yaşlı bireylerin dijital finansal istismar karşısındaki kırılma alanı; biyolojik, bilişsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik düzeylerin kesişiminde ortaya çıkan karmaşık bir yapı

olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kırılganlığa yönelik çözüm üretme çabalarının yalnızca bireysel sorumlulukla sınırlandırılması mümkün olmamaktadır. Konunun, yaşlanma politikaları, dijital kapsayıcılık, tüketici hakları ve koruyucu sosyal mekanizmalarla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, dijital finansal istismarın yalnızca teknik bir güvenlik sorunu değil; aynı zamanda sosyal adalet ve insan onuru ile ilişkili bir refah meselesi olduğunu göstermektedir.

Gerontoloji ve Sosyal Hizmet Perspektifinden Dijital Finansal İstismara Bütüncül Bir Yaklaşım

Dijital finansal istismar, yalnızca bireysel hataların veya teknik bilgi eksikliğinin sonucu olarak değerlendirilmemektedir. Bu olgu, yaşlanma sürecinin biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarını içeren gerontolojik çerçeve ile insan hakları, sosyal adalet, güçlendirme ve koruyucu müdahaleleri esas alan sosyal hizmet yaklaşımının kesişiminde ele alınması gereken çok boyutlu bir refah problemidir. Gerontoloji alanı, yaşlanma sürecinin doğası gereği ortaya çıkabilen bilişsel yavaşlama, duyuşsal kayıplar, kronik hastalık yükü, yalnızlık ve sosyal izolasyon gibi risk alanlarını görünür kılmakta; bu durumların dijital ortamlarda karar verme süreçleri üzerindeki etkilerini bilimsel temelde açıklamaktadır (Ambrožič, Žlof ve Mulej, 2016; Musselwhite, 2025). Bu çerçevede, yaşlı bireyin dijital dolandırıcılık karşısındaki kırılganlığının yaşlanma sürecinin dinamikleriyle birlikte değerlendirilmesi gereken bir durum olarak ele alma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda dijital finansal istismar, gerontoloji açısından hem bilişsel kapasite hem sosyal katılım hem de yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkileri bulunan, yaşlı refahını tehdit eden bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Sosyal hizmet disiplini ise konuyu bireysel düzeyin ötesine taşıyarak, yapısal eşitsizlikler, dijital yoksunluk, sosyal dışlanma ve insan hakları bağlamında ele almaktadır. Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu'na (IFSW) göre sosyal hizmet, bireylerin ve toplumların refahını artırmayı, sosyal adaleti güçlendirmeyi, savunuculuk yapmayı ve insanların yaşamları üzerindeki denetimlerini artırmayı amaçlayan bir meslek ve akademik disiplindir (IFSW, 2014). Bu tanım doğrultusunda dijital finansal istismar; sosyal adalet, hak temelli yaklaşım ve korunma hakkıyla doğrudan ilişkili bir sosyal sorun olarak konumlanmaktadır. Sosyal hizmet disiplini, dijital finansal istismarla mücadelede mikro, mezzo ve makro düzeyde geliştirdiği müdahale yaklaşımlarıyla belirleyici bir işlev üstlenmekte; bireysel destek süreçlerinden topluluk temelli güçlendirme çalışmalarına ve sosyal politika geliştirme alanına uzanan çok katmanlı bir etki alanı yaratmaktadır.

Bu bütüncül yaklaşım, dijital finansal istismarı yalnızca dolandırıcılık faillerinin bireylere uyguladığı bir suç olarak değil; dijitalleşen dünyada yaşlanma deneyimini doğrudan etkileyen bir sosyal risk alanı olarak

değerlendirmeyi gerektirmektedir. Gerontolojik bilgi birikimi, risk faktörlerinin anlaşılmasını sağlamakta iken; sosyal hizmet disiplini bu risklerle baş edebilmek için bireysel güçlendirme, sosyal destek, savunuculuk ve politika geliştirme ekseninde güçlü bir müdahale kapasitesi sunmaktadır. Dolayısıyla dijital finansal istismar karşısında etkili bir korunma mekanizması geliştirebilmek için disiplinler arası iş birliği, bütüncül değerlendirme ve yaşlı bireyin onurunu, özerkliğini ve ekonomik güvenliğini merkeze alan bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, yalnızca istismarın önlenmesine odaklanmakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda yaşlı bireylerin dijital ortamda güvenli, etkin ve insan onuruna yakışır bir biçimde varlıklarını sürdürebilmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Dijitalleşmenin toplumsal yaşamın tüm alanlarına yayılması, yaşlı bireyler için önemli kolaylıklar ve yeni fırsatlar yaratmakla birlikte, finansal istismar ve dolandırıcılık gibi yeni risk alanlarını da görünür kılmaktadır. Dijital finansal istismar, yalnızca bireysel hatalar ya da teknik bilgi eksikliğinin sonucu olarak değerlendirilemeyecek kadar komplike bir olgudur. Yaşlanma süreciyle birlikte görülebilen bilişsel değişimler, dijital yoksunluk ve dijital ayırım, yalnızlık ve sosyal izolasyon gibi psikososyal etkenler ile ekonomik koşulların birlikte etkisi, yaşlı bireylerin çevrimiçi dolandırıcılığa maruz kalma riskini artırmaktadır. Bu nedenle dijital finansal istismar, yaşlı istismarının yeni ve giderek önem kazanan bir boyutu olarak ele alınmalı; gerontolojik ve sosyal hizmet perspektiflerinin birlikte değerlendirdiği bütüncül bir çerçeve içerisinde incelenmelidir.

Gerontolojik bakış açısı, dijital finansal istismarın yaşlı bireyin bilişsel kapasitesi, karar verme süreçleri, yaşam kalitesi ve psikososyal iyilik hâli üzerindeki etkilerini görünür kılarak risk alanlarının daha anlaşılır hâle gelmesini sağlamaktadır. Sosyal hizmet disiplini ise bu sorunu bireysel bir güvenlik meselesi olmanın ötesine taşıyarak, sosyal adalet, insan hakları, koruma ve güçlendirme ekseninde değerlendirmektedir. Dolayısıyla dijital finansal istismarla mücadelede yalnızca bireyin sorumluluğuna vurgu yapan yaklaşımlar yeterli olmamakta; sosyal politika, toplumsal farkındalık, kurumsal düzenleme ve profesyonel destek mekanizmalarını içeren çok katmanlı müdahale stratejilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bağlamda, mikro düzeyde yaşlı bireylerin dijital becerilerinin desteklenmesi, finansal farkındalıklarının artırılması, çevrimiçi riskleri tanıma kapasitelerinin güçlendirilmesi ve mağduriyet yaşayan bireylere psiko-sosyal destek sunulması önem taşımaktadır. Mezzo düzeyde ailelerin, bakım verenlerin ve toplulukların bilinçlendirilmesi, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi ve yaşlı bireylerin yalnızlık ve izolasyonla baş edebilecekleri

sosyal katılım olanaklarının artırılması koruyucu bir işlev görmektedir. Makro düzeyde ise yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi, başvuru ve bildirim mekanizmalarının erişilebilir hâle getirilmesi, finans ve dijital hizmet sağlayıcılarının yaşlı dostu sistemler geliştirmesi, kamu düzeyinde bilgilendirme ve farkındalık çalışmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak dijital finansal istismar, giderek daha fazla dijitalleşen dünya da yaşlanma deneyiminin önemli ve giderek daha fazla dikkat gerektiren bir risk alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu sorunla etkili biçimde mücadele edebilmek için disiplinlerarası işbirliği, koruyucu-önleyici yaklaşım, güçlendirme temelli uygulamalar ve hak odaklı sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede amaç, yalnızca istismarın önlenmesi değil; aynı zamanda yaşlı bireylerin dijital dünyada güvenli, destekleyici ve onurlu bir yaşam sürdürebilmelerine katkı sağlamaktır.

Kaynakça

- Alwanain, M. I. (2020). Phishing awareness and elderly users in social media. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 20(9), 114–124.
- Ambrožič, B., Žlof, S., ve Mulej, M. (2016). Elder Abuse–A New Social Reality from the View of Social Gerontology and Social Responsibility. In *Conference proceedings summaries. The 11 IRDO international conference: New social realities from the view of social responsibility: Newest scientific views with case studies. Maribor 21.10*
- Anderson, Keith B., Erik Durbin, and Michael A. Salinger. (2008). Identity Theft. *Journal of Economic Perspectives* 22 (2): 171–192. <https://doi.org/10.1257/jep.22.2.171>
- Bradley, S. E. (2025). *Elder financial and technology abuse in the age of AI*. Bifocal, 46(5). American Bar Association. Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/law_aging/publications/bifocal/vol46/vol46issue5/elderabuseandartificialintelligence/
- Consumer Financial Protection Bureau. (2022). *Recovering from elder financial exploitation*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. https://files.consumerfinance.gov/f/documents/cfpb_recovering-from-elder-financial-exploitation_report_09-2022.pdf
- DeLiema, M., Langton L. ve Burnes D. (2020). Identity Theft Among Older Adults: Risk and Protective Factors. *Innov Aging*. 16;4(Suppl 1):31. <https://doi.org/10.1093/geroni/igaa057.100>.
- Doyle, N.(2022). Elder Financial Exploitation and Scam Activities Targeting Elderly Victims. *Culminating Projects in Criminal Justice*. 17. https://repository.stcloudstate.edu/cjs_etds/17
- Greene, A. J. (2021). Considerations for financial capacity assessments. *Journal of the American Geriatrics Society*, *69*(3), 697–703. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2021.02.045>
- Hafemeister, T. L. (2003). *Financial abuse of the elderly in domestic settings*. In R. J. Bonnie & R. B. Wallace (Eds.), *Elder mistreatment: Abuse, neglect, and exploitation in an aging America* (pp. 159–205). National Academies Press (U.S.). https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK98802/pdf/Bookshelf_NBK98802.pdf
- International Federation of Social Workers. (2014). *Global definition of social work*. IFSW. <https://www.ifsw.org/global-definition-of-social-work/>
- Kızgut, Ç. ve Can, H. (2024). Yaşlanmada dikkat işlevlerindeki bozulmanın kaynağı: Bilgi işleme hızındaki azalma ya da yönetici işlevlerdeki yetersizlik. *Journal of Clinical Psychology Research*, 8(3), 460-484. <https://doi.org/10.57127/kpd.26024438.1278298>
- Musselwhite, C. (2025). Gerontology and geriatrics: care and context. *Towards integration*. *Cogent Gerontology*, 4(1). <https://doi.org/10.1080/28324897.2025.2479446>

- Oğuz Özgür, H. (2024). Yaşlıların dijitalleşme profili ve 'gri dijital şiddet'. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD) / Elderly Issues Research Journal (EIRJ), 17(2), 103-113
- Recupero, P. R. (2023). *Mitigating the risk of digital financial exploitation*. Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 51(2), 181–189. <https://doi.org/10.29158/JAAPL.230028-23>
- Shang, Y., Wu, Z., Du, X., Jiang, Y., Ma, B., ve Chi, M. (2022). The psychology of the internet fraud victimization of older adults: A systematic review. *Frontiers in Psychology*, 13, 912242. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.912242>
- Şimşek H. ve Çakar F. (2025). Yaşlanmanın Fizyolojik Temelleri: Vücudun Zamanla Değişen Dengesi. Bingöl Üniversitesi Sağlık Dergisi. 6(2):282-94.
- U.S. Securities and Exchange Commission. (2018). Deane, S. *Elder financial exploitation white paper*. Washington, DC: SEC. <https://www.sec.gov/files/elder-financial-exploitation.pdf>
- Ünlü, D. (2019). *Yaşlıların ekonomik istismara maruz kalma durumlarının incelenmesi: İstanbul Bahçelievler örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Sosyal Hizmet Bilim Dalı, İstanbul.
- Yeboah-Boateng, E. O., ve Amanor, P. M. (2014). Phishing, SMiShing & Vishing: An assessment of threats against mobile devices. *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences*, 5(4)
- Zhang, T., Morris, N. P., McNiel, D. E., & Binder, R. (2023). Elder financial exploitation in the digital age. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 51(2), 173–180. doi:10.29158/JAAPL.220047-21

YAŞA DAYALI AYRIMCILIK TARTIŞMASINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ¹

“ ”

Abdullah IŞIK²

1 Bu çalışma, Abdullah IŞIK' ın Prof. Dr. Serap DAŞBAŞ danışmanlığında Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü tarafından 2020 yılında kabul edilen “65 Yaş ve Üzerindeki Bireylerin Yaşa Dayalı Ayrımcılığa (Ageism) İlişkin Düşünce ve Deneyimlerinin Değerlendirilmesi-Sinop Örneği” adlı doktora tezinin bir bölümünden oluşmaktadır.

2 Doç. Dr. Abdullah IŞIK, Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, aisik@sinop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5339-2883>

Giriş

Yaşa dayalı ayrımcılık, modern toplumsal yapıların farklı yaş gruplarına yönelik tutum ve davranışlarını anlamada giderek daha fazla önem kazanan bir kavramdır. Uluslararası literatürde ageism olarak yerleşmiş bu kavram, Türkiye’deki akademik tartışmalarda yaş ayrımcılığı, yaşçılık ve yaşlı ayrımcılığı gibi birbirine yakın ancak anlam alanları zaman zaman örtüşen farklı terimlerle ifade edilmektedir (Vefikuluçay Yılmaz ve ark., 2011; Çayır, 2012; Kutlu ve ark., 2012; Arun ve Pamuk, 2014; Buz, 2015). Kavramsal çeşitliliğe rağmen, disiplinlerarası bir tutarlılık sağlamak amacıyla bu çalışmada “yaşa dayalı ayrımcılık” terimi genel bir çatı kavram olarak kullanılacaktır. Böylece, yalnızca yaşlılara yönelik değil, toplumsal olarak dezavantajlı veya dışlanmış tüm yaş gruplarına yönelen önyargı, olumsuz beklenti ve ayrımcı uygulamalar bu kavram altında analiz edilebilecektir.

Yaşa dayalı ayrımcılık çoğunlukla yaşlı bireylerle ilişkilendirilse de bu olgu teknik olarak bireyin yaşına yönelik önyargı üretme süreci olarak tanımlanır ve doğası gereği tüm yaş kategorilerini kapsar (Thompson, 2016; Nelson, 2016). Nitekim bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine ilişkin toplumsal kalıp yargılar, bireylerin yeteneklerine, topluma katkı potansiyeline, karar verme kapasitelerine veya bağımlılık düzeylerine dair önceden belirlenmiş zihinsel şemaları beslemektedir. Bu bağlamda yaş, yalnızca biyolojik bir göstergeden ibaret olmamakta; toplumsal anlamlarla, kültürel beklentilerle ve kurumsal normlarla sürekli yeniden üretilen sosyal bir kategoriye dönüşmektedir. Böylece yaş temelli sınıflandırmalar bireylerin eğitimden istihdama, sağlıktan sosyal ilişkilere kadar pek çok alanda nasıl konumlandırıldığını belirlemekte ve yaşa dayalı ayrımcılığı toplumsal yapının bir sonucu haline getirmektedir.

Kavramın sosyal inşa niteliği, yaşın bireyin kimliğini belirleyen doğal bir özellik olmaktan çok, toplumsal süreçler tarafından biçimlendirildiğini göstermektedir. Bu nedenle yaşa dayalı ayrımcılık yalnızca bireysel önyargılarla açıklanamaz; aynı zamanda kurumsal pratiklerin, kültürel normların ve politik söylemlerin birbirini beslediği çok katmanlı bir olaydır. Örneğin iş piyasasında genç çalışanların “deneyimsiz”, yaşlı çalışanların ise “yeniliklere uyumsuz” olarak etiketlenmesi; sağlık hizmetlerinde yaşlı bireylerin gereksinimlerinin ikincil görülmesi; çocukların karar süreçlerine katılımının sınırlandırılması gibi olgular yaş temelli ayrımcılığın farklı yansımalarıdır. Bu uygulamalar, bireylerin yaşam fırsatlarını, öznel iyi oluşlarını ve toplumsal katılım düzeylerini doğrudan etkileyerek ayrımcılığı yapısal bir sorun haline getirir.

Son yıllarda küresel ölçekte yaşlı nüfusun artması, yaşa dayalı ayrımcılığın daha görünür bir toplumsal mesele olarak tartışılmasına yol açmıştır (Kutlu

ve ark., 2012). Nüfus yaşlanması bir yandan politika yapıcılarını sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve bakım sistemleri üzerine yeniden düşünmeye zorlamakta; diğer yandan da yaşlılığa yönelik damgalayıcı söylemlerin güçlenmesi riskini taşımaktadır. Bu nedenle yaşa dayalı ayrımcılık yalnızca sosyolojik bir kavram değil, politik, ekonomik ve etik boyutları olan kapsamlı bir toplumsal olgu olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma da kavramı bu çok boyutlu çerçevede tartışmayı ve yaş temelli eşitsizliklerin görünür kılınmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yaşa Dayalı Ayrımcılık Tartışmasına Eleştirel Bir Bakış

Yaşa dayalı ayrımcılık tartışması ve bu konunun bilimsel araştırmalara konu olması yaklaşık olarak 20. Yüzyılın birinci yarısından sonraya denk gelmektedir (Butler 1969, 1980). Bugüne gelindiğinde, yaş kaynaklı ayrımcılık olarak anlaşılan bu konu, ulusal ve uluslararası literatürde çoğunlukla yaşlı bireylere yönelik ayrımcılık ekseninde tartışılmıştır. Bu anlamda, yaşa dayalı ayrımcılık konusuna eleştirel yaklaşmak kritiktir. Zira bu ayrımcılık türü, yaşlı bireylere yönelik olduğu (Bytheway 1995) gibi bu ayrımcılık biçiminin olumlu ve/veya olumsuz boyutta diğer yaş gruplarında da görülebildiğini daha önce belirtmiştik. Nitekim Thompson (2016) yaşa dayalı ayrımcılığın farklı yaştan bireylere yönelik olabileceğini belirterek bu durumu bütüncül olarak açıklığa kavuşturmaktadır (s. 33). Yine, Nelson (2016) da bu doğrultuda konu üzerine destekleyici açıklamalarını sürdürmektedir. Yaşa dayalı ayrımcılık üzerine yapılan geleneksel açıklamalar, yapısal ayrımcılık ekseninde sürdürülse de günümüzde bu ayrımcılık türü ile ilgili tartışmaların kişisel, kişilerarası, kurumsal, kültürel, ekonomik, tinsel, yapısal ve dolayısıyla sosyo-politik boyutlarda görüldüğü Butler ve Thompson'ın yanı sıra Lane ve Tribe (2017) ve diğer kaynaklara referansla bilinmektedir.

Bu bağlamda, sosyal hizmet mesleği, disiplini ve uygulamaları için başta olmak üzere yaşa dayalı ayrımcılığa sosyal bilimsel eleştiriler getirmek önemlidir. Örneğin Kerr ve arkadaşlarının (2005) yapmış olduğu çalışmada, sosyal hizmet politika ve uygulamalarının efektif olabilmesi için eleştirel bağlamı kullanarak sosyal adalet ve eşitlik temelli yaşa dayalı ayrımcılık karşıtı perspektif ve uygulamalara sahip olması öngörülmektedir. Ayrıca yazarlar, yaşlılarla sosyal hizmet bağlamında yaşa dayalı ayrımcılığı Phillipson'a referansla “ekonomi politik” yaklaşımıyla kurumsal boyutta da açıklamaktadırlar. Bununla birlikte söz konusu yazarlar, Thompson'a referansla da ırkçı ve cinsiyetçi ideolojiler gibi yaşçı ideolojilerin de kültürel ve kurumsal boyutta eleştirilmesi gerektiğini, özgürleştirici sosyal hizmet kapsamında genel anlamda ayrımcılık karşıtı, özelde ise yaşa dayalı ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve uygulamaların birbirinden ayıramayacağını aktarmaktadırlar. Bu bağlamda, yaşa dayalı ayrımcılığın aynı zamanda cinsiyet

ve ırk ayrımcılığı gibi ayrımcılık türleriyle ilişkili olduğu da aktarılmaktadır. Zira yaşa dayalı ayrımcılığa maruz kalanların çoğunun kadın ve farklı etnik yapılardan olduğu aktarılmaktadır. Bu durumda, cinsiyetçilik ve ırkçılık gibi ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve uygulamaların yaşa dayalı ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve uygulamalara katkı sağlayacağını ifade edebiliriz.

Bununla birlikte, yaşa dayalı ayrımcılık, bütün yaş gruplarına yönelik haliyle değerlendirilmektedir. Yine de sosyal hizmet meslek ve disiplini bağlamında konuya eğilen Lymbery (2005), bu ayrımcılık türünün yaşlı bireylere yönelik olduğunu belirten geleneksel açıklamalar yapmaktadır (s.13-14). Bu durumda, yaşa dayalı ayrımcılık kavramı, ilgili alanyazında geleneksel faktörler üzerinden açıklansa da bu kavram, aşağıda ilgili bazı kuram ve yaklaşımlar üzerinden çağdaş perspektif ve pratikler temelinde eleştirel olarak da değerlendirilmektedir.

Bir Sorunsal Olarak Yaşa Dayalı Ayrımcılık

Çalışmanın bu bölümünde, yaşlı bireyler özelinde kişisel, kişilerarası, kurumsal, kültürel, ekonomik, tinsel, yapısal ve dolayısıyla sosyo-politik gibi boyutlarda birey, aile, grup, topluluk ve toplum üzerinde birtakım etkilere sahip olan yaşa dayalı ayrımcılık sorunsalı ve bu sorunsalın sosyal hizmet meslek ve disiplini başta olmak üzere yansımaları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, yaşa dayalı ayrımcılık kavramı, yaşlı nüfustaki artışın önemli sonuçlarından biri (Kutlu ve arkadaşları 2012) olarak açıklanmakla ve bir sorunsala dönüşmekle birlikte bu sorunsal, sosyal hizmet müdahalesi açısından da önemini korumaktadır. Bu konu, sosyal hizmette baskı ve ayrımcılık karşıtı perspektif ve uygulamalarla değerlendirilmektedir. Nitekim bu çalışmada da yaşa dayalı ayrımcılık sosyal hizmette baskı ve ayrımcılık karşıtı perspektif temelinde değerlendirilmiştir. Daha önce de vurgulandığı gibi yaşa dayalı ayrımcılık, daha çok çocukluk, ergenlik ve yaşlılık gibi farklı yaş gruplarında ve yaşam evrelerinde görülebilen bir ayrımcılık türü olarak ortaya çıkabilmektedir. Ancak, yaşa dayalı ayrımcılık ya da Thompson (2005)'in nakliyle “age discrimination (yaş ayrımcılığı)” sorunsalına ilişkin günümüzde daha fazla kullanılmaya başlayan ve hızla artan yaşlı nüfusa paralel bir şekilde giderek daha çok tartışılacak spesifik bir kavram olan yaşlı ayrımcılığı (elderly discrimination) sorunsalı ise ileri yaş bireylere başka bir deyişle, yaşlı bireylere yönelik yaşa dayalı ayrımcılık olarak tanımlanabilmektedir (Arun & Pamuk 2014, Bodner 2009, Buz 2015, Fraboni Saltstone & Hughes 1990, Nelson 2016, Paltmore 2015). İlgili literatürdeki bazı çalışmalar, yaşa dayalı ayrımcılığı yaşlı bireylere karşı olumlu olabileceği halde olumsuz tutumlar sonucu çeşitli sorunları doğuran bir süreç olarak açıklamaktadır (Levy & Macdonald 2016: 5-6). Bazı çalışmalar ise yaşa dayalı ayrımcılığın bir türü olarak yaşlı ayrımcılığını

yaşlı bireylere yönelik olumlu ve olumsuz tutumlar üzerinden inşa edilen bir sorunsal şeklinde ortaya koymaktadır (Palmore 1999, Vefikuluçay Yılmaz ve Terzioğlu 2011). Bununla birlikte, literatür taraması sonucunda, genelde yaşa dayalı ayrımcılık; özel de ise yaşlı ayrımcılığı sorunsalının daha çok olumsuz süreci ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, her ne kadar yaş ayrımcılığı ile yaşlı ayrımcılığı kavramsallaştırmaları (Topgül 2016) karıştırılsa da bir yaşa dayalı ayrımcılık türü olarak yaşlı ayrımcılığı, tüm dünyada görüldüğü gibi Türkiye’de de artan yaşlı nüfus oranlarına paralel bir şekilde artmaktadır. Bu gerekçeden hareketle, yukarıda da vurgulandığı gibi yaşlı bireylerle çalışan sosyal hizmet meslek ve disiplininin bu konudaki konumu önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim kaynaklar da gerontolojik olarak sosyal hizmetin bu konudaki önemine işaret etmektedir (Crawford & Walker 2009, Kerr Gordon MacDonald Stalker 2005, Lane 2017, Lymbery 2005, Lynch 2014). Özellikle de bu spesifik konuya yönelik planlanan bu araştırmada, yaşa dayalı ayrımcılık sorunsalının ele alınması noktasında, sosyal hizmette baskı ve ayrımcılık karşıtı perspektifle önemli bir kuramsal boşluğun da doldurulması planlanmaktadır. Bu anlamda, tıpkı ırk, cinsiyet ayrımcılığı vb. ayrımcılık türleri gibi yaşa dayalı ayrımcılık sorunsalının da sosyal hizmete yansımalarını baskı ve ayrımcılık karşıtı yaklaşım temelinde değerlendiren Thompson (2005), bu sorunsala yönelik olarak da yaşa dayalı ayrımcılık karşıtı (anti-ageist) uygulama ve perspektifleri önermektedir. Yine, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Dünya Psikiyatri Birliği (DPB) de bu sorunsal bağlamında yaşlılara karşı ayrımcılıkla mücadelenin gerekliliğine işaret etmektedirler (WHO/WPA 2002). Sonuç olarak bütün bu çerçeve dikkate alındığında, bir sorunsal olarak yaşa dayalı ayrımcılığın daha çok 65 yaş ve üzerindeki bireyleri etkilediği görülmektedir. Bu durumun ulusal ve uluslararası anlamda yaşlı nüfustaki artış oranlarıyla paralellik gösterdiğini yukarıda belirtmiştik. Bu noktada, araştırmanın bu kısmında özellikle saha araştırmasının odağı bakımından yaşlı ayrımcılığına değinmek anlamlı olacaktır.

Yaşlı Ayrımcılığı (Elderly Discrimination)

Literatürde yaşlı ayrımcılığı kavramının sınırlı ve tek bir tanımlaması bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu kavram, ilgili kaynaklar tarafından vurgulandığı gibi yaşlı popülasyonundaki artışa bağlı olarak (Kutlu ve arkadaşları 2012) esasen, yaşlı bireylere karşı sergilenen yaşa dayalı ayrımcılık kapsamında, ilk olarak 1969 yılında Amerika Ulusal Yaşlılık Enstitüsü Başkanı Gerontolog Robert Butler tarafından kullanılmış ve olumsuz etkilere sahip eylemsel bir ideoloji çeşidi olarak tanımlanmıştır (Çilingiroğlu ve Demirel 2004: 227-228). Butler’a (1980) göre, yaşlı ayrımcılığının en belirgin özelliklerinden biri, bu ayrımcılık biçiminin yaşlanma, yaşlılık ve dolayısıyla yaşlı bireylere karşı gerçekleştirilmesidir. Palmore’e (1999) göre ise yaşlı ayrımcılığı,

ileri yaş bireylere karşı bir önyargı biçimini ifade etmektedir. Bu anlamda, kişinin sadece yaşından dolayı karşı karşıya kaldığı farklı tutum ve davranışları içeren yaşlı ayrımcılığı, olumlu ve olumsuz tutum ve davranışlar çerçevesinde değerlendirilmektedir (Vefikuluçay 2008). Bu durumun pozitif ayrımcılık ve negatif ayrımcılık şeklinde gerçekleştiğini ifade etmemiz mümkündür. Söz konusu yazar, Palmore'e (1999) referansla olumlu tutumları sevecenlik, bilgelik, güvenilirlik, özgürlük ve mutluluk gibi örnekler üzerinden açıklarken olumsuz tutumları ise hastalık, işe yaramazlık, cinsel yaşamın olmaması, zihinsel fonksiyonlarda gerileme, izolasyon, yoksulluk, ve depresyon gibi örnekler üzerinden açıklamaktadır (s. 12). Dolayısıyla, olumlu ve/veya olumsuz tutum sergilemeye benzer bir şekilde, yaşlı ayrımcılığı, bireyin sadece yaşı nedeniyle lehinde ya da aleyhinde bir durumla karşılaşması olarak da tanımlanmaktadır (AkdemirÇınarveGörgülü2007). Tarihselsüreççerisinde, yaşlı bireyler üzerinde baskı ve dışlayıcı sonuçlar doğuran yaşlı ayrımcılığı, daha çok yaşlanmaya bağlı olarak yapabilme becerilerindeki azalmayla dezavantajlı süreçler yaşayan bireylere yönelik ayrımcı bir davranış biçimi şeklinde ilerlemiştir. Bu nedenle yaşlı ayrımcılığı, söz konusu dezavantajlı durumları içeren fiziksel sağlık ve ruh sağlığı gibi sağlık alanlarında daha çok görülmeye başlamıştır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Psikiyatri Derneği (WPA) konuyla ilgili raporlarında, bu durumun yaşlı bireylere karşı ayrımcılık ve damgalama şeklinde gerçekleştiğini belirtilmektedir (WHO/WPA 2002). Ayrıca, Lievesly (2009) da bu çerçevede yaşlı ayrımcılığının bakım ve ruh sağlığı hizmetleri alanlarındaki yerini ve etkilerini tartışmaktadır. Kılıç (2017) ise sağlık hizmetlerinde yaşlı ayrımcılığının bireysel boyutu üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte, çalışma hayatında da yaşlı ayrımcılığın görüldüğü belirtilmektedir (Fasbender 2016). Bu anlamda, Butler (1980), çalışma hayatındaki rol ve görevlerde yaşlı bireylere yönelik ayrımcı politika ve uygulamaların varlığına işaret etmektedir. Yine Vefikuluçay (2008) da literatürden hareketle yaşlı ayrımcılığının sağlık bakım sistemlerinin yanı sıra çalışma yaşamı, aile yaşamı, sosyal yaşam, cinsel yaşam ve diğer bireysel (zihinsel, fiziksel, psikolojik vb.) değişimlere bağlı olarak farklı yaşam alanlarında en çok görüldüğünü belirtmektedir (s. 12-15). Genel olarak literatür incelendiğinde, yaşlı ayrımcılığına ilişkin tartışmaların sosyal hizmet literatüründe de paralellik gösterdiği ve bu haliyle sürdürüldüğü görülmektedir. Bu noktada, yaşlı bireylere yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar sergileme olarak nitelendirilen yaşlı ayrımcılığı sorunsalı, üretebilme becerilerindeki azalmaya bağlı olarak yaşlı bireylerin karşılaştığı kişisel, kişilerarası, kurumsal, kültürel, ekonomik, tinsel, yapısal ve dolayısıyla sosyo-politik tutum ve davranışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Zira yaşlı bireylere yönelik bu ayrımcı yaklaşımın kalıpyargılar kapsamında yük ve maliyet olarak görüldüğü vurgulanmaktadır (Buz 2015). Bu nedenle Buz (2015), Çilingiroğlu ve Demirel'in (2004: 229) çalışmasından referansla yaşlı ayrımcılığına ilişkin şu kritik tespitlerde bulunmaktadır: "1- Ölümünden duyulan korku, ölüm ve yaşlılığın eş anlamlı olarak algılanması. Yaşlı ayrımcılığı gençlerin ve orta yaştakilerin güçsüzlük,

işe yaramazlık, hastalık ve ölümlle ilgili korkularının bir dışa vurumudur. 2- Bedensel güzelliğe ve cinselliğe, ekonomik verimliliğe ve üreticiliğe verilen önem. Politika alanlarından reklam filmlerine, eğitimden yönetime her alanda gençlik, dinamiklik, üreticilik ve bireysellik gibi değerler, genç imajlar teşvik edilmektedir. Bu şekilde fiziksel görünüşleri ve gençlikleri kimliklerinin bir parçası olan toplumlar için yaşlanmak kendine duyulan güveni azaltmakta ve yaşlılığa karşı olumsuz tutumlar geliştirmelerine neden olmaktadır. 3- Üçüncü etken ise ekonomik verimliliğe ve üreticiliğe yapılan vurgudur. Yaşam döngüsünün hem başı hem de sonu (çocuklar ve yaşlılar) verimliliğin olmadığı, üretime katkı sağlanmadığı yıllar olarak görülmektedir. Orta yaştaki insanların çocukların ve yaşlıların ihtiyaçlarını ve bakım gereksinimlerini karşıladıkları kabul edilmektedir. Yaşlılar ekonomik verimliliklerini geride bıraktıkları için bir yük olarak görülmektedir. 4- Araştırmaların çoğunluğunun huzurevi, bakımevi ya da hastane gibi kurumlarda yapılması sonucunda toplumun yaşlıları sürekli bakıma muhtaç olarak algılaması sayılabilir. Çünkü kurumlarda yapılan bu araştırmalar toplumun, yaşlıları sürekli bakıma muhtaç olarak algılamasına neden olmuştur. Oysa yaşlı nüfusun sadece %5.i bakıma muhtaçtır ve kurumlarda yaşamaktadır” (s. 270). Literatürde, yaşlı ayrımcılığı sorunsalının çoğunlukla yaşlanmadan ve dolayısıyla ölümden duyulan korkuyu tanımlayan “gerontofobi” kavramı üzerinden tanımlayan çalışmalara rastlanmaktadır. Nitekim gerontofobik tutum ve davranışların aşırı bir hal almasının yaşlı ayrımcılığına yol açmakta olduğu belirtilmekte ve bu ayrımcılık türünün toplumsal faktörler üzerinden önlenebileceği vurgulanmaktadır (Akdemir Çınar ve Görgülü 2007: 219). Bununla birlikte bu sorunsalı, diğer bireysel ve toplumsal farklılıklar üzerinden açıklayan çalışmalara da rastlanmaktadır (Dominelli 2002). Dolayısıyla sosyal hizmet ve toplumsal algılar bağlamında tartışılan yaşlı ayrımcılığına karşı politika ve uygulamaların tartışılması da mümkündür (Kerr ve arkadaşları 2005). Baskı ve ayrımcılık oluşturan durumlara karşı politika ve uygulamaların tartışılması, bütün ayrımcılık türleri için düşünülebilir. Bu kapsamda; birey, aile, grup, topluluk ve toplum üzerinde baskı ve ayrımcılık oluşturan farklı ayrımcılık türlerine ve aralarındaki ilişkiye değinmek faydalı olacaktır.

Diğer Ayrımcılık Türleri ve Sentezi

Bu bölümde, yukarıda değinildiği üzere genel olarak Allport’un (1954) ayrımcılık ve Butler’in (1969) yaşa dayalı ayrımcılık üzerine tartışmalarına özelde ise yaşlı ayrımcılığına ilişkin tartışmalara değinildikten sonra baskı ve ayrımcılığın kaynağının ortaklığı ve konunun bütünlüğü bakımından kısaca diğer ayrımcılık türleri ve bunların sentezleri üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda, farklı biçimlerde gerçekleşebilen bir psikolojik, sosyolojik ve politik olgu olarak ayrımcılık, genel olarak bireysel tercih ya da önyargının basit bir örneği şeklinde değil; kişisel özellikler (personal circumstances or characteristics), kültürel normlar (cultural norms) veya yapısal konumlardan

(structural position) kaynaklı güç ilişkilerinin ırk, cinsiyet, yaş ayrımcılığı vb. gibi toplumsal pratiklerde kendini göstermesi şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir (Thompson 2016: 8). Bu bağlamda, hem genel literatüre hem de sosyal hizmet literatürüne önemli katkıları olan ve ayrımcılık karşıtı uygulamayı “iyi uygulama” olarak nitelendiren Neil Thompson’ın çalışmalarının referans alınması önemlidir. Zira Thompson (2016), güçsüz birey ya da gruplara karşı sergilenen bütün ayrımcılık türlerinin farklılıklara yönelik olduğunu, çeşitli dezavantajlar içerdiğini, aynı anlayıştan beslendiğini ve bunun da ayrımcılık düşüncesine yol açtığını aktarmaktadır.

Bununla birlikte, Okitikpi ve Aymer (2010) özellikle de sosyal hizmet literatürü için ayrımcılık ve türlerini sosyal hizmet perspektifiyle değerlendirmekte, kuramsal ve uygulamada bu anlayış karşıtı modeller üzerinde durmaktadırlar. Yazarların “Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet için Temel Kavramlar” başlıklı çalışmasına göre, bireysel ve kolektif boyutlarda farklılıklarla çalışma ve statükoyla (status quo) mücadele için ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet modellerinin yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Okitikpi ve Aymer 2010). Ayrıca Barker’a (1995) referansla ayrımcılığın sahip olunan farklılıklara karşı geliştirilen önyargılı ve olumsuz davranışlardan oluştuğu aktarılmaktadır (Cankurtaran ve Beydili 2016: 146). Bu anlamda yazarlar, “Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet Uygulamasının Gerekliliği Üzerine” eğilmekte dirler. Ayrıca, Dalrymple ve Burke’ye (2006) göre ayrımcılık, güçlü birey ve grupların kendilerinden daha güçsüz olanlara karşı sistematik ayrımcılığı şeklinde gerçekleşmektedir. Tam da bu noktadan hareketle, farklılık ve dezavantajlara karşı bir baskı kültürü yoluyla aynı anlayışı oluşturan ayrımcılığın ırk, cinsiyet, inanç, yaş, engel durumu, cinsel tercih, sosyal sınıf, tür gibi farklı biçimlerdeki yansımalarına ilişkisel ve kesişimsel olmaları sebebiyle kısaca değinmenin yaşa dayalı ayrımcılığı kavramak adına faydalı olacağı düşünülmektedir. Örneğin Thompson (2016), engellilere yönelik ayrımcılık kavramının sosyal hizmet kuram ve uygulamasında görece yeni olduğunu belirtmektedir. Yazar, engellilere yönelik ayrımcılık ideolojisinin “normal” insanlardan farklı olarak engelli bireylerin özel ihtiyaçlarının olmasıyla ilgili olduğunu belirtmekte olup bu ayrımcılık türünün yaşa dayalı ayrımcılıkla özel bir ilişkisinin olduğunu çünkü “engelli olma durumunun daha çok ileri yaş gruplarında görüldüğünü belirtmektedir (s. 148-152). Bu durum ise yaşçı ideolojinin bir özelliği olarak görülmektedir. Ayrıca bu örnekte olduğu gibi ayrımcılık biçimlerinin ayrımcılık paydasında kesişmesi (intersection) sebebiyle az bilinen ayrımcılık türleriyle birlikte ortak tepkiler ve özellikleri sentezlenmektedir. Bütün bu çerçeve dikkate alındığında, ayrımcılığın esasen bir düşünce etrafında geliştiği ve farklı biçimlerde gerçekleştiği yukarıdaki literatür bilgisinden de hareketle bilinmektedir. Bu kapsamda, Thompson (2016) olumlu ya da olumsuz olma durumuna bakılmaksızın temelde bir “farklılığı” (difference) belirtmek için birbirinden “ayırarak” anlamına gelen ayırmının hukuki, ahlaki veya politik anlamda kullanıldığında genellikle “haksız ayırımı”

belirtmek için kullanıldığını aktarmaktadır (s. 7). Ona göre, “haksız” ayrımcılık, şu süreçlerden oluşmaktadır: “(i) bir farklılık (difference) tanımlanmakta (ii) ve bu farklılık, ‘haksız’ davranışın temelini oluşturmaktadır. Yani, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite, cinsel kimlik, yaş, engel durumu vb. gibi anlamlarda ‘farklı’ (different) olarak tanımlanan birey veya grupların zarar verici dezavantaj durumlarını deneyimlemesi” olarak tanımlanmaktadır. Ayrımcılık, insanlar arasında pozitif olarak görülen farklılıklar (diversity) yerine daha çok güçsüz ve dezavantajlı birey ve grupların “farklılığı”na karşı ortaya çıkmakta ve daha sonra bir baskı kaynağı halini almaktadır (s. 7-8). Dolayısıyla ayrımcılığı bir “haksızlık” olarak tanımlayan Thompson, yaşa dayalı ayrımcılık (ageism), ırk ayrımcılığı (racism), cinsiyet ayrımcılığı (sexism) ve engelli bireylere yönelik ayrımcılığın (disablism) yanı sıra cinsel yönelim ayrımcılığı (heterosexism) ve inanç ayrımcılığı (religious discrimination) gibi ayrımcılık türlerini de bu çerçevede tanımlamakta ve tartışmaktadır. Ayrıca genel anlamda insana yönelik bütün ayrımcılık türlerini içeren homofobiyle birlikte sınıf ayrımcılığı (classism) ve onun da ötesinde tür ayrımcılığı (speciesism) ve diğer ayrımcılık türlerini de ayrımcılık kapsamında saymamız ve bu çerçevede tanımlamamız mümkündür. Zira ayrımcı tutum ve davranışların kaynağı birdir, ayrımcılıktır. Bu anlamda, farklı biçimlerde gerçekleşen ayrımcılık türlerinin sentezi, yukarıda da belirtildiği gibi esasen ayrımcılık ana başlığını ifade etmektedir. Ayrımcılık durumunda gösterilen tepkiler, genellikle bütün ayrımcılık biçimlerinde ortak özelliklere sahip olup birey, aile, grup, topluluk ve/veya toplumları oldukça etkilemektedirler. Ortak özelliklere sahip olan bu tepkiler, farklı ayrımcılık türlerine göre gruplandırılabilir.

Yaşa dayalı ayrımcılığın ortak tepki ve özelliklerinin farklı ayrımcılık biçimlerine göre gruplandırılması gösterilmiştir. Buna göre; ırk, cinsiyet, inanç, yaş, engel durumu, cinsel tercih, sosyal sınıf ve tür ayrımcılığının düşünsel kaynağının ortak tepki ve özellikler barındırdığı belirtilmiştir. Görüldüğü gibi tüm ayrımcılık türlerinin ortak tepki ve özellikleri baskı ve ayrımcılık temelinde gerçekleşmektedir. Bu durum, ayrımcılığın ideolojik dayanağının bir ve ortak olduğunu destekler niteliktedir.

Sonuç

Bu çalışmada, alt faktörleriyle birlikte yaşa dayalı ayrımcılık, ulusal ve uluslararası literatürdeki ageism kavramı üzerinden değerlendirilmiştir. Bireylerin özellikle de yaşlı bireylerin yaşlarından kaynaklı karşılaştığı tutum ve davranışların tümü olarak değerlendirilen bu durum ve kavramsallaştırmalar, birey ve toplum üzerinde çok boyutlu etkilere sahiptir.

Yaşa dayalı ayrımcılık, modern toplumlarda giderek daha görünür hale gelen ve farklı yaş gruplarını çeşitli biçimlerde etkileyen bir toplumsal olgu olarak hem bireysel deneyimleri hem de kurumların işleyişini şekillendiren önemli bir eşitsizlik türüdür. Çalışmada tartışıldığı üzere, yaş kavramı biyolojik bir

gerçekliğin ötesine geçerek toplumsal süreçler tarafından inşa edilen, kültürel normlarla ve kurumsal pratiklerle sürekli yeniden üretilen bir kategori niteliği taşımaktadır. Bu nedenle yaşa dayalı ayrımcılık, yalnızca bireylerin kişisel önyargılarından kaynaklanan bir tutum olarak değil, aynı zamanda yapısal düzenlemelerin, tarihsel kabullerin ve politik söylemlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir sorun olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın bulguları, yaşa dair kalıp yargıların yalnızca yaşlı bireylerle sınırlı olmadığını; çocuklardan gençlere ve yetişkinlere kadar geniş bir yelpazede farklı yaş gruplarını etkilediğini göstermektedir. “Deneyimsizlik”, “aşırı duygusallık”, “risk alamama” veya “yeniliklere kapalı olma” gibi yaş-temelli genellemeler, bireylerin toplumsal konumlarını doğrudan biçimlendirmekte; eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal katılım başta olmak üzere birçok alanda fırsat eşitsizliklerine yol açmaktadır. Bu durum, yaşa dayalı ayrımcılığın yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal ve yapısal düzeyde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Küresel ölçekte nüfus yaşlanması olgusunun hızlanması, yaşa dayalı ayrımcılığın daha da görünür hale gelmesine neden olmuş; özellikle yaşlı bireylere yönelik negatif kalıp yargıların güçlenmesi riskini artırmıştır. Sağlık, bakım hizmetleri ve çalışma yaşamı gibi alanlarda yaş temelli sınırlamaların ve dışlamaların artması, yaş ayrımcılığının yalnızca sosyal bir problem değil, aynı zamanda bir insan hakları sorunu olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Buna karşılık gençlerin de deneyimsizlik gerekçesiyle karar alma süreçlerinden dışlanması veya istihdamda dezavantajlı konuma itilmesi, yaşa dayalı ayrımcılığın çok yönlü bir eşitsizlik mekanizması olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda yaşa dayalı ayrımcılığın azaltılmasına yönelik politika ve uygulamaların kapsamlı, disiplinlerarası ve uzun vadeli bir perspektifle ele alınması gerekmektedir. Eğitim sisteminden medyaya, iş gücü piyasasından sosyal politikaya kadar geniş bir çerçevede yaşa dair kalıp yargıları yeniden üreten mekanizmaların eleştirel biçimde sorgulanması gereklidir. Toplumsal farkındalığın artırılması, yaşlar arası etkileşimin güçlendirilmesi ve yaş-çeşitliliğini destekleyen kurumsal politikaların geliştirilmesi, yaşa dayalı ayrımcılıkla mücadelede temel stratejiler arasında yer almalıdır.

Sonuç olarak, yaşa dayalı ayrımcılık yalnızca belirli bir yaş grubuna yönelik olumsuz tutumların toplamı değil; toplumsal yapılar tarafından üretilen ve sürdürülen çok boyutlu bir eşitsizlik türüdür. Bu çalışmanın sunduğu eleştirel çerçeve, yaşın sosyal bir inşa olduğunu merkeze alarak ayrımcılığın görünmeyen boyutlarını ortaya çıkarmayı ve yaşa dair toplumsal algıların dönüştürülmesi yönünde bir farkındalık geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yaş temelli eşitsizliklerin azaltılması hem toplumsal adaletin sağlanması hem de farklı yaş gruplarının potansiyellerini tam olarak kullanabileceği kapsayıcı bir toplum yapısının güçlendirilmesi açısından kritik önemdedir.

Kaynaklar

- Abrams D, 2010. Processes of prejudice: theory, evidence and intervention. Equality and Human Rights Commission Research Report 56. London, EHRC.
- Allport GW, 1954. The nature of prejudice. Reading, MA, Addison-Wesley.
- Aosved AC, Long PJ, 2006. Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481-492.
- Arun Ö, Pamuk D, 2014. Kurumsal bakım sektöründe ageism: yaşlı bakım personelinin yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin ayrımcı tutumlarının nedenleri ve müdahale önerileri. *Mediterranean Journal of Humanities*, IV(2), 19-33.
- Baybora D, 2010. Çalışma yaşamında yaş ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaş ayrımcılığı düzenlemesi üzerine. *Çalışma ve Toplum*, 1, 33-58.
- Bayliss K, 2000. Social work values, anti-discriminatory practice and working with older lesbian service users. *Social Work Education*, 19(1), 45-53.
- Bodner E, Lazar A, 2008. Ageism among Israeli students: structure and demographic influences. *International Psychogeriatrics* 20(5), 1046-1058.
- Butler RN, 1989. Dispelling ageism: the cross-cutting intervention. *American Academy of Political and Social Science*, 503(1), 138-147.
- Butler RN, 1980. Ageism: a foreword. *Journal of Social Issues*, 36(2), 8-11.
- Butler RN, 1978. Thoughts on aging. *American Journal of Psychiatry*, 135, 14-16.
- Butler RN, 1975. Why survive? Being old in America. New York, Harper & Row.
- Butler RN, 1969. Age-ism: another form of bigotry. *Gerontologist*, 9(4), 243-246.
- Buz S, 2015. Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278.
- Bytheway B, 1995. Ageism: rethinking ageing series. Buckingham, Open University Press.
- Cankurtaran Ö, Beydili E, 2016. Ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamasının gerekliliği üzerine. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 145-160.
- Ceylan H, Öksüz M, 2015. Sosyal hizmet lisans öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 459-466.
- Cuddy AJC, Fiske ST, 2002. Doddering but dear: process, content, and function in stereotyping of older persons In T. D. Nelson (Ed.), *Ageism: stereotyping and prejudice against older persons* (pp. 3-26). Cambridge, The MIT Press.
- Çayır K, 2012. Yaşçılık/Yaşa dayalı ayrımcılık. İçinde K. Çayır ve A. Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: çokboyutlu yaklaşımlar*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Daşbaşı S, 2014. Yaşlı ayrımcılığı. İçinde V. Işıkhani (Yay. Haz.), Doç. Dr. Şener Koçyıldırım'a armağan: sosyal hizmet ve toplumla çalışma (s. 200-209). Ankara, Sosyal Hizmet Araştırma, Uygulama ve Geliştirme Derneği.

- Fasbender U, 2016. Stereotype, prejudice and discrimination toward older workers: a wind of change? In R. Burke, C. Cooper, & A. Antoniou (Eds.), *The aging workforce: individual, organizational and societal challenges* (pp. 159-184). London, Emerald Publishing.
- Fiske ST, Harris LT, Lee TL, Russell AM, 2016. The future of research on prejudice, stereotyping, and discrimination. In T.D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 525-534). New York, Psychology Press.
- Fiske ST, 1998. Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (pp. 357-411). New York: McGraw-Hill.
- Fraboni M, Saltstone R, Hughes S, 1990. The Fraboni Scale of Ageism (FSA): An attempt at a more precise measure of ageism. *Canadian Journal on Aging*, 9(1), 56-66.
- Garrett PM, 2000. Responding to Irish “invisibility”: anti-discriminatory social work practice and the placement of Irish children in Britain. *Adoption & Fostering*, 24(1), 23-34.
- Jenkins AK, 2008. Age discrimination in hotel workplaces: HRM practices and their effects on the employment of “older” workers. In: *Conference Proceedings of the 17th Annual CHME Research Conference*. University of Strathclyde, pp. 239254. ISBN 0954803914.
- Kalaycıoğlu S, Tol UU, Küçükural Ö, Cengiz K, 2003. Yaşlılar ve yaşlı yakınları açısından yaşam biçimi tercihleri. *TÜBA Raporları*, 5, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kutlu Y, Küçük L, Yıldız Fındık Ü, 2012. Psychometric properties of the Turkish version of the Fraboni Scale of Ageism. *Nursing and Health Sciences*, 14, 464-471.
- Lane P, 2017. Conceptualising ageing and anti-discriminatory practice. In P. Lane & R. Tribe (Eds.), *Anti-discriminatory practice in mental health care for older people* (pp. 19-47). London, Jessica Kingsley Publishers.
- Levy BR. 2003. Mind matters: cognitive and physical effects of aging self-stereotypes. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 58(4), 203-11.
- Levy SR, Macdonald JL, 2016. Progress on understanding ageism. *Journal of Social Issues*, 72(1), 5-25.
- Lievesley N, 2009. Ageism and age discrimination in mental health care in the United Kingdom: a review from the literature. Department of Health, Centre for Policy on Ageing. http://www.cpa.org.uk/information/reviews/CPA-ageism_and_age_discrimination_in_mental_health_care-report.pdf.
- Lymbery M, 2005. *Social work with older people: context, policy and practice*. London, SAGE Publications.
- Major B, Sawyer PJ, 2016. Attributions to discrimination: antecedents and consequences. In T.D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 89-110). New York, Psychology Press.

- Nelson TD, 2016. The age of ageism. *Journal of Social Issues*, 72(1), 191-198.
- Nelson TD, 2016. *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (Ed.). New York, Psychology Press.
- North MS, Fiske ST, 2013. A prescriptive intergenerational-tension ageism scale: Succession, Identity, and Consumption (SIC). *Psychological Assessment*, American Psychological Association (APA), doi: 10.1037/a0032367.
- Okitikpi T, Aymer C, 2010. *Key concepts in anti-discriminatory social work*. London, SAGE.
- Önder Erol P, 2011. Sosyolojik perspektiften demografik yaşlanma: toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda yaşlı failliği. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Önder Erol P, 2009. Social construction of old age among university students in Turkey. *Sincronia*, 13, 1-16.
- Palmore EB, 2001. The ageism survey: first findings. *Gerontologist*, 41, 572-575.
- Palmore EB, 1999. *Ageism: positive and negative* (2nd ed.). New York, Springer Publishing Company, Inc.
- Quadagno J, 2017. *Aging and the life course: an introduction to social gerontology*. New York, McGraw-Hill Education.
- Quinn E, 2014. Stop age discrimination: delivering the programme for government commitment to extend age discrimination legislation to the provision of goods, facilities and services. Belfast, Age Sector Position Paper. https://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GBNI/policy/gfs/Stop_Age_Discrimination_Age_Sector_Position_Paper_July_2014.pdf?mc_cid=62f050e303%3Fdtrk%3Dtrue.
- Razack N, 1999. Anti-discriminatory practice: pedagogical struggles and challenges. *The British Journal of Social Work*, 29(2), 231-250.
- Snyder ML, Kleck RE, Strenta A ve Mentzer SJ, 1979. Avoidance of the handicapped: an attributional ambiguity analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37 (12), 2297-306.
- Stangor C, 2016. The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: a quick history of theory and research. In T.D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 1-22). New York, Psychology Press.
- Thompson N, 2016. *Anti-discriminatory practice: equality, diversity and social justice*. London, Palgrave.
- Teater B, 2014. *An introduction to applying social work theories and methods*. Maidenhead, Open University Press.
- Vefikuluçay Yılmaz D, Terzioğlu F, 2011. Development and psychometric evaluation of ageism attitude scale among the university students. *Turkish Journal of Geriatrics*, 14(3), 259-268.

- Vefikuluçay D, 2008. Üniversitede öğrenim gören öğrencilerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- World Health Organization (WHO). 2002. Active ageing: a policy framework. Madrid, WHO Publications.
- World Health Organization (WHO) and World Psychiatric Association (WPA). 2002. Reducing stigma and discrimination against older people with mental disorders. Geneva, WHO Publications.
- Yelboğa N. & Varol B. (2018). Yaşlı Kadın Ayrımcılığı ve Kadının Dışlanması. Sosyal Çalışma Dergisi, 2 (1), 51-64.

**ÇOCUK KORUMA SİSTEMİNDE KURUM
BAKIMINDAN AİLE TEMELLİ BAKIMA GEÇİŞ:
KORUYUCU AİLE MODELİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

“ ”

Hacı Adil ERGİN¹

¹ Kahramanmaraş Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü (Doktora Öğrencisi),
Orcid: 0000-0001-6971-4480 E-posta: adilergin@hotmail.com

Giriş

Çocukların korunması, geliştirilmesi ve topluma etkin bir şekilde kazandırılması, bir devletin sosyal adalet anlayışının, insan haklarına bağlılığının ve refah rejiminin niteliğini gösteren en önemli göstergelerden biridir (Hämäläinen 2016). Çocukların refahı, yalnızca bugünün değil, aynı zamanda toplumun geleceğinin de temel taşıdır. Bu bağlamda sosyal hizmetler, özellikle dezavantajlı ve korunma ihtiyacı olan çocuklar başta olmak üzere, tüm kırılgan grupların korunmasını, güçlendirilmesini ve toplumsal kaynaklara eşit erişimlerinin sağlanmasını merkeze alan profesyonel bir müdahale alanıdır (Payne 2005; Zastrow 2013). Profesyoneller, bu süreçte yalnızca fiziksel ihtiyaçların karşılanmasıyla yetinmeyip, çocukların psiko-sosyal gelişimlerini destekleyecek, onları bütüncül bir yaklaşımla güçlendirecek iletişim temelli stratejiler geliştirir (Oral ve Kılıçarslan 2025).

Kurum bakımı, tarihsel olarak çocuk koruma sistemlerinde yaygın bir model olmuştur. Ancak bu modelin, çocukların duygusal güvenlik ve sağlıklı gelişim ihtiyaçlarını karşılamada sınırlı kaldığına dair eleştiriler bulunmaktadır (Yolcuoğlu 2011). Özellikle kurum bakımındaki çocuklarda görülebilen saldırganlık ve öfke düzeylerindeki değişimler, bakım verenlerin iletişim konusunda daha hassas ve nitelikli olması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Ervüz ve Küçükkaraca 2024).

Her çocuk, güvenli, koruyucu, destekleyici ve sevgi dolu bir aile ortamında büyüme hakkına sahiptir. Bu hak, yalnızca temel bir insan hakkı olmanın ötesinde, çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal bütünlüğünün korunmasını merkeze alan evrensel bir ilkedir (UNICEF 2009). Çocuk hakları perspektifi, çocuğun yüksek yararını gözetken, onun katılımını teşvik eden ve gelişimsel ihtiyaçlarını bütüncül bir yaklaşımla karşılamayı amaçlayan bir çerçeve sunar. Bu çerçevede, çocuklarla kurulan iletişim; yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda güven inşası, empatik bağ geliştirme ve çocuğun kendini değerli hissederek ifade edebileceği güvenli bir ortam yaratma sürecidir (Kaymakcı 2021). Sosyal hizmet uzmanları, çocuğun bireysel haklarına saygı duyan, duygusal güvenliğini destekleyen ve travmatik deneyimlerin etkilerini hafifletecek şefkatli bir iletişim dili benimsemelidir (Yılmaz 2024). Bu yaklaşım, çocuğun sağlıklı kimlik gelişiminin ve toplumsal uyumunun temel taşlarını oluşturur.

Ancak çeşitli sebeplerle her çocuk biyolojik ailesiyle yaşayamamaktadır. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanları, çocukların empati ve güven temelinde sağlıklı iletişim kurabilecekleri alternatif bakım modellerini devreye sokar (Yılmaz 2024). Yapılan araştırmalar, çocukların aile yanında bakım almasının, rol model oluşumu ve aile içi ilişkileri öğrenme açısından gelişimlerine kritik katkı sağladığını göstermektedir (Yıldırım alp ve Hız 2018).

Türkiye’de çocuk koruma sistemi, uzun yıllar kurum bakımı ekseninde ilerlemiş, ancak zamanla bu modelin çocukları toplumsal hayata hazırlamada yetersiz kalması, sistemin aile temelli bakım modellerine doğru evrilmesine neden olmuştur (Ervüz, 2022). Bu dönüşümde, koruyucu aile modeli ön plana çıkmıştır. Koruyucu aile, çocuğun kurum bakımı deneyimi yaşamadan, bir aile ortamında güven, şefkat ve anlayışla büyümesini sağlamayı amaçlar. Bu model, çocukların travmatik deneyimlerinden sonra duygusal güvenlerini yeniden inşa etmeleri için güvenli bir alan sunar (Siegel ve Hartzell 2014).

Koruyucu aile modelinin başarısı, yalnızca yapısal düzenlemelerle değil, büyük ölçüde kurulan sağlıklı, güvene dayalı ve sürdürülebilir iletişimle şekillenir. Bu iletişim, hem koruyucu aile ile çocuk arasında duygusal bir bağın temelini oluşturur, hem de çocuğun geçmiş travmalarını iyileştirici bir ortam sunar (Özkara 2005). Sosyal hizmet uzmanları bu süreçte kritik bir rol üstlenerek, koruyucu ailelere aktif dinleme, empatik yaklaşım, sınır koyma ve çocuğun gelişim düzeyine uygun iletişim teknikleri konusunda rehberlik etmelidir. Özellikle oyun terapisi, hikâye anlatımı ve görsel ifade araçları gibi yöntemler, çocuğun sözel olarak ifade edemediği duygu ve deneyimlerine erişmek için etkili araçlar olarak kullanılabilir (Yılmaz 2024). Ancak uygulamada, toplumsal önyargılar ve koruyucu aileliğe ilişkin yanlış algılar, mesleki destek ve süpervizyon mekanizmalarının yetersizliği, farklı kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği ve kaynak yetersizlikleri gibi yapısal sorunlar, modelin potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesinin önünde önemli engeller teşkil etmektedir (Kaymakçı 2021). Bu nedenle, koruyucu aile sisteminin güçlendirilmesi için yalnızca iletişim becerilerinin geliştirilmesi değil, aynı zamanda politik, kurumsal ve toplumsal düzeyde kapsayıcı ve destekleyici bir altyapının inşa edilmesi de zaruridir.

Bu bölümde, Türkiye’de çocuk koruma sistemi içerisinde aile yanında bakım modellerinden biri olan koruyucu aile modelinin yükselişi, bu modelin çocuk-iletişim odaklı teorik temelleri ve uygulamadaki yeri ile karşılaşılan zorluklar ele alınacaktır.

Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Çocuk koruma sistemlerinin gelişimi, toplumların çocukluk kavramına yükledikleri anlam ve sosyal politika anlayışlarıyla yakından ilişkilidir. Tarihsel yapıda çocuk, uzun süre boyunca ailenin bir parçası ve üretken bir işgücü olarak görülmüştür. Devletler çocuklara yönelik sorumlulukta oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak 18.yüzyıl sonralarında ortaya çıkan sanayi devrimi, göç, kentleşme ve toplumsal yapının dönüşümüyle birlikte çocukların korunması devletlerin politikaları haline gelmiştir. Devletlerin çocuklar üzerindeki sorumluluğu arttıkça çocukların korunması uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Çocuk korumaya yönelik politikalar 19. yüzyılın sonlarından itibaren modern çocuk koruma sistemleri olarak tarihteki yerini

almaya başlamıştır. Bu gelişmeler, devletlerin çocuk koruma politikaları üzerindeki sorumluluğunu artırmış ve çocuk refahına ilişkin kamusal yükümlülükleri ulusal ve uluslararası düzeyde görünür hâle getirmiştir (Yolcuoğlu 2012; Ervüz ve Türk 2025) Avrupa çocuk koruma sistemlerinin geliştirilmesi öncü olmuştur (Özler-Ervüz ve Öztürk 2023). Birçok ülke, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca çocuk koruma sistemlerini ve politikalarını geliştirmektedir. Bu politikalar öncelikle çocuk haklarının korunmasını, çocuk refahı ve sosyal hizmet uygulamalarının entegrasyonunu içermektedir (İzci ve Ervüz 2025; Türk vd., 2024).

Batı ülkeleri çocuk koruma hizmetlerinin resmi hale gelip kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. 18. Yüzyıla kadar çocuk koruma ve sosyal hizmetler genel olarak hayırseverler ve dini kurumlarca yerine getiriliyordu. Ancak zaman ilerledikçe toplumsal yapıda meydana gelen değişimler sosyal refah politikalarını zorunlu hale getirmiştir. 1989 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile çocuk koruma sistemlerinin hukuki alt yapısı küresel ölçekte dönüm noktasını oluşturmaktadır (Kıbaroğlu ve Zengin 2024). Çocukların, destekleyici, güvenli ve korunaklı bir aile yaşantısı içerisinde büyüme hakkı, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinde temel bir insan hakkı şeklinde tanımlanmıştır (Ervüz ve Türk 2025). Türkiye’de ise çocuk koruma hizmetlerinin tarihsel gelişiminin alt yapısı Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Her toplum kendi yapısı ve kültürüne uygun şekilde çocuk koruma mekanizması geliştirmektedir (Hämäläinen 2016). Osmanlı Devleti’nde yardıma muhtaç, öksüz ve yetim çocukların korunması, desteklenmesi çoğunlukla vakıflarca ve hayır kurumlarımca yapılmaktaydı. 19.yüzyılda dünyada meydana gelen değişim Osmanlı Devleti’ni de derinden etkilemiştir (Tetik ve Korkmaz 2022). Osmanlı devleti modern anlamda Darülaceze ve Darüleytam kurumlarını hayata geçirmiş ve ihtiyacı olan vatandaşların bu kurumlardan yararlanması sağlanmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra ise çocuk refah sisteminin merkezinde Himaye-i Etfal Cemiyeti yer almıştır. Cemiyet daha sonra Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ismini almış ve çocukların korunmasında öncü bir rol üstlenmiştir (Nazlı 2024).

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren sanayileşme devrimi etkisini daha sert göstermeye başlamış geniş aile yapısı yerini çekirdek aileye bırakmış, korunmaya muhtaç çocuk sayısı artmış, şehirlerde nüfus artmış ve toplumsal yapı yeniden oluşmaya başlamıştır (Tezel, Demirel ve Kaya 2018). Bu durum çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları gibi uzun yıllar ülkemizde hizmet verecek kurumlar çocuk koruma sisteminin temelinde yer alan hizmet modellerini oluşturmuştur. Ancak modern toplumlar oluşmaya başladıkça 1990’lı yıllardan sonrası uluslararası normların da etkisiyle Türkiye’deki sosyal hizmet politikalarını da yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir

(Ersöz 2011). Bu durum kurum bakımının çocuk yetiştirme üzerindeki sınırlılıklarını tartışılır hale getirmiştir. Kurum bakımının yoğun olduğu yapılarda, çocuklar ve ergenler duygusal destek, güvenli bağlanma figürleri ve bireysel ilgi açısından yetersizlik yaşayabilmekte; bu durum öfke, saldırganlık ve davranışsal sorunların artmasıyla ilişkili olabilmektedir (Ervüz ve Küçükkaraca 2024). Çocuk suçluluğunun anlaşılmasında bireysel davranışlara odaklanan dar yaklaşımlar yerine, çocuğun içinde bulunduğu aile, okul, akran çevresi, sosyoekonomik koşullar ve toplumsal yapıların birlikte ele alınması gerekmektedir (Elmalı ve Ervüz 2021). Bu durum kurum bakımı sisteminin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Çocuk koruma sistemini daha erken yıllarda sistematik hale getiren ülkeler kurum bakımı sistemini yeniden gözden geçirmiş ve aile odaklı bakım sistemine ağırlık vermeye başlamıştır (Lockwood, Friedman ve Christian 2015). Dünyada meydana gelen bu değişime Türkiye’de kayıtsız kalmamış ve aile koruma sistemini etkin hale getirmeyi amaçlamıştır. Her çocuk doğdukları andan itibaren aile yanında büyümeye muhtaçtır (Bulut 2022).

2000’li yılların başındaki dönemler dikkate alındığında devlet politikası çocukların aile ortamında büyümesine yönelik politikalarını ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde koruyucu aile ve evlat edinme gibi aile temelli bakım modelleri yaygınlaşmıştır (Yıldırım 2025). 2005 yılında 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. 5395 sayılı kanunla çocuk koruma sisteminin yasal çerçevesi ortaya konulmuştur. 2013 yılında ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kurulmuştur ve çocuk koruma hizmetleri daha bütüncül bir yapıya sahip olmuştur. Günümüz Türkiye’sinde çocuk koruma anlayışı, koruyucu ve önleyici hizmetleri kapsayan hem de aile odağını merkeze alan bir perspektifle yürütülmektedir (İzci vd., 2021).

Çocuk Koruma Sisteminde Aile Yanında Bakımın Önemi

Çocuk koruma sisteminin temel hedefi çocukların güvenli, destekleyici ve sağlıklı sosyal ortamda büyümesinin sağlanmasıdır. Aile çocukların ilk sosyalleştiği, toplumsal kuralları öğrendiği ve rolleri kazandığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Dizman ve Gürsoy 2005). Bu hedefi gerçekleştirirken çağdaş sosyal hizmet uygulamalarından yararlanılmaktadır. Çağdaş sosyal hizmet uygulamaları çocukların mümkün olan en doğal sosyal ortamlarında yani kendi aile içerisinde büyümesi ve yetişmesidir (Kılınç 2020). Çocukların aile ortamında yetişmeleri de bazı riskleri barındırır da (Özmen ve Atli 2025) sağlıklı bir aile yapısı içerisinde büyümek çocukların duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimi için kritik bir öneme sahiptir. Doğal bir aile ortamı, çocukların kimlik gelişimlerini, aidiyet geliştirmelerini ve güvenli bağlanma becerilerini destekleyen doğal bir sosyalizasyon alanıdır (Özmen ve Atli

2021; Türk ve Aydemir 2024; Üstüner, Erol ve Şimşek 2005). Ancak çeşitli sebeplerle aile ortamında büyüemeyen çocuklar için çeşitli bakım modelleri uygulanmaktadır. Bu bakım modellerinden aile yanında bakım hizmetleri çocuklar için öncelikli olarak uygulanmaktadır. Aile yanında bakım hizmetlerinin uygulanamadığı noktada ise yatılı bakım modeli olan kurum bakımı hizmetleri devreye girmektedir (Tezel, Demirel ve Kaya 2018). Kurum bakımı standartlaşmış, toplu yaşam koşulları oluşturulmuş ve buna uygun bir yapılaşma şekli ortaya çıkarılmıştır. Bu durum çocukların aile kültürü içerisinde sosyalize olmasının önüne geçmektedir. Aile yanında bakım hizmetlerinde ise bireysel iletişim, duygusal yakınlık, ebeveynlik rolleri ve süreklilik ön plana çıkmaktadır (Üstüner, Erol ve Şimşek 2005). Bu yönleriyle aile yanında bakım, çocukların yalnızca fiziksel ve bedensel ihtiyaçlarını değil aynı zamanda bireylerin psiko-sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını da bütüncül şekilde karşılamaktadır (Şimşek ve Ark., 2008). Hem ulusal hem de uluslararası literatür incelendiğinde aile yanında bakım hizmetlerinden yararlanan çocukların gelişimsel çıktıları, kurum bakımında büyüyen bireylere oranla çok daha olumlu sonuçlar karşımıza çıkarmaktadır (Şahin 2009; Ervüz 2024). Araştırmalar özellikle akademik başarı, bağlanma stilleri ve toplumsal uyum ve ilişkiler açısından değerlendirildiğinde aile yanında büyüyen bireylerin kurum bakımında büyüyen akranlarına oranla çok daha yüksek verilere sahip olduğu görülmektedir (Delap 2011; UNICEF 2017). Bu bulgular bize aile yanında bakımın uzun vadeli çocuk refahı açısından kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye özelinde kurum bakımı hizmeti uzun yıllar ana bakım modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye bu konuda son 25 yılda önemli bir dönüşüme imza atmış ve çocuk koruma sisteminde aile yanında bakım hizmetlerini ana eksen olarak uygulama alanında etkinleştirmiştir (Yıldırım alp ve Hız 2018). Koruyucu aile ve evlat edinme hizmetleriyle biyolojik ailesi tarafından çeşitli sebeplerle bakımı sağlanamayan çocukların aile yanında bakımının sağlanması hedeflenmiştir (Yazıcı 2014). Özellikle koruyucu aile hizmetlerinin gelişimi için yapılan tanıtımlar, teşvikler ve bakanlık politikaları koruyucu aile hizmetinin çok hızlı bir şekilde gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Koruyucu aile sistemi çocuklar için sadece bir korumacı bir politika değil aynı zaman aile bütünlüğü destekleyici, önleyici hizmet sunan sosyal politika aracı konumunda yer almaktadır. Aile yanında bakım hizmetlerinin gelişmesi, aynı zamanda toplumda yer edinen çocuk korumaya ilişkin algıların da bir dönüşüme uğraması anlamına gelmektedir (Yeşilkayalı 2015). Çocukların, yalnızca devlet mekanizmasının değil aynı zamanda toplumun ortak sorumluluğu olarak görülmesi, dayanışma temelli sosyal hizmet uygulamalarının da güçlenmesi anlamına gelmektedir. Son yıllarda gittikçe gelişen aile yanında bakım hizmetlerinin sürdürülebilir hale gelebilmesi için profesyonel destek mekanizmalarının sürekli olarak desteklenmesi ve toplumsal farkındalığa yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir (Türk ve Ervüz 2025).

Sonuç olarak bakıldığında aile yanında bakım hizmetleri, çocuk koruma sisteminin uygulamadaki etik, pratik ve insani biçimidir. Aile yanında bakım hizmeti, çocukların duygusal gelişimi, toplumsal adaptasyonu ve yaşamsal doyumu desteklemesi açısından modern sosyal hizmet politikalarının merkezinde yer almaktadır. Çocuk koruma sistemi, çocukların her türlü ihmal, istismar ve risk faktörlerine karşı korunmasını hedefleyen hem önleyici hem de koruyucu hizmetleri bünyesinde barındıran çok boyutlu bir yapıdır (Türk ve Bilican-Gökkaya 2023). Bu yapının temel gayesi ise çocukların yüksek yararını gözeterek, çocukların güvenli bir sosyal çevrede ve sağlıklı bir şekilde gelişimlerini sürdürmelerini sağlamaktır. Bu politika kapsamında biyolojik ailesi yanında bakımın yetersiz, riskli ve imkânsız olduğu durumlarda çocuk için aile yanında bakım modelleri önem arz etmektedir. Bu noktada koruyucu aile modeli çocuk koruma sistemi içerisinde yer alan en temel ve etkili aile yanında bakım hizmeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuk Koruma Sisteminde Koruyucu Aile Modeli: Tanımı, Türleri ve Uygulama Alanı

Koruyucu aile modeli, Türkiye’de çocuk koruma sistemi içerisinde görece yeni kabul edilebilecek; ancak hızlı biçimde kurumsallaşan ve aile temelli bakım politikalarının temelini oluşturan bir modeldir (Tezel, Demirel ve Kaya 2018; Ervüz 2024). Çocuk koruma sisteminde koruyucu aile modeli, biyolojik ailesi yanında geçici veya sürekli biçimde bakımı sağlanamayan çocuklara, güvenli, destekleyici ve istikrarlı bir aile atmosferi sunmayı hedefleyen temel aile temelli bakım türlerinden biridir (Yazıcı 2014). Koruyucu aile uygulaması, çeşitli sebeplerle aile yanında büyüme imkânı olmayan, aynı zaman da evlat edinme hizmetlerinde de yararlandırılamayan çocukların, yüksek yararları gözeterek, devletin gözetim ve denetimi altında, gönüllü ailelerin çocukla bir arada yaşam sürmelerini ve bakımı ile ilgili sorumluluklarını üstlenmelerini kapsayan bir uygulamadır (Üstüner vd., 2005; Karataş 2007). Koruyucu aile modeli çocuk ile aile arasında karşılıklı sevgi, güven ve aidiyet temelli bağların oluşmasına imkân sağlayarak kurum bakımında oluşacak olası zorlukların önüne geçilerek, çocuğun duygusal, sosyal ve bilişsel gelişime önemli katkılar sunar (Kıbaroğlu ve Zengin 2024).

Koruyucu ailelik, sadece bir bakım hizmeti olarak değil, bunun yanında çocuğun kurumsal ortamdan uzaklaştırılarak topluma yeniden entegre edilmesini de sağlayan bir sosyal destek mekanizması olarak da ele alınmaktadır. Koruyucu aile yanında yaşamını devam ettiren çocuk, hem kişisel gelişimi için gerekli desteği almakta hem de günlük yaşam deneyimleri aracılığıyla sosyal ve toplumsal becerilerini kazanma ve geliştirme olanağı bulmaktadır.

Koruyucu Aile Türleri

Türkiye’de koruyucu aile uygulamaları, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülmekte olup, Koruyucu Aile Yönetmeliği (2012) çerçevesinde düzenlenmiştir. Yönetmelikte koruyucu ailelik, bakım süresi ve ilişkinin niteliğine göre farklı türlerde tanımlanmaktadır.

- Geçici Koruyucu Aile, çocuk hakkında acil koruma gereken veya hakkında henüz sunulacak hizmet planlaması yapılmamış, kuruluşa yerleştirilmemiş veya kendisi için planlanmış hizmetlerden çeşitli nedenlerden ötürü yararlandırılmamış çocuklar için, öncelikle temel ana-baba eğitimleri ile Koruyucu Aile Birinci ve İkinci Kademe Eğitimini almış profesyonel ailelerin sağladığı birkaç gün ile en çok bir ay arasında süren bakımı,

- Süreli Koruyucu Aile, biyolojik yanına kısa sürede döndürülme imkânı bulunmayan ya da kalıcı olarak aile yanına yerleştirilemeyen çocuklara, tercihen temel ana-baba eğitimleri ve Koruyucu Aile Birinci Kademe Eğitimini almış kişi ve ailelerin sağladığı bakımı,

- Uzmanlaşmış Koruyucu Aile, özel ihtiyaçlar ve zorluklar barındıran çocukların bakımını sağlayabilecek, toplumsal uyumunu kolaylaştıracak en az lisans eğitimi almış veya eşlerden birinin en az ilköğretim düzeyinde olmak üzere temel ana-baba eğitimlerini, Koruyucu Aile Birinci ve İkinci Kademe Eğitimlerini başarıyla geçmiş ailelerden oluşan bakım modelidir.

- Akraba veya Yakın Çevre Koruyucu Aile, veli ya da vasi dışında kalan kan bağı bulunan akrabalar ya da çocuğun iletişim içinde olduğu veya tanıdığı bakıcı, komşu gibi yakın çevresinde olan; tercih etmeleri halinde en az temel ana, baba eğitimleri kapsamında eğitim almış kişi ve ailelerin sağladığı bakımı tanımlamaktadır (Koruyucu Aile Yönetmeliği 2015).

Bu koruyucu aile türleri, çocuğun durumuna, ihtiyaçlarına ve yaşam şartlarına göre esnek şekilde uygulanabilir. Hepsinde ortak amaç çocuğun güvenilir ve istikrarlı bir aile ve bakım ortamına kavuşmasıdır. Koruyucu aile uygulaması, bir yandan çocukların kuruma gitmeden önce korunmasına yardımcı olan önleyici bir sistem bir yandan da kurum bakımından aile ortamına geçişini kolaylaştıran bir yeniden bütünleştirme ve uyum sağlama aracı olarak görev yapmaktadır. Uygulamada, koruyucu aile olmak isteyen kişiler Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri tarafından incelemeye alınmakta, eğitim ve danışmanlık desteği aşamalarından geçirilmektedir. Çocuk uygun görülen ailenin yanına yerleştirildikten sonra periyodik bir şekilde izleme, psikososyal destek, rehberlik hizmetleri sunularak bu sürecin daha verimli ve sağlıklı şekilde sürdürülmesi amaçlanmaktadır (Tezel, Demirel ve Kaya 2018).

Türkiye’de koruyucu aile uygulamasına yönelik ilgi son dönemlerde kayda değer bir artış eğilimindedir. Koruyucu aile ve aile temelli bakım

modellerinin gelişimi, çocuk koruma sistemini erken dönemde yapılandırmış ülkelerde daha belirgin biçimde görülmektedir. Koruyucu aile modeli, çocuk koruma sisteminin bütünü içerisinde bakıldığında, sadece bir bakım seçeneği değil; aynı zamanda sorumluluk ve dayanışma bilincinin gelişmesine hizmet eden stratejik bir sosyal politika aracı özelliği göstermektedir (Kılıç, 2018). Bu çerçevede, devlet, sivil toplum ve toplumun ortak katkılarıyla yürütüldüğünde, çocukların yüksek yararını güvence altına alabilecek ve destekleyecek en önemli modellerden biri olarak görülmektedir. Çocuk koruma sisteminde koruyucu aile uygulaması hem insani hem de çocuğun gelişimi bakımından en uygun bakım şekillerinden biri olarak düşünülmektedir (Karataş 2007). Uygulamanın güçlü tarafları, çocuğun bireysel, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını kapsamlı bir şekilde giderebilmesi, aidiyet ve güven duygusunu güçlendirmesi ve toplumsal uyumu desteklemesi ile bağlantılıdır.

Aile ortamında büyüme hakkının gerçekleşmesi, koruyucu aile uygulaması, çocukların aile ortamı içerisinde yetişme haklarını gerçeğe dönüştüren en önemli sosyal hizmet yaklaşımlarından biridir (Aydemir vd., 2024). 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Çocuk Hakları Komitesi'nin ilkeleri gereği, her çocuk “mümkün olan en doğal ortamda yetişme” hakkına sahiptir. Koruyucu aile modeli bu hakkın uygulanmasını somutlaştırarak, çocukların sevgi dolu, güvenli ve destekleyici bir ortamda gelişim göstermelerine fırsat vermektedir (Yıldırım 2025).

Duygusal güvenlik ve bağlanmanın güçlenmesinde çocukların gelişimi açısından güvenli bağlanma, gelecekteki hayatta sağlıklı ilişkiler kurmalarını ve sağlam bir benlik algısı geliştirmelerini sağlayan kritik bir unsurdur (Ervüz ve Türk 2025b). Koruyucu ailenin yanında yaşamını sürdüren çocuklar, yakın birebir ilişkiler kurma, koşulsuz kabul edilme ve sürekli bakım alma fırsatı bulduklarından, kurum bakımına göre daha güçlü duygusal temeller oluştururlar (Üstüner, Erol ve Şimşek 2005). Yapılan araştırmalar, aile ortamı içerisinde büyüyen çocukların kaygı düzeylerinin daha düşük, sosyal ilişkilerinin ise daha sağlıklı ve dengeli olduğunu ortaya çıkarmıştır (Dozier ve ark., 2006).

Kurum bakımında sıkça rastlanılan “standart bakım” yaklaşımının aksine, koruyucu aile uygulaması çocuğa kişiye özel ilgi ve destek sağlar. Çocuğun özel ihtiyaçlarının ve ilgi alanlarının fark edilmesi, eğitim alanındaki desteklerin bireyselleştirilmesi ve duygusal gereksinimlerin özenle takip edilmesi bu uygulamanın temel özellikleri arasında bulunmaktadır (Erbay ve Çalış 2021). Aile içindeki ilişki ve etkileşimler, çocuğun özgüvenini ve benlik farkındalığını desteklerken, aynı zamanda akademik başarı ve sosyal yetkinlikler üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Koruyucu aile uygulaması, çocuğun toplumla ilişki ve etkileşimini arttıran ve sosyal becerilerini geliştiren bir yapı olarak öne çıkmaktadır (Yıldırımalp ve Hız 2018). Aile hayatının doğal süreçleri içerisinde büyüyen

çocuk, toplumsal rolleri gözlem yaparak öğrenme imkânı bulmakta ve sosyal kurallara adaptasyon yeteneği geliştirmektedir. Bu durum, çocukların yetişkinlikte topluma daha rahat entegre olmalarını sağlarken sosyal olarak dışlanma ihtimalini de en aza indirmektedir (Kıbaroğlu ve Zengin 2024). Bunun yanı sıra koruyucu ailelik toplumda dayanışma, sosyal sorumluluk ve gönüllülük bilincini de pekiştirmekte, toplumsal sermaye oluşumuna olumlu katkılarda bulunmaktadır. Koruyucu aile uygulaması, çocuk koruma sisteminde ekonomik açıdan tasarruf sağlayan ve hizmet kalitesi bakımından sürdürülebilir bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurum bakımına göre daha düşük maliyetli olmasının yanında çocuğun gelişimsel kazanımları bakımından da daha güçlü etkiler yaratmaktadır. Böylelikle devlet, sınırlı kaynaklarını önleyici uygulamalara, aile destek hizmetlerine ve denetim mekanizmalarına yönlendirme olanağı elde etmektedir. Koruyucu aile modeli, çocuğun biyolojik ailesiyle yeniden birleşmesine kadar geçen zamanda “geçici ama güvenli bir bakım köprüsü” olarak karşımıza çıkmaktadır (Küsmes 2020). Bu dönem içerisinde çocuk, kurum ortamından uzak, sürekli ve destekleyici bir aile ortamında yaşarken, sosyal hizmet uzmanları tarafından biyolojik ailenin rehabilite edilmesi sağlanabilir. Bu sayede koruyucu aile uygulaması hem çocuğun korunmasını hem de uzun zaman dilimi içerisinde aile birliğinin yeniden sağlanmasını amaçlayan çift yönlü bir rol üstlenir. Çocuk koruma sistemi, çocuğu her çeşit ihmal, istismar, şiddet ve risk ihtimallerine karşı korumayı hedefleyen, önleyici, geliştirici ve iyileştirici uygulamalardan oluşan çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Kırloğlu 2020). Sistemin öncelikli amacı, çocuğun üstün yararı dikkate alınarak onun güvenli bir ortamda sağlıklı bir şekilde gelişimini devam ettirmesidir. Bu kapsamda, çocuğun ailenin yanında desteklenmesi önceliklidir; ancak biyolojik aile şartları yeterli olmadığında veya riskli olduğunda çocuğun bakımında alternatif uygulamalar devreye girmektedir. İşte tam da bu evrede koruyucu aile uygulaması, çocuk koruma sisteminin en temel, kritik ve etkili aile temelli bakım yöntemlerinden biri olarak önem kazanmaktadır (Dal ve Akbaş 2020).

Koruyucu aile uygulaması, çocuk koruma sisteminde kurum bakımının yerine değil, önleyici bir tedbir olarak ön plana çıkan, çocuğu kurumsal ortamdan koruyan bir modeldir. Bu model hem koruma hem de önleme işlevi taşımaktadır (Özbesler 2009). Bir taraftan çocuğun fiziksel ve duygusal güvenliğini sağlamaya çalışırken bir taraftan da sosyal ilişkilerinin gelişimini, kimlik oluşumunu ve toplumsal aidiyetini destekleme konusunda katkı sunmaktadır. Çocuk, koruyucu aile yanında bir aile ortamı içerisinde büyüdüğünde, kurumsal ortamın sağlamakta eksik kaldığı bireysel ilgi, koşulsuz sevgi ve güven yaşantılarını da deneyimleme fırsatı bulmaktadır (Abukan 2020).

Koruyucu ailelerin çocuk koruma sistemi sistemindeki rolü sadece bireysel bağlamda değil, sistemin genel bağlamında da belirgin şekilde

kendini göstermektedir. Aile temelli bakım uygulamalarının desteklenmesi ve geliştirilmesi, devletin çocuk koruma uygulamalarında insan merkezli ve sürdürülebilir bir anlayış benimsemesini mümkün kılar (Kaymakçı 2025). Bu bakımdan incelendiğinde, koruyucu ailelik sadece bir bakım şekli olmamakla birlikte, sosyal dayanışma, toplumsal sorumluluk ve ortak refahın somut bir yansıması olarak da görülmektedir.

Türkiye’de 2000’li senelerden itibaren çocuk koruma sisteminde gerçekleşen değişim ve dönüşümler, koruyucu aileliğin yasal, toplumsal ve kurumsal altyapısını kuvvetlendirmiştir. 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu (2005) ile çocukların öncelikle aile yanında bakımının sağlanmasının esas olduğu ilkesi kabul edilmiş; 2012 tarihli Koruyucu Aile Yönetmeliği ile de uygulama standartları belirlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeler, koruyucu aile modelinin sistemdeki yerini resmi bir çerçeveye yerleştirmiş ve daha geniş ölçekte yaygınlaştırılmasının önünü açmıştır.

Koruyucu aile uygulamasının çocuk koruma sistemi içerisindeki rolü, çocuğun hem kişisel hem de toplumsal açıdan sağlıklı bir şekilde bütünleştirilmesinin sağlanması noktasında büyük önem taşımaktadır (Özbesler 2019). Kurum bakımının anonim ve standart yaklaşımına karşı, koruyucu ailelik kişiye özel ve bireyselleştirilmiş bir bakım sunar. Çocuğun gündelik yaşam deneyimlerine, okul hayatına ve sosyal çevresine doğal katılımı, onun yetişkinlikte bağımsız bir hayat kurma becerisini güçlendirir (Certel 2024). Bu açıdan koruyucu ailelik, çocuk koruma sisteminin sadece “koruma” görevini yerine getirmekle kalmayıp, gelişimi destekleyen ve güçlendiren bir işlev de göstermektedir (Özbesler 2019).

Özetle, koruyucu aile uygulaması, çocuk koruma sisteminin insancıl, en kalıcı, en sürdürülebilir ve en etkili öğelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aile ortamının sağladığı güven, koşulsuz sevgi ve aidiyet hissi hiçbir kurumsal oluşum tarafından tam anlamıyla karşılanamamaktadır. Bu sebeple koruyucu ailelik, çağdaş çocuk koruma sistemlerinde sadece bir seçenek değil, sistemin merkez noktasında bulunan temel bir bakım yaklaşımı olarak görülmektedir.

Koruyucu Aile Sisteminin Güçlendirilmesine Yönelik Yaklaşımlar

Koruyucu aile hizmet modeli, çocuk koruma sisteminin merkezi noktasında yer alan çocukların gelişimsel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşımayı hedefleyen önemli bir hizmet modelidir (Yolcuoğlu 2009). Koruyucu aile hizmet modelinin etkin kılınması yalnızca sistem olarak mevcut yapının korunmasıyla değil aynı zamanda koruyucu ailelerin, profesyonellerin ve toplumun iş birliği içerisinde güçlenmesine bağlıdır. Bu bağlamda koruyucu aile sisteminin, güçlenmesi, etkin hale gelmesi ve toplumsal olarak kabul edilebilirliğinin artırılması için birkaç boyutta yaklaşım sergilenmelidir (Kınık 2021). Koruyucu aile hizmet modelinin

yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi modelin toplum içerisinde tanınırlığının farkındalığının artması ile mümkündür. Koruyucu aile hizmet modeli toplum içerisinde bilgilendirme kampanyaları, medya çalışmaları ve sivil toplum kuruluşlarıyla yapılacak iş birliği ile güçlenebilir (ASHB 2023). Çocuk koruma sisteminin toplumla dayanışma içerisinde gelişeceği sadece devlet sistemiyle yapılmasının mümkün olmadığı toplumla paylaşılmalı ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmelidir (Kınık 2021). Bu şekilde hem koruyucu aile adaylarının artması hem de toplumun çocuk koruma sistemine olan paydaşlığının artması planlanmaktadır. Koruyucu aile hizmet modelinin en önemli kısımlarından bir tanesi de hizmet modelini uygulayan profesyoneller oluşturmaktadır. Koruyucu aile hizmetinin en etkin ve başarılı şekilde sunulabilmesi için profesyonellere yönelik hizmet içi eğitimlerin artması, mesleki deneyimi yüksek profesyonellerin hizmeti yürütmesi gerekmektedir (Baysal 2017). Aynı zamanda koruyucu aile adaylarına yönelik kapsamlı eğitim programlarının oluşturulması, hizmet süresi boyunca da ailelere rehberlik hizmetlerinin sunulması gerekmektedir. Çalışan personele ve ailelere yönelik düzenli şekilde süpervizyon, danışmanlık hizmetleri ve kriz durumlarında destek sağlanması bakım sürecinin sağlıklı şekilde sürdürülebilmesi amacıyla önem arz etmektedir (Mutluoğlu ve Küçükkaraca 2025). Koruyucu aile sistemi, herhangi bir sebeple biyolojik ailesi yanında hayatına devam edemeyen çocukların aile kültürü içerisinde yaşamlarına devam etmesini sağlayan önemli bir hizmet modelidir (Certel 2025). Koruyucu aile sisteminin gelişmesi, yaygınlaşması ve tanınması için sosyal hizmetlerin yanında sağlık, eğitim ve adalet gibi farklı sektörlerin iş birliği içerisinde eşgüdümlü şekilde çalışması gerekmektedir. Kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi, çocukların bakım, sağlık, eğitim ve barınma gibi ihtiyaçlarının zamanında ve doğru biçimde karşılanmasını sağlar (Mutluoğlu ve Küçükkaraca 2025). Bu yaklaşım, çocukların yaşamsal faaliyetleri ve psikososyal desteği arasında bütüncül bir sistem oluşturmaya olanak sağlar. Koruyucu aile hizmet modeli refah seviyesi yüksek ülkelerde çoğunlukla uygulanan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Koruyucu aile modelinin gelişmesinde uluslararası örneklerin incelenmesi, iyi uygulama örneklerinin ülkemizin sosyo-demografik yapısına göre dizayn edilip uygulama alanına alınması sistemin devamı ve gelişebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Koruyucu aile son zamanlarda çocuk koruma sisteminin merkezi haline gelmiştir. Koruyucu aile modelinin güçlü, sürdürülebilir ve etkili bir şekilde işlevine devam etmesi için uluslararası iyi örnekler toplumsal yapıya uygun hale getirilerek güncellenmesi modelin devamı için önem arz etmektedir (Karatay 2017).

Sonuç ve Öneriler

Dünyada çocuk koruma sistemi aile yanında bakım hizmetleri temelinde gelişmektedir. Türkiye, dünyada gelişmiş çocuk koruma sistemlerindeki iyi

uygulama örneklerini alarak aile yanında bakım hizmetleri ağırlıklı çocuk koruma sistemini uygulamaya koymaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında kurum bakımına dayalı uygulamaların, çocukların fiziksel, sosyal ve duygusal olarak gelişimlerini sınırladığını ortaya koyulmaktadır (Certel 2025). Bu bağlamda, aile yanında bakım hizmetleri çocukların güvenli, destekleyici ve geliştirici şekilde yetişmeleri konusunda öncü olmaktadır. Aile yanında bakım hizmetlerinin en gözde modeli olan koruyucu aile modeli çocukların hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki etkinliğini artıran stratejik bir bileşen olarak ön plana çıkan önemli bir hizmet modelidir (Abukan 2020). Çocukların güvenli bağlanma gerçekleştirmeleri, ihtiyaçlarının karşılanması, toplumsal uyumun sağlanması ve devlet kaynaklarının etkin şekilde kullanılması modelin güçlü yönü olarak karşımıza çıkmaktadır (Özgür 2011). Aynı zamanda koruyucu aile modeli, bu sistemin sürdürülebilirliği ve toplumsal sosyal sorumluluk kültürünün güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, koruyucu modeli hem çocuk koruma sistemi içerisinde hem de aile odaklı modellerde, çocukların güvence altına alındığı çocuğun yüksek yararının gözetildiği bir hizmet anlayışıdır (Koç 2016). Koruyucu aile modelinin güçlenmesi aynı zamanda sosyal sorumluluk kapasitesinin de artırılmasına, sürdürülebilir ve etkili bir koruma sistemine katkı sağlayacağı ortaya koyulmaktadır. Koruyucu aile hizmet modeli, çocuk koruma sisteminin yalnızca alternatif bir bakım modeli değil aynı zamanda sistemin stratejik bir bileşeni olduğunu ortaya koymaktadır (Özkara 2005). Koruyucu aile modeli, çocuğun güvenli bağlanma gerçekleştirmesi, bireysel olarak gelişiminin devam etmesi ve aile kültürünün öğrenilmesi gibi kurum bakımının sağlayamadığı birçok katkıyı sunmaktadır (Özgür 2011). Aynı zamanda koruyucu aileler, çocukların biyolojik ailesiyle olan iletişimini ve ilişkilerini destekleyerek çocuğun yeniden ailesiyle bütünleşmesini sağlayan köprü görevini üstlenmektedir (Certel 2025).

Sonuç olarak, koruyucu aile modeli, çocuk koruma sisteminin, insani, gelişimsel açıdan ve aile rollerinin öğrenilmesi açısından merkezinde yer almaktadır. Çocukların yüksek yararı, aile temelli bakımın güçlendirilmesi, sistemin sürdürülebilirliği ve toplumsal düzeyde olumlu sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Koruyucu aile modelinin yaygınlaştırılması, geliştirilmesi ve desteklenmesi koruma ve bakım altındaki çocukların yaşam kalitesini arttıracak ve çocuk koruma sisteminin modernleşmesine ve güçlenmesine katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Abukan, B. (2020). Çocukluk çağı travmalarının koruyucu aile içinde sağaltımı üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 241-260
- Akbaş, E., ve Dal, V. (2020). Koruyucu aile hizmetinde sivil toplum örgütlerinin rolü. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 523-546.
- ASHB. (2023). 2023-2028 Türkiye çocuk hakları strateji belgesi ve eylem planı.
- Aydemir, İ., Öztürk, M., Toğa, H. ve Türk, A. (2024). Sosyal hizmetin tanımlanması-amaçları-temel ilkeleri. İ. Aydemir ve M. Öztürk (Ed.), *Sosyal Hizmete Giriş* (ss. 1-17) içinde. Akademisyen Kitabevi.
- Baysal, A. E. (2017). Koruyucu aile uygulamaları ve sonuçları: İstanbul örneği (Master's thesis, Istanbul Sabahattin Zaim University (Turkey)).
- Bulut, M. (2022). Mâli bakış açısından Türkiye' de koruyucu aile uygulaması. *Anasay*, (20), 97-122.
- Certel, N. (2024). Koruyucu aile modeli uygulamalarında biyolojik ailelerin yeri ve önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(2),
- Dizman, H., Gürsoy, F. (2005). İlköğretim dördüncü ve beşinci sınıfa devam eden anne yoksunu olan ve olmayan çocukların saldırganlık eğilimleri, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:13, No:2. 437-446.
- Elmalı, R. R., ve Ervüz, C. (2021). Çocuk suçluluğu ve adalet sistemi. In N. Çalış & O. Zengin (Eds.), *Multidisipliner perspektiften sosyal boyutuyla çocukluk ve gençlik* (ss. 145-171). Efe Akademi Yayınları.
- Erbay, E., ve Çalış, N. (2021). Türkiye'de koruyucu aile hizmetlerine yönelik uzman görüşleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 439-462.
- Ervüz, C. (2021). Türkiye'de çocuk koruma ve bakım sistemi. In N. Çalış & O. Zengin (Eds.), *Multidisipliner perspektiften sosyal boyutuyla çocukluk ve gençlik* (ss. 84-119). Efe Akademi Yayınları.
- Ervüz, C. (2022). Türkiye'de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik koruyucu ve önleyici hizmetler. In F. Yaman & C. Ervüz (Eds.), *Çocuk koruma sistemleri ulusal ve uluslararası boyutlarıyla* (ss. 277-291). Nobel Yayınevi.
- Ervüz, C. ve Türk, A. (2025). Çocukluk çağı ruhsal travmalarının benlik saygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi. D. Rungchacadaporn (Ed.), *Abant 5th International Conference On Current Scientific Researches* (ss. 964-970) içinde. Academy Global Publishing.
- Ervüz, C., ve Küçükkaraca, N. (2024). Çocuk evleri sitesinde kalan ergenlerin psiko-sosyal sorunları ile saldırganlık ve öfke düzeyleri arasındaki ilişki. In Ö. Altındağ (Ed.), *Sosyal hizmet alanında uluslararası çalışma ve değerlendirmeler* (ss. 27-47). Serüven Yayınevi.
- Ervüz, C., Türk, A. (2025a). Çocuk hakları perspektifinden koruyucu aile sisteminin değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 25(Aile Özel Sayısı Cilt-

2), 449-480.

- Hämäläinen, J. (2016). The origins and evolution of child protection in terms of the history of ideas. *Paedagogica Historica*, 52(6), 734-747.
- İzci, L. ve Ervüz, C. (2025). İnternet Haberlerine Yansıyan Çocuğa Yönelik Cinsel İstismar ve Taciz Vakalarının Analizi, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 45-59
- İzci, L., Sarı, K. S. ve Uyanık, M. N. (2021). Aile odaklı hizmet modeli olarak koruyucu aile uygulaması. *T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Politikaları Serisi*, 1(3):1-44.
- Karataş K. (2007). Türkiye’de çocuk koruma sistemi ve koruyucu aile uygulamaları üzerine bir değerlendirme, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18(2), 7-20.
- Karatay, A. (2017). Türkiye’de koruyucu aile: kökenleri, gelişimi ve bugünü. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (5), 389-427.
- Kaymakcı, Y. S. (2025). Koruyucu aile hizmet modelinde klinik sosyal hizmet uygulamalarının yeri ve önemi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (AİLE YILI ÖZEL SAYISI), 755-787.
- Kılıç, S. (2018). Sosyal sermayenin koruyucu aile hizmet modelindeki yeri ve bu alanda yapılan akademik çalışmaların analizi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yalova.
- Kılınç, A.N. (2020). Türk hukukunda koruyucu aile sözleşmesi ve koruyucu aile ile çocuk arasındaki hukuki ilişkinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3): 1217-1261.
- Kınık, K. (2021). Kültüre duyarlı sosyal hizmet bağlamında Türkiye’de koruyucu aile modeli: İstanbul ve Bingöl örneği. *Journal of International Social Research*, 14(77).
- Kıbaroğlu, S. ve Zengin, O. (2024). Koruyucu aile olma şartı sağlayan eşlerin koruyucu aile hizmet modeline ilişkin görüşleri, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35 (4), 661-683.
- Koç, T. (2016). Türkiye’de koruyucu aile hizmetinin etkinliğinin artırılmasına yönelik çözüm önerileri: Türkiye ve Hollanda karşılaştırması (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Manisa
- Küsmez, B. (2020). Korunma ihtiyacı olan çocuklar için kurumsal ve alternatif hizmet modelleri: Bir değerlendirme. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*. 4(3): 201-225.
- Lockwood, KK., Friedman, S., ve Christian, CW. (2015), Permanency and the foster care system, *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 45 (10), 306-315.
- Mutluoğlu, M. E., ve Küçükkaraca, N. (2025). Koruyucu aile hizmetinde çalışan meslek elemanlarının koruyucu ve biyolojik aileye bakış açılarının eko-sistem yaklaşımıyla incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2025(Aile Özel Sayısı Cilt -2), 415-448.

- Oral, M., ve Kılıçarslan Törüner, E. (2025). Koruyucu aile müdahale programları: pediatri hemşireliği perspektifinden bir değerlendirme. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 161-172.
- Özbesler, C. (2009). Koruyucu aile hizmetlerinde değerlendirme süreci. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(16), 86-94.
- Özgür, Ö. (2011). Kurum bakımı altındaki çocukları anlamak ve onlarla çalışmak: Bağlanma teorisinden bir bakış özet. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 3C0062.
- Özkara, S. (2005). Toplumun Koruyucu Aile Uygulamasına İlişkin Bilgi, Görüş ve Değerlendirmesi. Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Özler-Ervüz, F. (2022). Türkiye’de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik kuruluş bakım hizmetleri. (Ed. F. Yaman ve C. Ervüz), *Çocuk Koruma Sistemleri Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla içinde* (ss. 205-221). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özler-Ervüz, F. ve Öztürk, M. (2023). Norveç çocuk koruma sistemi. G. Güneş-Aslan (Ed.), *Dünyadaki Örnekleriyle Çocuk Koruma Sistemleri* (ss. 175–198) içinde. Nobel Akademi
- Özmen, M., ve Atli, A. (2021). The Mediation Role Of Empathy In The Relationship Between Parents’ Attitudes And Altruism. *Kastamonu Education Journal*, 29(4), 22-31.
- Özmen, M. ve Atli, A. (2025). Anne-baba tarafından uygulanan fiziksel cezanın zorba ve kurban olma üzerindeki etkisi: Sürekli öfkenin aracılık etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 36(3), 347-364.
- Şimşek, Z., Erol, N., Öztop, D. ve Özcan Özer, Ö. (2008), Kurum bakımındaki çocuk ve ergenlerde davranış ve duygusal sorunların epidemiyolojisi; Ulusal örneklemde karşılaştırmalı bir araştırma”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19 (3), 235-246.
- Tezel, Z., Demirel, B., ve Kaya, Z. Ş. (2018). Ailelerin koruyucu aile olmaya karar vermelerinde etkili olan etmenler ile koruyucu aile olmanın anlam ve önemi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(SITKI KOÇMAN’ın Anısına Armağan), 15-36.
- Türk, A. ve Bilican-Gökkaya, V. (2023). Deprem sonrası çocukların karşılaşılabileceği psikososyal riskler ve sosyal hizmet. İ. Aydemir ve M. Öztürk (Ed.), *Afet ve Krizlerde Sosyal Hizmet* (ss. 163-187) içinde. Akademisyen Kitabevi.
- Türk, A., ve Aydemir, İ. (2024). Y ve Z Kuşaklarının bağlanma stilleri ile evlilik beklentilerinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(64), 549-574.
- Türk, A., ve Ervüz, C. (2025). Koruyucu aileliğe yönelik tutum ölçeği: ölçek geliştirme çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 1218-1232.
- Türk, A., Işık, A., Atmaca, Y. E., ... Çelik, E. (2024). Sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 163-175.
- Üstüner, S., Erol, N. ve Şimşek, Z. (2005), Koruyucu aile bakımı altındaki çocukların

davranış ve duygusal sorunları, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12 (3), 130-140.

- Yazıcı, E. (2014). Türkiye’ de çocuk koruma sistemi ve koruyucu aile bakım yönteminde yeni yaklaşımlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 247-270.
- Yeşilkayalı, H. D. (2015). Koruyucu aile bireylerinin sosyodemografik özellikleri ile empatik becerileri ve özgeciliği durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım, B. (2025). İnsanlar neden koruyucu aile oluyor? Algılanan avantaj ve dezavantajları ile koruyucu aile olmak. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (Aile Özel Sayısı Cilt-2), 589-612.
- Yıldırım, S., ve Hız, Ö. (2018). Türkiye’de çocuk refahı bağlamında korunmaya muhtaç çocuklara sunulan bir hizmet: koruyucu aile hizmeti. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 95-114.
- Yılmaz, D. (2024). Sosyal hizmetlerde iletişimin rolü ve önemi: Çocuklarla, yaşlılarla ve engellilerle iletişim. In İ. Aydemir & M. Öztürk (Eds.), *Sosyal Hizmette Güncel Konular* (ss. 19–38). Akademisyen Kitabevi.
- Yılmaz, D., & Günay, M. A. (2022). Türkiye’de sağlık iletişimi: Sağlık çalışanları üzerine yapılmış bir araştırma. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 7(1), 75-91.
- Yolcuoğlu, İ.G. (2012). “Türkiye’de Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetlerin Geliştirilmesi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23 (2), 145-157.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2011). Türkiye’de çocuk koruma sisteminin genel olarak değerlendirilmesi”, *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 18, s. 43-57.

KURUM BAKIMINDA BAĞLANMA SÜREÇLERİ VE OYUN TEMELLİ MÜDAHALELER: SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

“ ”

Feyza ÖZLER ERVÜZ¹

¹ Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Pazar Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet Programı,
feYZa.ozler@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4158-4594.

1. Giriş

Çocuğun bilişsel, duygusal ve sosyal gelişiminin sağlıklı biçimde ilerleyebilmesi için güvenli ve süreklilik arz eden bir aile ortamında yetişmesi temel bir gerekliliktir (Bronfenbrenner, 1979; Shonkoff & Phillips, 2000). Aile ortamı, çocuğun temel bakım gereksinimlerinin karşılandığı bir yapı olmakla birlikte duygusal düzenleme becerilerinin geliştiği, sosyal öğrenmenin gerçekleştiği ve benlik algısının şekillendiği temel bir gelişim bağlamı olarak işlev görmektedir. (Bowlby, 1982; Cassidy, 2008; Morris vd., 2017). Günümüzde, sosyal, ekonomik ve bireysel kırılganlıkların artmasıyla birlikte, güvenli ve süreklilik arz eden bir aile ortamında yetişme olanağı bulamayan çocukların sayısında belirgin bir artış gözlenmekte; (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [ASHB], 2019; Rodrigues, Calheiros, & Pereira, 2015) bu durum çocuk koruma sistemlerinin rolünü güçlendirirken etkili ve kanıta dayalı müdahale modellerine duyulan gereksinimi daha görünür hale getirmektedir (United Nations Children's Fund [UNICEF], 2010; United Nations General Assembly [UNGA], 2010).

Çocuk koruma, çocuğun ailesinden veya çevresel koşullardan kaynaklı riskler karşısında, uzman kişiler tarafından çocuğun korunmasını ve bakımının sağlanmasını hedefleyen tüm sistematik uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir (Karataş, 2007; Yolcuoğlu, 2009). Sosyal hizmet disiplini açısından çocuk koruma, çocuğun yüksek yararını esas alan, önleyici, koruyucu ve iyileştirici müdahaleleri birlikte içeren bir alan olarak ele alınmaktadır (Howe, 2011). Geleneksel olarak çocuk koruma, öncelikle aile içerisinde yürütülen bir sorumluluk alanı olarak görülürken, toplumsal dönüşümler ve artan sosyal riskler bu görevin yalnızca aileyle sınırlı kalamayacağını ortaya koymaktadır (Karataş vd., 2004). Bu bağlamda devlet, çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarını güvence altına alma sorumluluğunu üstlenen temel aktörlerden biri haline gelmiştir (UNGA, 2010).

Bu kapsamda, çocuk koruma hizmetleri kamusal ve kurumsal düzeyde çeşitlenmiş ve kurum bakımı, koruyucu aile ve evlat edinme gibi alternatif modeller uygulanmaya başlanmıştır (Yolcuoğlu, 2009). Uluslararası çocuk koruma literatüründe, aile temelli bakım modellerinin önceliklendirildiği, kurum bakımının ise sınırlı ve geçici bir müdahale biçimi olarak ele alındığı görülmektedir (Browne, 2009; UNICEF, 2010). Türkiye çocuk koruma sisteminde, çocuğun öncelikli olarak biyolojik ailesi yanında desteklenmesi esastır. Ancak bu mümkün olmadığında, koruyucu aile veya evlat edinme modelleri devreye girmekte, bu olanakların yetersiz veya uygun olmadığı durumlarda ise kurum bakımı tercih edilmektedir (Özler-Ervüz, 2022; Şenocak, 2006). Kurum bakım hizmetleri, çocuğun yüksek yararının tehlikeye girdiği durumlarda, devletin koruyucu sorumluluğunu yerine getirdiği müdahale mekanizmalarından biridir (Ervüz, 2022; Smyke vd.,

2007). Bu yönüyle kurum bakımı, çocuk koruma sistemleri içerisinde hem zorunlu hem de yapısal sınırlılıkları nedeniyle dikkatle ele alınması gereken bir hizmet alanı olarak konumlanmaktadır (van IJzendoorn vd., 2011).

Her ne kadar kurum bakımı çocuk koruma sisteminde “son çare” olarak değerlendirilse de, çocukların aile ortamından uzaklaşmaları, bakım verenlerin sıklıkla değişmesi ve bireysel duygusal ilginin yetersizliği gibi yapısal sınırlılıklar, bu modelin çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimi üzerindeki olumsuz etkiler oluşturabileceği belirtilmektedir (McCall, 2013; van IJzendoorn, 2011). Literatürde, aile ortamından yoksun olarak kurum bakımında büyüyen çocukların, ilerleyen yaşam dönemlerinde bağlanma problemleri (Zeanah vd., 2005; Smyke vd., 2012), kişilerarası iletişimde güçlükler (Dozier vd., 2012; Vorria vd., 2003) ve sosyal uyum sorunları (Gökçearaslan-Çiftçi vd., 2016; Julian, 2013; van IJzendoorn vd., 1999) yaşama risklerinin anlamlı biçimde arttığı vurgulanmaktadır. Bu bulgular, erken dönemde kurulan bakım ilişkilerinin çocukların uzun vadeli psikososyal uyumu üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Sroufe, 2005; Englund vd., 2011). Özellikle aile ortamının sunduğu sürekli, duygusal açıdan güvenli ve bireysel ihtiyaçlara duyarlı bakımın yokluğu, bu risklerin ortaya çıkmasında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Bowlby, 1951; Browne, 2009; Uğur ve Kaya-Kılıç, 2022).

Bağlanma, çocukların yaşamın erken döneminde geliştirdiği temel güven duygusu, benlik algısı ve sağlıklı sosyal ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Bowlby, 1982). Bağlanma ilişkisi, çocuğun stresli durumlarla başa çıkabilmesi için başvurabileceği güvenli bir ilişki zemini oluşturarak, duygusal düzenleme becerilerinin gelişimini ve çevresel keşif davranışlarını destekleyen temel bir gelişimsel işlev üstlenmektedir (Grossmann vd., 2005). Kurum bakımında büyüyen çocuklar ise bakım veren sürekliliğinin sağlanamaması, sınırlı duygusal etkileşim ve bireysel ilginin yetersizliği gibi yapısal koşullar nedeniyle güvenli bağlanma örüntüsü geliştirme açısından belirgin bir risk altında bulunmaktadır (Smyke vd., 2012; Zeanah vd., 2011). Türkiye’de yapılan araştırmalar, kurum bakımında büyüyen çocukların aile ortamından yoksunluk sonucu güvenli bağlanma düzeylerinin aile ortamında yetişen akranlara göre anlamlı biçimde düşük olduğunu (Şahin, 2009; Şahin ve Sürücü, 2011); aynı zamanda iletişim, duygusal düzenleme ve sosyal uyum alanlarında belirgin güçlükler yaşadıklarını göstermektedir (Özdemir vd., 2008; Yıldırım ve Hız, 2018; Yüksel ve Öncü, 2016). Benzer şekilde, uluslararası araştırmalar da aile yanında yetişen çocukların, kurum bakımındaki çocuklara göre daha yüksek düzeyde güvenli bağlanma geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Dozier vd., 2012; Smyke vd., 2012).

Bu bulgular, kurum bakımında yaşayan çocukların bağlanma güvenliğini desteklemeye yönelik özel ve yapılandırılmış müdahale

yaklaşımlarına duyulan ihtiyacı açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle çocukların sözel ifade becerilerinin sınırlı olduğu erken dönemlerde, oyun temelli yaklaşımlar çocukların içsel yaşantılarını ifade edebildikleri doğal ve güvenli bir alan sunmaktadır (Bratton vd., 2005; Landreth, 2012). Bu çalışma, kurum bakımında büyüyen çocukların bağlanma süreçlerini desteklemek amacıyla oyun temelli müdahale yaklaşımlarının teorik temellerini ve uygulanabilirliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kurum bakım modelinin yapısal sınırlılıkları ve çocukların bağlanma süreçlerine etkileri literatür ışığında ele alınarak, oyun temelli müdahale yöntemlerinin bu sınırlılıkların giderilmesine yönelik katkı potansiyeli tartışılacaktır. Çalışma, sosyal hizmet disiplininin ilişki temelli ve çocuk merkezli yaklaşımını temel alarak, bağlanma ve oyunun kuramsal kesişim noktasına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışma çocuk koruma sistemine özgü yapısal gerçeklikleri ve ihtiyaçları görünür kılarak, bağlanma güvenliğini destekleyecek müdahale yaklaşımlarına ilişkin kuramsal bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

2. Kurum Bakımı Bağlamında Aileden Yoksunluk ve Çocuğun Psikososyal Gelişimi

2.1. Aile Ortamının Çocuk Gelişimindeki Belirleyici Rolü

Aile ortamı, çocuğun duygusal ihtiyaçlarının karşılandığı, sürekli ve öngörülebilir ilişkilerin inşa edildiği temel sosyal bağlamdır (Bronfenbrenner & Morris, 2006). Bu bağlamda aile, çocuğun bakım gereksinimlerinin karşılandığı bir yapı olmanın ötesinde, duygusal güvenlik duygusunun geliştiği, sosyal öğrenmenin gerçekleştiği ve kendilik algısının biçimlendiği birincil ilişkisel alan niteliği taşımaktadır (Morris vd., 2017). Aile bütünlüğünün zedelenmesi, ebeveyn ihmali ve istismarı, yetersiz bakım koşulları ile travmatik yaşam deneyimleri, çocuğun güvenli bağlanma örüntüsü geliştirme sürecini olumsuz yönde etkileyen temel risk faktörleri arasında yer almaktadır (Cyr vd., 2010; Dozier vd., 2008). Erken çocukluk döneminde maruz kalınan bu tür risklerin, çocuğun stresle başa çıkma kapasitesi ile duygusal düzenleme becerilerinin gelişimi üzerinde uzun süreli ve kalıcı etkiler oluşturabildiği araştırmalar tarafından ortaya konmaktadır (Hostinar & Gunnar, 2013; Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2008). Gelişimsel kuramlar, çocuğun çevresiyle kurduğu etkileşimin sürekliliği ve niteliğinin, sağlıklı gelişimin temel bileşenlerinden biri olduğunu vurgulamakta; bu bağlamda aile, çocuğun ilk sosyal öğrenme deneyimlerinin gerçekleştiği birincil yapı olarak öne çıkmaktadır (Bronfenbrenner & Morris, 2006; Shonkoff & Phillips, 2000).

Bowlby'ye (1969) göre bağlanma, çocuk ile bakım veren arasında gelişen, duygusal açıdan besleyici, güvenlik ve korunma temelli bir ilişkidir. Çocuğun birincil bakım vereniyle kurduğu bu ilişkinin hem erken çocukluk

dönemindeki ruh sağlığı gelişimi hem de ilerleyen yaşam evrelerindeki sosyal uyum açısından en güçlü belirleyicilerden biri olarak kabul edilmektedir (Cassidy, 2008; Main, Kaplan & Cassidy, 1985; Sroufe, 2005; Weinfield vd., 2008). Bu nedenle bağlanma ilişkisi, çocuk gelişiminde yalnızca bireysel bir süreç değil, aynı zamanda sosyal işlevselliğin temel belirleyicilerinden biri olarak ele alınmaktadır (Grossmann vd., 2013).

Literatürde, bazı istisnai durumlar dışında çocukların mutlaka bir bağlanma figürü geliştirdiği ortaya konulmaktadır (Dozier vd., 2008; Zeanah ve Smyke, 2008; van IJzendoorn vd., 1999). Söz konusu figür, bakım veren yeterli veya işlevsel olmasa dahi —örneğin ihmalkar ya da yetersiz bir bakım sunulsa bile— çocuk tarafından stresli durumlarda potansiyel bir güvenlik ve rahatlama kaynağı olarak algılanabilmektedir. Bu durum, bağlanma sisteminin çocuğun hayatta kalma ve duygusal düzenleme gereksinimleriyle doğrudan ilişkili evrimsel bir mekanizma olduğuna işaret etmektedir (Bowlby, 1982).

Bağlanma davranışları, Bowlby'nin (1982) ifade ettiği üzere, biyolojik olarak programlanmış bir sistemin parçasıdır. Çocuğun hayatta kalabilmesi, büyük ölçüde bakım verenin tepkilerine ve sunduğu güvenliğe duyduğu ihtiyaca bağlıdır. Bu doğrultuda, bağlanma kurma kapasitesi doğuştan getirilir; ancak bu kapasitenin nasıl şekilleneceği, alınan bakımın niteliğine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, bağlanma tüm çocuklarda ortaya çıkan evrensel bir eğilim olsa da, bağlanma ilişkisinin kalitesi bireyler arasında farklılık göstermektedir. Bu kalite ise büyük ölçüde, bakım verenin duygusal olarak ulaşılabilirliğine ve stresli durumlarda koruyucu, yatıştırıcı tepkiler verme becerisine duyulan güvenle yakından ilişkilidir (Lyons-Ruth ve Jacobvitz, 2008; Weinfield vd., 2008).

Aile bütünlüğünün bozulduğu, ebeveyn ihmali ve istismarının görüldüğü ya da bakımın süreklilik göstermediği durumlarda ise çocukların gelişimsel süreçleri önemli risklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle erken çocukluk döneminde maruz kalınan yetersiz bakım ve travmatik yaşantılar, çocuğun güvenli bağlanma ilişkisi geliştirme kapasitesini zedeleyerek, stres düzenleme sistemleri ve duygusal tepkiler üzerinde uzun süreli etkiler oluşturabilmektedir. Bu tür risklerin, çocuğun yalnızca mevcut gelişim düzeyini değil, aynı zamanda ilerleyen dönemlerdeki ruh sağlığı ve kişilerarası ilişki örüntülerini de etkilediği vurgulanmaktadır (Cyr vd., 2010; Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2016).

Bu çerçevede aile ortamı, çocuk gelişimini destekleyen temel bir koruyucu faktör olmasının yanı sıra, yetersiz ya da işlevsiz olduğunda gelişimsel riskleri artırabilen bir bağlam olarak da değerlendirilmektedir. Çocuk koruma sistemleri açısından bu durum, aile ortamının desteklenmesine

yönelik önleyici ve güçlendirici hizmetlerin önemini ortaya koyarken; aile ortamından yoksun kalan ya da alternatif bakım düzenlemelerinde yetişen çocuklar için ilişki temelli, süreklilik odaklı ve gelişimsel ihtiyaçları merkeze alan müdahale modellerinin gerekliliğini daha da belirgin hale getirmektedir.

2.2. Kurum Bakımının Yapısal Özellikleri ve İlişkisel Sınırlılıkları

Koruma ve bakım altındaki çocukların önemli bir bölümü, yaşamlarının erken döneminde aileden ayrılma, kurum bakımına yerleştirilme, bakım veren yetersizliği, ihmalkar veya istismarcı çevre koşulları ve sıklıkla bakım değişimi gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kalabilmektedir (Dozier vd., 2008). Bu deneyimler, çocuğun bağlanma sistemini doğrudan etkileyerek, ilişkisel güvenlik algısının zedelenmesine neden olabilmektedir (Smyke vd., 2012).

Bu durum, çocukların hem bağlanma örüntülerinde hem de duygusal, davranışsal ve ilişkisel gelişimlerinde ciddi sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir (van IJzendoorn vd., 2011). Kurum bakım ortamlarının yapısal özellikleri, bireysel ve sürekli ilişki kurma olasılığını sınırladığı ölçüde, bu riskleri daha da derinleştirebilmektedir (Browne, 2009). Bu bağlamda, çocuk koruma sistemine dahil edilen çocukların psiko-sosyal gelişimlerinin desteklenmesi ve bağlanma süreçlerinin güçlendirilmesi, çocuk koruma uygulamalarının öncelikli hedeflerinden biri haline gelmiştir.

Kurum bakımının yapısal işleyişi, çoğu zaman çocukların bireysel gelişimsel ihtiyaçlarından ziyade kurumsal düzen, personel vardiya sistemi ve fiziksel koşullar etrafında şekillenmektedir. Bu durum, bakım süreçlerinin standardize edilmesine yol açarken, çocuk-bakım veren ilişkilerinin süreklilik ve derinlik kazanmasını sınırlayan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Araştırmalar, özellikle erken çocukluk döneminde bakım verenle kurulan tutarlı ve öngörülebilir ilişkilerin, bağlanma güvenliğinin temel belirleyicilerinden biri olduğunu; buna karşılık kurum bakımında sık yaşanan personel değişimlerinin bu süreci sekteye uğrattığını göstermektedir (McCall, 2013; van IJzendoorn vd., 2011). Kurum bakım ortamlarında çocuk-bakım veren oranlarının yüksek olması, bireysel ilgi ve duygusal erişilebilirliğin sınırlı kalmasına neden olabilmekte; bu durum çocukların duygusal sinyallerinin yeterince fark edilmemesi ya da tutarlı biçimde karşılanamamasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu ilişkisel kopukluklar, çocukların bağlanma örüntülerinde güvensizlik ve düzensizlik riskini artırırken, duygusal düzenleme ve kişilerarası ilişki becerilerinde de kısırlanlık oluşturabilmektedir (Humphreys vd., 2015; Zeanah vd., 2011).

Buna ek olarak, kurum bakımında yetişen çocukların önemli bir kısmının, kuruma yerleştirilmeden önce ihmal, istismar, yoksulluk ya da travmatik kayıp deneyimlerine maruz kalmış olmaları, bu çocukların

bakım ortamına zaten artmış bir psikososyal risk profiliyle geldiklerini göstermektedir. Kurum bakımının yapısal sınırlılıkları, bu öncül riskleri telafi etmek yerine, yeterince ilişki temelli destek sunulamadığında gelişimsel zorlukları derinleştirebilmektedir. Nitekim ampirik çalışmalar, erken dönemde yaşanan çoklu risklerin, uygun ilişkisel müdahalelerle desteklenmediği durumlarda çocukların uzun vadeli ruh sağlığı ve sosyal uyum süreçlerini olumsuz etkileyebildiğini ortaya koymaktadır (Berens & Nelson, 2015; Hostinar & Gunnar, 2013).

2.3. Kurum Bakımında Süreklilik, Duyarlılık ve Bireysel İlgı Sorunu

Kurum bakımında sunulan hizmetlerin niteliği, büyük ölçüde bakım veren-çocuk ilişkilerinin sürekliliği, bakım verenlerin çocuğun duygusal sinyallerine duyarlılığı ve bireysel ilgi sunabilme kapasitesi ile ilişkilidir. Ancak kurumsal bakım ortamlarının işleyişi, çoğu zaman bu üç temel bileşenin eş zamanlı ve tutarlı biçimde sağlanmasını güçleştiren yapısal sınırlılıklar içermektedir (Dozier vd., 2008). Süreklilik eksikliği, özellikle erken çocukluk döneminde bağlanma ilişkilerinin gelişimi açısından kritik bir risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Bağlanma kuramı çerçevesinde, çocuğun stres anlarında başvurabileceği tutarlı bir bakım figürünün varlığı, duygusal güvenliğin temel koşullarından biri olarak kabul edilmektedir. Kurum bakımında sık yaşanan bakım veren değişimleri ise çocuğun ilişkisel beklentiler geliştirmesini zorlaştırarak, bağlanma sisteminin istikrarlı biçimde örgütlenmesini sekteye uğratabilmektedir. Ampirik çalışmalar, bakım veren sürekliliğinin sağlanamadığı ortamlarda yetişen çocuklarda güvensiz ve düzensiz bağlanma örüntülerinin daha sık gözlemlendiğini ortaya koymaktadır (Smyke vd., 2012; Zeanah vd., 2011).

Duyarlılık, bakım verenin çocuğun duygusal ve davranışsal sinyallerini fark etmesi, doğru biçimde yorumlaması ve zamanında karşılık verebilmesi olarak tanımlanmakta (Ainsworth vd., 1978); bu beceri, güvenli bağlanmanın en güçlü yordayıcılarından biri olarak değerlendirilmektedir (de Wolff & van IJzendoorn, 1997). Kurum bakım ortamlarında bakım verenlerin aynı anda birden fazla çocuktan sorumlu olması ve yüksek iş yüküyle çalışmaları, duyarlı bakım davranışlarının süreklilik kazanmasını önemli ölçüde zorlaştırabilmektedir (Browne, 2009). Bu yapısal sınırlılıklar, çocukların duygusal ihtiyaçlarının tutarlı biçimde karşılanamamasına ve duygusal ifadelerin zamanla geri çekilmesine ya da bastırılmasına neden olabilmektedir (Morris vd., 2017; Perry vd., 2017).

Bireysel ilgi eksikliği ise kurum bakımının en belirgin ilişkisel sınırlılıklarından biri olarak öne çıkmaktadır (McCall, 2013). Kurumsal bakımın standartlaştırılmış hizmet sunumuna dayalı yapısı, çocukların bireysel gelişimsel özelliklerinin, travma geçmişlerinin ve özgül duygusal

ihtiyaçlarının yeterince dikkate alınmaması riskini beraberinde getirebilmektedir (Browne, 2009). Oysa bağlanma güvenliğinin gelişimi, çocuğun kendine özgü sinyallerine verilen bireyselleştirilmiş ve tutarlı tepkilerle yakından ilişkilidir. Bireysel ilginin sınırlı kaldığı bakım ortamlarında çocukların, kendilerini değerli ve görülmüş hissetme deneyimlerinin zayıfladığı; bunun da benlik algısı ve kişilerarası ilişki örüntüleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu belirtilmektedir (Hostinar & Gunnar, 2013; Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2016).

Bu çerçevede kurum bakımında süreklilik, duyarlılık ve bireysel ilgi sorunları, yalnızca bakımın organizasyonel niteliğine ilişkin güçlükler olarak değil, çocukların gelişimsel süreçlerini doğrudan etkileyen temel ilişkisel risklerolarakealınmalıdır.Çocukkorumauygulamalarıaçısındanbudurum, kurumsal bakım ortamlarının ilişki temelli müdahalelerle desteklenmesini ve bakım verenlerin çocukla kurdukları etkileşimlerin niteliğini güçlendirmeye yönelik yapılandırılmış yaklaşımların geliştirilmesini önemli kılmaktadır.

3. Bağlanma Kuramı ve Kurum Bakımında Bağlanma Süreçleri

Bağlanma ilişkisi, çocuğa stresli durumlarda başvurabileceği güvenli bir duygusal temel sunarak çevresel keşif davranışlarını desteklemekte; bu güvenli ilişki zemini, çocuğun bakım verene yönelerek duygusal düzenleme gereksinimlerini karşılayabilmesini mümkün kılmaktadır (Ainsworth vd., 1978). Aile ortamında, ebeveynin tutarlı, sıcak ve ulaşılabilir olması, çocuğun bu güvenli üssü deneyimleyebilmesi için en ideal koşulları sunmaktadır. Buna karşın, kurum bakımında bu güvenli üssün oluşması büyük ölçüde sekteye uğrayabilmektedir. Kurum bakımında bakım veren-çocuk ilişkilerinin sürekliliği, çoğu zaman kurumsal işleyiş ve personel yapısı nedeniyle sınırlı kalmaktadır (Bakermans-Kranenburg vd., 2011).

Kurum bakım ortamında sık personel değişimi, bakım verenlerin sınırlı duyarlılığı ve duygusal ilginin yetersizliği, çocuğun stresli durumlarda başvurabileceği güvenli bir bakım figürü oluşturmamasını güçleştirebilmektedir (Bakermans-Kranenburg vd., 2011; Smyke vd., 2012). Bu durum, çocuğun içsel çalışma modellerinin olumsuz biçimde yapılandırılmasına ve ilişkisel beklentilerinin zedelenmesine yol açabilmektedir (Sroufe, 2005).

Bağlanma kuramının temel varsayımlarından biri, erken çocukluk dönemindeki çevresel deneyimlerin bireyin kişilik gelişimi ve sosyal uyumu üzerinde kalıcı etkiler bırakabileceğidir (Bowlby, 1951). Son yıllarda yapılan araştırmalar, erken dönemde kurulan bakım ilişkilerinin ve yaşantıların, bireyin ilerleyen yaşam dönemlerindeki ruh sağlığı ve genel psikososyal iyi oluş üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Englund vd., 2011; Lyons-Ruth vd., 2013; Sroufe, 2005).

Bağlanmanın kalitesi, çocuğun uzun vadeli psikososyal uyumu üzerinde doğrudan etkili olup, düşük öz saygı, zayıf stres yönetimi ve sosyal ilişki sorunları gibi birbiriyle ilişkili sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir (Rees, 2007).

Türkiye’de yürütülen araştırmalar, bağlanma örüntülerinin sosyal işlevsellik, kişilerarası ilişkiler ve aidiyet duygusu gibi temel psikososyal değişkenler üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen çalışmalarda, güvenli bağlanma düzeyindeki artışın bireylerin aidiyet duygusunu ve sosyal bütünleşme algısını güçlendirdiği vurgulanmaktadır (Özler-Ervüz & Öztürk, 2024). Bu bulgular, bağlanma süreçlerinin yalnızca aile ortamında değil, çocukların ailelerinden ayrılarak kurum bakımına yerleştirildiği koşullarda da psikososyal uyum üzerinde benzer etkiler oluşturduğunu göstermektedir (Şahin & Sürücü, 2011). Benzer şekilde, Karabulut ve Ulucan (2011) ile Yüksel ve Öncü’nün (2016) araştırmaları, kurum bakımındaki çocukların sosyal uyum, iletişim ve duygusal gelişim alanlarında zorluklar yaşadığını ortaya koymaktadır. Türkiye’deki diğer çalışmalar, kurum bakımındaki çocukların aile ortamının sunduğu sürekli, bireysel ve duygusal açıdan besleyici ilişkilerden mahrum kalmasının, bağlanma güvenliği başta olmak üzere gelişimsel alanlarda önemli riskler oluşturduğunu vurgulamaktadır (Şahin ve Sürücü, 2011; Yolcuoğlu, 2009).

Kurum bakımındaki çocukların, tutarlı, sıcak ve duygusal olarak erişilebilir bir bakım figüründen yoksun kalması, bağlanma sisteminin sekteye uğramasına, “içsel çalışma modellerinin” olumsuz gelişmesine ve uzun vadede sosyal, duygusal ve psikolojik alanlarda ciddi problemler yaşamasına yol açabilmektedir (Bowlby, 1982; Sroufe, 2005). Ainsworth, Blehar ve Waters (1978) tarafından ortaya konulan bağlanma sınıflandırması, kurum bakımında kalan çocukların bağlanma örüntülerinin anlaşılması açısından da yol göstericidir. Güvenli bağlanma, duyarlı ve tutarlı bakım verenlerle kurulan sağlıklı ilişki biçimi olarak tanımlanırken; kurum bakım ortamındaki çocuklarda çoğunlukla kaygılı-kaçıngan, kaygılı-dirençli veya düzensiz (dağınık) bağlanma örüntüleri daha sık gözlemlenmektedir (Smyke vd., 2012; Vorria vd., 2003).

Main ve Solomon’un (1990) tanımladığı düzensiz bağlanma kategorisi, özellikle kurum bakımında yetişen çocuklarda belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu örüntü, çocukların bağlanma figürlerine karşı hem yaklaşma hem de kaçınma eğilimleri sergilemesi, tutarsız ve öngörülemez davranışlar göstermesi ile karakterizedir. Kurum bakımında bakım verenlerin sürekli değişmesi, duygusal ihmal ve travmatik deneyimler, bu bağlanma biçiminin oluşumunu tetikleyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır (Lyons-Ruth ve Jacobvitz, 2008; Fearon vd., 2010).

Literatürde, bazı istisnai durumlar dışında çocukların mutlaka bir bağlanma figürü geliştirdiği ortaya konulmaktadır (Dozier vd., 2008; Zeanah ve Smyke, 2008; van IJzendoorn vd., 1999). Söz konusu figür, bakım veren yeterli veya işlevsel olmasa dahi—örneğin ihmalkar ya da yetersiz bir bakım sunulsa bile—çocuk tarafından stresli durumlarda potansiyel bir güvenlik ve rahatlama kaynağı olarak algılanabilmektedir. Bu durum, bağlanma sisteminin çocuğun hayatta kalma ve duygusal düzenleme gereksinimleriyle doğrudan ilişkili biyolojik bir mekanizma olduğunu göstermektedir (Bowlby, 1982).

Bu noktada bağlanma kuramı çerçevesinde ortaya konulan ilişkisel kırılmalıklar, kurum bakımında yaşayan çocuklar için bağlanma güvenliğini desteklemeyi ve bozulan ilişki örüntülerini onarmayı hedefleyen yapılandırılmış müdahalelere duyulan gereksinimi teorik olarak ortaya koymaktadır. Bu müdahaleler arasında, çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun, sözel ve sözel olmayan ifade biçimlerini kapsayan yaklaşımlar öne çıkmakta; oyun temelli yaklaşımlar ise bağlanma sisteminin onarımı ve güvenli ilişki deneyimlerinin yeniden yapılandırılması açısından önemli bir kuramsal ve uygulamalı müdahale alanı sunmaktadır.

4. Oyun: Çocuğun İlişkisel ve Duygusal İfade Alanı

Oyun, çocuğun dünyayı anlamlandırdığı, deneyimlerini yapılandırdığı ve içsel yaşantılarını ifade edebildiği temel gelişimsel alanlardan biridir. Gelişimsel kuramlar, oyunun bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimin ayrılmaz bir bileşeni olduğunu; çocuğun çevresiyle kurduğu etkileşimler aracılığıyla öğrenme ve uyum süreçlerini desteklediğini ortaya koymaktadır (Piaget, 1962; Vygotsky, 1978). Özellikle erken çocukluk döneminde oyun, çocuğun hem kendisiyle hem de başkalarıyla kurduğu ilişkinin doğal bir dili olarak işlev görmektedir.

Psikodinamik ve gelişimsel perspektifler, oyunun yalnızca eğlenceli bir etkinlik değil; aynı zamanda çocuğun duygusal çatışmalarını, kaygılarını ve yaşantılarını dolaylı biçimde dışavurabildiği güvenli bir alan sunduğunu vurgulamaktadır (Axline, 1950; Winnicott, 1971). Bu yönüyle oyun, çocuğun sözel olarak ifade etmekte zorlandığı deneyimleri sembolik biçimde ortaya koymasına olanak tanımakta; böylece içsel yaşantıların düzenlenmesine katkı sağlamaktadır. Gelişimsel açıdan bakıldığında, oyun çocuğun problem çözme, esneklik, öz düzenleme ve sosyal becerilerinin gelişimini destekleyen temel bir süreçtir (Lin & Bratton, 2015). Özellikle stresli ve travmatik yaşam deneyimlerine maruz kalan çocuklar için oyun, yaşantıların anlamlandırılmasına ve duygusal yükün tolere edilebilir hale gelmesine aracılık eden bir düzenleyici mekanizma olarak işlev görebilmektedir (Landreth & Bratton, 2006).

Duygusal düzenleme, bireyin duygusal uyarılara verdiği tepkileri tanıma, yönetme ve uyumlu biçimde ifade edebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Thompson, 1994). Erken çocukluk döneminde bu

kapasitenin gelişimi büyük ölçüde bakım verenle kurulan ilişkisel deneyimlere dayanmaktadır. Ancak aileden yoksunluk, bakım veren değişimi ve ilişkisel süreksizlik yaşayan çocuklarda duygusal düzenleme becerilerinin gelişimi sıklıkla sekteye uğramaktadır (Smyke vd., 2012).

Oyun, bu noktada çocuğun duygusal düzenleme becerilerini destekleyen doğal bir araç olarak öne çıkmaktadır. Oyun sırasında çocuk, duygusal yoğunluğu yüksek yaşantıları sembolik düzlemde yeniden kurgulayarak, kontrol edilebilir ve güvenli bir bağlamda deneyimleme olanağı bulmaktadır (Landreth, 2012). Bu süreç, çocuğun kaygı düzeyini azaltmakta ve duygusal tepkilerini daha düzenli biçimde organize edebilmesine katkı sağlamaktadır (Ray, 2011). Araştırmalar, özellikle yapılandırılmış ve ilişki odaklı oyun deneyimlerinin, çocukların öz düzenleme, dikkat ve duygusal farkındalık becerilerini güçlendirdiğini göstermektedir (Blair & Raver, 2015; Stagnitti vd., 2016). Sözel becerilerin sınırlı olduğu erken yaşlarda oyun, çocuğun duygusal durumunu ifade edebildiği ve yetişkin tarafından anlaşılabilirdiği temel bir iletişim kanalı haline gelmektedir.

Bağlanma kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, oyun yalnızca bireysel bir etkinlik değil; aynı zamanda ilişkisel bir deneyim alanıdır. Oyun sırasında bakım verenin çocuğun sinyallerine duyarlı biçimde eşlik etmesi, çocuğun güvenli ilişki deneyimleri geliştirmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Ainsworth vd., 1978; Cassidy, 2008). Bu etkileşimler, çocuğun bakım vereni güvenilir ve ulaşılabilir bir figür olarak algılamasını desteklemektedir.

Kurum bakımında yaşayan çocuklar açısından oyun, sıklıkla zarar görmüş bağlanma örüntülerinin yeniden yapılandırılmasına aracılık edebilecek nadir ilişki alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Güvenli ve öngörülebilir oyun etkileşimleri, çocuğun bakım verenle kurduğu ilişkide olumlu deneyimler biriktirmesine ve içsel çalışma modellerini yeniden gözden geçirmesine olanak tanıyabilmektedir (Dozier & Bernard, 2019).

Winnicott'un (1971) "potansiyel alan" kavramsallaştırması, oyunun çocuk ile bakım veren arasında paylaşılan, güvenli ve dönüştürücü bir ilişki alanı sunduğunu vurgulamaktadır. Bu alan içerisinde çocuk, hem kendilik deneyimini hem de ötekiyle ilişkiyi tehdit altında hissetmeden keşfedebilmektedir. Bu yönüyle oyun, bağlanma ilişkilerinde onarıcı bir işlev üstlenmekte; güven, süreklilik ve karşılıklılık temelli ilişki örüntülerinin gelişimini desteklemektedir (Perry vd., 2017).

Kurum bakımında bağlanma kırılganlığı yaşayan çocuklar için oyun, yalnızca anlık duygusal rahatlama sağlayan bir etkinlik değil; aynı zamanda güvenli ilişki deneyimlerinin yeniden inşa edilebildiği bir gelişimsel bağlam

sunmaktadır. Bu nedenle oyun, bağlanma temelli müdahalelerin kuramsal altyapısında merkezi bir konumda yer almakta ve bir sonraki bölümde ele alınacak olan oyun temelli müdahale yaklaşımları için güçlü bir teorik zemin oluşturmaktadır.

5. Oyun Temelli Müdahalelerin Kuramsal Dayanakları

Son yıllarda oyun temelli müdahalelerin etkinliğine ilişkin literatür genişlemiş olsa da, araştırmalar oyun temelli uygulamaların bağlamdan bağımsız biçimde ele alınmasının, özellikle kurum bakımında sınırlı ve sürdürülemez sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymaktadır (Dozier & Bernard, 2019; Garcia-Quiroga & Hamilton-Giachritsis, 2016). Bu nedenle oyun temelli müdahalelerin yalnızca bireysel düzeyde değil, kurumsal, ilişkisel ve yapısal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bağlanma odaklı oyun temelli yaklaşımlar, çocuğun duygusal güvenliğini desteklemeyi, bakım verenle kurulan etkileşimlerin niteliğini artırmayı ve bozulmuş ilişki örüntülerini yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir (Fukkink, 2008). Ancak bu hedeflerin gerçekleşebilmesinde, müdahalenin uygulanacağı ortamın özellikleri, bakım verenlerin rolü ve kurumsal koşulların etkili olabileceği belirtilmektedir. Güncel literatür, bağlanma temelli müdahalelerin en etkili sonuçları verdiği durumların, bakım veren duyarlılığının artırıldığı ve ilişki sürekliliğinin sağlanabildiği bağlamlar olduğunu göstermektedir (Bakermans-Kranenburg vd., 2015; Juffer vd., 2008). Oyun temelli yaklaşımlar bu bağlamda, çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun, tehdit içermeyen ve ilişkiyi merkeze alan bir etkileşim zemini sunmaktadır (Kanak & Yıldız, 2023). Çocuk merkezli oyun terapisi, filial terapi ve bağlanma destekli oyun müdahaleleri, bağlanma sistemini doğrudan hedefleyen ortak ilkeler etrafında şekillenmektedir. Bu ilkeler arasında; çocuğun duygusal sinyallerine duyarlılık, etkileşimde öngörülebilirlik, duygusal güvenliğin korunması ve çocuğun kontrol duygusunun desteklenmesi öne çıkmaktadır (Landreth, 2012; Bratton vd., 2015). Meta-analitik çalışmalar, oyun temelli müdahalelerin özellikle bağlanma örüntüsü zedelenmiş ve travmatik deneyimlere maruz kalmış çocuklarda duygusal düzenleme ve ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkileri olabileceğini ortaya koymaktadır (Lin & Bratton, 2015; Ryan & Edge, 2011).

Ancak güncel araştırmalar, müdahalenin kendisi kadar müdahalenin hangi bağlamda ve kim tarafından uygulandığının belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle kurum bakımında, bakım verenlerin müdahale sürecine aktif biçimde dahil edilmediği uygulamaların, kısa vadeli kazanımlar sağlasa dahi uzun vadede sınırlı etki oluşturduğu bildirilmektedir (O'Connor vd., 2017).

Kurum bakım ortamları, doğası gereği bağlanma temelli müdahaleler açısından çeşitli yapısal sınırlılıklar barındırmaktadır. Personel sirkülasyonu,

vardiya sistemi, yüksek çocuk sayısı ve bakım veren başına düşen sorumluluk yükü, ilişki sürekliliğini zorlaştıran başlıca etkenler arasında yer almaktadır (Browne, 2009; van IJzendoorn vd., 2011). Bu koşullar altında yürütülen oyun temelli müdahaleler, çoğu zaman bireysel çabalarla sınırlı kalmakta ve kurumsal bir uygulama kültürüne dönüşmemektedir.

Fiziksel ortam da müdahalelerin niteliğini doğrudan etkileyebilen bir diğer önemli faktördür. Araştırmalar, oyun alanlarının fiziksel güvenliği, erişilebilirliği ve çocuğun bireysel etkileşimine olanak tanıyan biçimde düzenlenmesinin, oyun temelli müdahalelerin etkinliğini anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir (Godin vd., 2019; Stagnitti vd., 2016). Buna karşın birçok kurum bakım ortamında oyun alanlarının sınırlı, ortak kullanıma açık ve terapötik etkileşimi desteklemekten uzak olduğu bildirilmektedir.

Kurumsal kültür ve rol belirsizlikleri de önemli bir sınırlılık alanı oluşturmaktadır. Bakım verenlerin oyun temelli müdahaleleri “ekstra görev” ya da “zaman alıcı bir etkinlik” olarak algılaması, bu yaklaşımların gündelik bakım rutinlerine entegre edilmesini güçleştirmektedir (McCall vd., 2013). Sosyal hizmet literatürü, bu noktada müdahalenin bireysel becerilere indirgenmemesi; kurumsal yapı ve hizmet modeliyle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sosyal hizmet disiplini, bağlanma odaklı oyun temelli müdahaleleri yalnızca terapötik teknikler olarak değil, kurumsal bakımın niteliğini dönüştürmeye yönelik ilişki temelli uygulamalar olarak ele almaktadır. Bu perspektif, müdahalenin çocuğu, bakım vereni ve kurumu kapsayan bütüncül bir yapı içinde tasarlanmasını gerekli kılmaktadır (Howe, 2011).

Bu doğrultuda güncel literatür, etkili oyun temelli müdahalelerin dört temel bileşen etrafında yapılandırılması gerektiğine işaret etmektedir:

- çocuk dostu ve güvenli fiziksel ortamların oluşturulması,
- bakım verenlere yönelik bağlanma temelli eğitim ve sürekli süpervizyon mekanizmalarının kurulması,
- oyun temelli etkileşimlerin gündelik bakım rutinlerinin doğal bir parçası haline getirilmesi,
- müdahalelerin izlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik ölçülebilir sistemlerin geliştirilmesi (Dozier & Bernard, 2019; Juffer vd., 2017; Slade vd., 2020;).

Bu yaklaşım, oyun temelli müdahalelerin proje temelli ve geçici uygulamalar olmaktan çıkarılarak, kurum bakım hizmetlerinin kalıcı ve sürdürülebilir bir bileşeni haline gelmesini hedeflemektedir. Sosyal hizmet

perspektifi açısından bu dönüşüm, çocuğun yüksek yararını merkeze alan, ilişki temelli ve uzun vadeli bir bakım anlayışının inşası anlamına gelmektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Mevcut araştırma bulguları ve alanyazın, kurum bakımında yetişen çocukların bağlanma süreçlerinin; bakım verenlerin tutarlılığı, duygusal olarak erişilebilirliği ve çocukla kurulan etkileşimin niteliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Ainsworth vd., 1978; Grossmann vd., 2013; Dozier & Bernard, 2019). Bu bulgular, bağlanma güvenliğinin bireysel bir özellikten ziyade, çocuğun içinde bulunduğu bakım bağlamının ilişkisel özellikleri tarafından şekillendiğini göstermektedir. Buna karşın, pek çok çocuk koruma sisteminde bağlanma güvenliğini sistematik ve bütüncül biçimde desteklemeye yönelik yapılandırılmış müdahale modellerinin sınırlı olduğu görülmektedir.

Uluslararası literatürde, oyun temelli müdahalelerin özellikle erken çocukluk döneminde çocuk-bakım veren ilişkisini güçlendirmede etkili olduğu, duyarlılık ve etkileşim kalitesini artırdığı ve bağlanma güvenliğini desteklediği çok sayıda çalışmayla ortaya konmuştur (Bratton vd., 2005; Landreth, 2012; Juffer vd., 2008). Bununla birlikte, bu yaklaşımların çoğu zaman bireysel uygulamalar veya proje temelli girişimler olarak kaldığı; kurumsal bakım sistemlerinin yapısal bir parçası haline gelemediği de literatürde vurgulanan önemli bir sınırlılık alanıdır (Dozier & Bernard, 2019; O'Connor vd., 2017).

Bu bağlamda, kurum bakımında yaşayan çocukların bağlanma güvenliğini ve duygusal gelişimlerini desteklemeye yönelik, saha uygulamasına uyarlanabilir, izlenebilir ve sürdürülebilir oyun temelli müdahale çerçevelerine duyulan ihtiyaç belirginleşmektedir. Alanyazın, bağlanma odaklı oyun temelli müdahalelerin etkili olabilmesi için yalnızca teknik uygulamalara değil; aynı zamanda bakım veren eğitimi, kurumsal yapı, fiziksel ortam ve hizmet modeliyle uyumlu biçimde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir (Bakermans-Kranenburg vd., 2015; Slade vd., 2020).

Bu çalışma, bağlanma kuramı ve oyun temelli yaklaşımlara ilişkin güncel literatürü bütüncül biçimde ele alarak, kurum bakımında uygulanabilecek bağlanma odaklı oyun temelli müdahaleler için kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Önerilen yaklaşım, çocuğun bireysel gelişimini desteklemenin ötesinde, bakım ortamının ilişkisel niteliğini güçlendirmeyi ve kurumsal bakımın yapısal sınırlılıklarını azaltmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle oyun temelli müdahaleler, yalnızca çocuk odaklı bir uygulama alanı değil; aynı zamanda bakım sisteminin dönüştürülmesine yönelik ilişki temelli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Bu kuramsal çerçeve, farklı çocuk koruma sistemlerine uyarlanabilir nitelikte olmakla birlikte, merkezi çocuk koruma yapısına sahip ülkeler açısından özellikle anlamlıdır. Örneğin Türkiye bağlamında, kurum bakımında personel sürekliliği, bakım veren eğitimi ve oyun temelli uygulamaların kurumsallaşması gibi alanlarda yaşanan yapısal güçlükler, bağlanma odaklı müdahalelerin önemini daha görünür kılmaktadır. Ancak burada sunulan yaklaşım, tek bir ülkeye özgü bir model sunmaktan ziyade, farklı bağlamlarda uyarlanabilecek genel bir kuramsal yönelim ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda, kurum bakımında bağlanma güvenliğini desteklemeye yönelik müdahalelerin geliştirilmesinde bazı temel ilkelerin gözetilmesi önem taşımaktadır. Öncelikle, çocuk merkezli oyun terapisi, bakım veren odaklı yaklaşımlar ve video geri bildirim temelli müdahalelerden elde edilen ampirik bulgular temel alınarak, bağlanma güvenliğini merkeze alan oyun temelli ve bütüncül müdahale çerçevelerinin yapılandırılması gerekmektedir (Bratton vd., 2010; Juffer vd., 2008; Landreth, 2012).

Bu müdahalelerin sürdürülebilirliği, bakım verenlerin duyarlı etkileşim becerilerinin geliştirilmesi ve sürecin düzenli süpervizyon mekanizmalarıyla desteklenmesine bağlıdır (Dozier & Bernard, 2019). Aynı zamanda, oyun temelli ve ilişki odaklı uygulamaların etkili biçimde yürütülebilmesi için kurumların fiziksel ve sosyal bakım ortamlarının çocuk merkezli biçimde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (Stagnitti vd., 2016; Godin vd., 2019).

Son olarak, bağlanma güvenliği, bakım veren duyarlılığı ve etkileşim kalitesini değerlendirmeye yönelik izleme ve etkililik çalışmalarının kurum bakım hizmetlerine entegre edilmesi; bu sürecin sosyal hizmet, psikoloji, çocuk gelişimi ve sağlık disiplinlerinin iş birliğiyle yürütülmesi, müdahalelerin kalıcılığı ve yaygınlaştırılabilirliği açısından kritik öneme sahiptir (Slade vd., 2020).

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). Türkiye’de çocuk koruma hizmetleri: Mevcut durum ve ihtiyaçlar. Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Axline, V. M. (1950). Play therapy experiences as described by child participants. *Journal of Consulting Psychology*, 14 (1), 53.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2011). Less is more: Meta-analyses of sensitivity and attachment interventions in early childhood. *Psychological Bulletin*, 137(2), 195–215. <https://doi.org/10.1037/a0021368>
- Barone, L., & Lionetti, F. (2012). Attachment and social competence: A study using MCAST in low-risk Italian preschoolers. *Attachment & Human Development*, 14(4), 391–403.
- Berens, A. E., & Nelson, C. A. (2015). The science of early adversity: Is there a role for large institutions in the care of vulnerable children? *The Lancet*, 386(9991), 388–398. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)61131-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)61131-4)
- Blair, C., & Raver, C. C. (2015). School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach. *Annual Review of Psychology*, 66, 711–731. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010814-015221>.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal Care and Mental Health*. Geneva: World Health Organization.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Bratton, S. C., Landreth, G. L., Kellam, T., & Blackard, S. (2010). *Child-Parent Relationship Therapy (CPRT) Treatment Manual: A 10-Session Filial Therapy Model for Training Parents*. Routledge.
- Bratton, S. C., Ray, D., Rhine, T., & Jones, L. (2005). The efficacy of play therapy with children: A meta-analytic review. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(4), 376–390. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.36.4.376>.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology* (6th ed., Vol. 1, pp. 793–828). Hoboken, NJ: Wiley.
- Browne, K. (2009). *The risk of harm to young children in institutional care*. Save the Children.
- Cassidy, J. (2008). The nature of the child’s ties. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 3–20). New York, NY: Guilford Press.

- Cyr, C., Euser, E. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses. *Development and Psychopathology*, 22(1), 87–108. <https://doi.org/10.1017/S0954579409990289>
- de Wolff, M. S., & van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68(4), 571–591. <https://doi.org/10.2307/1132107>
- Dozier, M., & Bernard, K. (2019). *Coaching Parents of Vulnerable Infants: The Attachment and Biobehavioral Catch-up Approach*. The Guilford Press.
- Dozier, M., Stovall-McClough, K. C., & Albus, K. E. (2008). Attachment and psychopathology in adulthood. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 718–744). Guilford Press.
- Dozier, M., Bick, J., & Bernard, K. (2012). Interventions for foster parents: Implications for developmental theory. *Development and Psychopathology*, 23(3), 879–889. <https://doi.org/10.1017/S0954579411000190>
- Englund, M. M., Kuo, S. I.-C., Puig, J., & Collins, W. A. (2011). Early roots of adult competence: The significance of close relationships from infancy to early adulthood. *International Journal of Behavioral Development*, 35(6), 490–496. <https://doi.org/10.1177/0165025411422994>
- Ervüz, C. (2022). Türkiye’de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik koruyucu ve önleyici hizmetler. In C. Ervüz (Ed.), *Çocuk koruma sistemleri ulusal ve uluslararası boyutlarıyla* (pp. 277–291). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fearon, R. M. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Lapsley, A. M., & Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children’s externalizing behavior: A meta-analytic study. *Child Development*, 81(2), 435–456. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01405.x>
- Fukkink, R. G. (2008). Video feedback in widescreen: A meta-analysis of family programs. *Clinical Psychology Review*, 28(6), 904–916. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.01.003>.
- Garcia-Quiroga, M., & Hamilton-Giachritsis, C. (2016). Attachment styles in children living in alternative care: A systematic review of the literature. *Child & Youth Care Forum*, 45(4), 625–653. <https://doi.org/10.1007/s10566-015-9342-x>
- Godin, K., Cherney, S., Simpson, K., & Cormier, D. C. (2019a). Symbolic play and communication in young children: A systematic review. *Early Child Development and Care*, 189(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1299144>
- Gökçearslan Çifci, E., Kardeş, T., Zubaroğlu Yanardağ, M., & Akgün, R. (2016). Türkiye’de kurum bakımı deneyimi olan bireylerin iş ve yaşam doyumlarının incelenmesi üzerine bir araştırma: Ankara ili örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (37), 9–31.

- Groh, A. M., Roisman, G. I., van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Fearon, R. P. (2012). The significance of insecure and disorganized attachment for children's internalizing symptoms: A meta-analytic study. *Child Development*, 83(2), 591–610.
- Grossmann, K. E., Grossmann, K., & Waters, E. (Eds.). (2005). Attachment from infancy to adulthood: The major longitudinal studies. New York, NY: Guilford Press.
- Grossmann, Klaus E., Bretherton, Inge, Waters, Everett, & Grossmann, Karin (2013). Maternal Sensitivity: Observational Studies Honoring Mary Ainsworth's 100th Year. *Attachment & Human Development*, 15(5–6), 443–447.
- Hostinar, C. E., & Gunnar, M. R. (2013). The developmental effects of early life stress: An overview of current theoretical frameworks. *Current Directions in Psychological Science*, 22(5), 400–406. <https://doi.org/10.1177/0963721413488889>
- Howe, D. (2011). *Attachment across the lifecourse: A brief introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Humphreys, K. L., Gleason, M. M., Drury, S. S., Miron, D., Nelson, C. A., Fox, N. A., & Zeanah, C. H. (2015). Effects of institutional rearing and foster care on psychopathology at age 12 years in Romania: Follow-up of an open, randomised controlled trial. *The Lancet Psychiatry*, 2(7), 625–634. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(15\)00095-4](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(15)00095-4)
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2008). *Promoting Positive Parenting: An Attachment-Based Intervention*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Julian, M. M. (2013). Age at adoption from institutional care as a window into the lasting effects of early experiences. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 16(2), 101–145. <https://doi.org/10.1007/s10567-013-0130-6>
- Kanak, M., & Yıldız, İ. (2023). Oyun temelli müdahaleler. In G. Öz (Ed.), *Çocuk psikolojisi ve ruh sağlığı: Riskler, koruyucu faktörler, sorunlar ve müdahaleler* (pp. 479–501). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karabulut, E. O., & Ulucan, H. (2011). Yetiştirme yurdunda kalan öğrencilerin problem çözme becerilerinin çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi (Kırşehir ili örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 227–238.
- Karataş, K. (2007). Türkiye'de çocuk koruma sistemi ve koruyucu aile uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 7–20.
- Karataş, K., Acar, H., Cankurtaran Öntaş, Ö., Baykara Acar, Y., & Gökçearslan, E. (2004). Türkiye'de çocuğun korunması: Osmanlı'dan günümüze çocuk refahına yönelik düzenlemeler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15(1), 7–28.
- Landreth, G. L., & Bratton, S. C. (2006). *Child Parent Relationship Therapy (CPRT): A 10-Session Filial Therapy Model*. New York: Routledge.
- Landreth, G. L. (2012). *Play Therapy: The Art of the Relationship* (3rd ed.). Routledge.

- Lin, Y.-W. D., & Bratton, S. C. (2015). A meta-analytic review of child-centered play therapy approaches. *Journal of Counseling & Development*, 93(1), 45–58. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2015.00180.x>
- Liotti, G. (2011). Attachment disorganization and the controlling strategies: An illustration of the contributions of attachment theory to developmental psychopathology and psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Integration*, 21(3), 232–252.
- Lyons-Ruth, K., & Jacobvitz, D. (2008). Attachment disorganization: Unresolved loss, relational violence, and lapses in behavioral and attentional strategies. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 666–697). Guilford Press.
- Main, M., Kaplan, N. & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research* (Vol. 50, pp. 66–104). Monographs of the Society for Research in Child Development.
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 121–160). University of Chicago Press.
- McCall, R. B. (2013). The consequences of early institutionalization: Can institutions be improved? *Child and Adolescent Mental Health*, 18(4), 193–201. <https://doi.org/10.1111/camh.12025>
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2017). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16(2), 361–388. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00389.x>
- O'Connor, C., Raby, K. L., & Dozier, M. (2017). Foster children's attachment behaviors and foster parent sensitivity: Associations with placement stability. *Child Abuse & Neglect*, 70, 211–222. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.06.008>
- Özler-Ervüz, F. (2022). Türkiye'de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik kuruluş bakım hizmetleri. (Ed. F. Yaman ve C. Ervüz), *Çocuk Koruma Sistemleri Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla içinde* (ss. 205-221). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özler Ervüz, F., & Öztürk, M. (2024). Üniversite öğrencilerinin genel aidiyet duygularının belirleyicileri: Anne-baba tutumları ve bağlanma stilleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(3), 493–513. <https://doi.org/10.33417/tsh.1254040>
- Perry, N. B., Blair, C., & Sullivan, R. M. (2017). Neurobiology of infant attachment: Attachment despite adversity and parental programming of emotionality. *Current Opinion in Psychology*, 17, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.022>
- Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. New York, NY: Norton.
- Ray, D. C. (2011). *Advanced play therapy: Essential conditions, knowledge, and skills for child practice*. Routledge.

- Rees, C. (2007). Childhood attachment. *British Journal of General Practice*, 57(544), 920–922. <https://doi.org/10.3399/096016407782317955>
- Rodrigues, L., Calheiros, M., & Pereira, C. (2015). The decision of out-of-home placement in residential care after parental neglect: Empirically testing a psychosocial model. *Child Abuse & Neglect*, 49, 35–49. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.03.014>
- Ryan, S. D., & Edge, N. (2011). Developmental trauma, attachment, and play therapy: Considerations for foster care children. *Child & Youth Services*, 32(1), 19–34. <https://doi.org/10.1080/0145935X.2011.548177>
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (Eds.). (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington, DC: National Academy Press.
- Smyke, A. T., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Nelson, C. A., & Guthrie, D. (2007). Placement in foster care enhances quality of attachment among young institutionalized children. *Child Development*, 78(1), 212–223. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.00999.x>
- Smyke, A. T., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Nelson, C. A., & Guthrie, D. (2012). Placement in foster care enhances quality of attachment among young institutionalized children. *Child Development*, 83(5), 1752–1766. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01802.x>
- Sroufe, L. A., Egeland, B., Carlson, E., & Collins, W. A. (2005). *The Development of the Person: The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood*. Guilford Press.
- Stagnitti, K., Paatsch, L., Nolan, A., & Campbell, L. (2016). Speech-language therapists, early childhood educators and parents supporting young children's play: A survey of early childhood settings. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 18(3), 329–340. <https://doi.org/10.3109/17549507.2015.1112835>
- Şahin, G. (2009). Yetiştirme yurdunda ve ailesi yanında yaşayan ergenlerin bağlanma stilleri ile kimlik statüleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya).
- Şahin, F. T., & Sürücü, F. (2011). Aile yanında ve yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin bağlanma stilleri ve anne-baba tutum algılarının incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(3), 18–25.
- Şenocak, H. (2006). Korunmaya muhtaç çocuklara sağlanan bakım yöntemleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 5, 176–228.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. In N. A. Fox (Ed.), *The development of emotion regulation: Biological and behavioral considerations* (pp. 25–52). Monographs of the Society for Research in Child Development, 59(2–3, Serial No. 240). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Uğur, S. B., & Kaya Kılıç, A. (2022). Kurum bakımında yetişmiş kişilerin kurum bakımı ve sonrası süreçte yaşadıkları sorunların belirlenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 69–95. <https://doi.org/10.33417/tsh.877684>

- United Nations General Assembly. (2010). *Guidelines for the alternative care of children* (A/RES/64/142). <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2010/en/73661>
- United Nations Children's Fund. (2010). *Guidelines for the alternative care of children*. New York, NY: UNICEF.
- van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11(2), 225–250. <https://doi.org/10.1017/S0954579499002036>
- van IJzendoorn, M. H., Luijk, M. P., & Juffer, F. (2011). IQ of children growing up in children's homes: A meta-analysis on IQ delays in orphanages. *Merrill-Palmer Quarterly*, 57(3), 333–360. <https://doi.org/10.1353/mpq.2011.0015>
- Vorria, P., Papaligoura, Z., Dunn, J., van IJzendoorn, M. H., Steele, H., Kontopoulou, A., & Sarafidou, Y. (2003). Early experiences and attachment relationships of Greek infants raised in residential group care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(8), 1208–1220. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00200>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Yıldırım, S., & Hız, H. (2018). Yetiştirme yurdunda ve ailesi yanında yaşayan ergenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 811–832.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2009). Türkiye'de çocuk koruma sisteminin genel olarak değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(18), 43–58. <https://doi.org/10.21560/spcd.15089>
- Yüksel, A., & Öncü, E. (2016). Korunma altındaki ergenlerin sosyal kaygı düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(36), 81–100.
- Weinfield, N. S., Sroufe, L. A., Egeland, B., & Carlson, E. A. (2008). The nature of individual differences in infant-caregiver attachment. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 520–554). Guilford Press.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. London: Tavistock Publications.
- Zeanah, C. H., & Smyke, A. T. (2008). Attachment disorders in family and social context. *Infant Mental Health Journal*, 29(3), 219–233. <https://doi.org/10.1002/imhj.20171>
- Zeanah, C. H., Smyke, A. T., Fox, N. A., Nelson, C. A., & Guthrie, D. (2005). Attachment in institutionalized and community children in Romania. *Child Development*, 76(5), 1015–1028. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00895>
- Zeanah, C. H., Smyke, A. T., Koga, S. F., & Carlson, E. (2011). Attachment in institutionalized and community children in Romania. *Child Development*, 76(5), 1015–1028. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00894.x>

TOPLUM RUH SAĞLIĞI MERKEZLERİNDE KLİNİK SOSYAL HİZMET UYGULAMASI

“

Coşkun SAĞLIK¹

¹ Dr., Sosyoloji, Bağımsız Araştırmacı, csaglik49@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2255-6715, Gaziantep/Türkiye.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2025) tanımında da belirtildiği gibi sağlık, sadece hasta veya sakat olmama durumunu değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam olarak iyi olma hallerinin tümünü kapsar. Konuya bu açıdan bakıldığında ruh sağlığının önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle günümüz dünyasında ruhsal olarak bizi etkileyen bunca sebep ortadayken (şiddet, damgalama, ayrıştırma, ırkçılık, cinayetler, savaşlar, yoksulluk, göç, bireysel, ailevi ve toplumsal sorunlar...) ruhsal olarak çöküntülerin yaşanmaması imkansızdır. Tam da bu noktada genelde toplumun, özelde ise bireylerin ruh sağlığını korumak en elzem ihtiyaçlar arasında boy göstermektedir. İşte bu ihtiyacın giderilmesi hususunda Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri ve burada yürütülen uygulamalar önem kazanmaktadır.

Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri (TRSM), hastaların hastane yatışı sonrası ruhsal hastalığının tekrar nüksetmemesi için tetkik, takip ve tedavi işlemlerini toplum odaklı ruh sağlığı modeli çerçevesinde yürütmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde kendi bünyesinde çeşitli rehabilitasyon ve uygulama faaliyetlerine yer vermektedir. Hasta gerek kurumda, gerekse kuruma gelemeyen taktirde evinde ziyaret edilerek tedavisinin takibi yapılmaktadır. Kuruma gelebilen hastalara ise çeşitli sosyal ve eğitici faaliyetler sunmakla birlikte buradaki meslek elemanları vasıtasıyla bireysel görüşmeler ve grup toplantıları yapılmaktadır. Meslek elemanlarının her birinin ortak olarak yaptıkları görevler dışında kendi mesleki rollerini uygulayabilecekleri alanlar da bulunmaktadır. Bu noktada TRSM'lerde olan veya olması gereken sosyal hizmet uygulamalarına değinmekte fayda vardır.

Psikiyatri ve sosyal hizmet farklı disiplinler olmasına rağmen bir arada hareket etmeye muhtaçtır. Bir insanın bedensel ve ruhsal sağlığı kadar bunların yanında ve bunlarla beraber sosyal sağlığının da iyi olması gerekmektedir. Çünkü sosyal sorunlar bilişsel sağlığı etkilemekte, bilişsel hastalıklar da sosyal yaşantıyı etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşim göz önünde bulundurulduğunda psikiyatri ve sosyal hizmetin birlikte kullanıldığı alanlara odaklanmak, bir nevi ruh sağlığı merkezlerinin açılmasına zemin oluşturmuştur. Bu sosyal sağlığın oluşması için farklı rehabilitasyon ve terapi uygulamalarının yanında kişiyi çevresi içinde birey olarak görüp geniş perspektiften bakmak sosyal hizmetin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Hastanın sosyal yaşantısında karşılaştığı sorunları çözmek veya hafifletmek adına sosyal hizmet uzmanlarının çözüm odaklı yaklaşımla hareket etmesi, mikro-mezo-makro düzeyde müdahalelerde mesleki rollerini kullanabilmesi psikiyatri alanında sosyal hizmet uygulamalarını elzem kılmaktadır. Nitekim bireyin sahip olduğu ruh sağlığı problemleri sosyal çevresinde yaşadığı olumsuzluklarla yakından ilişkilidir.

Yukarıda belirtilen açıklamalardan yola çıkarak biyopsikososyal yaklaşımın esas alındığı klinik sosyal hizmet müdahalelerinin Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinde uygulanması önem kazanmaktadır. Hastane ortamında hekimlerin ruhsal ve psikolojik hastalıkları tek yönlü bakış açısıyla değerlendirmeleri, hastane temelli yaklaşımın yanlış olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bugün anlaşılan bir gerçeklik var ki bu da ruhsal sorunların çözüme kavuşturulmasının ancak bütüncül bir yaklaşımla olabileceğidir. Bu durum biyolojik, psikolojik ve sosyal yaklaşımları bir arada değerlendirmeyi zorunlu kılmakta, eklektik bilgi temeliyle sorunlara çözüm aramanın önemine vurgu yapmaktadır. Bu noktada sosyal hizmet müdahaleleri önem arz etmekte ve kişinin ruhsal rahatsızlıklarını sadece genetik yatkınlığı değil aynı zamanda sosyal çevresinde yaşadığı ve yaşamakta olduğu olayların da etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bu bütüncül yaklaşımları içerisinde barındırmak koşuluyla Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri açılmış ve burada farklı disiplinlerin bir araya gelmesiyle sağaltımın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinde uygulanan klinik sosyal hizmet müdahaleleri genel bir çerçevede ele alındığında, ruhsal rahatsızlığı olan hastaların psikososyal ve sosyoekonomik sorunlarının üstesinden gelmeleri için belirli rol, görev ve sorumlulukları kapsadığı görülmektedir. Buradaki uygulamalar disiplinler arası ekip çalışması içinde (psikiyatrist, psikolog, sosyal çalışmacı, hemşire gibi) yürütülür ve her bir meslek elemanının farklı noktalarda farklı görevleri vardır. Psikososyal anlamda; ruhsal rahatsızlığı olan bireylerin topluma adapte edilmesi, aile ve çevresiyle ilişkisinde sağlıklı bir birey olması için destek olunması, kuruma gelemeyen üyelerin ev ziyaretlerinin yapılması ve bunlara istinaden sosyal inceleme ve durum değerlendirme raporlarının tutulması, sosyoekonomik anlamda ise; malulen emeklilik, 2022 sayılı engelli maaşı, gerektiği takdirde kurum bakımına ve umut evine yerleşimi konularında aracı ve yönlendirici olunması bakımından klinik sosyal hizmet uygulamalarının önemi büyüktür.

Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri (TRSM)

Psikiyatrik hastalıkların sağaltımında hastane gibi yatılı kurumlardan- sa ayaktan merkezlerin daha birincil konuma gelmesi toplum ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir (Saruç & Kaya Kılıç, 2015). Hastanın gerek yatılı kurumdayken gerekse yatılı kurumdan çıkışı sonrası psikiyatrik tedavi ve rehabilitasyonlarının sürdürülmesi Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerini gerekli kılmaktadır.

İngiltere’de psikiyatride rehabilitasyon hizmetlerinde reform hareketi 1950’lerde başlamış, kamuoyu baskısıyla 1959’da Ruh Sağlığı Yasası (Mental Health Act) yürürlüğe girmiştir (Bag, 2012). Toplum temelli ruh sağlığı

modeli İtalya’da ruh sağlığı reformuyla 1961 yılında başlamış ve son 30 yılda Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde uygulamaya geçilmiştir (TCSB, 2011). En son Yunanistan Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde ruh sağlığı sistemini değiştirmiş olup, Bulgaristan ve Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde de değişim programları yürütülmektedir (Bilge vd., 2016).

Hastane temelli yaklaşım, temelde büyük ölçekli psikiyatri hastanelerinde hastaların atak dönemlerinde yatırılarak gerekli farmakolojik tedavilerin uygulanması ve ardından taburcu edilmeleri esasına dayanan bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Ancak Türkiye’deki hastane temelli uygulamalarda, bu yaklaşımın çoğu zaman hastalığı bütüncül biçimde tedavi etmekten uzaklaştığı; daha çok atak dönemlerini geçici olarak kontrol altına almaya yönelik, hatta kimi durumlarda hastaları ya da hastalıkları belirsiz bir süre boyunca kurumsal bir kuşatma altında tutan bir yönetime dönüştüğü gözlemlenmektedir (Özgen, 2016).

Hastane temelli modelin aksine, toplum temelli modelde ise, hastaların uzun süre büyük psikiyatri hastanelerinde yatması yerine, atakların hem tedavi edilmesi, hem de önlenmesi amacıyla sadece tıbbi değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve hukuki boyutta bir rehabilitasyon süreci öngörülür (TCSB, 2011). Ruh sağlığı alanında ülkemizde son on yıl içinde gerçekleşen en önemli gelişmelerden birisi, hastane temelli yaklaşımın yerine toplum temelli ruh sağlığı anlayışının resmi çevrelerce benimsenmesi olmuştur (Soygür, 2016).

Şu an var olan Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastaneleri (RSHH) hastane temelli yaklaşımı korurken, açılan Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri ise toplum temelli modele doğru geçişin ilk adımını oluşturmaktadır (Özgen, 2016). Türkiye’de toplum temelli ruh sağlığı modeline Sağlık Bakanlığının kararıyla 2006 yılında geçilmeye başlanmış, 2009 yılında ise bu doğrultuda Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri faaliyete geçmiştir.

Bilindiği üzere Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkındaki Yönerge 16/02/2011 tarih ve 7364 sayılı Makam Onayı ile yürürlüğe girmiştir. Bu yönergenin amacı; *“Ağır ruhsal bozukluğu olan hastalara, toplum temelli ruh sağlığı modeli çerçevesinde psikososyal destek hizmetlerinin verilmesi, takip ve tedavilerinin gerektiğinde evde sağlık hizmetleri uygulamasına entegre bir şekilde yaşadıkları ortamda sunulabilmesi için, Sağlık Bakanlığına ait yataklı sağlık tesislerine bağlı olarak faaliyet göstermek üzere toplum ruh sağlığı merkezlerinin kurulması ve işleyişi, asgarî fizikî şartları ile bulundurulması gereken araç, gereç ve personel standardının ve ilgili personelin görev, yetki ve sorumlulukları ile uygulamanın denetimine ilişkin usul ve esasların belirlenerek hizmetin etkin ve ulaşılabilir bir şekilde sunulmasını sağlamaktır”* olarak belirtilmiştir (TCSB, 2011, s.1).

Bu amaçlara uygun olarak kurulan Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri gerçekleştirdikleri çalışma modeli ve faaliyetlerle bireyi topluma kazandırmayı hedeflemekte ve yaşam alanlarının genişlemesine yardımcı olmaktadır. Kişinin kendi kendine yetmesini, sorumluluk almasını ve toplum içinde diğer bireyler gibi yaşamını idame ettirmesini sağlamada destekleyici hizmet sunmaktadır. Bu doğrultuda verilen eğitimler ve rehabilitasyon çalışmaları ile ruhsal rahatsızlığı olan bireylere öz bakım, öz yeti ve sosyalleşme becerileri kazandırılmaktadır.

Psikiyatrik (Klinik) Sosyal Hizmet

DSM-5’i tanımlanagöruhsal bozukluk, ruhsal işlevsellüğün altındayatan ruhsal, biyolojiyle ilgili ya da gelişimsel süreçlerde işlevsellikte bir bozulma olduğunu gösteren, kişinin biliş, duygu düzenlemesi ve davranışlarında klinik açıdan belirgin bozukluk olmasıyla belirli bir sendromdur (Stein vd, 2021). Üç başat ağır ruhsal hastalık olan şizofreni, bipolar bozukluk ve majör depresyondan her biri dönemsel olabilmekte ve kişinin işlev görmesine zarar vermesi bakımından yoğunluk ve derecesine göre çeşitlenmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2015). Ruhsal sorunlar tedavi ve rehabilite çalışmalarına tabi tutulmadığı zaman daha çok işlev kaybına sebep olmaktadır. Ruhsal sorunlar yoksulluk, işsizlik, madde bağımlılığı, aile çözümleri, korunmaya muhtaç çocuklar, sokağa itilmiş çocuklar, damgalama(stigma), evsizlik, ırkçılık-ayrımcılık, savaş, göç, aile içi şiddet vb. gibi sosyal sorunlarla bağlantılıdır (Oral ve Tuncay, 2012). Şehir hayatı, göç ve ergenlik döneminde esrar kullanımının şizofreni riskini arttırdığı görülmüştür (Butcher, vd., 2013). Bu nedenle ruhsal rahatsızlıkların sosyal sorunlara, sosyal sorunların ise ruhsal rahatsızlıklara yol açabildiğini söylemek mümkündür. Toplumsal sonuçlar açısından sosyal hizmet, akıl hastalığı ve ruhsal sağlık sorunlarının hem birey, aile ve kişisel ilişkiler üzerindeki etkisi hem de benlik duygusu, aile refahı, ekonomik güvenlik, istihdam ve barınma gibi toplum üzerindeki etkisiyle ilgilenir (Oral ve Tuncay, 2012).

Psikiyatrik sosyal hizmet, bilişsel düzeyde sağlığını yitirmiş olan hastalara ruh sağlığı merkezlerinde, ruh sinir hastalıkları hastanelerinde ve psikolojik danışmanlık bürolarında verilen sosyal hizmet uygulamalarını kapsamaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi sosyal hizmetin uygulama alanlarından birisi de psikiyatri alanıdır ve burada kullanılan sosyal hizmet modeli daha çok ruh sağlığı alanlarında uygulanmaktadır. Kişinin bilişsel sağlığını iyileştirmek adına farklı disiplinlerle çalışarak ve yeri geldiğinde bu disiplinlerden yardım alarak çok yönlü bir disiplinler yaklaşımı sergilemektedir.

Friedlander (1996; akt: Güzel, 2005, s.65-66) psikiyatrik sosyal hizmetin akıl sağlığıyla çok yakın ilişkisi olduğunu ve başlıca dört ayrı biçimde uygulandığını vurgulamaktadır:

1) Hastanelerin psikiyatri kliniklerinde ve ruh sağlığı ve hastalıkları hastanelerinde hastalar için ihtiyaç olan kişisel çalışma ve tedavi sonrası bakımında;

2) çocuk mahkemelerine getirilen, çocuk rehberliği kliniklerine ve sosyal hizmet kuruluşlarına gönderilen çocuklar ile puberte dönemindeki gençlerin tedavileri ve sosyal çevreye alışmalarını sağlamada;

3) akıl sağlığı kliniklerinde erişkin hastalar ile kişisel çalışmada;

4) askeri hizmetler gazileri ve diğer hastane ve kliniklerdeki psikonörotik hastalar ile kişisel ve grup çalışmalarında bulunmak amacıyla uygulanmaktadır.

Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinde Klinik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2025a) verilerine göre, 2021 yılı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 1,1 milyar kişinin, başka bir ifadeyle her yedi kişiden birinin, bir ruhsal bozuklukla yaşadığı; en yaygın ruhsal bozuklukların ise anksiyete ve depresyon olduğu bildirilmektedir. Etkili önleme ve tedavi yöntemleri bulunmasına karşın, ruhsal bozukluğu olan bireylerin önemli bir bölümü nitelikli ruh sağlığı hizmetlerine erişememektedir. Bunun yanı sıra, bu bireyler damgalanma, ayrımcılık ve çeşitli insan hakları ihlallerine maruz kalmaya devam etmektedir. Bu sebeple toplum ruh sağlığı merkezlerinde sosyal hizmet uygulamaları önem arz etmektedir.

Toplum Ruh Sağlığı Merkezi hizmetleri; hastayı yaşadığı ortamda tespit ederek merkeze yönlendirmeyi, bireye özgü sağaltım programları oluşturmayı, bu programlar kapsamında hasta ve ailesinin normatif davranış düzeyine ulaşmasını hedefleyen yaklaşımları, hastanın yaşamının tüm alanlarında karşılaştığı güçlüklerle başa çıkma becerilerini geliştirmeye yönelik olgu yönetimini ve mesleki sağaltımı destekleyen girişimleri içeren bütüncül bir modeldir (Arslan vd. 2014).

Örneğin Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinin Gündüz Hastanesi ve Rehabilitasyon Merkezinde hastaların bütün gününü hastanede geçirmeleri, hastanede yapılan terapilere, aktivitelere, sosyal faaliyetlere katılmaları sağlanarak hastalık ve belirtileri ile baş etme yetileri ve rehabilitasyon programları ile topluma yeniden katılmak için gerekli olan yetiler kazandırılmaya çalışılmaktadır (Yanık, 2001). Buralardaki uygulamalar vasıtasıyla yeti kaybı olan hastalar tekrar eski haline döndürülmesine de yaşantısına katkıda bulunacak sosyal ve fiziksel işlevsellik kazandırılmış olur. Çeşitli uğraş atölyeleri, eğitim programları (spor, öz bakım, temizlik, sosyalleşme üzerine), ev ziyaretleri ve bireysel görüşmeler genel olarak Toplum Ruh Sağlığı Merkezinde (TRSM) yürütülen faaliyet ve uygulamalardır. Ayrıca çeşitli kurum ve kuruluşlar yardımıyla meslek edindirme kurslarının

açılması (örneğin İŞKUR ile işbirliği çerçevesinde servis elemanı yardımcılığı kursu) ve buradaki kursların neticesinde hastaların aldıkları sertifika ile iş bulma imkanlarının doğması da yapılan çalışmalar arasındadır. Bunun yanı sıra çeşitli spor dallarında eğitimlerin verilmesi ve eğitimle birlikte hastalardan oluşan spor takımlarının kurulması, kurum-kuruluşların projeleri kapsamında tiyatro faaliyetlerine hastaların aktif olarak dahil edilmesi de TRSM’lerdeki diğer rehabilitasyon çalışmalarıdır.

Barker (1999) tıbbi sosyal hizmeti, hasta ve ailesinin hastalıkla birlikte ortaya çıkan psikososyal sorunlarının önlenmesi ve çözülmesi amacıyla hastanelerde ve diğer sağlık kurumlarında yürütülen sosyal hizmet uygulamaları olarak tanımlamaktadır. Bu uygulamalara bakıldığında Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinde klinik sosyal hizmetin önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri bir yatılı kuruluş olmayıp ayakta tedavinin uygulandığı gündüz hastanesi ve ruh sağlığı merkezi olarak işlev görmektedir. Bu nedenle hastane ortamında uygulanan sosyal hizmet uygulamaları burada da uygulanmaktadır. Hastane ortamındaki sosyal hizmet uygulamalarından farkı ise toplum temelli bir yaklaşımın benimsenmesi, diğer disiplinlerle ortak rol ve sorumluluklara sahip olması, ekip çalışmasına önem verilmesi ve her bir meslek elemanının gerekli yerlerde kendi mesleğini ön plana çıkarmasıdır. Başka bir deyişle meslek elemanlarının bir ekip ruhuyla hareket etmesi ve aynı zamanda kendi mesleki rolleri söz konusu olduğunda gerekli müdahaleleri yapmasıdır. Klinikte hasta ile çalışma; bireysel ve grup görüşmelerini, ev ile işyeri/okul ziyaretlerini, gündüz ve gece hastanesi uygulamalarını, sosyal işlevselliği destekleyici etkinlikleri ve taburculuk sonrası izlemeyi kapsarken; aileyle çalışma aile üyeleriyle yapılan görüşmeleri, grup çalışmalarını ve ev ziyaretlerini; ailenin dışındaki sosyal çevreyle çalışma ise bilgi toplama, bilgilendirme, kaynak sağlama ve bağlantı kurmaya yönelik görüşme ve ziyaretleri içeren bütüncül bir süreci ifade etmektedir (Oral ve Tuncay, 2012). Psikiyatri kliniklerinde görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının temel sorumluluklarından biri, hasta hakkında sosyal inceleme raporu hazırlamaktır. Bu kapsamda, klinikler tarafından yönlendirilen hastaların aile üyeleri, yakın çevresi, komşuları ve çalışıyor olmaları hâlinde iş arkadaşlarının bir bölümüyle görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Yapılan bu görüşmeler aracılığıyla hastanın psikososyal durumu; ailesi ve çevresiyle kurduğu ilişkiler, iletişim biçimleri, uyum ve davranış sorunları, sosyoekonomik koşulları ile iş ortamındaki performansı değerlendirilir. Elde edilen bulgular, tedavi ekibine veya sağlık kurulu heyetine sunulmak üzere rapor hâline getirilir (Ayata Küçükbükcü, 2021).

Türkiye’de tıbbi sosyal hizmet uygulamaları “Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi” rehber alınarak yerine getirilmektedir. Bu yönerge ile “Tıbbi Sosyal Hizmetler Şubesi” ve “Ruh Sağlığı ve Sosyal Hastalıklar Şubesi” oluşturularak tıbbi ve psikiyatrik hizmetler ayrı şubelerin sorumluluk alanlarına

bırakılmış ve “sosyal çalışmacının görev ve sorumlulukları ” da bu yönergede yer almıştır. Geniş yelpazede tıbbi sosyal hizmet, özelde ise klinik sosyal hizmet alanında sosyal çalışmacıların ayrıntılı görev tanımı 16 Şubat 2011 tarihli Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi’nde aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

“Hastaneden hizmet alan kimsesiz ve bakıma muhtaç hastalar, engelli hastalar, sağlık güvencesiz hastalar, yoksul hastalar, aile içi şiddet mağduru hastalar, mülteci ve sığınmacı hastalar, insan ticareti mağduru hastalar, yaşlı, dul ve yetim hastalar, kronik hastalar, ruh sağlığı bozulmuş hastalar, alkol ve madde bağımlısı hastalar, yabancı uyruklu olup tedaviden yararlanamayan hastalar, il dışından gelen hastalar öncelikli olmak üzere tıbbi sosyal hizmete ihtiyaç duyan hastalar için sosyal hizmet müdahalesini planlar ve uygular, hastalığa ve tedavi sürecine uyumda zorlanan hastaların uyumunu sağlamak için gerekli sosyal hizmet müdahalesinde bulunur, hastanede yatarak tedavisi tamamlandığı halde ikametine gidemeyecek derecede düşkün ve kimsesi bulunmayan veya aileleri tarafından alınmayan hastaların ikametine nakillerini koordine eder, rapor ve kayıtları gizlilik ilkesine uygun olarak tutar.”

Ayrıca 06/03/2014 tarih ve 9453 sayılı Bakan Onayı ile yürürlüğe konulan Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkında Yönerge’de sosyal çalışmacı, psikolog ve hemşirenin ortak görev ve sorumlulukları şu şekilde sıralanmıştır (TCSB, 2014, s. 4-5):

- 1) Merkeze başvuranlara, merkezin amacı ve çalışmaları ile ilgili bilgi vermek.
- 2) Merkeze kayıtlı hastalara bakım planı doğrultusunda bireysel danışmanlık hizmeti vermek,
- 3) Hizmet alanlara ve ailelerine yönelik psikososyal müdahaleleri yürütmek,
- 4) Gezici ekip faaliyetlerine katılmak,
- 5) Yatarak tedavi görmesi gereken hastanın ilgili kliniğe nakline destek vermek,
- 6) Veri formlarını doldurmak ve ölçekleri (skala) kullanarak hastaları izlemek,
- 7) İstatistik/veri toplamak ve değerlendirmek,
- 8) Merkeze devam etmeyen hastaların aileleriyle temasa geçmek ve merkezin hasta ile bağlantısını kurmaya çalışmak,
- 9) Kamuoyu farkındalığını artırma ve damgalama ile mücadele faaliyetlerini yürütmek.

Bu yönergelerin görev tanımları dikkate alındığında TRSM’ler, hem hizmeti hastaya bağlayan hem de hizmeti hastaya götüren bir işlev görmektedir.

Bu yönüyle TRSM’lerde uygulanan klinik sosyal hizmet uygulamaları hastane mantığının dışına çıkarak hastayı çevresi içinde incelemeyi esas alır.

Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri hakkındaki yönetmeliğe bakıldığında sosyal çalışmacı, psikolog ve hemşirelerin ortak rol ve sorumluluklarının yanında ayrı ayrı görevlerinin üzerinde de durulmuştur. Buradaki uygulamalar disiplinler arası ortak çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu ortak görev ve sorumlulukların dışında her meslek elemanının üzerine düşen mesleki görevleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda Toplum Ruh Sağlığı Merkezinden hizmet alan hastaların sosyal incelemelerinin yapılması ve hastalarla olan bireysel görüşmelerin yanı sıra bu bireylerin emeklilik, 2022 engelli maaşı, gerekli hallerde kurum bakımına yerleşimi, sosyal ve ekonomik hakları konusunda bilgilendirme gibi konuları sosyal çalışmacının görev alanına girmektedir. Sosyal çalışmacı bu görevleri yerine getirirken özellikle aracı ve yönlendirici rolleri üstlenmektedir.

Tedavi edici ruh sağlığı alanında görev yapan sosyal çalışmacıların görev ve sorumlulukları, literatürde farklı biçimlerde sınıflandırılmış olsa da içerik bakımından büyük ölçüde benzer roller etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda sosyal çalışmacılar, hastanın hastaneye yatış süreci öncesinden başlayarak tedavi süreci boyunca ve taburculuk aşamasına kadar uzanan çok yönlü sorumluluklar üstlenmektedir. Abay & Çölgeçen’in (2018) ifadesine göre; hastaneye yatış öncesinde sosyal çalışmacılar, toplum taraması sırasında ruhsal rahatsızlığı fark edilen ancak çeşitli nedenlerle profesyonel yardım alamayan bireylerin hastaneye başvurularını sağlama, toplumsal değerlendirme yapma ve hasta ile ailesini yatış sürecine hazırlama görevlerini üstlenirken; hastaneye yatış ve tedavi sürecinde hastanın ve bakım verenlerin kliniğe ve hastalığa uyumunu destekleme, eğitimler verme, sosyal inceleme raporu hazırlama, psikoeğitim ve danışmanlık sunma, vaka yönetimi yürütme, müdahale planı hazırlayıp uygulama, terapötik iletişim kurma, psikiyatri ekibiyle iş birliği içinde çalışma, hastanın sosyal çevresine ilişkin bilgileri ekibe aktarma, hizmet içi eğitimler gerçekleştirme, birey ve aileyle çalışma, toplum kaynaklarını harekete geçirme, savunuculuk yapma ve taburculuğa hazırlama rollerini yerine getirirler. Taburculuk aşamasında ise hastaya ve ailesine taburculuk işlemlerinde destek olma, taburculuk sonrası sosyal yaşama hazırlama ve uyumu kolaylaştırma ile hastanın döneceği sosyal çevrenin düzenlenmesine yönelik çalışmaları yürütürler.

Bland vd.’nin (2021) değerlendirmesine göre ruh sağlığına ilişkin bilgi birikimi ile ruh sağlığı sorunları yaşayan bireylerle etkili biçimde çalışabilme becerisi, çağdaş sosyal hizmet uygulamalarının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları uzun süredir ruh sağlığı alanında görev almakta olup, ruh sağlığı sosyal hizmet mesleğinin geleneksel ve yerleşik uygulama alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ruhsal hastalıklar ve

tedavi yaklaşımlarına ilişkin bilgi edinilmesi ile bu hastalıkları ve sonuçlarını açıklamak amacıyla geliştirilen tıbbi ve sosyal modellerin eleştirel biçimde ele alınması, tarihsel olarak sosyal hizmet eğitim müfredatının temel unsurları arasında yer almıştır.

Sosyal hizmetin aile, toplum, sosyal refah ve sosyal adalet alanlarına odaklanan yaklaşımı, ruh sağlığı politikaları ve uygulamalarına yönelik kapsamlı bir bilgi tabanının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte, sosyal hizmet uzmanlarının rolü hastane ve toplum temelli ruh sağlığı tedavi ortamlarıyla sınırlı kalmamış; iyileşme odaklı çok sayıda destek hizmetini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanları, yetişkin ruh sağlığı alanının yanı sıra çocuk ve ergen ruh sağlığı, adli ruh sağlığı, yaşlı bakım hizmetleri ile yerli topluluklar ve kültürel ve dilsel açıdan farklı nüfus grupları gibi özel gruplarla da profesyonel çalışmalar yürütmektedir.

Sonuç

Sosyal hizmet literatüründe dezavantajlı bireyler arasında yoksul, çocuk, kadın, yaşlı, engelli, mülteci gibi müracaatçı grupları yer almaktadır. Ağır ruhsal rahatsızlıktan muzdarip bireyler aynı zamanda bu dezavantajlardan bir ya da birkaçına birden sahip olabilmektedirler. Şizofreni, bipolar bozukluk, majör depresyon tanı grupları içinde yer alan ağır ruhsal rahatsızlıklar bireyler ve aileleri için çok boyutlu psikososyal değerlendirmeler ve girişimler gerçekleştirilmedikçe zorlu bir süreç demektir. Bu rahatsızlıklar kronik olup bilişsel, sosyal ve mesleki işlevsellikte bozulmaya yol açarak bireyin bağımlılık, sosyal izolasyon, ihmal, istismar ve yoksulluk gibi risklerle karşı karşıya kalmasına neden olabilmektedir.

Psikiyatrik tedavi sürecinde sağaltım ekibinde çeşitli meslek elemanları (psikiyatrist, hemşire, psikolog, sosyal çalışmacı, iş-üğraşı terapisti, ergoterapist vb.) yer almakta her meslek elemanı bireyin işlevselliğini kazandırmada multidisipliner ekip çalışmasını benimseyerek çalışmalarını yapmaktadır. Sosyal hizmet uzmanı bireyi sosyal çevresi içinde değerlendirerek mesleki görev tanımında belirtildiği şekliyle müdahalelerini yerine getirirken hastalığın psikososyal özellikleri ile toplumsal bağlamına da dikkat eder. Sağaltım ekibinin en temel hedefleri, ruhsal hastalığın bireyin yaşamında meydana getirdiği bozulmaları çok yönlü müdahalelerle ortadan kaldırmaya çalışarak, yaşam kalitesini arttırarak ve mümkün olduğunca bağımsız yaşamasına katkıda bulunarak bireyi topluma kazandırmaktır.

Ruhsal sağaltımın yataklı servislerden toplum temelli rehabilitasyona geçirilmesinden sonra sağaltımın yüksek düzeylere çıkabildiği görülmüştür. Toplum ruh sağlığı merkezi modeline başarılı bir örnek teşkil eden Bakırköy

Toplum Ruh Sağlığı Merkezinde Arslan vd.'nin (2014)'un yaptıkları çalışma, ilaçla tedavi ile birlikte gerçekleştirilen çok boyutlu müdahalelerin toplum ruh sağlığı merkezlerinin ilaç uyumunu ve iç görü düzeyini artırdığını, klinik belirti şiddeti ve hastaneye yatış sıklığını azalttığını, sosyal işlevsellikle günlük yaşam etkinliklerini yerine getirme kapasitesi ve yaşam niteliklerinde artış sağladığını, üstelik sıralanan tüm bu olumlu kazanımların uzun süre korunduğunu gösterdiğini saptamışlardır. Kuşkusuz hastane yoğunluğundan uzak, hasta merkezli ve kişiye özgü tedavi planının yapıldığı, ilaç tedavisi ile psikososyal müdahalelerin çağdaş bir yaklaşımla gerçekleştirildiği böyle bir müdahale yelpazesi ruhsal sağaltımın en etkili şekilde gerçekleştirilmesine olanak vermektedir. Ruhsal sorunların önlenmesi, bu sorunlara müdahale edilmesi, toplum ruh sağlığı modelinin yaygınlaştırılması, ruh sağlığı alanında sosyal politikalar geliştirilmesi ve bilimsel çalışmalar ortaya koyarak bu alana katkı verilmesine yönelik olarak bu alanda çalışan sosyal çalışmacılara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Abay, A. R. & Çölgeçen, Y. (2018). Psikiyatrik Sosyal Hizmet- Koruyucu, Tedavi Edici ve Rehabilitasyon Edici Ruh Sağlığı Alanında Sosyal Çalışmacıların Rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2149-2185.
- Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5)(2014).(Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'ndan, çev.Koroğlu E.). Hekimler Yayın Birliği: Ankara.
- Arslan Delice, M., Mert Akgül, S. ve Yıldız, M.(2014). Toplum Ruh Sağlığı Merkezi'nden Hizmet Alan Bir Şizofrenili Olguda Bütüncül Yaklaşımın Hastalığın Gidişine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2014.
- Arslan M., Yazıcı, A., Yılmaz, T., Coşkun, S. ve Kurt, E.(2014). Rehabilitasyon Programının Şizofreni Hastalarının Kliniği, Sosyal İşlevselliği ve Yaşam Kalitesi Üzerindeki Uzun Dönem Etkileri: İzleme Çalışması. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, Cilt: 24, Sayı: 4.
- Ayata Küçükbükücü, R., & Çamur, G. (2021). Psikiyatrik Sosyal Hizmet Amaçları-Roller-Sorumlulukları. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 463-476.
- Bag, B.(2012). Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinde Hemşirenin Rolü: İngiltere Örneği. *Psikiyatriye Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 4(4):465-485.
- Barker, L. R.(1999). The Social Work Dictionary. Washington DC: Nasw Press.
- Bilge, A., Mermer, G., Çam, M.O., Çetinkaya, A., Erdoğan, E. ve Üçkuyu, N. Türkiye'deki Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinin 2013-2015 Yıllarının Profili. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2016, Cilt 2, Sayı 2, s 1-5.
- Bland, R., Drake, G., Drayton, J., & Tullgren, A. (2021). *Social work practice in mental health: An introduction*. Routledge.
- Butcher, J.N., Mineka, S., ve Hooley, M.(2013). Anormal Psikoloji(çev. Gündüz O.). Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- Güzel, H.(2005). Psikiyatrik Yardım Alan Ergenlerin Sosyal Destek Algıları ve Bunu Etkileyen Etmenler. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Oral, M. ve Tuncay, T.(2012). Ruh Sağlığı Alanında Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol ve Sorumlulukları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 23, Sayı 2, Ekim 2012.
- Özgen, İ. A.(2016). T.C. Sağlık Bakanlığı TRSM-Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinin Mekânsal Açından Değerlendirilmesi Ve TRSM Tasarım Rehberi Önerisi.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Saruç, S. ve Kaya Kılıç, A.(2015). Toplum Ruh Sağlığı Merkezinden Hizmet Alan Hastaların Sosyal Profili ve Merkezde Verilen Hizmetler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 26, Sayı 2, Ekim 2015.

- Sheafor, B.W. ve Horejsi, C.J.(2015). Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler. Nika Yayınevi: Ankara.
- Soygür, H.(2016). Türkiye’de Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri: Quo Vadis? Community Mental Health Services: Quo Vadis?.
- Stein, D. J., Palk, A. C., & Kendler, K. S. (2021). What is a mental disorder? An exemplar-focused approach. *Psychological Medicine*, 51(6), 894–901. doi:10.1017/S0033291721001185
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2011). Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi. T.C. Sağlık Bakanlığı: Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2011). Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkında Yönerge. T.C. Sağlık Bakanlığı, Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü; Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2011). Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2011-2023). T.C. Sağlık Bakanlığı: Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2014). Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkında Yönerge. T.C. Sağlık Bakanlığı: Ankara.
- Yanık, M. (2001). Türkiye Ruh Sağlığı Sistemi Üzerine Değerlendirme ve Öneriler-Ruh Sağlığı Eylem Planı Önerisi. RCHP Özel Sayı.
- World Health Organization (2025). Frequently asked questions. <https://www.who.int/about/frequently-asked-questions#:~:text=%E2%80%9CHealth%20is%20a%20state%20of,absence%20of%20disease%20or%20infirmity.%E2%80%9D> Erişim tarihi: 27.12.2025
- World Health Organization (2025a). Mental disorders. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders> Erişim tarihi: 27.12.2025

**TRAVMA BİLGİLİ GRUPLARLA SOSYAL HİZMET:
AFET SONRASI PSİKOSOSYAL DESTEK
GRUPLARININ KURAMSAL TEMELLERİ VE
UYGULAMA ÖRÜNTÜLERİ**

“ ”

Serdar AYKUT¹

¹ Doç. Dr. Serdar AYKUT Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü serdaraykut@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3317-0634

Giriş

Afetler, kitlesel travma deneyimlerinin en yoğun biçimde yaşandığı toplumsal olaylardır. Deprem, sel, yangın, maden kazaları, savaş ve zorunlu göç gibi süreçler; yaşam kaybı ve fiziksel yıkımın ötesinde, bireylerin güvenlik duygusunu, aidiyet hissini ve geleceğe ilişkin öngörülebilirlik algısını sarsan derin psikososyal etkiler yaratmaktadır. Afet sonrası dönemde sosyal hizmet, yalnızca acil yardım ve temel ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı olmayıp, travmanın ruhsal, sosyal ve topluluk düzeyindeki sonuçlarıyla baş etmeye yönelik müdahalelerin de önemli bir bileşenidir.

Bu bağlamda grupla sosyal hizmet, afet sonrası psikososyal destek programlarının merkezinde yer alabilecek güçlü bir müdahale biçimidir. Grup temelli çalışmalar, benzer deneyimler yaşayan bireylerin bir araya gelmesini, yalnızlık ve “kimse beni anlamıyor” duygusunun kırılmasını, karşılıklı destek ve dayanışmanın güçlenmesini sağlayarak travma sonrası baş etme süreçlerini destekler. Yalom’un (2005) grup çalışmasının iyileştirici etmenleri arasında tanımladığı evrensellik, umut aşılması, bilgi aktarımı, yardımlaşma ve yeniden sosyalleşme gibi boyutlar, afet sonrası bağlamda özellikle belirginleşmektedir.

Son yıllarda travma bilgili yaklaşımın sosyal hizmet alanında giderek daha fazla benimsenmesi, afet sonrası grupla müdahalelerin de yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Travma bilgili çerçeve, bireylerin yaşadığı tepkileri “bozukluk” ya da “zayıflık” olarak etiketlemek yerine, olumsuz yaşam olaylarına verilen anlaşılır yanıtlar olarak ele alır; güven, güçlendirme, seçim hakkı ve kültürel duyarlılık gibi ilkeleri merkeze alır (Substance Abuse and Mental Health Services Administration [SAMHSA], 2014). Afet sonrası kurulan psikososyal destek grupları da, travma bilgisini yalnızca bir “teşhis kategorisi” olarak değil, tüm müdahale sürecine yön veren bir perspektif olarak içselleştirmelidir.

Bu bölümde, travma bilgili grupla sosyal hizmetin kuramsal temelleri, afet sonrası psikososyal destek gruplarının tasarımında kullanılabilecek ilkeler ve uygulama örüntüleri ele alınacaktır. Öncelikle travma bilgili yaklaşımın kuramsal çerçevesi ve afet bağlamındaki yansımaları tartışılacak; ardından grupla sosyal hizmet kuramının travma odaklı yorumları, afet sonrası grupların yapılandırılması, etik ve öz-bakım boyutları ile değerlendirme süreçleri ele alınacaktır.

Travma Bilgili Yaklaşımın Kuramsal Çerçevesi

Travma bilgili yaklaşım, bireylerin ve toplulukların maruz kaldığı olayları, onların davranış, duygu ve ilişkisel örüntülerini şekillendiren temel bağlam olarak ele alan bir bakış açısıdır. SAMHSA (2014), örgütler ve

hizmet sistemleri için travma bilgili yaklaşımın dört temel bileşenini “dört R” olarak tanımlar: (1) Travmanın yaygınlığını ve etkilerini fark etmek (realize), (2) travma belirtilerini tanımak (recognize), (3) politikalar, prosedürler ve uygulamalarla travmaya duyarlı biçimde yanıt vermek (respond) ve (4) yeniden travmatizasyondan kaçınmak (resist re-traumatization). Bu çerçeve, bireysel klinik müdahalelerden çok daha geniş bir sistemsel dönüşümü hedefler.

Travma bilgili yaklaşımın temel ilkeleri literatürde güvenlik, güvenilirlik ve şeffaflık, akran desteği, işbirliği, güçlendirme ve kültürel/tarihsel/cinsiyet temelli duyarlılık olarak özetlenmektedir (SAMHSA, 2014). Bu ilkeler, afet sonrası grup çalışmalarında da müdahalenin her aşamasına yansıtılmalıdır:

- **Güvenlik:** Fiziksel, duygusal ve ilişkisel güvenliğin sağlanması, afet sonrası travma yaşayan bireyler için temel önemdedir. Grup ortamı, katılımcıların hikâyelerini zorunluluk hissetmeden, kendi hızlarında paylaşılabilecekleri güvenli bir alan olarak kurgulanmalıdır.
- **Güvenilirlik ve şeffaflık:** Grup kurallarının, sürecin amaçlarının ve sınırlarının açıkça paylaşılması, afet sonrası kontrol kaybı yaşamış bireyler için öngörülebilirlik sağlar.
- **Akran desteği:** Afet sonrası “ben yalnız değilim” duygusunun güçlenmesi, travma sonrası büyüme ve dayanıklılık için kritik bir faktördür.
- **İşbirliği ve ortaklık:** Sosyal hizmet uzmanı, grup sürecini katılımcılarla birlikte tasarlayan kolaylaştırıcı bir rol üstlenir; hiyerarşik ve otoriter tutumlardan kaçınılır (Baird ve Alaggia, 2021).
- **Güçlendirme ve seçim hakkı:** Katılımcıların neyi, ne kadar ve ne zaman paylaşacaklarına kendilerinin karar vermesi, travma sürecinde ellerinden alınmış olan kontrol duygusunun kısmen geri kazanılmasını destekler.
- **Kültürel ve tarihsel duyarlılık:** Afetler, var olan eşitsizlik ve ayrımcılık biçimlerini derinleştirebilir. Travma bilgili grupla sosyal hizmet, toplumsal cinsiyet, etnisite, göçmenlik statüsü ve sınıfsal konum gibi eksenleri hesaba katmak zorundadır (Jack ve Izah, 2024).

Travma bilgili yaklaşım, yalnızca bireyin içsel süreçlerine odaklanmakla kalmaz; travmayı üreten yapısal koşulları, politika eksikliklerini ve kurumsal pratikleri de sorgular. Bu açıdan güçlendirme, insan hakları ve sosyal adalet temelli sosyal hizmet geleneği ile doğrudan bağ kurar.

Afet ve Kitlel Travma: Beş Temel İlke ve Psikososyal Destek

Afet sonrası müdahalelere yön veren önemli kuramsal çerçevelerden biri, Hobfoll ve çalışma arkadaşlarının (2007) kitlel travma müdahaleleri

için ortaya koyduğu “beş temel unsur”dur. Bu modele göre, afetlerin hemen ardından ve orta vadede yürütülen müdahalelerin temel amacı, şu beş alanı desteklemektir: (1) güvenlik duygusu, (2) sakinleşme, (3) öz-etkililik ve topluluk etkililiği, (4) bağlılık ve sosyal destek, (5) umut.

Grupla sosyal hizmet bağlamında bu unsurlar şöyle somutlaşmaktadır:

- **Güvenlik duygusu:** Grup ortamının fiziksel olarak güvenli, erişilebilir ve mahremiyeti koruyan bir biçimde düzenlenmesi; oturumların düzenli, öngörülebilir bir yapı izlemesi.
- **Sakinleşme:** Nefes egzersizleri, bedensel farkındalık, duygu düzenleme teknikleri gibi basit ama işlevsel araçların grup oturumlarına entegre edilmesi.
- **Öz-etkililik ve topluluk etkililiği:** Katılımcıların kendi baş etme mekanizmalarını tanımlamaları, birbirlerinden öğrenmeleri ve topluluk düzeyinde neler yapılabileceğini tartışmaları.
- **Bağlılık ve sosyal destek:** Grup içi dayanışma, benzer deneyimlerin paylaşılması ve grup dışındaki sosyal destek kaynaklarının haritalanması.
- **Umut:** Geleceğe ilişkin küçük ama somut hedeflerin belirlenmesi, travma sonrası büyüme olasılıklarının görünür kılınması.

Uluslararası afet çerçeveleri de bu ilkelerle uyum içindedir. Birleşmiş Milletler çatısı altında geliştirilen IASC Rehberleri, acil durumlarda ruh sağlığı ve psikososyal desteğin; temel hizmetler ve güvenlik, topluluk ve aile desteği, odaklanmış psikososyal destek ve uzman ruh sağlığı hizmetlerinden oluşan bir “katmanlı sistem” üzerinden planlanmasını önermektedir (Inter-Agency Standing Committee [IASC], 2007). Grupla sosyal hizmet müdahaleleri, çoğunlukla topluluk ve aile destekleri ile odaklanmış psikososyal destek katmanları arasında yer almakta; hem koruyucu-önleyici hem de iyileştirici işlevler üstlenmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün “Psikolojik İlk Yardım” kılavuzu da, afetin hemen sonrasında uygulanabilir insani, destekleyici ve pratik girişimlere odaklanır; dinleme, temel ihtiyaçları belirleme, sosyal desteklere yönlendirme ve bilgilendirme gibi unsurları vurgular (World Health Organization [WHO], 2011). Travma bilgili grupla sosyal hizmet, psikolojik ilk yardım ilkelerini daha uzun süreli ve yapılandırılmış bir grup süreci içinde yeniden yorumlayarak kullanabilir.

Grupla Sosyal Hizmet Kuramı ve Travma Odaklı Yorumları

Grupla sosyal hizmet, tarihsel olarak hem psikodinamik grup psikoterapisi geleneğinden hem de topluluk geliştirme, eğitimsel grup çalışmaları ve savunuculuk temelli kolektif hareketlerden beslenmiştir. Yalom

ve Leszcz (2005), grup çalışmasının iyileştirici etmenlerini tanımlarken, özellikle afet sonrası gruplar için önem taşıyan şu boyutlara dikkat çeker: evrensellik, umut aşılması, bilgi aktarımı, öz-açıklık ve duygusal boşalma, yardım etme ve yardımlaşma, grup uyumu, varoluşsal konularla yüzleşme.

Travma bilgili grupla sosyal hizmet, bu kuramsal mirası birkaç açıdan yeniden çerçeveler:

1. **Patoloji yerine baş etme odaklılık:** Katılımcıların yaşadıkları travma belirtileri “bozukluk” olarak değil, olağanüstü koşullara verilen anlaşılır yanıtlar olarak ele alınır. Grup, tanı kategorilerini yeniden üretmekten çok, baş etme ve dayanıklılık pratiklerini görünür kılmaya çalışır (Baird ve Alaggia, 2021).
2. **Güçlendirme ve hak temelli yaklaşım:** Travma bilgili grup çalışmaları, bireylerin yalnızca duygusal deneyimlerine değil, aynı zamanda barınma, gelir, sosyal destek ağlarına erişim, yeniden yerleşim süreçlerindeki hak kayıpları gibi yapısal sorunlarına da dikkat çeker. Bu nedenle grup içi tartışmalar, gerektiğinde savunuculuk stratejileri ve hak temelli başvuru yollarını da kapsar (Boetto, Bell ve Ivory, 2021).
3. **Ekolojik ve topluluk temelli perspektif:** Afetlerin etkileri, mikro düzeyde bireysel travma deneyimleri kadar, mezzo düzeyde aile ve grup ilişkilerini, makro düzeyde ise toplumsal eşitsizlikleri ve politika tercihlerini de içerir. Travma bilgili grupla sosyal hizmet, bu üç düzeyi eş zamanlı olarak dikkate alır.
4. **Kültürel duyarlılık ve yerel bilgi:** Jack ve Izah’ın (2024) vurguladığı gibi, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde afet sonrası ruh sağlığı müdahaleleri, yerel kültürel pratikleri, topluluk normlarını ve geleneksel baş etme biçimlerini hesaba katmadığında etkisiz kalabilmektedir. Grupla sosyal hizmet, katılımcıların kendi kültürel baş etme kaynaklarını tanımlamalarını teşvik eder.

Bu çerçeve, travma bilgili grupla sosyal hizmetin yalnızca teknik bir müdahale modelinden ibaret olmadığını; aynı zamanda sosyal adalet, insan hakları ve dayanışma temelli bir pratik alanı olduğunu göstermektedir.

Travma Bilgili Grup Müdahalelerinin Temel İlkeleri ve Tasarımı

Afet sonrası travma bilgili psikososyal destek grupları, belirli kuramsal ilkelere uygun biçimde tasarlandığında hem bireysel iyilik hâline hem de topluluk dayanıklılığına katkı sunar. Aşağıda, travma bilgili grup tasarımında dikkate alınması gereken temel ilkeler özetlenmektedir.

1. Yapılandırılmış ama esnek çerçeve

Afet sonrası belirsizlik, bireylerin kontrol ve öngörülebilirlik duygusunu zedeler. Bu nedenle grup oturumlarının süresi, sıklığı, başlangıç ve bitiş zamanları, temel kuralları açık biçimde paylaşılmalı; her oturumun basit bir gündemi olmalıdır. Öte yandan, katılımcıların ihtiyaçları ve afetin evresi göz önüne alınarak esneklik korunmalı; örneğin yeni bir artçı deprem ya da toplulukta yaşanan önemli bir gelişme olduğunda gündem buna göre yeniden şekillendirilebilmelidir.

2. Gönüllülük ve bilgilendirilmiş onam

Katılımın gönüllülük esasına dayanması, travma bilgili yaklaşımın vazgeçilmez koşuludur. Bireyler, grup sürecinin amacı, olası yarar ve sınırlılıkları, gizlilik ilkeleri ve sınırlar hakkında bilgilendirildikten sonra katılmaya karar vermelidir. Bu, “zorla konuşturma” ya da “hikâye toplama” algısını önler.

3. Güvenli ve kapsayıcı ortam

Gizlilik, karşılıklı saygı ve yargılayıcı olmayan tutumlar grup kültürünün temelini oluşturmalıdır. Cinsiyet, yaş, etnik kimlik, dil, engellilik ve göçmenlik statüsü gibi farklılıkları gözetken kapsayıcı bir dil ve mekânsal düzenleme benimsenmelidir. Örneğin, karma gruplarda toplumsal cinsiyet temelli şiddet deneyimlerinin paylaşımı için güvenli alt gruplar oluşturulması gerekebilir.

4. Psiko-eğitim ve normalleştirme

Afet sonrası birçok kişi, yaşadığı tepkileri “delirme” ya da “zayıflık” gibi etiketlerle açıklamaya eğilimlidir. Travma bilgili gruplar, travma ve yas tepkileri, uyku ve iştah değişiklikleri, kabuslar, irritabilite gibi belirtiler hakkında basit ve anlaşılır bilgiler sunarak, bu tepkilerin yaygınlığını ve geçiciliğini vurgular (Hobfoll vd., 2007; WHO, 2011).

5. Duygu düzenleme ve baş etme becerileri

Nefes egzersizleri, beden taraması, topraklama teknikleri, güvenli imge çalışmaları, günlük rutinlerin yeniden yapılandırılması ve sosyal destek ağlarının kullanımı gibi beceriler, grup oturumlarının önemli bileşenleri olabilir. Amaç, katılımcıların sadece duygularını ifade etmeleri değil, aynı zamanda bu duyguları yönetebilecekleri somut araçlar edinmeleridir.

6. Yeniden travmatizasyondan kaçınma

Ayrıntılı ve tekrar tekrar travma anlatımı, bazı durumlarda duygusal taşma ve yeniden travmatizasyon riski taşır. Travma bilgili grup çalışmaları, anlatımın katılımcının hazır oluşluk düzeyiyle uyumlu olmasına ve grup içinde duygusal

regülasyonun desteklenmesine önem verir; gerekirse bireysel görüşmeler ve yönlendirmelerle desteklenir (IASC, 2007; Baird ve Alaggia, 2021).

Afet Sonrası Psikososyal Destek Grupları İçin Uygulama Örüntüleri

Bu bölümde, travma bilgili grupla sosyal hizmet perspektifinden afet sonrası uygulanabilecek tipik bir grup programının aşamaları ve olası oturum içerikleri örneklenmektedir. Bu yapı, bağlama, afet türüne ve hedef gruba göre uyarlanmalıdır.

1. Hazırlık Aşaması

- **İhtiyaç analizi:** Afetten etkilenen toplulukta hangi grupların (çocuklar, ergenler, bakım verenler, sağlık ve bakım çalışanları, yaşlılar, göçmenler vb.) grup desteğine ihtiyaç duyduğunu belirlemek için hızlı ve katılımcı bir değerlendirme yapılır (Boetto vd., 2021).
- **Paydaşlarla işbirliği:** Yerel yönetimler, sağlık birimleri, sivil toplum örgütleri ve topluluk liderleri ile koordinasyon sağlanır; mükerrer hizmetlerin önlenmesi ve yönlendirme mekanizmalarının kurulması hedeflenir (IASC, 2007).
- **Grup türünün belirlenmesi:** Açık/kapalı grup, süre (örneğin 6–8 oturum), grup büyüklüğü (8–12 kişi), homojen/heterojen özellikler (yaş, cinsiyet, rol) belirlenir.
- **Kolaylaştırıcı ekibin hazırlanması:** Sosyal hizmet uzmanlarının travma bilgili yaklaşım, ikincil travma ve öz-bakım konularında desteklenmesi; gerekirse psikolog ve psikiyatristlerle işbirliği yapılması sağlanır.

2. Başlangıç Fazı: Güven ve Yapı Kurma

İlk bir-iki oturumda:

- Tanışma, grup kurallarının belirlenmesi ve dayanışma vurgusu yapılır.
- Katılımcılar afet deneyimlerini genel hatlarıyla paylaşmaya davet edilir; ayrıntılı anlatımdan çok “hikâyenin çerçevesine” odaklanılır.
- Travma ve afet sonrası tepkiler hakkında kısa bir psiko-eğitim bölümü sunulur; “Bu tepkileri yaşamamız, yaşadıklarınız göz önüne alındığında anlaşılır” mesajı güçlendirilir (WHO, 2011).
- Basit gevşeme ve nefes egzersizleri tanıtılır.

3. Orta Faz: Duygu Düzenleme, Baş Etme ve Dayanıklılık

Orta faz (örneğin 3.–6. oturumlar) daha yapılandırılmış çalışmalarını içerebilir:

- **Duygu düzenleme:** Öfke, suçluluk, utanç, çaresizlik gibi duygular üzerinde çalışılır; duyguların ifade edilmesine alan açılırken, grup içinde duygusal güvenlik gözetilir.
- **Baş etme stratejileri:** Katılımcılar, afet öncesi ve sonrası kullandıkları sağlıklı baş etme stratejilerini (inanç, sosyal destek, rutinler, yaratıcı uğraşlar vb.) paylaşır; riskli baş etme biçimleri (yoğun madde kullanımı, aşırı izolasyon vb.) tartışılır.
- **Topluluk dayanıklılığı:** Jack ve Izah'ın (2024) vurguladığı topluluk temelli müdahaleler doğrultusunda, komşuluk ilişkileri, yerel gönüllü girişimler, dayanışma ağları gibi kaynaklar haritalanır; katılımcıların bu ağlara nasıl katılabileceği konuşulur.
- **Kimlik ve anlam:** Afet sonrası “eskisi gibi olma” beklentisi ile “yeni normal”in inşası arasındaki gerilim tartışılır; kayıpların yasını tutarken geleceğe dair hedefler üzerine düşünülür.

4. Son Faz: Kapanış ve Gelecek Odaklı Planlama

Son oturumlarda:

- Grup sürecinde öğrenilen baş etme becerileri ve deneyimler gözden geçirilir.
- Katılımcıların grup sonrasında kullanabilecekleri sosyal destek kaynakları, hizmetler ve başvuru noktaları listelenir.
- Geleceğe ilişkin küçük ve ulaşılabilir hedefler belirlenir (örneğin günlük rutinlere geri dönüş, eğitim/iş arayışı, topluluk etkinliklerine katılım).
- Grup sonlandırma süreci açık biçimde konuşulur; veda ve tamamlanmamışlık duyguları işlenir.

Değerlendirme, Etik Boyutlar ve Uzmanların Öz-Bakımı

Travma bilgili grupla sosyal hizmet programlarının, hem süreç hem de sonuç düzeyinde değerlendirilmesi önemlidir. Boetto ve arkadaşları (2021) afet bağlamında sosyal hizmet uygulamalarının kanıta dayalı incelenmesi gereğine dikkat çekerken, Jack ve Izah (2024) da gelişmekte olan ülkelerde ruh sağlığı müdahalelerinin sürdürülebilirliği için sistematik değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır.

- **Süreç değerlendirmesi:** Katılımcı geri bildirimleri, devam oranları, oturumlara katılım ve memnuniyet düzeyi izlenebilir.
- **Sonuç değerlendirmesi:** Kısa ölçekli öz-bildirim araçlarıyla (örneğin stres düzeyi, sosyal destek algısı, günlük işlevsellik) ön-son değerlendirme yapılabilir; ancak ölçme araçlarının kültürel uyumluluğuna dikkat edilmelidir.

- **Etik ilkeler:** Gizlilik, bilgilendirilmiş onam, zarar vermeme, yararlılık ve adalet ilkeleri temel alınmalıdır. Özellikle yeniden travmatizasyon riskine karşı tetikte olunmalı; yoğun semptomu olan bireyler için bireysel ruh sağlığı hizmetlerine yönlendirme mekanizmaları kurulmalıdır (IASC, 2007; WHO, 2011).
- **Uzmanların öz-bakımı:** Afet sahasında çalışan sosyal hizmet uzmanları, ikincil travma, merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik riskiyle karşı karşıyadır. Düzenli süpervizyon, ekip içi destek, çalışma-dinlenme dengesi, psikososyal destek programları ve kurumsal öz-bakım politikaları, travma bilgili yaklaşımın ayrılmaz bir parçasıdır (Hobfoll vd., 2007; Baird ve Alaggia, 2021).

Sonuç

Travma bilgili grupla sosyal hizmet, afet sonrası psikososyal destek alanında hem kuramsal hem de uygulamalı açıdan güçlü bir potansiyel sunmaktadır. Bu yaklaşım, travmayı yalnızca bireysel bir ruhsal bozukluk olarak değil, yaşam döngüsü, toplumsal yapı, güç ilişkileri ve politika tercihleri ile iç içe geçmiş çok katmanlı bir deneyim olarak ele alır. Güvenlik, güçlendirme, kültürel duyarlılık ve hak temelli bakış açısı, afet sonrası grup çalışmalarının tüm aşamalarına nüfuz etmelidir.

Hobfoll ve çalışma arkadaşlarının (2007) tanımladığı güvenlik, sakinleşme, öz-etkililik, bağlılık ve umut boyutları; grup süreçlerinde somut hedefler hâline getirildiğinde, afet sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma sürecine önemli katkılar sunar. IASC (2007) rehberlerinin önerdiği katmanlı ruh sağlığı ve psikososyal destek sistemi içinde grupla sosyal hizmet, topluluk ve aile düzeyi ile odaklanmış psikososyal destek arasında köprü kurarak hem önleyici hem de iyileştirici işlevler üstlenir. WHO'nun (2011) psikolojik ilk yardım yaklaşımı, grup sürecinde insani, pratik ve saygılı müdahalenin çerçevesini verirken, travma bilgili grup modeli bu çerçeveyi daha uzun soluklu ve yapılandırılmış programlara dönüştürmektedir.

Baird ve Alaggia'nın (2021) vurguladığı gibi, travma bilgili grup çalışmaları, katılımcıların öykülerini “teşhis” nesneleri olarak toplamaktan ziyade, onlara deneyimlerinin anlamını yeniden kurabilecekleri, baş etme kaynaklarını güçlendirebilecekleri ve dayanışma ilişkileri geliştirebilecekleri bir alan açar. Boetto ve arkadaşlarının (2021) afet bağlamında sosyal hizmet yazınısı taradığı çalışmada altı çizilen hazırlık, yerel bağlamı gözetme ve ekososyal perspektif gerekliliği, travma bilgili grupla sosyal hizmetin yalnızca müdahale anına değil, afet öncesi hazırlık ve afet sonrası uzun dönemli iyileşme aşamalarına da entegre edilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Jack ve İzah'ın (2024) geliştirdiği çerçeve ise, özellikle yerinden edilen topluluklarda kültürel duyarlılık ve topluluk temelli yaklaşımların önemini ortaya koyarak,

grup çalışmalarının yerel liderler, geleneksel baş etme pratikleri ve topluluk örgütlenmeleriyle işbirliği içinde yürütülmesinin gereğini hatırlatır.

Sonuç olarak, travma bilgili grupla sosyal hizmet modelinin afet yönetimi sistemlerine, ulusal ruh sağlığı politikalarına ve sosyal hizmet eğitim müfredatına sistematik biçimde entegre edilmesi gerekmektedir. Bu entegrasyon; bir yandan sahada çalışan sosyal hizmet uzmanlarının travma bilgisi, grup dinamikleri ve kültürel yeterlik alanlarında güçlendirilmesini, diğer yandan da afet sonrası psikososyal destek programlarının planlanmasında sosyal hizmet bakış açısının karar süreçlerine aktif biçimde dahil edilmesini gerektirir. Afetlerin giderek artan sıklığı ve etkileri göz önüne alındığında, travma bilgili grupla sosyal hizmet yaklaşımı, hem bireysel hem topluluk düzeyinde dayanıklılık inşasının vazgeçilmez araçlarından biri olarak görülmelidir.

Kaynakça

- Baird, S. L., & Alaggia, R. (2021). Trauma-informed groups: Recommendations for group work practice. *Clinical Social Work Journal*, 49(1), 10–19. <https://doi.org/10.1007/s10615-019-00739-7>
- Boetto, H., Bell, K., & Ivory, N. (2021). Disaster preparedness in social work: A scoping review of evidence for further research, theory and practice. *The British Journal of Social Work*, 51(5), 1623–1643. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab103>
- Hobfoll vd., (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry*, 70(4), 283–315. Doi: 10.1521/psyc.2007.70.4.283.
- Inter-Agency Standing Committee. (2007). *IASC guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings*. Geneva, Switzerland: IASC.
- Jack, T. J., & Izah, S. C. (2024). Mental health interventions for post-disaster trauma in displaced communities in developing countries. *Annals of Community Medicine and Practice*, 9(2), 1064. <https://doi.org/10.47739/2475-9465/1064>
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2014). *SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach* (HHS Publication No. 14-4884). Rockville, MD: Author.
- World Health Organization. (2011). *Psychological first aid: Guide for field workers*. Geneva, Switzerland: WHO.
- Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th ed.). New York, NY: Basic Books.

SOSYAL HİZMETTE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE ETİK İLKELER: TEMEL YAKLAŞIMLAR VE MESLEKİ SORUMLULUKLAR

“ ”

Murat ÇAY¹

¹ Doç. Dr. Murat ÇAY, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, cay571@gmail.com,
0000-0003-4659-4687

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ivme, kamu hizmeti sunum modellerini kökten değiştirirken, insan odaklı bir disiplin olan sosyal hizmeti de yeni bir değişim, dönüşüm ile yüz yüze getirmektedir (Castells, 2010; Reamer, 2013). Özellikle Türkiye gibi sosyal refah hizmetlerinin büyük oranda kamu eliyle yürütüldüğü ülkelerde, dijitalleşme süreci sadece teknik bir altyapı sorunu değil; hizmetin doğasını etkileyen yapısal bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. Türkiye’de sağlık, eğitim ve sosyal yardımlar alanındaki dijital entegrasyonun hızla yaygınlaşması, bu dönüşümün en somut göstergesidir (Yıldız, 2016). Dolayısıyla mevcut süreç meslek elemanlarının ve müracaatçıların refahını gözetken, etik temelli ve sürdürülebilir bir sürece, yapıya doğru gitmelidir.

Dijitalleşme, hizmetlere erişimin kolaylaştırılması ve idari süreçlerin optimize edilmesi noktasında yadsınamaz avantajlar sağlamaktadır. Ancak bu durum beraberinde mesleki etiğe dair yeni ve karmaşık tartışmaları getirmektedir. Dijital araçların artık sosyal hizmetin yerleşik bir parçası olduğu gerçeği, bu teknolojilerin kullanımını basit bir teknik beceri olmaktan çıkarmıştır. Sosyal hizmet eğitimi ve beceri temeli bu noktada dijital değişim ve dönüşümü yakalamalıdır. Birinci’nin (2023) de işaret ettiği üzere; dijital entegrasyon süreci, uzmanların teknolojik araçları keyfi bir biçimde değil, mesleğin temel değerleri ve etik ilke süzgecinden geçirerek kullanmalarını zorunlu kılmaktadır. Bunun için de en başta derin bir farkındalık gerekli olduğu belirtilmelidir.

Sosyal hizmet; özü itibarıyla insan hakları ve sosyal adalet zemininde toplumsal değişimi destekleyen, birey ve toplum refahını arttırmayı hedefleyen dinamik bir disiplindir (IFSW & IASSW, 2014; NASW, 2021; Payne, 2020). Mesleğin bu insan odaklı anlayışı çerçevesinde dijital teknolojilerdeki gelişmeler salt teknik bir inovasyon veya basit bir araçsal gelişim olarak görülmemelidir. Aksine, teknolojik dönüşüm; bireyden aileye, oradan toplumsal katmanlara uzanan geniş bir spektrumda yarattığı etkilerle, sosyal hizmet müdahalesinin yeni bir bileşeni haline gelmiştir. Bu süreçte kritik olan; teknolojiyi mesleki niteliği artıran bir kaldıraç olarak kullanırken, sunduğu fırsatlar ile barındırdığı potansiyel riskleri bütüncül bir bakışla analiz edebilmektir. Dolayısıyla dijitalleşme, teknik bir adaptasyon süreci olmanın ötesinde, mesleğin etik konularını tekrar ele almayı gerektirmektedir.

Alan yazın incelendiğinde; dijital araçların kullanımıyla birlikte gizlilik, bilgilendirilmiş onam ve profesyonel sınırlar gibi etik parametrelerin yeniden tanımlanması gerektiği açıkça görülmektedir (Reamer, 2013; 2018; NASW, 2017). Farklı disiplinler içinde benzer kaygı ve durumlar söz konusudur. Özellikle geleneksel yüz yüze etkileşimin sağladığı dinamiklerden dijital, sanal ortama geçiş, mesleki ilişki kalıplarını dönüştürmekte ve sosyal hizmet uzmanlarına yeni sorumluluklar yüklemektedir. Mishna ve arkadaşları

(2015) ile Reamer'ın (2013) çalışmalarında vurgulandığı üzere; dijitalleşme sosyal hizmete erişimi demokratikleştirme ve genişletme potansiyeline sahip olsa da diğer taraftan mahremiyet ihlalleri, veri güvenliği açıkları ve hesap verebilirlik gibi karmaşık etik riskler barındırmaktadır. Bu durum, dijital sosyal hizmet uygulamalarında etik duyarlılığın tali bir konu değil, sürecin merkezinde yer alan hayati bir bileşen olduğunu ifade etmektedir.

Bu bölümde, sosyal hizmet disiplininde giderek derinleşen dijital dönüşüm süreci; mesleğin ontolojik temellerini oluşturan etik ilkeler ve insani değerler ekseninde analiz edilmektedir. Çalışmanın temel motivasyonu, dijital teknolojilerin sosyal hizmet müdahalelerine entegrasyonuna dair kapsamlı bir perspektif sunmak ve bu yeni ekosistemin yarattığı etik sorumluluk haritasını netleştirmektir. Bu çerçevede; dijital araçların güncel kullanım pratikleri, dijitalleşmenin kırılgan gruplar üzerinde yaratabileceği asimetrik riskler ve sosyal hizmet uzmanlarının bu süreçteki etik yükümlülükleri bütüncül bir bakış açısıyla irdelenmektedir.

Sosyal Hizmet Uygulamalarında Dijital Araçların Kullanım Alanları

Sosyal hizmet alanında dijital teknolojilerin kullanımı, uygulamanın içeriğine ve hizmetin sunulduğu amaca göre farklı biçimler almaktadır. Dijital araçlar, tekil bir uygulama alanı olarak değil; danışmanlık hizmetleri, vaka yönetimi, kurumlar arası koordinasyon ve bilgilendirme çalışmaları gibi farklı işlevsel başlıklar altında ele alınmalıdır. Bu bölümde, sosyal hizmet uygulamalarında kullanılan dijital araçlar, kullanım amaçları ve hizmet süreçleriyle ilişkileri çerçevesinde bilgiler yer almaktadır.

Sosyal hizmet uygulamalarında dijital araçların en yaygın kullanım alanlarından biri, danışmanlık ve destek hizmetlerinin çevrimiçi araçlarla verilmesidir. Özellikle yüz yüze görüşmenin kısıtlandığı durumlarda; görüntülü, sesli veya yazılı platformlar aracılığıyla sunulan bu hizmetler, sosyal hizmet uzmanları için önemli bir müdahale aracı olabilmektedir. Söz konusu uygulamaların hizmete erişimi artırma ve coğrafi engelleri aşma potansiyeline özellikle vurgu yapılmaktadır (Mishna vd., 2015; Reamer, 2013). Çevrimiçi süreçler; sosyal hizmet ilişkisinin niteliği, profesyonel sınırlar ve etik sorumluluklar bağlamında yeni değerlendirmeleri de zorunlu kılmaktadır. Covid 19 pandemisiyle birlikte hız kazanan bu alana ilişkin gelişmelerin önümüzdeki süreçlerde hızlanarak artacağı beklenmektedir.

Bir diğer önemli kullanım alanı, dijital vaka kayıt ve izleme sistemleridir. Sosyal hizmet kurumlarında elektronik belge yönetimi, dijital dosyalama ve çevrimiçi veri tabanları aracılığıyla vaka bilgilerinin kaydedilmesi ve izlenmesi, uygulamaların daha sistematik yürütülmesine katkı sağlayabilir. Bu tür sistemler, kurum içi koordinasyonu güçlendirebilmekte ve hizmet

süreçlerinin izlenebilirliğini arttıracaktır. Ancak vaka verilerinin dijital ortamda saklanması, kişisel verilerin korunması, yetkisiz erişim ve veri güvenliği gibi etik ve hukuki sorumlulukları da beraberinde getirmektedir (Reamer, 2018; NASW, 2017). Bu noktada, güvenlik önlemlerinin yetersizliği veya veri yönetişiminin zayıf olması, önemli etik sorunlara yol açabilir. Çevrimiçi olmanın beraberinde getirdiği risklerin göz önünde tutulması gerekmektedir. Örneğin Türkiye’de veri güvenliğine ilişkin önemli ihlallere ilişkin tartışmalar kamuoyunda sürmektedir. A. kişisi hakkında yazılan sosyal inceleme raporunun internet ortamında bir şekilde sızması düşünülemez olumsuzlukları beraberinde getirebilir.

Dijital araçlar, kurumlar arası iş birliği ve yönlendirme (sevk) mekanizmalarında da stratejik bir işlev görmektedir. Sosyal hizmet ekosistemindeki farklı paydaşlar arasında bilgi paylaşımı ve vaka izleme süreçlerinin dijitalleştirilmesi, hizmet sunumunda bütünlüğün ve sürekliliğin korunmasını sağlar. Özellikle çok disiplinli müdahaleyi gerektiren durumlarda dijital koordinasyon, vakaların bütüncül bir perspektifle planlanmasına zemin hazırlar. Ancak bu veri akışında; gizlilik protokollerinin ve yetki sınırlarının net biçimde tanımlanması, mesleki etik açısından hayati öneme sahiptir. Verinin hangi kurumlarla, hangi kapsamda paylaşılacağı ve müracaatçının ‘aydınlatılmış onamının’ (bilgilendirilmiş rıza) bulunup bulunmadığı gibi hususlar, sürecin etik durumunu belirleyen temel çizgilerdir.

Sosyal hizmet alanında dijital araçların bir diğer kullanım alanı ise bilgilendirme ve farkındalık çalışmalarına yöneliktir. Kurumların internet siteleri, sosyal medya platformları ve dijital içerikler aracılığıyla sundukları bilgilendirme faaliyetleri, bireylerin haklara ve hizmetlere ilişkin bilgiye daha kolay erişmesini sağlamaktadır. Bu durum, bireylerin kaynaklara erişimini kolaylaştırarak sosyal hizmetin amaçlarına katkı sunabilir. Benzer uygulamalar, önleyici sosyal hizmet yaklaşımı açısından önemli fırsatlar sunmakla birlikte, paylaşılan bilgilerin doğruluğu, güncelliği ve etik sorumluluğu açısından dikkatli bir değerlendirmeyi gerektirmektedir (Payne, 2020). Sosyal hizmet alanında kullanılan formlar dijital ortamlarda dijital veri tabanlarına kaydedilerek daha nitelikli ve hızlı müdahaleler gerçekleştirilebilir.

Genel bir çerçevede değerlendirildiğinde; dijital araçlar, sosyal hizmet uygulamalarında erişilebilirliği artırma, operasyonel süreçleri hızlandırma ve kurumsal kapasiteyi güçlendirme noktasında güçlü bir potansiyele sahiptir. Ancak bu araçların entegrasyonu, sosyal hizmetin insan odaklı ve etik temelli karakterini gözetken bir hassasiyetle yönetilmediğinde; yeni risk alanlarının, sorunların doğmasına neden olacaktır. Dolayısıyla dijital uygulamaların kullanım alanlarının çeşitlendirilmesi kadar; bu kullanımın hangi etik ilkeler ve sınırlar dâhilinde gerçekleştirileceği sorusu da sosyal hizmet disiplini için önemli bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.

Burada ise teknolojinin ne kadar kullanılabildiği ve nasıl kullanıldığı gibi sorular cevap beklemektedir.

Dijital Uygulamalarda Etik Sorun Alanları

Sosyal hizmet alanında dijital teknolojilerin kullanımı, mesleki uygulamaların etik boyutunu daha karmaşık hâle getirmektedir (Reamer, 2013; Mishna vd., 2015). Geleneksel yüz yüze hizmet sunumunda görece daha net biçimde tanımlanabilen etik sınırlar, dijital ortamlarda yürütülen uygulamalarda yeniden değerlendirilmesi gereken bir nitelik kazanmaktadır. Bu durum, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki etik ilkeleri dijital bağlamda nasıl yorumlayacakları ve uygulayacakları sorusunu gündeme getirmektedir (Reamer, 2013; Taylor, 2017).

Dijital sosyal hizmet uygulamalarında öne çıkan temel etik sorun alanlarından biri, gizlilik ve mahremiyetin korunmasıdır. Sosyal hizmet, doğası gereği bireylerin özel yaşamlarına ilişkin hassas bilgilerle çalışılan bir meslek alanıdır. Dijital ortamda gerçekleştirilen görüşmelerin kaydedilmesi, vaka bilgilerinin elektronik sistemlerde saklanması ve bu bilgilere farklı kişiler tarafından erişilebilme ihtimali, gizlilik ilkesinin korunmasını daha kırılgan hâle getirmektedir. Alan yazında, dijital ortamlarda veri güvenliğinin sağlanmasının yalnızca teknik önlemlerle sınırlı olmadığı; aynı zamanda mesleki sorumluluk ve etik farkındalık gerektirdiği vurgulanmaktadır (Reamer, 2013; Reamer, 2018). Bu çerçevede dijital uygulamalara ilişkin farkındalık ve bilgi düzeyi, mesleki yeterlilik açısından önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca etik ilkelerde bu noktada daha fazla yol aydınlatıcı olmalıdır.

Etik tartışmaların bir diğer ağırlık merkezi, bilgilendirilmiş onam sürecidir. Sosyal hizmette müracaatçının; hizmetin kapsamı, sınırları ve potansiyel riskleri hakkında şeffaf biçimde aydınlatılması, mesleğin vazgeçilmez bir etik zorunluluğudur (Banks, 2021; Reamer, 2018). Ancak dijital ortamlar bu aydınlatma yükümlülüğünü teknik ve prosedürel açıdan daha zor hale getirmektedir. Özellikle çevrimiçi danışmanlık pratiklerinde alınan onamın sıhhati, hangi koşullarda geçerli olduğu ve sınırları, tartışılmaktadır (Mishna vd., 2015). Ayrıca dijital ortamlarda sözsüz iletişime ilişkin geri bildirimlerin sınırlı olması, onamın niteliği ve rızanın sürekliliği açısından ek değerlendirmeleri gündeme getirebilir.

Dijital uygulamalar, mesleki sınırlar ve profesyonel ilişki açısından da yeni etik sorunlar ortaya koymaktadır. Sosyal hizmet uzmanları ile hizmet alan bireyler arasındaki ilişkinin dijital platformlar üzerinden sürdürülmesi, iletişimin zaman ve mekân sınırlarını belirsizleştirebilmektedir. Sosyal medya, mesajlaşma uygulamaları veya çevrimiçi platformlar aracılığıyla kurulan iletişim, mesleki ilişkinin sınırlarının korunmasını güçleştirebilmektedir. Bu

durum, profesyonel rollerin bulanıklaşması ve etik ihlal risklerinin artması gibi sonuçlar doğurabilmektedir (Reamer, 2013). Mesleki ilişki sınırlarının aşılması dijital ortamlarda daha kolay olacağı öngörülebilir. Bu ise sosyal hizmet adına etik ihlallerinin artabileceği, artışının kolaylaşacağı anlamına gelmektedir.

Dijital sosyal hizmet uygulamalarında dikkat çeken bir diğer etik boyut ise hesap verebilirlik ve mesleki sorumluluk konusudur. Dijital ortamlarda sunulan hizmetlerin izlenebilirliği, kayıt altına alınması ve değerlendirilmesi, mesleki sorumluluğun nasıl tanımlanacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Özellikle teknolojik altyapının yetersizliği, sistem hataları veya yetkisiz erişim gibi durumlarda ortaya çıkabilecek sorunların sorumluluğunun kime ait olduğu, etik ve mesleki açıdan netleştirilmesi gereken alanlar arasında yer almaktadır (NASW, 2017). Sorumluluğun belirlenmesi ve standart haline getirilmesi gibi konularda daha karmaşık bir süreç bizleri beklemektedir.

Sonuç olarak dijital teknolojiler, sosyal hizmetin etik ilkelerini gereksiz kılmaz; aksine bu ilkelerin dijital değişim, dönüşümde yeniden yorumlanmasını gerektirir. Gizlilik, onam ve profesyonel sınırlar gibi temel değerler, dijital müdahalelerde de pusula işlevi görmeyi sürdürmektedir. Dolayısıyla asıl mesele teknolojiyi kullanmak değil, bu süreci etik bir hassasiyetle yönetebilmektir. Bu ise konuya dair farkındalığın yüksek olmasıyla ve bu konudaki akademik çalışmaların fazla olmasıyla mümkündür.

Dijital Eşitsizlik ve Kırılgan Gruplar Açısından Olası Riskler

Dijital teknolojilerin sosyal hizmet alanında kullanımının artması, hizmetlere erişim açısından önemli fırsatlar sunmakla birlikte, dijital eşitsizlik olgusunu da daha görünür hâle getirmektedir. Dijital eşitsizlik, bireyler ve toplumsal gruplar arasında bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, bu teknolojileri etkin biçimde kullanabilme becerisi ve dijital hizmetlerden yararlanabilme düzeyleri bakımından ortaya çıkan yapısal farklılıkları ifade etmektedir (Helsper, 2012; OECD, 2001; van Dijk, 2020). Sosyal hizmetin hedef kitlesini oluşturan kırılgan gruplar açısından değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin her birey için eşit sonuçlar üretmediği söylenebilir. Özellikle yoksulluk koşullarında yaşayan bireylerin dijital hizmetlerden yararlanma kapasitesi, erişim ve beceri boyutlarıyla birlikte düşünülmelidir. Dijital hizmetlerin sunduğu fırsatlara erişemeyen bireylerin kaynaklara ulaşmada zorlanması, sosyal adaletin güçlendirilmesi bakımından ayrıca dikkat gerektiren bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal hizmet alanında dijital uygulamaların yaygınlaşması, teknolojiye erişim imkânı sınırlı olan gruplar için yeni dışlanma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Düşük gelirli bireyler, kırsal bölgelerde yaşayanlar, yaşlılar ve engelli bireyler, dijital araçlara erişim ve bu araçları etkin biçimde kullanma konusunda çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir.

Bu durum, dijital ortamda sunulan sosyal hizmetlere erişimde eşitsizliklerin derinleşmesine yol açabilmektedir. Alan yazında, dijital hizmetlerin yaygınlaşmasının gerekli destek mekanizmaları sağlanmadığı takdirde mevcut sosyal eşitsizlikleri yeniden üretebileceği vurgulanmaktadır (van Dijk, 2020; Helsper, 2021). Bu çerçeve, makro düzeyde ülkeler ve toplumlar açısından da tartışılabilir; teknoloji ve dijitalleşme alanındaki kapasite farklılıklarının, uluslararası ölçekte eşitsizlikleri artırma potansiyeli bulunduğu çeşitli çalışmalarda değerlendirilmektedir.

Dijital eşitsizlik, salt teknik altyapıya veya cihazlara erişim sorunuyla sınırlı değildir. Dijital okuryazarlık ve çeşitli becerilere sahip olunması bu konudaki temel belirleyicilerindendir. Müracaatçıların dijital platformları etkin biçimde kullanabilmesi ve çevrimiçi bilgiyi süzgeçten geçirebilmesi, sunulan hizmetin verimliliğini doğrudan etkiler. Hargittai ve Hsieh'in (2013) de vurguladığı üzere özellikle yaşlılar ve düşük eğitim düzeyindeki gruplar, teknik erişime sahip olsalar dahi beceri eksikliği nedeniyle sistemin dışında kalma riski taşımaktadır.

Kırılğan gruplar açısından dijitalleşmenin bir diğer risk alanı, hizmet sunumunda yüz yüze etkileşimin azalmasına neden olma olasılığıdır. Yukarıda belirtildiği üzere, günümüz teknolojileriyle hızlanan çevrimiçi ortamlarındaki görüşmeler müracaatçıların gerçek durumlarının anlaşılmasında bir bariyer görevi görebilir. Sosyal hizmet uygulamalarında ilişki temelli yaklaşımın merkezi bir öneme sahip olduğu dikkate alındığında, dijital ortamlarda sunulan hizmetlerin bazı bireyler için yetersiz veya uygun olmayabileceği görülmektedir. Özellikle travma yaşamış bireyler, çocuklar ve psiko-sosyal destek ihtiyacı yüksek gruplar açısından yüz yüze etkileşimin yerini tamamen dijital uygulamaların alması, hizmetin niteliğini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle dijital uygulamalar, “tek başına ikame” yaklaşımıyla değil, gereksinim ve uygunluk değerlendirmesi temelinde ele alınmalıdır.

Bu bağlamda, dijital uygulamaların planlanma ve yaygınlaştırılma süreçlerinde eşitlik ve kapsayıcılık ilkelerinin gözetilmesi elzemdir. Dijital araçlar, dezavantajlı grupların erişimini güvence altına alacak destekleyici mekanizmalarla takas edilmediği sürece sosyal hizmetin varoluş amacıyla çelişen sonuçlar üretebilir. Kırılğan grupların ihtiyaçlarını önceleyen ve dijital uçurumu kapatmayı hedefleyen bir sosyal adalet perspektifiyle gelişmeler takip edilmeli, değişimler yönlendirilmelidir.

Yapay Zekâ Destekli Müdahaleler ve Algoritmik Adalet Sorunu

Sosyal hizmette gelişen teknoloji ve değişen düzende yapay zekâ destekli karar mekanizmaları ayrıca ele alınmalıdır. Sosyal hizmet uzmanı MÇ, yaptığı bir sosyal incelemede E ve G isimli çocukların istismar edildiğine

dair güçlü bulgular elde ettiğini düşünelim. MÇ elde ettiği tüm bulguları ve verileri yapay zekaya sunarak gerçekleştirdiği bir analiz neticesinde mesleki karar verirken kullanması kabul edilebilir mi? Yapay zekâ verileri hangi bilgilere algoritmaya göre yorumlayacaktır? farklı algoritma dilleri bu konuda farklı görüşler mi sunacak? Alınan sonuçlar mesleki kararı ne oranda etkileyebilir? Günümüz dünyasında ve uygulamasında uzak gibi görülen bu sorular yakın zamanda önem ve sıklıkla ele almamız gereken sorulardır. Muhtemelen teknolojik gelişmelere bağlı olarak yapay zeka destekli çeşitli iletişim araçları ve/veya robotlar müracaatçıyla, sosyal hizmet uzmanı yerine iletişime geçerek mevcut durum hakkında bilgiler toplayarak analiz edip en iyi müdahaleyi desteği sunmaya çalışacaktır. Böylesi bir dünya düzeninde mesleki kararların ve uygulamaların elbette etik değerler açısından sorgulanması gereklidir. Dahası sosyal hizmetin kendi amaçlarını yerine getirirken yöntemlerini yeniden sorgulamasını gerektirebilir. Özellikle çocuk koruma hizmetleri, sosyal yardımların dağıtımı ve risk değerlendirme süreçleri gibi hassas alanlarda, büyük ölçekli veri kümelerini analiz eden algoritmaların kullanımı giderek zamanla daha fazla artacaktır. Bu zaman ve maliyet konusunda iyileştirmeler getirirken beraberinde çeşitli riskler taşımaktadır. Bu tür sistemlerin, karmaşık verileri daha sistematik biçimde değerlendirme ve sosyal hizmet uzmanlarının vaka planlama süreçlerini destekleme yönünde önemli bir potansiyel sunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, söz konusu teknolojik gelişmeler yalnızca verimlilik tartışmalarıyla sınırlı kalmamakta; “algoritmik adalet” çerçevesinde ele alınması gereken ciddi etik sorunları da beraberinde getirmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin eğitildiği veri setlerinin, geçmişteki önyargıları ve toplumsal eşitsizlikleri barındırması, algoritmaların bu ayrımcılığı yeniden üretilmesi yönünde hareket edebilir. Örneğin, yoksul mahallelerde veya belirli etnik gruplarda daha fazla veri toplanması, risk analiz algoritmalarının bu grupları “daha riskli” olarak etiketlemesine neden olabilir.

Alan yazında “yoksulluğun otomasyonu” olarak tartışılan durum, sosyal hizmetin temel amacı olan sosyal adalet ilkesiyle derin bir çelişki yaratmaktadır (Eubanks, 2018). Yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçlerinin şeffaf olmaması, yani “kara kutu” (black box) problemi, bir diğer etik açmazdır (O’Neil, 2016). Bu noktada sosyal hizmet uzmanının rolü, teknolojiyi insan onurunu gözetken bir denetim mekanizmasıyla ne kadar kullanabileceği önemli bir tartışma sorusu olarak karşımızdadır.

Elbette sorulması gereken bir başka soru: yapay zekâ, gerekli veriler sağlandığında, meslek elamanında daha iyi mesleki kararlar verebilir mi? Yapay zekâ sistemleri, büyük veri kümeleri üzerinden örüntüler tespit edebilme, risk olasılıklarını hesaplayabilme ve geçmiş vakalardan öğrenerek belirli tahminlerde bulunabilir. Ancak yapay zekâ bireylerin yaşam öyküsü,

duygusal durumu, kültürel bağlamı, ilişkisel dinamikleri ve başvuru sürecindeki öznel deneyimleri gibi bilgileri, durumları incelemesi veya göz önünde tutması mümkün gözükmemektedir. Bu durum sosyal hizmette yapay zeka araçlarının kullanımının sınırlı kalacağını göstermektedir. Bu nedenle yapay zekâdan elde edilen çıktılar, mesleki kararın kendisi olarak değil, sosyal hizmet uzmanının etik sorumluluğu ve mesleki muhakemesi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken destekleyici araçlar olarak ele alınmalıdır. Aksi bir yaklaşım, sosyal hizmetin insan odaklı yapısını zedeleyebileceği gibi mesleki sorumluluğun teknolojiye devredilmesi gibi ciddi etik sorunlara da yol açabilir.

Algoritmaların, dolayısıyla yapay zekâ sistemlerinin belirli kişi ya da grupların denetimi altında geliştirilmesi ve yönlendirilmesi olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Böyle bir durum, sosyal hizmetin temel amaçlarıyla ve özellikle sosyal adalet ilkesinin korunmasıyla açık bir çelişki yaratma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle yapay zekânın sosyal hizmet alanındaki kullanımı, ancak önceden açık biçimde tanımlanmış etik ilkeler, şeffaflık ve hesap verebilirlik çerçevesinde ve sürekli denetime tabi tutulması koşuluyla mümkün görünmektedir. Aksi hâlde, bu tür teknolojilerin mevcut eşitsizlikleri derinleştirme, ayrımcı uygulamaları yeniden üretme ve mesleki sorumluluğu belirsizleştirme gibi ciddi riskler barındırdığı söylenebilir.

Sosyal Medya, Yapay Zekâ ve Toplum

Günümüzde dünya genelinde internet kullanımı artmaktadır; 2024 itibarıyla yaklaşık 5,5 milyar kişi, yani dünya nüfusunun yaklaşık %68'i çevrimiçi durumdadır ve bu oran yıllara göre artış göstermektedir (International Telecommunication Union, 2024). Kaynaklar gerek internet kullanımını gerekse sosyal medya kullanımının hızla arttığını belirtmektedir (We Are Social & Meltwater, 2024) İnsanlar günlük yaşamlarının önemli bir kısmını sosyal medyada geçirmektedir. Burada yer alan içerikler ve bilgiler ise her ne kadar insanlar tarafından üretiliyor olsa da yapay zekanın giderek artan bir etkisi söz konusudur. Yapay zekâ ile üretilen içeriklerin sayısı giderek artmaktadır. Ayrıca bir başka nokta, yapay zekâ hangi kullanıcıya hangi içerikleri iletileceğine karar vermektedir. Bu sistem, net bir biçimde toplumda yer alan bireylerin algısını ve tutumları etkilemektedir. Dolayısıyla yapay zekanın toplum üzerinde giderek artan bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Yapay zekanın etkisinin arttığı ve sosyal sorunların daha görünür kılındığı bir dijital ortamda bu sorunların ele alınışı, toplum ve destek mekanizmalarının kullanımı gibi konuların da yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Sosyal sorunların sosyal medya üzerinden sunulma biçimi, hangi sorunların öne çıkarıldığı ve hangilerinin geri planda bırakıldığı, büyük ölçüde algoritmik tercihlerle şekillenmektedir. Bu durum, toplumsal

duyarlılığın eşit ve dengeli bir biçimde gelişmesini engelleyebileceği gibi, bazı sorunların popülerlik ve etkileşim düzeyine göre anlam kazanmasına da yol açabilmektedir.

Sosyal Hizmet Uzmanları İçin Etik İlke ve Sorumluluklar

Dijital teknolojilerin sosyal hizmet alanında kullanımının artması, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki etik ilkelere ilişkin sorumluluklarını büyük oranda arttırmaktadır. Etik meselelere dair konuların daha görünür haline gelmesinin yanında değişen araç ve teknolojinin getirdiği etik konularla birlikte etik meseleler önemli hale gelmek zorundadır. Aksi hâlde herkesin zarar göreceği uygulamaların ortaya çıkmasına ve sosyal hizmetin amaçlarını ulaşamamasına neden olabilir. Sosyal hizmet mesleğinin temelini oluşturan insan onuruna saygı, gizlilik, mahremiyet, bilgilendirilmiş onam ve mesleki sınırlar gibi etik ilkeler, dijital uygulamalarda da yol gösterici niteliğini korumaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının dijital araçları kullanırken etik ilkelere dayalı bir farkındalık geliştirmeleri, farkındalığa sahip olmaları mesleğin niteliği ve amaçlarının gerçekleştirilebilmesi açısından önemlidir.

Sosyal hizmet uygulamalarında, sosyal hizmet uzmanlarının etik sorumlulukları, yalnızca teknik güvenlik önlemlerinin alınmasıyla ilgili değildir. Sosyal hizmet uzmanlarının dijital ortamda yürüttükleri uygulamaların mesleki değerler ve amaçlar üzerindeki olası etkilerini fark etmeleri ve etik riskleri öngörebilecek bir mesleki duyarlılık geliştirmeleri gereklidir. Bu bağlamda etik sorumluluk, belirli araçların nasıl kullanıldığından ziyade, dijital uygulamaların hizmet alan bireyler üzerindeki sonuçlarının nasıl değerlendirildiğiyle doğrudan ilişkilidir.

Dijital sosyal hizmet pratiklerinde bilgilendirilmiş onam, standart bir prosedürün ötesindedir. Dijital mecrada sunulan hizmetin sınırları ve potansiyel riskleri konusunda müracaatçının şeffaf biçimde aydınlatılması etik bir zorunluluktur. Sosyal hizmet uzmanları, onam sürecini yalnızca imza atılan bir an olarak görmemelidir. Mishna ve arkadaşlarının (2015) da vurguladığı gibi; ancak bu benimsendiğinde hizmet alan bireyin karar alma süreçlerine aktif ve iradi katılımı güvence altına alınabilir.

Dijital uygulamalar, mesleki sınırların korunması açısından da sosyal hizmet uzmanlarına yeni sorumluluklar yüklemektedir. Çevrimiçi iletişim kanallarının sürekliliği ve yüksek erişilebilirliği, profesyonel mesleki ilişkinin sınırlarını belirsizleştirebilmektedir. Ayrıca bu belirsizlik mesleki sınırların çabuk aşılabilmesini ve kişisel ilişkilerin daha çabuk kurulmasını sağlayabilir. Bu ise çeşitli etik ihlalleri beraberinde getirebilir. Sosyal hizmet uzmanlarının dijital ortamlarda yürüttükleri mesleki ilişkilerde rol ve sınırlarını açık biçimde tanımlamaları, etik uygulamaların sürdürülebilirliği açısından kritik bir önem taşımaktadır (Reamer, 2013).

Son olarak, dijital sosyal hizmet uygulamalarında mesleki yeterlilik ve sürekli öğrenme sorumluluğu da önemli bir noktadır. Dijital teknolojilerin hızla değişen yapısı dikkate alındığında, sosyal hizmet uzmanlarının bu alandaki bilgi ve becerilerini güncel tutmaları gerekmektedir. Bu ise sürekli öğrenme metotlarının benimsenmesi ve yaşam boyu öğrenmeyle ilgilidir. Etik ilkelere uygun bir dijital uygulama pratiğinin geliştirilebilmesi, yalnızca bireysel çabalarla sınırlı kalmamalı; aynı zamanda kurumsal politikalar, mesleki rehberler ve sürekli eğitim olanakları ile desteklenmelidir (Payne, 2020). Meslek örgütlerinin bu konuda desteklerinin önemli olduğu ayrıca belirtilmelidir.

Sonuç

Dijital dönüşüm süreci, sosyal hizmet sunumunun biçimini, kapsamını ve yöntemlerini köklü şekilde dönüştürmektedir. Teknoloji ve beraberindeki değişim ve dönüşüm mesleki pratiğin teknolojik araçlar ekseninde yeniden kurgulanmasını zorunlu kılmaktadır (Mishna vd., 2015; Reamer, 2013; Birinci, 2023). Dijital teknolojiler; erişilebilirliği artırma, süreçleri hızlandırma ve kurumsal kapasiteyi tahkim etme noktasında ciddi fırsatlar sunduğu yadsınamaz. Ancak bu dönüşüm, yalnızca teknik bir iyileşme olarak görülmemelidir. Süreçte sosyal hizmetin insan odaklı ve etik karakterini korumak adına dikkatle yönetilmesi gereken yeni sorumluluk alanları da gündeme alınmalıdır.

Bu bölümde, dijital teknolojilerin sosyal hizmet alanındaki kullanımına ilişkin genel bir çerçeve sunulmuştur. Dijital uygulamaların farklı kullanım alanları, ortaya çıkardığı etik sorunlar ve dijital eşitsizlik bağlamında kırılgan gruplar açısından doğurabileceği riskler temel olarak ele alınmıştır. Ayrıca sosyal hizmet uzmanlarının dijitalleşme sürecinde mesleki etik ilkeler doğrultusunda üstlendikleri sorumluluklardan bahsedilmiştir. Teknoloji ve sosyal hizmet tartışma eksenini bu yazıda ele alınmıştır. Elbette ki bunun çok daha ötesinde derin tartışmaların ve araştırmaların sunulması gereklidir.

Sosyal hizmetin temelini oluşturan insan onuruna saygı, gizlilik, bilgilendirilmiş onam, mesleki sınırlar ve sosyal adalet ilkeleri, dijital uygulamalarda da yol gösterici olmaya devam etmek zorundadır. Dijital teknolojilerin sosyal hizmet pratiğine dâhil edilmesi, bu ilkelerin geçerliliğini azaltmamaktadır. Aksine dijital bağlamda yeniden yorumlanmasını ve güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Sonuç olarak, sosyal hizmet alanında dijitalleşme süreci, teknik bir yenilik olarak değil; mesleğin temel değerleriyle uyumlu biçimde yönetilmesi gereken çok boyutlu bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Banks, S. (2021). *Ethics and values in social work* (5th ed.). Red Globe Press.
- Birinci, M. (2023). Dijitalleşme ve sosyal hizmet: Sosyal hizmet yönetiminde dijitalleşme. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 1–28. <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/4657>
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Hargittai, E., & Hsieh, Y. P. (2013). Digital inequality. In W. H. Dutton (Ed.), *The Oxford handbook of internet studies* (pp. 129–150). Oxford University Press.
- Helsper, E. J. (2012). A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion. *Communication Theory*, 22(4), 403–426. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2012.01416.x>
- Helsper, E. J. (2021). *The digital disconnect: The social causes and consequences of digital inequalities*. SAGE.
- International Federation of Social Workers (IFSW), & International Association of Schools of Social Work (IASSW). (2014). *Global definition of social work*. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- International Telecommunication Union (ITU). (2024). *Measuring digital development: Facts and figures 2024*. <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2024/>
- Mishna, F., Bogo, M., Root, J., Sawyer, J. L., & Khoury-Kassabri, M. (2015). “It just crept in”: The digital age and implications for social work practice. *Clinical Social Work Journal*, 43(2), 142–151. <https://doi.org/10.1007/s10615-014-0504-3>
- National Association of Social Workers (NASW). (2021). *Code of ethics of the National Association of Social Workers*. NASW Press.
- National Association of Social Workers (NASW), Association of Social Work Boards (ASWB), Council on Social Work Education (CSWE), & Clinical Social Work Association (CSWA). (2017). *Standards for technology in social work practice*. NASW Press.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2001). *Understanding the digital divide* (OECD Digital Economy Papers, No. 49). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/236405667766>
- Payne, M. (2020). *Modern social work theory* (5th ed.). Oxford University Press.
- Reamer, F. G. (2013). Social work in a digital age: Ethical and risk management challenges. *Social Work*, 58(2), 163–172. <https://doi.org/10.1093/sw/swt003>
- Reamer, F. G. (2018). *Ethical standards in social work: A review of the NASW code of ethics* (3rd ed.). NASW Press.

- Taylor, A. M. L. (2017). Social work and digitalisation: Bridging the knowledge gaps. *Social Work Education*, 36(8), 1–14. <https://doi.org/10.1080/02615479.2017.1363174>
- van Dijk, J. (2020). *The digital divide* (2nd ed.). Polity Press.
- We Are Social, & Meltwater. (2024). *Digital 2024: Global overview report*. <https://www.wearesocial.com/us/reports/digital-2024-global-overview-report/>
- Yıldız, M. (2016). Usability in local e-government: Analysis of Turkish metropolitan municipality Facebook pages. *International Journal of Public Administration in the Digital Age*, 3(1), 53-69.

BOŞANMANIN ÇOCUKLARA ETKİLERİ VE SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİNİN ÖNEMİ¹

“ ”

Yücel KORKMAZ²

¹ Bu Çalışma “Boşanma Sürecinin Öğrenci Üzerindeki Etkilerinin Okul Sosyal Hizmeti Temelinde Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kırklareli, Türkiye, yucelkorkmaz@klu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3355-3117>

Giriş

Günümüz toplumlarında kentleşme olgusu, insanlık tarihinin en köklü kurumu olan aileyi temelden etkilemiştir. Kentleşme süreci; aile ve evlilik rollerinde önemli değişimlere yol açarak evlenme, aile ve boşanma gibi kavramların yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu dönüşümün bir sonucu olarak geleneksel, büyük ve güçlü aile yapısı zayıflamış; bunun yerine daha küçük ve kırılgan olan çekirdek aile ile tek ebeveynli aile yapıları yaygınlaşmıştır.

Günümüz kent toplumlarında yaygın olan çekirdek ailenin en önemli sorunlarından biri boşanmadır. Boşanma, tek boyutlu olmayıp mikro, mezzo ve makro düzeylerde ele alınması gereken çok boyutlu bir olgudur. Özellikle son yıllarda artış gösteren boşanmalar, bir yandan evlilik kurumunun işleyişinde yaşanan değişimleri ortaya koyarken, diğer yandan boşanmanın bir sonucu olarak psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar hem aile üyelerini hem de toplumu doğrudan etkilemektedir.

Son yıllarda aile kaynaklı sorunların artması ailelere yönelik sosyal hizmet çalışmalarının önemini artırmaktadır. Çekirdek aile yapısı, kırılgan olması nedeniyle yaşanan sorunlarla baş etme konusunda çoğu zaman yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle özellikle zor durumda olan ve çeşitli sorunlar yaşayan aile üyelerine yönelik sosyal hizmet desteklerinin sunulması büyük önem taşımaktadır. Ailelerin birçok yönden desteklenmesi, aile üyelerinin iyilik hâlinin yanı sıra toplumsal sağlığın korunması açısından da gereklidir. Çünkü sağlıklı aile, sağlıklı toplumun temel göstergesidir. Bu bağlamda bu araştırmanın temel amacı, öncelikle aile yapısının önemine, boşanmanın çocuklara etkilerine ve ailelerle sosyal hizmet müdahalesine vurgu yapmaktır.

1.Evlilik

Toplumsal yapılardaki farklılaşmalardan bağımsız olarak, aile kurumunun temeli evlilik akdi ile atılmaktadır. Evrensel bir sosyal sistem niteliği taşıyan evlilik; gelenek, görenek, sosyal değerler ve hukuki normlar çerçevesinde bir kadın ve bir erkeğin yaşamlarını birleştirmek üzere gerçekleştirdikleri sosyal bir mutabakattır (Ersanlı, 2005). Bu kurum, toplum tarafından meşru görülen ve kabul edilen iki yetişkinin cinsel birlikteliği olarak tanımlanabildiği gibi; daha geniş bir perspektifle, iki insanın maddi ve manevi varlıklarını birleştirdikleri, mutluluk ve huzuru hedefleyen, yaşamın getirdiği her duruma birlikte göğüs gerdikleri ortak bir yapı olarak da ifade edilmektedir (Baş & Cengiz, 2018).

Yaklaşık 4000 yıllık köklü bir geçmişe sahip olan evlilik kurumu, tarihsel süreç içerisinde toplumların ve kültürlerin geçirdiği evrime paralel olarak

değişim ve dönüşüme uğramış, ancak tüm toplumlarda varlığını korumayı başarmıştır (Türkarlan, 2017). Evliliğin ne şekilde gerçekleşeceği, eş seçimi kriterleri ve sürecin aşamaları, her toplumun kendi kültürel formları ve değer yargıları tarafından belirlenmektedir (Canatan & Yıldırım, 2016). Bu bağlamda, farklı kültürlerde evlilik uygulamaları biçimsel çeşitlilik gösterse de insanlık tarihi kadar eski olan bu kurumun temel amacı tüm toplumlarda ortak bir zemine oturmaktadır (Şahbaz, 1994).

Evlilik, ailenin temelini ve kurumsal çatısını oluştururken, aynı zamanda bireylere bir yuva ve sosyal statü kazandıran önemli bir sosyal olgudur (Kır & Bülbül, 2012). Bu nedenle evlilik ve aile kavramları, birbirleriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan bir bütün olarak ele alınmalıdır. Doğru temellere dayanan uyumlu bir evlilik birliği, sağlıklı bir aile kurumunun ön koşuludur. Temelleri sağlam olan bir aile yapısı ise, bireylerin kişisel ve sosyal gelişimlerinin, iletişim becerilerinin ve topluma uyum süreçlerinin daha sağlıklı ilerlemesine olanak tanımaktadır (Karadağ, 2015).

2. Aile

Toplumsal yapının temel taşı niteliğindeki aile, ilk insandan günümüze kadar uzanan tüm tarihsel süreçlerde, en ilkel topluluklardan en modern toplumlara kadar varlığını sürdürebilmiştir. Bu tarihsel süreç içerisinde zaman ve mekân faktörlerine bağlı olarak değişim ve dönüşümler geçirse de aile, her toplumda farklı tezahürleriyle mevcudiyetini koruyan bir yapıdır (Aktaş Ç. , 2018). Bu yönüyle aile hem evrensel bir nitelik taşımakta hem de yerine getirdiği pek çok işlev bakımından toplumun vazgeçilmez ve önemli bir kurumunu oluşturmaktadır (Gökce, 2017)).

Tüm toplumlarda farklı biçimleri görülmekle birlikte aile genel olarak; kan bağı veya evlat edinme yoluyla birbirine bağlanmış, aynı mekânı ve geliri paylaşan, aralarında devamlı bir ilişki, iletişim ve üst düzey sosyal etkileşimin bulunduğu bir insan birlikteliği şeklinde tanımlanabilir (Ağdemir, 1991). Ayrıca anne, baba ve çocuklardan meydana gelen sosyal bir yapı (Kaya, 1997); aile ve akrabalık ilişkileriyle birbirine bağlanan, anne ve babanın çocuklarının bakım sorumluluğunu üstlendiği bir insan topluluğu (Giddens, 2000) ve kan bağı ya da evlilik ilişkisi ile birbirine bağlanan, aynı haneyi paylaşan bireylerin oluşturduğu bir kurum olarak da ifade edilmektedir (Bozkurt, 2005).

Dünya genelinde kabul gören *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nde toplumun doğal bir unsuru olarak nitelendirilen aile, aynı zamanda toplumun temel çekirdeğini oluşturması nedeniyle toplumlar ve devletler tarafından koruma altına alınan evrensel bir yapıdır (Ünal A. , 2016). Ancak ailenin tek ve evrensel bir tanımını yapmak güçtür. Çünkü ailenin dünya genelinde farklı yapı ve özelliklere sahip olması nedeniyle, yalnızca tek bir topluma

dayalı aile tanımı yapmak doğru ve kapsayıcı olmayacaktır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde aile ilişkilerinin, yapısının, işlevlerinin ve aile hakkındaki düşüncelerin değişime uğraması da evrensel bir tanım geliştirmeyi zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar tarafından ailenin birçok farklı tanımı yapılmakla birlikte, tüm bu tanımlar ailenin; insanlığın en kadim, en temel yapı taşı ve toplumların ilk kurumu olduğu noktasında birleşmektedir (Canatan & Yıldırım, 2016). Bu bağlamda aile kurumu, aşağıdaki dört temel maddede özetlenebilir (Battal, 2008):

- Aile bireyleri arasında kan bağı, evlilik veya evlat edinmeye dayalı güçlü bir bağlılık bulunmaktadır.
- Aile, ortak kurallar çerçevesinde sosyal uyum içinde aynı mekânı paylaşan bireylerden oluşur.
- Aile, bireylerin fizyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapıdır.
- Aile, üreme fonksiyonu yoluyla toplumun devamlılığını sağlayan temel kurumdur.

2.1 Ailenin Görevleri

Toplum sisteminin bir alt ögesi olan aile, doğal ve çok işlevli bir yapıya sahiptir. Sistem yaklaşımı çerçevesinde aile, birbirleriyle etkileşim hâlinde olan öğelerden oluşmakta; çocuk yetiştirme, iş bölümü ve üretime katılım gibi birçok temel işlevi yerine getirmektedir (Erürker, 2007). Bu nedenle toplum sisteminin sağlıklı işleyişi, onu oluşturan aile sisteminin sağlıklı işlemesine bağlıdır. Aile sisteminin görevlerini etkin biçimde yerine getirmesi, toplumun genel işleyişinin de sağlıklı olduğuna işaret etmektedir. Kaya'ya göre ailenin temel görevleri; toplumun devamlılığını sağlamak, kültür ve değerleri yeni nesillere aktarmak, bireylerin sağlık, güvenlik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak, çocukların fizyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimini desteklemek ve onların topluma uyumlu bireyler olarak yetişmesini sağlamaktır (Kaya, 1997).

Tarihsel süreç boyunca aile, bireylerin maddi ve manevi destek bulduğu, huzur ve güven ortamı sunan temel bir yapı olmuştur (Baş & Cengiz, 2018). Sağlıklı ve huzurlu bir aile ortamı, bireyin gelişimi, eğitimi ve sosyalleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Akdoğan, 2012). Bu bağlamda sağlıklı birey, sağlıklı aileyi; sağlıklı aile ise sağlıklı toplumu işaret etmektedir. Birey aileyi oluştururken, aile de toplumun varlığını ve sürekliliğini sağlamaktadır (Ünal V. , 2013).

Aile, toplumsal değerlerin, gelenek ve göreneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan; biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutları bulunan çok yönlü bir kurumdur (Sayın, 1990). Toplumsal normların, ahlak kurallarının, kültürel değerlerin ve eğitimin kazandırıldığı ilk kurum olan aile, bireyin kişilik gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmektedir (Aslan, 2002).

Mikro düzeyde bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayan aile, makro düzeyde ise insan neslinin devamını ve toplumsal düzenin sürdürülmesini sağlamaktadır (Fiyakalı, 2008). Aile ve toplum karşılıklı etkileşim içinde olup, ailede yaşanan sorunlar toplumsal yapıyı etkilerken, toplumsal sorunlar da aile yapısında bozulmalara yol açabilmektedir (Öngören, 2017).

2.2. Ailenin Değişim ve Dönüşümü

Aile, toplumun ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda tarihsel süreç içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmiştir; aile içi ilişkilerden yapısal özelliklere, rol ve işlevlere kadar birçok alanda farklılaşmıştır (Bayer, 2013). Toplumların kır ve kent yerleşim biçimleri, savaş ve göç hareketleri, inanç ve gelenekleri ile üretim ve ekonomik yapıları aile üzerinde belirleyici etkiler oluşturmaktadır. Bu toplumsal dinamiklerde meydana gelen değişimler, aile yapısının da buna paralel biçimde yeniden şekillenmesine neden olmaktadır (Canatan & Yıldırım, 2016). Dolayısıyla ailenin değişimi, toplumun değişiminden bağımsız değildir; aile ve toplum karşılıklı etkileşim içinde, paralel bir dönüşüm süreci yaşamaktadır (Aslan, 2002).

Aile kurumu dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de önemli değişimler geçirmektedir. Bu değişimde özellikle ekonomik gelişmeler ve sosyal yaşamda yaşanan dönüşümler belirleyici olmakla birlikte, Türkiye’de aile yapısındaki değişim Battal tarafından dört başlık altında ele alınmaktadır (Battal, 2008). Buna göre, evlilik kararlarında bireylerin söz sahibi olma düzeyi artmış; kentleşme süreciyle birlikte geniş aile yapısı yerini çekirdek aileye bırakmış; kültürel ve ahlaki değerlerdeki dönüşüm aile içi ilişkileri etkilemiş; ekonomik ve sosyal açıdan güçlenen kadınlar ise aile içindeki geleneksel ve erkek egemen rollere daha güçlü biçimde karşı çıkmaya başlamıştır. Ayrıca bireylerin ekonomik gelirlerinin ve beklentilerinin artması, evlilikten beklenen doyumun artması, evlilik standartlarının yeniden tanımlanmasına neden olmuş; bu durum aile içi ilişkilerin ve aile yapısının yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiştir (Ünal A. , 2016).

2.3. Aile tipleri

Endüstrileşme, kentleşme, teknolojik gelişmeler ve kırdan kente yaşanan hızlı göç süreçleri, geleneksel aile yapısında kültürel, ilişkisel ve sosyolojik açıdan köklü değişimlere yol açmıştır. Bu dönüşüm sonucunda çekirdek aile,

tek ebeveynli aile ve farklı aile tipleri ortaya çıkmıştır (Opçin, 2018). Aile tipleri toplumdan topluma farklılık gösterebildiği gibi, aynı toplum içinde de birden fazla aile tipi bir arada var olabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de aile tipleri genel olarak dört başlık altında ele alınmaktadır (Kuru, 2018). Buna göre geniş aile; karı, koca, evlenmiş ya da evlenmemiş çocuklar, gelinler ve torunlardan oluşan yapıyı ifade etmektedir. Çekirdek aile; karı, koca ve çocuklardan meydana gelen, özellikle kent toplumlarında yaygın olan küçük aile tipidir. Küçük ataerkil aile; karı, koca, evlenmemiş çocuklar ile eşlerden birinin dul ebeveyni ve varsa bekar çocuklarını kapsayan aile yapısıdır. Parçalanmış ya da eksik aile ise boşanma, ayrılık veya ölüm nedeniyle eşlerden birinin bulunmadığı aile tipini ifade etmektedir.

Geleneksel geniş aileler daha çok kırsal alanlarda yaşayan, geçimini tarımdan sağlayan ve akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu aile tipleridir. Bu aile yapısında gelenek, görenek ve din belirleyici bir role sahip olup; evlilikten çocuk yetiştirmeye kadar birçok konuda büyüklerin söz ve kararları etkili olmaktadır (Ünal V., 2013; Gökce, 2017).

Çekirdek aile ise sanayi devrimiyle birlikte modern toplumlarda ortaya çıkmış; sanayileşme, kentleşme ve değişen ekonomik koşullar sonucunda bireylerin çalışma hayatına katılması ve ekonomik bağımsızlık kazanmasıyla yaygınlaşmıştır. Geniş aileden koparak kendi ailesini kuran bireyler, çekirdek ailenin temelini oluşturmuştur (Karadağ, 2015). Bu aile tipi, daha çok kentsel alanlarda yaşayan, akrabalık bağları sınırlı ve sanayi, ticaret ile hizmet sektörlerinde çalışan bireylerden oluşmaktadır (Gökce, 2017).

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren sanayileşmenin etkisiyle iç göç hız kazanmış; kırsaldan kentlere yoğun göç yaşanmıştır. Bu süreçte toplumsal ve kültürel değişimler ile kadının çalışma hayatına katılımının artması, aile yapısını doğrudan etkilemiş ve geniş aile yapısının yerini daha küçük ve kırılğan çekirdek aile yapısına bırakmasına neden olmuştur (Yıldız, 2017). Ekonomik ve sosyal dönüşümlerle birlikte aile bireylerinin rol ve sorumluluklarının değişmesi, geniş ailenin çekirdek ya da parçalanmış aileye dönüşmesini hızlandırmıştır (Öztürk, 2006).

3. Boşanma

Her toplumda aile kurmanın temel koşulu evlilik olmakla birlikte, istenmeyen bir durum olarak değerlendirilen boşanma olgusu da aile kurumunun kaçınılmaz bir gerçeğidir (Sezal, 1992). Hukuki açıdan boşanma, evlilik sözleşmesinin mahkeme kararıyla sona erdirilmesi olarak tanımlanırken; psikolojik açıdan ise aile birliğinin bölünmesi ya da tamamen dağılmasıyla sonuçlanan karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Yörükoğlu, 2000). Boşanma, aynı zamanda eşlerin mahkeme kararıyla yasal

olarak ayrı yaşamaya başlaması ve aile bireyleri için psikolojik açıdan acı verici bir deneyim olarak da ifade edilmektedir (Duyan, 2011).

Boşanma, yalnızca eşleri değil; çocuklar ve diğer aile bireyleri dâhil olmak üzere birçok kişiyi duygusal, hukuki, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla etkileyen çok yönlü bir olgudur (Korkut, 2003). Boşanma sonrasında eşler yeni bir yaşam düzeni kurmaya çalışırken psikolojik, ekonomik ve sosyal güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Özellikle çocuklar, boşanma sürecinde aile bütünlüğünün bozulmasıyla birlikte kardeşlerinden, evlerinden, okullarından, arkadaş çevrelerinden ve alışık oldukları yaşam koşullarından uzaklaşabilmekte; bu durum onların gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Saçan, 2010). Bu yönüyle boşanma, yalnızca bireysel ya da ailevi bir sorun değil; psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sonuçları olan toplumsal bir olgu niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla boşanmanın etkileri, aile sınırlarını aşarak toplumun genel yapısını ve işleyişini de etkilemektedir (Doğan, 2016).

Türk Medeni Kanunu'na göre *evlilik birliğinin temelden sarsılması*, genel boşanma sebebi olarak kabul edilmektedir. Evlilik birliğini temelden sarsan olgular; maddi, manevi ve ekonomik nedenler olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Maddi olgular; hastalık, kumar, alkol bağımlılığı ve cinsel ilişki sorunlarını kapsarken, manevi olgular; sevgisizlik, ilgisizlik, sadakatsizlik ile saygı, şeref ve haysiyete zarar verici davranışlardan oluşmaktadır. Ekonomik olgular ise eşin çalışmaması, aşırı tutumluluk, aşırı borçlanma ve eve haciz getirilmesi gibi durumları içermektedir. Bu bağlamda Türk Medeni Kanunu'nun 166/1. maddesinde, evlilik birliğinin temelden sarsılması hâlinde eşlerin ortak hayatı sürdürmelerinin kendilerinden beklenemeyeceği ve eşlerden birinin talebi üzerine boşanma davası açılabileceği hükme bağlanmıştır (Korkmaz, 2014).

Boşanma, hukuki açıdan evlilik sözleşmesinin sona ermesi olarak tanımlanırken; psikolojik ve toplumsal açıdan ailenin bölünmesi ya da tamamen dağılmasıyla sonuçlanan karmaşık bir süreçtir (Öngören, 2017). Türk Medeni Kanunu'na göre boşanma, yalnızca eşler açısından hukuki ve kişisel sonuçlar doğurmakla kalmamakta; çocuklar bakımından da velayet, nafaka ve kişisel ilişki gibi yeni hak ve sorumlulukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Koçoğlu, 2018).

Boşanma sonucunda aile birliğinin dağılması, bireylerin yeni bir yaşam kurma sürecinde ekonomik güçlüklerle karşılaşmalarına neden olmaktadır (Güneşlioğlu, 2009). Ailenin dağılmasıyla birlikte hane halkının ekonomik standartlarında düşüş yaşandığı belirtilmektedir (Amato & Keith, 1991). Özellikle tek ebeveynli ailelerde artan ekonomik yükümlülükler, ebeveynlerin hem çalışma hayatını sürdürmelerini hem de çocuklarına

yeterli zamanı ayıramamalarını zorlaştırmakta; bu durum çocuklar üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır (Üreyen, 2019). Ayrıca boşanma sonrası yaşanan ekonomik sıkıntı düzeyi ile ailedeki çocuk sayısı arasında paralel bir ilişki bulunduğu, çocuk sayısı arttıkça ekonomik sorunların da arttığı ifade edilmektedir (Aktaş Ö. , 2011).

4. Boşanma ve Çocuk

Boşanma sürecindeki çiftler, aile içi huzursuzluk ve şiddetli geçimsizlik yaşamalarına rağmen ailesel ve toplumsal baskıya maruz kalmamak amacıyla boşanmayı erteleyebilmektedir (Opçin, 2018). Ancak çatışmalı bir evlilik ortamının çocuğun ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda, bazı durumlarda boşanma çocuk açısından daha olumlu bir sonuç doğurabilmektedir (Sönmez, 2011). Sürekli çatışma içeren bir evlilik yerine, huzurlu ve tek ebeveynli aile ortamı çocuğun gelişimi için daha sağlıklı olabilmektedir (Tüzün, 2004).

Araştırmaya göre boşanma sürecinde ebeveynlerden biriyle daha az görüşen çocukların mutluluk algılarını aile üzerinden tanımladıkları, tam aileye sahip çocukların ise mutluluğu okul üzerinden tanımladıkları saptanmıştır (Aral, & Sağlam, 2012). Bununla birlikte çocuklarda görülen psikolojik sorunların yalnızca boşanmadan değil, boşanma süreci ve sonrasında anne ve babanın tutumlarından kaynaklandığı belirtilmektedir (Akdoğan, 2012). Bu nedenle boşanma sonrasında ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları nitelikli ilişkiler, çocukların bu kaygılı ve belirsiz süreci daha sağlıklı atlattıklarını kolaylaştırmaktadır (Öngider, 2013).

Aile ortamında hem anne hem de baba ile büyüyen çocukların, güven duygusu, paylaşma becerisi, duygusal destek alma, rehberlik, uzlaşma, sosyal destek ve denetim gibi temel özelliklerinin gelişiminde, ebeveynlerin iletişim biçimleri, tutumları ve davranış kalıpları önemli ölçüde etkili olmaktadır. Ayrıca çocuğun eğitilmesi ve bireysel özelliklerinin geliştirilmesi, onun toplumsal uyumunu kolaylaştıran önemli faktörler arasında yer almaktadır. Buna karşın, anne ya da babanın ayrı olması, çocuğun bu bilgi, deneyim ve destekten yoksun kalmasına neden olmakta ve bu durum çocuğun kişisel ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Yıldırım, 2013).

Aile ortamının dağılması, çocukların fiziksel ve psikolojik gelişimlerine olumsuz biçimde yansımaktadır. Bu olumsuz etkiler her çocukta farklı şekillerde ortaya çıkmakla birlikte, özellikle ergenlik dönemindeki çocuklarda üzüntü, isyankârlık, saldırganlık, alkol kullanımı, evden kaçma, okulda huzursuzluk ve akademik başarısızlık gibi sorunlar şeklinde görülmektedir (Türkarşlan, 2017). Bunun yanı sıra, anne ve babanın sürekli çatışma içinde olmaları, okul ve yaşam alanının değişmesi, arkadaş çevresinin farklılaşması,

ekonomik güçlükler ve gelecek kaygısı gibi faktörler, çocukların yaşadığı stres düzeyini daha da artırmaktadır (Meriç, 2007).

Yapılan çalışmaya göre boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri şu şekilde sıralanmaktadır (Kahraman, 2016): Çocuklar terk edilmişlik duygusu yaşamakta, hayata ve insanlara karşı güven sorunları geliştirmekte ve aile üyelerini kaybetme korkusu hissetmektedir. Boşanma sonrasında davranış bozuklukları ve zararlı alışkanlıklar ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik sıkıntılar çocukların sosyal yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Anne ya da babanın yeniden evlenmesiyle birlikte üvey ebeveynlere uyum süreci çocuklar açısından zorlayıcı olabilmektedir. Genç yaşta ebeveynlerin boşanması, ebeveyn-çocuk iletişimini zayıflatmakta ve ilişkisel sorunlara yol açmaktadır. Çocuğun çevresinin, okulunun ve arkadaşlarının değişmesi, özellikle ergenlik döneminde sosyal uyum problemlerine neden olmaktadır. Tüm bu sorunlar, çocuğun okul devamlılığını ve akademik başarısını olumsuz etkilemektedir.

Boşanma süreci ve sonrasında çocuklar çok yönlü biçimde olumsuz etkilenmektedir (Tüzün, 2004). Ancak bu etkilerin düzeyi ve biçimi, bazı durumlara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Karakuş'un araştırmasına göre; anne ve babanın çocuğa yönelik tutumları, eğitim ve meslek durumları, birbirleri hakkında olumlu ya da olumsuz konuşmaları çocukları doğrudan etkilemektedir. Bunun yanı sıra çocuğun cinsiyeti, doğum sırası, yaşı, kardeşleriyle ayrı yaşayıp yaşamaması, boşanmanın zamanı ve çocuğun temel ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmaması gibi değişkenler de önemli rol oynamaktadır (Karakuş, 2003). Bu nedenle, boşanmanın aile ve çocuklar üzerindeki etkileri konusunda kesin ve genelleyici yargılara varmak mümkün değildir. Her boşanma olgusu kendine özgü, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Akyüz, 1978). Araştırmalarda çocukların etkilenme düzeylerine ilişkin farklı ve çelişkili sonuçların ortaya çıkmasının temel nedeni de her boşanma sürecinin kendine has özellikler taşımasıdır. Ailenin ekonomik durumu, anne ve babanın eğitim düzeyi gibi birçok faktör boşanma sürecinde belirleyici olmakla birlikte, boşanma olgusu genel olarak ailenin dağılmasına yol açtığı için literatürde çocuklar açısından çoğunlukla olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir (Dursun, 2015).

5. Sosyal Hizmet ve Aile

Toplumsal sistemin en temel kurumu olan aile, günümüzde çok yönlü sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle ekonomik güçlükler, sosyal problemler ve küresel düzeyde yaşanan gelişmeler, aile sistemini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, sosyal hizmet müdahaleleri, günümüz aile sorunlarının önlenmesi ve çözümüne yönelik olarak kritik bir rol üstlenmektedir (Aktaş A. M., 2004). Özellikle ailelerin içinde bulundukları koşulların iyileştirilmesi, yaşam niteliklerinin artırılması ve çocuklarda

gelişimsel başarısızlıkların önlenmesi, sosyal hizmet uygulamalarının öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, çocuk ihmal ve istismarına yol açabilecek risk faktörlerinin ortaya çıkmasının engellenmesi, sosyal hizmetin en önemli ve temel çalışma alanlarından (Yolcuoğlu, 2010).

Modernleşme süreciyle birlikte geleneksel geniş aile yapısından çekirdek aile modeline geçiş hızlanmış, bu durum ailenin sosyal destek mekanizmalarının ve etkileşim örüntülerinin zayıflamasına yol açmıştır. Toplumun temel taşı ve evrensel bir sistem olan aile kurumu, bu yapısal dönüşüm nedeniyle sosyalleşme değerleri ve yaşam koşulları açısından ciddi bir farklılaşma sürecine girmiştir. Zayıflayan doğal destek ağlarının yerini alan profesyonel sosyal hizmet uygulamaları, özellikle “güçlendirme yaklaşımı” çerçevesinde ailenin işlevselliğini artırmayı ve toplumsal refahı korumayı hedefleyen bir çözüm modeli olarak görülmesi gerekmektedir (Danış & Sülü, 2016).

Sosyal hizmet, ailelere yönelik müdahalelerinde bireyleri biyopsikososyal, kültürel bağlamları ve etkileşim içinde oldukları çevreyle bir bütün olarak değerlendirir. Bu uygulamaların temel gayesi, her bir aile üyesinin ihtiyaçlarını ve karşılaştığı problemleri şeffaf bir şekilde ortaya koyarak, sağlıklı bir aile ortamının inşasına rehberlik etmektir (Arslan, 2021). Özellikle ekolojik sistem içerisinde sürekli bir değişim yaşayan aile; modernleşme, stres ve değişen roller nedeniyle profesyonel desteğe daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda aileye yönelik psikososyal destek hizmetlerinin daha etkili, erişilebilir ve bütüncül bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla, Aile Sağlığı Merkezleri bünyesinde “Aile Psiko-Sosyal Destek Birimi”nin kurulması ve bu birimler aracılığıyla her aileye düzenli hizmet sunulması, aile odaklı sosyal hizmet uygulamalarına bütüncül bir yaklaşım kazandıracaktır (Özkan & Kılıç, 2013). Ayrıca aileye yeni bir üyenin katılması, bir kaybın yaşanması, moral çöküntü veya statü kaybı gibi iç ve dış etkenler aile sisteminde krizlere yol açabilmektedir. Ailelerin bu süreçlerle baş etmede yetersiz kaldığı durumlarda profesyonel müdahale kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu bağlamda, aile içi krizlerin ve sorunlarının çözümünde sosyal hizmet müdahalesi önemli rol oynayacaktır (Demiröz, 2003).

Sonuç

Bu çalışma, toplumsal yapının temel taşı olan aile kurumunun tarihsel süreçteki değişimini, modernleşme ve kentleşme olgularının bu yapı üzerindeki etkilerini ve özellikle boşanma sürecinin aile dinamikleri ile çocuk üzerindeki yansımalarını bütüncül bir perspektifle ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin geleneksel geniş aile yapısını zayıflatarak yerini daha kırılgan olan çekirdek aile modeline bıraktığı, bu durumun da ailenin sosyal destek ağlarını erozyona uğrattığı

görülmüştür. Boşanma olgusu, yalnızca hukuki bir sözleşmenin sona ermesi değil; psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutlarıyla aile sistemini ve toplumu doğrudan etkileyen çok yönlü bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle çocukların bu süreçte akademik başarıda düşüş, kaygı ve davranış bozuklukları gibi çeşitli olumsuzluklar yaşamaktadır.

Geleneksel destek mekanizmalarının zayıfladığı bu modern yapıda, ailenin işlevselliğini korumak ve toplumsal refahı sürdürmek için “güçlendirme yaklaşımı” temelli profesyonel sosyal hizmet müdahaleleri kritik bir önem taşımaktadır. Aileyi biyopsikososyal ve kültürel bir bütün olarak ele alan bu uygulamalar, kriz anlarında aile üyelerine rehberlik ederek sağlıklı bir aile ortamının yeniden inşasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, sağlığın ihmal edilen psiko-sosyal boyutuna vurgu yapan ve ailelere sunulan hizmetin ulaşılabilirliğini artıran bir model olarak, Aile Sağlığı Merkezleri bünyesinde “Aile Psiko-Sosyal Destek Birimleri”nin kurulması önerilmektedir. Böyle bir yapılanma, aile içi krizlerin yönetilmesinde ve toplumsal sağlığın korunmasında bütüncül ve etkili bir çözüm sunarak, sağlıklı bireyden sağlıklı topluma uzanan süreci destekleyecektir.

Kaynakça

- Öngören, S. (2017). Boşanma ve Boşanmanın Erken Çocukluk Dönemi Çocuklar Üzerindeki . *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi* , 73-87.
- Öngider, N. (2013). Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 140-161.
- Özkan, Y., & Kılıç, E. (2013). Ailenin Psiko-Sosyal Destek İhtiyacını Karşılamada Yeni Bir Model Önerisi: Aile Sağlığı Merkezlerinde Aile Psiko-Sosyal Destek Birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(30), 25-44.
- Öztürk, S. (2006). *nne-Babası Boşanmış 9-13 Yaşlarındaki Çocuklar İle Aynı Yaş Grubundaki Anne-Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri* . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Akdoğan, D. S. (2012). *Anne-Babası Boşanmış ve Boşanmamış Ergenlerin Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi*. . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi.
- Aktaş, Ç. (2018). Boşanmanın Erkekler Üzerindeki Etkisi. *İmgelem*,, 2(2), 29-57.
- Aktaş, Ö. (2011). *Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Ünivetsitesi.
- Aktaş, A. M. (2004). Aile Terapisinde Sosyal Hizmet Yaklaşımı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*(7).
- Akyüz, E. (1978). Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 11(1), 1-6.
- Amato, P., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological bulletin*,, 110(1).
- Aral, , N., & Sağlam, M. (2012). Ebeveynleri Boşanma Sürecinde Olan Çocuklar ile Ebeveynleri ile Birlikte Yaşayan Çocukların Duygularının Cinsiyete Göre İncelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 71-88.
- Arslan, K. (2021). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Aile Dayanıklılığına Etki Eden Faktörler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 365-374.
- Aslan, K. (2002). Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(2).
- Ağdemir, S. (1991). Aile ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1).
- Baş, E., & Cengiz, E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Evlilik ve Aileyi Anlamlandırma Biçimleri: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği. *İmgelem*, 2(2), 5-27.
- Battal, A. (2008). *Boşanma Sebepleri Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları (Nihai Rapor)*. *Araştırma Raporu*. İstanbul: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve Akademik Dayanışma Araştırma ve Geliştirme Vakfı.
- Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. *Şırnak University Journal of Divinity Faculty*, 4(8), 101 - 129.

- Bozkurt, V. (2005). *Değişen Dünyada Sosyoloji, Temeller-Kavramlar-Kurumlar*. Ekin Kitabevi.
- Canatan, K., & Yıldırım, E. (2016). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Danış, M., & Sülü, C. (2016). Modernleşme Sürecinde Aile ve Sosyal Hizmet: Güçlendirme Yaklaşımı Perspektifinden Yapısal Bir Analiz. *Tarih Okul Dergisi*.
- Demiröz, F. (2003). Ailede Krizler ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1), 85-98.
- Doğan, Ş. (2016). Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Arttırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 991-1011.
- Dursun, A. (2015). *Anne Babası Boşanmış Ergenlerin Öznel İyi Oluşunu Arttırma Programının Etkililiğinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Osmangazi Üniversitesi.
- Duyan, G. Ç. (2011). Parçalanmış Aileler ve Sosyal Hizmet Müdahalesi. Y. Özkan içinde, Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı. Y. Özkan içinde, *Sosyal Dışlanma ve Aile Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı*. Maya Akademi.
- Erürker, B. A. (2007). *Aileye ve Parçalanmış Aileye Sahip 5-6 Yaş Çocuklarının Bilişsel İşlevlerinin Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans) Tezi Maltepe Üniversitesi.
- Ersanlı, K. (2005). *Davranışlarımız, Gelişim ve Öğrenme*. Eser Matbaası.
- Fiyakalı, N. C. (2008). *Anne-Babası Boşanmış ve Boşanmamış Lise Öğrencilerinin Sürekli Öfke Düzeyleri ve Öfke İfade Tarzlarının Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması*. Pamukkale Üniversitesi.
- Gökce, H. (2017). Dünü, Bugünü, Yarını ile Aile. *Sosyoloji Notları*, 1(1), 50-63.
- Gökgöz, E. A. (2014). *İlkokul Eğitiminin Kalitesini Arttırmada Okul-Aile İşbirliği ve Okul Sosyal Hizmeti*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi .
- Güneşlioğlu, F. (2009). *Boşanma ve Boşanmanın Hukuki Sonuçları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir Üniversitesi.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji, (Hüseyin Özel, Cemal Güzel Çev)*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Ünal, A. (2016). *Sosyal Bir Olgu Olarak Boşanmanın Nedenleri ve Sonuçları* . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet üniversitesi.
- Ünal, V. (2013). Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din. *Journal of International Social Research*, 6(26).
- Üreyen, S. (2019). *Ortaöğretim Yönetici ve Öğretmenlerinin Parçalanmış Aile Çocuklarının Eğitiminde Karşılaştığı Sorunlar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi.

- Kır, İ., & Bülbül, Ö. (2012). İslâhiye İlçesinde Boşanma Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 99-122.
- Kahraman, S. (2016). *Boşanma Sonrasında Genç-Ebeveyn İlişkilerinin Sürdürülmesi ve Öğrencinin Akademik Başarısına Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi.
- Karadağ, Ş. (2015). *Evlilik Uyumlu İlişkisinde Aile İçi İletişimin Rolü: Konya Örneği*. Konya: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Karakuş, S. (2003). *Anne-Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansımaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kaya, M. (1997). Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocukun Kişilik ve Benlik Gelişimdeki Rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 193-204.
- Koçoğlu, S. (2018). *Boşanmanın Çocuk Açısından Sonuçları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi.
- Korkmaz, Ç. Y. (2014). *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi.
- Korkut, Y. (2003). Bir Geçiş Krizi Olarak Boşanma. *Psikoloji Çalışmaları*, 23, 99-112.
- Kuru, D. (2018). *Anne-Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocukların Depresyon Belirtilerinin Anne-Baba Tutumları Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi.
- Meriç, B. (2007). *Boşanmış Ailelerdeki Ergenlerin Uyum Düzeylerini ve Sosyal Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Grup Rehberliği Çalışmasının Sınanması*. Marmara Üniversitesi.
- Opçin, E. (2018). *Tek Ebeveynli Ailelerde Çocuk Yoksulluğu: Tekirdağ ili Alan Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi.
- Sönmez, F. (2011). *Anne-Babası Boşanmış Ergenlerle Anne-Babası Boşanmamış Ergenlerin Benlik İmgelerinin Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi.
- Saçan, S. (2010). *Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumunda Koruma Altında İken Aile Yanına Döndürülen 6-18 Yaş Çocuk ve Gençlerin Duygusal ve Davranış Sorunları: Kütahya İli Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Sezal, İ. (1992). *Aile Nedir*. BAŞBAKANLIK AİLE ARAŞTIRMA KURUMU.
- Şahbaz, Ü. (1994). *Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri. Yaşadıkça Eğitim*.

- Türkarlan, N. (2017). Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları. *Sosyal Politka Çalışmaları Dergisi*, 99-108.
- Tüzün, D. (2004). *Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yakınoğu Üniversitesi.
- TC Aile, S. B. (2006). *Türkiye’de aile yapısı araştırması (TAYA)*. Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Çocuk Ruh Sağlığı, Çocuk Yetiştirme Sanatı ve Kişilik Gelişimi*. Özgür Yayınları.
- Yıldırım, E. (2013). *Dış Göçler Sebebiyle Parçalanmış Aile Çocuklarının Değer Algılarının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Aksaray Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2017). *Öğrencilerin Okul Dışı Vakitlerinin Değerlendirilmesinde Ailelerin Rolü ve Okul Sosyal Hizmeti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2010). Çocukların ihmal-istismara uğramasında aile ve çocuklara yönelik risk faktörleri ve sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 73-83.